

de Calbera, una molt interessant inscripció funerària del s. I, d'un fill i hereu als seus pares (núm. 13), testimonia la creixent penetració de l'onomàstica romana entre la població del país, sens dubte entre els individus més acomodats i/o més lligats a l'Estat romà, i alhora el seu dret a l'ús dels tria nomina.

Una altra eventualitat, un plet judicial del 193 dirimit pel governador de la Citerior a Tarraco (CIL II 4125 = RIT 143), a què també hem fet referència anteriorment (cap. IV, 2), ens testimonia, com a part litigant, uns "compagani rivi Larensis (Laurensis o Lavarensis)"; a qui possiblement s'ha de situar a l'àrea d'Aeso, ja que la dona amb la qual pledejaren, Valeria Faventina, probablement estava vinculada amb un ric ciutadà i magistrat municipal d'aquella població, de nom similar, Valerius Faventinus (núm. 37). Més endavant parlarem més detalladament d'aquest plet i d'aquests compagani (cap. V, 1; V bis, 4; X, 3), dels quals, d'altra banda, ja hem tractat àmpliament en dos treballs precedents (Pons 1979 a; id, 1982 a). Ara només volem assenyalar que, gràcies a aquesta sentència judicial, coneixem, al marge o per sota de les estereotipades formes municipals romanes, l'existència de comunitats de base netament camperola, de caràcter autòcton i probablement comunal, a l'àrea de les futures terres catalanes, qui sap si precedents d'aquelles endarrerides comunitats de pagenses que encara retrobarem a la documentació alto-medieval de la regió pirinenca.

En fi, R. d'Abadal (Abadal 1967, pp. 193-194) s'inclinava a pensar, a "Els precedents antics a la història de Catalunya", que les terres muntanyeses abandonades pel trasllat de la població a la plana amb la romanització del país, les antigues pastures i el bosc, continuaren a'ús col·lectiu dels antics participants i que el seu nou establiment no suposà una pèrdua ni un abandó dels seus antics drets, que devien continuar exercint com abans, per més que s'haguéssin disgregat en l'habitatge. Assenyalava aquest autor, tan profundament coneixedor dels temps Carolingis, que quan, vuit-cents anys més tard, Carles el Calb regularà, segons patrons del seu avi Carlemany, el domini franc sobre les terres barcelonines, dirà als seus habitants: que, les terres que tingui cadascú, " les tingui i les posseeixi amb tranquil·litat i pau, i, segons l'antic costum, on tingueu pastures, on feu llenya, on prengueu l'aigua per a les vostres necessitats, sigui on sigui, continueu usant-ho d'acord amb la pràctica antiga i sense la contradicció de ningú". Res no suposa, segons Abadal, que la dita pràctica portés segles i segles d'existència.

Aquest fet ens mostraria, doncs, la subsistència, al llarg dels temps Imperials i Visigòtics, subsistència d'altra banda ben natural però apenes documentada, de drets i formes organitzatives pre-romans inserits dins del dominant i estereotipat règim de la municipalitat, àdhuc en una zona tan romanitzada com les terres barceloneses, és a dir les de l'antiga Laietània.

APARTATS 6. 7. 8 i 9

Els apartats 6, 7, 8 i 9 del capítol IV, a què es fa esment en algunes notes d'aquest estudi, en realitat corresponen, respectivament, als quatre primers apartats del capítol V bis, ja que, en realitzar l'estructuració definitiva del treball, hem considerat més adient agrupar en un capítol independent les pàgines dedicades a tractar dels trets específics i/o diferencials dels diversos àmbits geogràfics de la zona tarraconesa de la Catalunya romana de l'Alt Imperi.

V.- LA TRANSICIÓ AL BAIX IMPERI.

La profunda crisi que agità l'Imperi durant el s. III no fou únicament un període de caos polític i d'invasions exteriors, sinó també una pregona transformació que afectà la totalitat de l'edifici romà, molt particularment les seves terres occidentals, i que anorrea les estructures bàsiques de la societat de l'Alt Imperi.

La progressiva importància de les grans propietats territorials, que s'escapaven de la fiscalitat municipal i que utilitzaven de manera creixent el treball dels colons, ofegà progressivament les típiques comunitats urbano-municipals de l'Alt Imperi. Per altra banda, les finances i les aristocràcies municipals, cada cop més empobrides per la disminució dels seus ingressos i pels creixents impostos estatals, trobaven sèries dificultats per mantenir les necessitats pròpies de la vida ciutadana i per alimentar una plebs urbana improductiva cada vegada més nombrosa. Aquests factors de tipus socio-econòmic, als quals ulteriorment se sumaren els efectes del caos polític i de la invasió germànica, minaren progressivament les comunitats urbano-municipals alto-imperials i les formes socio-econòmiques i jurídicopolítiques que els eren pròpies, fins a produir-se la ruptura del binomi comunitat urbana-aristocràcia local. Es produirà així l'enfonsament de l'eix sobre el

qual s'havien recolzat les estructures econòmiques, socials i polítiques de l'Alt Imperi a favor d'un ordenament més directament i més netament rural.

A les pàgines següents, intentarem d'aproximar-nos, a partir dels escassos elements que posseïm, a l'evolució de Catalunya durant aquest període de transició constituït per la tercera centúria. Establir la situació del territori a la segona meitat del s. II serà, però, la primera qüestió que abordarem, car els elements socio-econòmics generadors de la crisi ja s'havien iniciat en aquesta centúria, i principalment al seu final, moment que constitueix el pròleg de la pregona convulsió que posà fi a la formació social de l'Alt Imperi.

1.- LES PRIMERES DIFICULTATS.

Encara que són poques les dades que coneixem del s. II, hom ja pot detectar en aquest període els nous elements que ulteriorment generaran la gran crisi de la centúria següent. E. M. Schtjerman (Schtajerman 1977, p. 127), a les pàgines dedicades a Hispania del seu estudi sobre la crisi de la societat esclavista a l'occident de l'Imperi, ja indicava que, encara que els testimonis són escassos, es pot admetre que, a Hispania, cap a la meitat del s. III, es feia clara-

ment perceptible la crisi del règim esclavista, que anà acompanyada de la decadència de les ciutats, del creixement del latifundi i de l'explotació dels camperols pels grans propietaris. Cal matisar, però, a les consideracions d'aquest investigador, així com a les d'altres estudiosos que han tractat del tema de l'esclavitud, que, bé que al llarg del s. II semblen ésser cada cop més clars els símptomes d'una situació d'esgotament i crisi, i sobretot de les comunitats ciutadanes, les formes d'aquesta explotació social continuaven essent ben vives a Hispania amb posterioritat a la gran crisi del s. III, no només pel que fa al període immediatament posterior, com ho veurem de seguida en tractar dels conflictes socials de després de la invasió franco-alamana (cap. V, 3), sinó també àdhuc durant el període visigòtic, etapa durant la qual en tenim un testimoni directe i valuósíssim a la zona que estudiem, a l'àrea de l'antic país ilergeta, gràcies a la donació realitzada, el 551, pel diaca Vincentius a favor del monestir d'Assan, en el moment de la seva professió monàstica, i al seu ulterior testament, del 576?, a favor de l'església d'Osca, de què era bisbe, ambdós ben estudiats per F. Fita (Fita 1906 b, pp. 148-166) i J. Campos (Campos 1970), cosa de la qual tractarem àmpliament més endavant (cap. XI, 7).

En efecte, sabem que les ciutats hispanes s'endeutaren des de començament del s. II, i per altra ban

da l'epigrafia permet constatar les seves dificultats durant aquest segle. El contingut de moltes inscripcions permet observar, com subratllà M. Vigil (Vigil 1975, p. 355), que, a la segona centúria, es feren força freqüents a les ciutats hispano-romanes les donacions en diners i de gra a la plebs a expenses de particulars rics, membres de les oligarquies municipals, tant decurions com cavallers, així com també casos de donacions de diners a les ciutats per pagar els deutes que havien contret. Aquestes dades, unides a l'aparició de curatores als municipis, indiquen, segons aquest estudiós, que les finances municipals de les ciutats hispano-romanes es trobaven ja en un moment de crisi al s. II i que la plebs improductiva havia augmentat enormement.

Per altra banda, l'extensió de les grans propietats en mans de membres de les famílies senatorials i eqüestres es degué anar intensificant, com també assenyala M. Vigil, durant el s. II, així com la creació de latifundis a expenses de les terres comunals (Vigil 1975, p. 356). Les enormes confiscacions realitzades per Septimi Sever als grans propietaris hispano-romans que havien donat suport al pretendent Clodi Albí feren passar al patrimoni imperial moltes d'aquestes finques. Es tracta d'unes confiscacions que, per altra banda, permeten constatar la importància que ja havia assolit la gran propietat a la Hispania de finals del s. II.

Al costat de la crisi econòmica, la Hispania de la segona meitat del s. II també patí revoltes socials -la revolta dels lusitans durant el regnat de Marc Aureli i la de Maternus durant el de Commode-, invasió des de l'exterior -la penetració de tribus mauritanes a la Baetica durant el reganat de Marc Aureli- i lluites polítiques -la guerra civil iniciada després de la mort de Commode i finalitzada amb l'entronització de Septimi Sever-, símptomes tots ells de la greu crisi ja latent durant el regnat dels últims Antonins. La Hispania de la segona meitat del s. II ja presenta, doncs, tots aquells elements que, ulteriorment, i en la seva màxima magnitud, constituïran la profunda crisi del s. III.

Tot i que és difícil establir la situació exacta del territori de la Catalunya futura durant aquest període, hem de pensar que, lògicament, aquestes terres no devien escapar a les dificultats generals que constatem per al conjunt d'Hispania i la Gallia, i d'altra banda algunes dades aïllades també ens ho suggereixen.

La documentació epigràfica ens permet conèixer, com ja s'ha comentat anteriorment (cap. IV, 4), algunes legacions enviades per l'assemblea provincial de la Hispania Citerior a diferents emperadors durant el s. II: a Adrià a Roma (CIL II 4201 = RIT 331), a Antoni -segons sembla Antoni Pius a Roma, com comentarem

de seguida (CIL II 4055 i 4057) i a un emperador no especificat -identificat per G. Alföldy amb Marc Aureli (Alföldy 1970)- a Sirmium (CIL II 4208 = RIT 332); totes elles portades a terme per notables provincials que costejaren particularment l'ambaixada.

Desconeixem les qüestions plantejades per aquestes legacions de la p.H.C., encara que segurament s'ha de pensar en els problemes que afectaven la província durant la segona centúria. Sabem, això no obstant, que l'ambaixada de G. Cornelius Valens a Sirmium (RIT 332) era una legatio censualis, legació que G. Alföldy (Alföldy 1970, p. 173) relacionà amb un cens, desconegut per altres fonts, que devia haver acompanyat la reorganització administrativa d'Hispania -unificació temporal de la Baetica i Citerior sota la directa autoritat imperial- duta a terme després de la invasió del sud de la Península pels mauritans; però sobre la qual A. D'Ors (D'Ors 1953, p. 139) proposà la possibilitat que es tractés d'una sol·licitud de remissió d'impostos. És, doncs, probable que tals legacions tinguessin relació amb els problemes econòmics i tributaris que afectaven la tarraconensis durant el s. II i dels quals sembla que no es devien escapar les ciutats de Catalunya.

Les legacions citades apareixen lògicament documentades per l'epigrafia de Tarraco (CIL II 4201 = RIT 331 i CIL II 4208 = RIT 332), capital de la província i seu de l'assemblea provincial, però també per dues

inscripcions de Dertosa relacionades entre si: la primera fou dedicada a "Pantheo Tutelae" per les "legationes in concilio p.H.C. aput Ant[oni]num Aug. prospere gestas" (CIL II 4055) i la segona, a Antoni Pius el 138 per la "r(es) p(ublica) Dertos(ana) curante legato M. Baebio Crasso f. legatione gratuita" (CIL II 4057).

Pel que fa al primer epígraf, E. Hübner comentava que es tractava del concili provincial que es devia haver reunit de tant en tant a Roma, ja que cap dels emperadors de nom Antoni, pel que sabem, no anà mai a Hispània. El segon epígraf concretaria l'emperador i la data d'aquesta assemblea provincial, ja que sembla estar íntimament relacionat amb la inscripció anterior, i és fins i tot possible, tal com va proposar Hübner, que el mateix Baebius Crassus hagués dedicat la inscripció de Pantheo Tutelae.

Sabem, doncs, d'un concili provincial de la Citerior que s'havia reunit de manera extraordinària a Roma a començament del regnat d'Antoni Pius i al qual havia acudit una ambaixada de la ciutat de Dertosa, portada a terme gratuïtament per M. Baebius Crassus. Des coneixem els motius que induïren a reunir aquest concili provincial a l'Urbs, encara que podem pensar lògicament en alguna circumstància extraordinària, versemblantment dificultats econòmiques o tributàries de les ciutats de la Citerior. E. Hübner ja assenyala, en fer la introducció al conjunt epigràfic de Dertosa (CIL II, pp. 535-536), que aquesta ambaixada, documen-

tada pels dos epígrafs que ens ocupen, potser s'hagi d'explicar per l'estat poc pròsper d'aquesta colònia.

Sabem, a més, que algunes ciutats de Catalunya feren dedicacions a Antoni Pius durant aquests mateixos anys. Deixant a part la inscripció de Dertosa de l'any 138, sabem que el municipium flavium Egara ho féu l'any següent (nº 101) i molt poc després, els decuriones de Baetulo (CIL II 4605). És doncs possible que aquestes dues últimes inscripcions, igual que les de Dertosa, també estiguessin relacionades amb els favorables resultats i ajut aconseguits en aquell concili extraordinari pels representants de les comunitats de la província, per les "legationes prospere gestas" a què es fa esment a la primera inscripció de Dertosa. Així doncs, sembla clara la participació de les ciutats de Catalunya en aquest concili extraordinari de Roma, almenys en el cas concret de Dertosa i probable llur satisfacció pels favorables acords o resultats que s'hi obtingueren.

Algunes inscripcions de Catalunya palesen els problemes que degueren afectar les comunitats ciutadanes del s. II, sobretot durant la seva segona meitat. Tan mateix, aquí solament ens ocuparem de tres epígrafs, un de Barcino, un d'Aeso i un altre de Tarraco, que són especialment il·lustratius del tema.

La primera inscripció (CIL II 4514 = IRB 35) és el famós legat fundacional del magistrat i flamen muni

cipal L. Caecilius Optatus, un centurió llicenciat de l'època de Marc Aureli i Ver i establert a Barcino, pel qual donà 750 mil denaris, dels interessos dels quals, al 6%, s'havia de fer, el 10 de juny de cada any, un espectacle de púgils i subministrar també, el mateix dia, oli per al poble a les termes públiques.

No hem de tractar ací d'aquest llegat fundacional tan interessant dels anys 161-169, qüestió que ja ha estat àmpliament abordada per A. D'Ors (D'Ors 1953, pp. 420-422) i recentment per I. Rodà (Rodà 1980 a), encara que sí que ho hem de fer sobre la condició fixada per Caecilius Optatus en realitzar la seva donació: que els seus lliberts, i igualment els lliberts dels seus lliberts i llibertes, a qui correspongués l'honor del sevirat, siguin dispensats de totes les càrregues del sevirat i que si algun d'ells fos requerit per al seu compliment, llavors els esmentats 750 mil denaris passin a la comunitat tarragonina. És, doncs, fàcil d'imaginar, a partir d'aquesta condició, la duresa dels munera seviratus a la Barcino de la segona meitat del s. II.

La inscripció, com ja advertí R. Etienne (Etienne 1958, pp. 280 i 495), reflecteix perfectament l'empobriment de les classes mitges durant el s. II, ja que el pes de les càrregues públiques supera el desig dels honors. És, doncs, evident que les creixents dificultats de les comunitats ciutadanes convertien les ma-

gistratures i càrrecs honorífics municipals en oneroses càrregues, cada vegada més temudes, per aquells membres de la col·lectivitat que les ocupaven.

La segona inscripció (núm. 37) documenta una donació de blat a favor de la plebs d'Aeso portada a terme per un ric ciutadà i duumviralis de la comunitat, L. Valerius Faventinus, raó per la qual li fou erigida aquesta memòria honorífica per uns "collegia kalendarium et iduaria duo".

Malgrat que aquí no hem d'analitzar detalladament aquesta donació alimentària, car en parlarem àmpliament més endavant (cap. XII, 5), convé subratllar el seu caràcter particular i extraordinari. Algunes inscripcions hispanes, estudiades per J.F. Rodríguez Neila (Rodríguez Neila 1975), permeten constatar el fet que en moments excepcionals, en què les finances municipals no podien fer front als alts costos de l'annona, l'abast alimentari hagué de ser costejat de forma privada per rics membres de la col·lectivitat. Aquest fou sens dubte el cas de L. Valerius Faventinus, el qual comprà amb els seus recursos particulars, no pas com a duumviralis de la comunitat, l'annona frumentària, potser pel temor als avalots que sovint acompanyaven els períodes de carestia dels aliments.

Aquesta inscripció d'Aeso mostra, doncs, la debilitat de l'erari municipal per fer front, sense dubte en un moment de carestia del blat, fins i tot a

les necessitats més vitals de la comunitat ciutadana. Es tracta d'un primer símptoma o indicatiu, com adverteix J. Muñiz (Muñiz 1980, p. 271), del franc esgotament que les ciutats començaven a experimentar des de finals del s. II.

En fi, la tercera inscripció (RIT 364) és una fragmentada làpida funerària de Tarraco, del s. II, d'un individu, de qui es desconeix el nom i la personalitat, que realitzà una legació per a comprar blat amb la qual fou ajudada la plebs.

Es tracta, doncs, d'un nou testimoni del problema de l'abast del blat a les ciutats del país durant el s. II, bé que en aquest cas ens permet constatar que aquest problema no només es circumscriu a les comunitats petites i aïllades, com és clarament Aeso, sinó que també degué afectar, almenys puntualment, una població marítima i tan important com Tarraco.

Malgrat que les dificultats del subministrament alimentari sens dubte es degueren anar accentuant, al llarg del s. II, amb les dificultats econòmiques que progressivament aclapararen les comunitats ciutadanes, no hem d'oblidar, però, que el problema de l'abast blat degué plantejar-se periòdicament al món romà, com ens ho palesa, per exemple, la famosa llei restrictiva del cultiu de la vinya, per afavorir el d'aquell cereal, prescrita per Domicià el 92, a què fan al·lusió diferents autors de l'Antiguitat (Grosse, F.H.A.

VIII, p. 32), qüestió a la qual ens referirem més endavant (cap. XII, 5). Cal, donos, ésser cauts abans de valorar les notícies que posseïm d'una simple carestia d'aliments com a símptomes d'un estat de crisi més general.

Paral·lelament, sembla que també es desenvolupava o es reforçava, a Catalunya, la gran propietat, o els grans propietaris rurals. La documentació escrita ens en proporciona alguns indicis a finals del s. II i dels quals ens ocuparem de seguida. Abans, però, hem de referir-nos a la guerra civil dels anys 193-197.

Durant la contesa iniciada després de la mort de Comode i que acabà amb el triomf de Septimi Sever, les províncies hispanes donaren suport a Clodi Albí, el qual comptà amb l'ajut dels grans propietaris territorials d'Hispania i Gàl·lies. Després de la derrota d'Albí, Septimi Sever prengué represàlies contra aquells grups que havien sostingut el pretendent rival en aquestes províncies: condemnà a mort molts proceres d'Hispania i Gàl·lies, així com diversos senadors, i féu quantioses confiscacions de terres que passaren a ser propietat de l'emperador (S.H.A., vit. Sev. XII i XIII).

Sabem que L. Novius Rufus (PIR vol. II núm. 152, p. 418; Alföldy 1968, p. 148; id. 1969, pp. 42-44 i 324), governador de la Tarraconensis sota Pertinax, s'adherí al partit de Clodi Albí i que fou un dels senadors executats el 197 per Septimi Sever després de

la derrota del seu rival (S.H.A. vit. Sev. XIII, 7).

La mateixa sort tingué el senador Fabius Paulinus (PIR² vol. III, núm. 50, p. 106; Alföldy 1968, p. 142) que, segons sembla, era descendent del molt important cavaller d'Ilerda, encara que establert a Tarraco, i magnànim benefactor de la seva ciutat, M. Fabius Paulinus, de la riquesa i prestigi social del qual donen testimoni els tres pedestals d'estàtua que li foren dedicats a Tarraco a l'època d'Adrià (RIT 374-376). Aquest senador, la família del qual, segons sembla, estava tan estretament vinculada amb les ciutats d'Ilerda -d'on devien ésser oriunds- i de Tarraco -on devien estar-se des de començament del s. II-, fou igualment executat, el 197, com a seguidor de Clodi Albí (S.H.A., vit. Sev. XIII, 2). Fabius Paulinus degué haver estat lligat doncs, juntament amb el governador Novius Rufus, al partit d'aquest rival de Sever.

D'altra banda, una inscripció de Tarraco (CIL II 4114 = RIT 130), dedicada al governador de la Tarracensis Tib. Claudius Candidus (PIR² vol. II, núm. 823, pp. 187-188; Alföldy 1968, p. 139, id. 1969, pp. 43-47 i 322), sembla al·ludir als partidaris de Clodi Albí ja que, al cursus honorum d'aquest governador de la província, s'indica que fou: "Leg(atus) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) provinc(iae) H(ispaniae) C(iterioris) et in ea duxs terra marique adversus rebelles hh(ostes) pp(ublicos)". Si aquests "revelles hh. pp." són en realitat antics partidaris d'Albí, identificació que hom

considera la més probable, hauríem de pensar que aquests, després de la derrota i mort del seu candidat el 197, prop de Lió, encara devien continuar essent forts en aquestes terres d'Hispania, on encara hagué de combatre'ls Tib. Claudius Candidus, essent governador de la Tarraconensis, el 197-¿199. Probablement la força que tenien aquests seguidors d'Albí a la Hispania Citerior constituí el motiu pel qual fou nomenat Claudius Cándidus governador de la província, ja que havia estat anteriorment dux de l'exèrcit a l'expeditio Gallica contra aquest rival de Sever.

La fortalesa del partit de Clodi Albí a la Hispania Citerior i les quantioses confiscacions de terres que Septimi Sever realitzà a la Península després de la derrota del seu rival mostren la importància creixent dels grans propietaris agraris a la Hispania de finals del s. II, fenomen que sembla que també s'estava experimentant a l'àrea de Catalunya, particularment a les terres de la regió d'Ilerda i de la vall de l'Ebre.

El senador Fabius Paulinus devia ésser, sens dubte, un d'aquells grans propietaris agraris que donaren suport a la candidatura d'Albí. Segurament les seves propietats, o una bona part d'elles, es devien localitzar a la zona d'Ilerda, ciutat en la seva suposada família ja era molt important a l'època d'Adrià, com ho palesa el pedestal del forum provincial de Tarraco (CIL II 4269 = RIT 374) dedicat pels Ilerdenses

al cavaller M. Fabius Paulinus en gratitud a les moltes liberalitats realitzades a favor de la seva ciutat natal. Cal no oblidar, pel que fa a això que les magnífiques villae tardorromanes conegudes a través de l'arqueologia a la vall del Cinca i del Segre i la riquíssima donació realitzada a favor del monestir d'Assan el 551 per l'esmentat Vincentius (Fita 1906 b, pp. 148-166; Campos 1970), a què ens referirem més en davant (cap. XI, 7), palesen l'existència i la importància de grans propietats i grans terratinents a l'àrea de l'antic país ilergeta, també al territori concret d'Ilerda, durant el període baix-imperial i visigòtic.

Un altre gran terratinent de l'època, de qui coneixem el nom per l'epigrafia, degué ésser-ho, òbviament, L. Aemilius Lupus (núm. 87), el propietari del magnífic sepulcre-temple de Favara de Matarranya, el nom del qual apareix gravat al frontó del monument, mentre que al llarg del fris del frontispici apareixen els forats corresponents a les clàvies d'unes grans lletres de bronze corresponents a una altra inscripció de dues ratlles avui del tot perduda (Puig i Cadafalch 1921-1926, pp. 84-89; id. 1934, pp. 120-125; Galiay 1946, pp. 133-134; Lostal 1979, pp. 252-261; id. 1980, pp. 175-184). Els caràcters epigràfics de la inscripció gravada al frontó i els aspectes constructius i artístic del mausoleu induïren J. Puig i Cadafalch a considerar-lo de l'època dels Antonins (Puig

i Cadafalch 1934, pp. 120-125) i a J. Lostal, de la segona meitat del s. II o començament del III (Lostal 1980, pp. 181-184). A. Blanco Freijeiro (Blanco 1976, pp. 671-674), en intentar realitzar la reconstrucció de la inscripció de bronze del monument, considerà que les lletres d'aquest epígraf, d'un cost elevat pel valor intrínsec del material, ja devien haver estat arrencades durant l'Antiguitat i que la inscripció que avui veiem al timpà devia haver estat l'obra d'un familiar o d'una altra persona que sabia o que recordava perfectament a qui estava dedicat el mausoleu, cosa que ajudaria molt a la reconstrucció d'aquell text. D'acord amb això, aquest estudiós proposà considerar que les tres paraules inicials de la inscripció recollien el mateix nom que ulteriorment fou gravat al timpà, és a dir el del difunt, L. Aemilius Lupus, i que la segona ratlla contenia els dels familiars que li construïren el monument. Admetent això, es pot pensar, també en opinió d'A. Blanco, que el mausoleu devia sofrir un atemptat durant l'Antiguitat, que el deixà sense les lletres de bronze i que potser trencà una de les columnes del pòrtic --que fou posteriorment reconstruïda amb els seus mateixos tambors o d'una pedra idèntica--, i que la precària restauració de què fou objecte lògicament es devia haver efectuat no pas a la Baixa Antiguitat, sinó per qui tenia interès pel mausoleu i en record del seu amo, així com, en l'acció destructora dels francs i alamans del 260, o potser en

la d'altres avalots dels quals no tenim constància, com a autors de l'atemptat. Val a dir, a més, que G. Fatás i M. Martín Bueno suggeriren, en publicar la inscripció de Favara, una possible relació del nom Lupus del propietari del mausoleu amb els Ibn Lope de l'època musulmana d'Aragó, amb el riu Lopin que separa les províncies de Saragossa i Terol, etc. (Fatás-Martín Bueno 1977, p. 24). Cal recordar, encara, en aquest mateix sentit, el nom del proper riu Guadalupe, que desguassa a l'Ebre prop de Casp, on coneixem, bé que en un cas només en tenim la descripció, dos al tres mausoleus del tipus del de Favara, encara que més petits i més senzills (Puig i Cadafalch 1921-1926, p. 89; id. 1934, pp. 132-134; Lostal 1980, pp. 165-170). Aquests sepulcres-temples de Favara i Casp, que cronològicament pertanyen a un període similar, així com també el magnífic mausoleu de la propera població de Chiprana, que també compta amb epigrafia i que es data dins del s. II (Lostal 1980, pp. 172-174), palesen, òbviament, l'existència d'una classe de rics terratinents en aquestes terres del curs inferior de l'Ebre ja abans de la crisi del s. III.

D'altra banda, una sentència judicial de l'any 193 (CIL II 4125 = RIT 143), dictada a Tarraco per l'esmentat governador L. Novius Rufus i a la qual ens referirem àmpliament en el capítol següent (cap. V bis, 4), sembla reflectir també el creixement de la gran propietat a la Catalunya de finals del s. II. La sen-

tència dirimia un plet, amb tota probabilitat per qüestió de límits, entre Valeria Faventina, segons sembla una gran propietària de terres, i els compagani rivi Larensis (Laurensis o Lavarensis), una comunitat de camperols versemblantment basada en la propietat o el domini col·lectiu de la terra, els quals, segons sembla, havien envaït les propietats d'aquesta rica dona.

Th. Mommsen (Mommsen 1905, p. 378) i especialment A. D'Ors (D'Ors 1953, pp. 361-365) s'ocuparen de l'aspecte jurídic d'aquesta sentència i nosaltres mateixos, en dos treballs precedents (Pons 1979 b; id. 1982), de la naturalesa socio-econòmica del conflicte, així com de la seva probable localització a l'extrem nord-oest de Catalunya, a l'àrea d'Aesc, comunitat del ric ciutadà i magistrat municipal, ja esmentat anteriorment, L. Valerius Faventinus (núm. 37), el qual probablement estava emparentat amb la dona del plet que ens ocupa.

E. M. Schtajeran (Schtajeran 1977, p. 126) ja relacionava, a l'obra anteriorment citada, aquesta sentència judicial amb els conflictes entre terratinents i comunitats camperoles originats pel desenvolupament o creixement de la gran propietat. Es tracta d'uns conflictes que, al nord-oest de Catalunya, degueren donar-se, però, sota unes característiques pròpies d'aquelles zones muntanyoses i marginals on continuaven subsistint comunitats autòctones d'estructura socio-

econòmica endarrerida, qüestió que exposarem àmpliament en parlar d'aquest plet al capítol següent (cap. V bis, 4). La necessitat que aquestes comunitats pirinenques, una vegada esgotades les terres que cultivaven, tenien de rompre i de posar en explotació nous terrenys que ja havien quedat englobats dintre de grans propietats establides degué determinar llur conflicte amb la propietat privada de la terra, introduïda a la regió per Roma, i llur progressiva dependència cap a poderosos posseïdors. La documentació alto-medieval testimonia un fenomen molt semblant, conseqüència del desenvolupament dels dominis monàstics al Pirineu central i oriental (Barbero-Vigil 1978, pp. 354-362 i 370-376).

La crisi econòmica de la segona meitat del s. II degué anar, doncs, lògicament acompanyada de conflictes socials, i probablement també de revoltes o alçaments populars. E. A. Thompson (Thompson 1977) ha assenyalat la importància que tingueren les revoltes camperoles de les Gal·lies i Hispania en la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, revoltes documentades pels autors antics en el s. III i el Baix Imperi, però l'origen de les quals ja devia datar de finals del s. II.

En efecte, després de les calamitoses guerres i la peste de l'època de Marc Aureli, esclatà, en el regnat de Commode, la revolta de Maternus, a la qual Herodià qualificà de "guerra dels desertors". E. A. Thompson (Thompson 1977, p. 64) no la considera, però, una

simple revolta de soldats desertors de l'exèrcit, sinó un poderós alçament de les classes orpímides de les Gàl·lies i Hispania, dirigit per aquells, i pròleg dels moviments bagàudics posteriors. Pensa aquest autor que difícilment podria explicar-se l'amplitud i la força que arribà a assolir aquesta revolta si no hagués comptat amb la simpatia i suport d'aquest camperolat i dels sectors oprimits de la societat.

El moviment encapçalat per Maternus, poc conegut però amb un evident contingut de revolta social, afectà la zona central i meridional de les Gàl·lies, i s'estengué després a Hispania. Encara que es desconeixen les ciutats hispanes atacades per Maternus, òbviament cal pensar que aquesta revolta degué afectar particularment la Tarraconensis, i segurament el territori de la Catalunya futura. J. M. Blázquez (Tovar-Blázquez 1975, p. 319; Blázquez 1978, p. 213) considerarà que possiblement la penetració de Maternus a la Península s'ha de relacionar amb la presència d'una vexillatio de la legió VII Gemina a Empúries a finals del s. II, presència documentada per una inscripció votiva dedicada a Júpiter (CIL II 6183). En aquest cas, una altra inscripció votiva d'Empúries (CIL II 6184), igualment dedicada a Júpiter per un soldat de la mateixa legió, podria estar també relacionada amb aquest mateix episodi.

Els últims anys de la segona centúria constitueixen, doncs, també a Catalunya, el pròleg de la prego-

na crisi econòmica, social, política i militar del s. III.

2.- LA PRIMERA MEITAT DEL S. III I LA INVASIÓ FRANCO-ALAMANA.

Després dels greus conflictes socials i polítics que tancaren la segona centúria, cal sopesar, com indica P. de Palol (Palol 1979, p. 242), que el territori de Catalunya va viure un llarg període de pau fins a la invasió dels francs i alamans a començament del regnat de Gal·liè, car, encara que el país degué patir les conseqüències econòmiques de la crisi, l'absència de tropes romanes la va allunyar de l'escenari de les lluites entre els diferents pretendents al tron imperial iniciades amb l'assassinat d'Alexandre Sever el 235.

La vida municipal apareix àmpliament documentada per nombroses inscripcions imperials erigides durant aquest període a les ciutats, bé per corporacions locals, bé pels mateixos governs ciutadans. Hom coneix dedicatòries a quasi tots els membres de la dinastia dels Severs: la colònia de Tarraco a Caracal·la (RIT 83) i els seviri Augustales d'aquesta ciutat a Sever Alexandre (RIT 85), així com la colònia de Barcino a Caracal·la (IRB 23). També a Tarraco, a Septimi Sever

i Caracal.la (RIT 82) i a Elagabal (RIT 84), bé que no se'n coneix el dedicant. Més nombroses, però, son les erigides, després de l'any 235, als emperadors del període de l'anarquia militar i a les seves esposes -encara que aquí només enumerarem els anteriors a la invasió germànica-: l'ordo de Baetulo, a Gordià III (CIL II 4606), a la seva esposa Sabina Tranquil.lina (CIL II 4607) i a Filip I (CIL II 4608); la res publica Gerundensis, a Sabina Tranquil.lina (núm. 18) i a Filip I (núm. 19); l'ordo de Tarraco, a Filip (RIT 86); la colonia de Dertosa a Herenni, fill de Deci (CIL II 4058). En fi, a la llunyana i marginal Aeso, coneixem, a més, un pedestal, avui perdut i de difícil lectura, dedicat probablement a Maximí (núm. 23).

Sabem que, durant aquest període, almenys Tarraco, però possiblement també altres ciutats del país, com veurem a l'apartat següent, ja comptava amb una comunitat cristiana organitzada. Efectivament, la primera notícia segura de l'existència de comunitats cristianes a Catalunya és immediatament anterior a la penetració de les bandes germàniques al país. Es tracta de les actes del martiri de Fructuós, Auguri i Eulogi de Tarraco (Grosse F.H.A. VIII, pp. 48-49), respectivament bisbe i diaques de la ciutat, que tingué lloc el gener del 259, durant la persecució de Va

lerià, encara que, com indica P. de Palol (Palol 1978, p. 254), hem de suposar, per l'estat d'organització que revelen aquestes actes -existència d'un bisbe i dos diaques-, que la comunitat ja tenia un pòsit i que probablement ja existia durant l'anterior persecució de Deci del 250, moment en què, gràcies a una carta de sant Cebrià, ja trobem documentats bisbes a Legio, Asturica, Emerita i versemblantment Caesar Augusta. Val a dir, pel que fa a això, que es tracta d'una comunitat cristiana els orígens de la qual daten potser dels primers temps de la predicació apostòlica, amb la suposada, bé que no segura, vinguda de sant Pau a Hispania (Grosse F.H.A. VIII, pp. 12-14): una primera predicació a la Península que continua essent, però, tema de discussió entre els investigadors, encara que recentment A. M. Mundó ha insistit de bell nou sobre la probabilitat d'aquest viatge a Hispania i més concretament a Tarraco, cosa que, a més, portaria a datar l'existència de la comunitat jueva de la ciutat ja en aquesta època (Mundó 1975).

D'altra banda, també coneixem un considerable nombre de mil·liaris d'aquesta època. A la via Augusta, en coneixem un de Herenni trobat entre Vila-seca i Vilafortuny, prop de Tarraco (CIL II 4953 = RIT 936), un probablement de Caracal·la, a Caldetes (CIL II 6241) i un de Maximí, a Sarrià de Ter, a la sortida de Gerunda (CIL II 6243), que recorda la restauració de la via i del pont que creuava el Ter pel governador de la pro

víncia (Fita 1876, pp. 135-136). Al ramal de la via Augusta que des de Tarraco menava cap a Ilerda, Osca i les terres de l'Ebre, en trobem dos de Valerià i Gal·liè, un al Morell, no gaire lluny de Tarraco (Monton 1976-1977), i l'altre a Binacet, a la vora esquerra del Cinca i prop de Montsó (García Bellido 1957). Els mil·liaris d'aquesta època no es redueixen, però, únicament en aquestes gran vies de comunicació peninsular, car en coneixem dos de Deci (CIL II 4957 i 4958 = 6345) a la ruta que, pel Congost, menava des del Vallès a Auso, la qual n'ha proporcionat un molt notable conjunt, mitja dotzena, tots ells del s. III (Fita 1891, pp. 532-536; Junyent 1955, pp. 148-150). El considerable nombre de mil·liaris coneguts al país d'aquesta etapa de crisi econòmica i política constituïda pels anys de l'anarquia militar -cal afegir-hi, encara, els posteriors a la invasió franco-alamana, als quals farem referència a l'apartat següent-, molt superior als del segle i mig llarg constituït pel conjunt dels períodes dels Flavis, Antonins i Sever, sembla ésser fruit, almenys en part, d'una voluntat d'affirmació política, però alhora reflecteixen també la realització, durant aquest període, d'obres públiques de caràcter viari, com ho palesa el de Sarrià de Ter, estudiat i completat per F. Fita.

La recerca arqueològica permet constatar, però, la creixent importància del camp des de l'època dels Sever. Els esplèndids mosaics que ja posseeixen al-

gues villae rurals d'aquest període reflecteixen la importància d'aquestes propietats i l'existència d'una poderosa aristocràcia establerta en el medi rural. Cal recordar, pel que fa a això, allò que hem comentat, a l'apartat precedent, de la importància política i econòmica que, segons sembla, ja tenien els grans propietaris rurals a finals del s. II a la Hispania Citerior, així com al territori de Catalunya, cosa de la qual hem assenyalat alguns testimonis a la zona ilergeta i de l'Ebre. S'iniciava, doncs, la separació del camp en relació a la ciutat, així com les grans propietats territorials que seran característiques del Baix Imperi.

A començament del regnat de Gal·liè, i coincidint amb la pugna entre aquest i l'usurpador Pòstum, els francs i alamans aconseguiren travessar el Rin i envair les províncies occidentals de l'Imperi. Se sumava així la invasió dels pobles germànics a la ja molt greu crisi econòmica, social i política de l'època.

Bandes germàniques penetraren a Catalunya des de la Narbonensis i assolaren les terres de la vessant mediterrània de la Península. Diferents autors de l'Antiguitat informen, bé que molt parcament, de la invasió d'Hispania i de la presa de Tarraco pels francs durant el regnat de Gal·liè (Grosse F.H.A. VIII, pp. 47-48). La presa d'aquesta ciutat pels germànics fou consignada per Aureli Víctor, Eutropi, Orosi, Jeroni

i Tir Pròsper d'Aquitània. Però mentre que per a Aureli Víctor la ciutat fou pràcticament destruïda pels francs "vastato ac paene direpto Tarraconensium oppido", Eutropi només indica que la ciutat fou assaltada "Germani usque ad Hispanias penetraverunt et civitatem nobilem Tarraconem expugnaverunt", fet igualment valorat per Jeroni "Tarraco expugnata est" i Tir Pròsper d'Aquitània "Tarracona expugnata est". Aquesta segona notícia sembla, però, que s'ajusta més a la realitat dels esdeveniments, ja que Tarraco, després del cop tan dur que li degué suposar la presa pels francs, continuava essent, durant l'últim terç del s. III, una ciutat ben important i òbviamment la seu del govern provincial, qüestió de la qual tractarem més endavant (cap. V, 4).

Deixant a part la presa de Tarraco pels francs, fet que per la seva importància sens dubte degué impressionar profundament els autors de l'Antiguitat, no trobem altres notícies referides concretament a la Catalunya del període de la invasió germànica del s. III.

Tanmateix, dos versos d'Ausoni d'una epístola al seu amic Paulí, llavors a Hispania, parlen de les ruïnes d'Ilerda "aut quae deiectis iuga per scruposa ruinis/arida torrentem Sicorim despectat Ilerda" (Auson., Ep. XXIX, vv. 58-59), passatge que hom ha interpretat com una al·lusió a la destrucció de la ciutat pels francs. Semblaria, doncs, que Ilerda no devia haver escapat de les destruccions del s. III. D'antuvi re-

sulta abusiu, però, pensar, a partir d'aquesta única notícia, en una total destrucció de la ciutat pels francs donada la naturalesa poètica i no pas històrica d'aquest passatge. Contràriament, altres notícies permeten constatar que Ilerda continuava essent un nucli urbà ben actiu a l'època tardoromana com veurem més endavant (cap. V, 4), i fins i tot un altre passatge de l'obra del mateix Ausoni (Com. prof. Burdig., XXIII), en què es parla de l'advocat de Burdiga la Dynami, que acusat d'adulteri fugí a la "parvula Hilerda" on exercia com a retor, permet constatar que aquesta població, bé que petiteta, devia gaudir d'una notable vitalitat cultural i educativa a mitjan s. IV.

D'altra banda, l'arqueologia confirma i amplia la poca informació que proporcionen els autors antics de les convulsions de l'època. Així coneixem àmplies destruccions tant al camp com a les ciutats de la Catalunya de la segona meitat del s. III, ja que cada vegada són més nombroses les villae rurals conegudes que foren destruïdes o abandonades en aquest període, i per altra banda es constaten modificacions, per incendi o abandonament, a les ciutats de la façana litoral del país, des de Ruscinò i Emporiae fins a Tarraco, així com probablement a Gerunda. Es tracta d'una qüestió prou coneguda sobre la qual, però, no hem d'estendre'ns ací, donat el tipus de documentació en què fonamentalment es basa aquest estudi.

Tradicionalment, hom ha atribuït la responsabi-

litat d'aquestes destruccions del s. III d'una manera única o fonamental a l'acció destructora de la invasió germànica. Avui, però, sembla més versemblant pensar que la decadència general del període i els conflictes socials que degueren acompanyar la crisi devien haver tingut una responsabilitat més gran en aquest fenomen que no pas la que fins avui se'ls havia suposat. L'amplitud i la gravetat de les destruccions que palesa la recerca arqueològica suggereixen que, probablement, a la invasió germànica se sumà i continuà una revolta dels camperdà i les classes oprimides de la societat, revoltes, però, que intentaren de silenciar els autors de l'època. Aquesta possibilitat ajudaria a comprendre millor la magnitud de la crisi, difícilment explicable per l'única acció destructora de les bandes germàniques.

3.- AGITACIÓ SOCIAL I RESTAURACIÓ DE L'AUTORITAT ESTATAL.

Actualment sembla, pels fets anteriorment exposats, que la invasió germànica del regnat de Gal·liè anà acompanyada i seguida de revoltes socials, cosa que, com acabem de dir, permetria explicar millor l'amplitud de les destruccions testimoniades per l'arqueologia. L'últim terç del s. III degué, doncs, caracteritzar-se per un estat d'inseguretat, conseqüència de la greu convulsió dels anys precedents, i segurament també per desordres socials a les ciutats i al medi rural.

En efecte, després de la liquidació per Aurelià de la primera experiència d'un imperi occidental independent, els autors antics parlen de les revoltes dels usurpadors Pròcul i Bonós a Britannia, Gàl.lies i Hispànies durant el regnat de Probe, de la revolta bagàudica a les Gàl.lies sufocada per Maximià i de les campanyes, de naturalesa no especificada per les fonts, portades a terme per aquest mateix emperador a Hispània.

D'altra banda, encara que de data una mica posterior, la lectura del canon 41 del concili d'Elvira (Vives 1963, pp. 8-9), de començament del s. IV, revela el temor llavors existent entre la classe propietària a la violència dels esclaus -car s'hi estableix que els senyors prohibeixin als seus esclaus el culte i la tinença d'ídols, però que si en temen la violència, que almenys ells es conservin purs-, mentre que en una constitució de Constantí de l'any 332 (C. Iust., VI, 1, 6), que fa referència a Hispània, es parla de nombrosos esclaus fugitius. Es tracta de dos testimonis que, ultra mostrar-nos l'estat d'inseguretat i convulsió social de l'època, ens palesen com eren encara de vives les formes esclavistes a Hispània durant el Baix Imperi, qüestió de la qual ens tornarem a referir més detalladament en pàgines ulteriors (cap. XI, 7). Cal doncs intentar d'aproximar-nos al conjunt de conflictes socials i polítics que sembla que agitaren la Hispània de l'últim terç del s. III.

Fa més de vint anys, A. Balil (Balil 1959), després de l'estudi de diferents elements del coneixement històric, subratllava la importància dels factors del bandatge, pirateria, desordres, moviments camperdcs, etc. a la Hispania d'entre el 260 i el 300. Es tracta d'uns aspectes múltiples i poc coneguts que, segons aquest autor, són els que confereixen la personalitat i caracteritzen la vida a Hispania en aquests moments, més que una mecànica successió d'invasions.

Per la nostra banda, només ens referirem a alguns elements proporcionats per la documentació escrita del territori de la Catalunya futura, a través dels quals intentarem d'aproximar-nos a la situació del país després de la invasió germànica de l'època de Gal·liè.

Sabem per la "Historia Augusta" (S.H.A., vita Probi, 18, 5) que Probe hagué de combatre, a les províncies occidentals de l'Imperi, també a les Hispànies, contra els usurpadors Pròcul i Bonós. Per altra banda, diverses inscripcions d'Àfrica, d'Hispania i fins i tot de les Gàl·lies presenten picat el nom de l'emperador Probe, però es tracta d'una abolitio nominis de caràcter no oficial, ja que aquest emperador no fou sotmès a la damnatio memoriae. Aquesta circumstància ha portat a relacionar les esmentades inscripcions amb aquells pronunciaments i insurreccions que Probe hagué de combatre i dels quals tenim una breu notícia per les fonts.

A. Balil (Balil 1959, pp. 282-285), en tractar d'aquests esdeveniments, els jutjà com un element més dels

desordres que caracteritzaren la Hispania de la segona meitat del s. III, més que considerar-los, com s'havia pensat, com una oposició acordada pels exèrcits occidentals contra Probe. Pensa aquest autor que un acord en aquest sentit dels exèrcits d'Occident no s'hauria limitat a provocar unes quantes usurpacions, sinó que hauria tingut una importància molt més gran, una veritable guerra civil, a la qual les fonts haurien donat una importància més gran.

A Hispania, una inscripció de Valentia (CIL II 3738), dedicada pel legat jurídic de la Tarraconensis Allius Maximus el 280, i talvegada també una de Barcino (IRB 26), per l'ordo de la ciutat, es compten entre aquelles inscripcions amb una anònima abolitio del nom de Probe. En un epígraf imperial d'Asturica (AE., 1923, 102 = ILER 1204), erigit per un altre legat jurídic de la Tarraconensis, Flaminus Priscus, el 282, també figura picat l'espai que ocupa el nom de l'emperador Probe, bé que en aquest cas, com ja indicà M. Macías en publicar aquesta inscripció (Macías 1905, p. 482), tal vegada només es proposaren complir, per mera fórmula, el mandat d'esborrar-lo, ja que segons totes les aparences les actuals lletres semblen ésser les primitives.

Contràriament, la resta d'inscripcions hispanes erigides a Probe no presenten picat el nom de l'emperador. Aquesta circumstància podria induir a creure, com ja opinà M. Macías (Macías 1905, p. 482), que, a His-

pania, la rebel·lió de Pròcul o la de Bonós només haguessin prosperat a la part de Catalunya i València.

Sembla doncs probable que es produïssin disturbis o revoltes a les ciutats del conventus Tarraconensis durant el regnat d'aquest emperador. Això no obstant, en una inscripció tarragonina dedicada a Probe (RIT 88) no apareix picat el seu nom; potser perquè aquesta inscripció escapà o fou posterior als conflictes que comentem, bé que també es podria pensar que Tarraco, pel fet de ser la capital de la província, i, consegüentment residència del govern provincial, no es veié afectada per aquells avalots.

Pels mateixos anys, s'havia iniciat a les Gal·lies la primera revolta bagàudica, que fou sufocada el 286 per Maximià, recent nomenat per Dioclecià co-emperador per a Occident i que tingué com a primera missió sufocar aquest moviment camperol. Sabem (Paneg. VIII (V) 17-18) que quan Maximià fou enviat a Occident per a sufocar els bagaudes, que devastaven les Gal·lies, també hagué de lluitar contra sublevacions a Hispania, el caràcter de les quals no ens és especificat per les fonts, però que, segons l'opinió de diferents historiadors, molt possiblement es tractava d'una revolta camperola semblant a la que tenia lloc a les Gal·lies (Vigil 1975, p. 436; Tovar-Blázquez 1975, p. 151; Blázquez 1974-1975, vol II, p. 266; ...). Per altra banda, A. Balil (Balil 1959, pp. 287-288) ha assenyalat, pel que fa a això, un poema anònim, un paper publicat a començament del segle, al·lusionat a la coopera-

ció dels altres tetrarques a la campanya persa de Diocleciana, en el qual s'indica a Maximiana com a llavors combatent a Hispania. La font tampoc no especifica la natura de l'enemic combatut per Maximiana, però aquest autor considera, com explicació més probable, l'extensió del moviment bagàudic a la Península, ja que el camperolat hispànic no devia gaudir d'una situació privilegiada ni diferent al de les Gal·lies.

L'últim terç del s. III fou, doncs, un període de grans i perillosos aixecaments camperols a les províncies occidentals de l'Imperi, els quals hagueren d'ésser sufocats pel mateix emperador Maximiana, encara que són unes revoltes mal conegudes, ja que, com subratlla E. A. Thompson (Thompson 1977, p. 62), foren silenciades al màxim pels autors antics. Malgrat que les fonts textuais no parlen de Bacaudae a Hispania fins molt avançat el s. V, les circumstàncies fins aquí comentades porten a considerar el fet que, amb molta probabilitat, degueren existir conflictes camperols a la Península durant l'etapa de transició de l'Alt al Baix Imperi, bé que lògicament de naturalesa i característiques diferents segons les àrees. Cal recordar, pel que fa a això, allò que hem comentat, al primer apartat d'aquest capítol, sobre l'atemptat que, segurament durant aquests anys, va experimentar el mausoleu del ric terratinent L. Aemilius Lupus de Favara de Matarranya.

Si aquests conflictes són mal coneguts per al conjunt d'Hispania, encara ho són més per a l'àrea con-

creta que ens ocupa. Amb tot, a banda l'esmentat atac al mausoleu de Favara, una inscripció imperial dedicada a Maximian a Sigarra (nº 2) també podria tenir relació amb els moviments o desordres camperols d'aquesta època, qüestió a la qual ja ens hem referit en un treball precedent (Pons 1980, pp. 46-48).

Es tracta d'una inscripció opistògrafa, gravada a la cara posterior d'un bell monument funerari de finals del s. I o començament del II (nº 6), i a la qual F. Fita ja dedicà un ampli comentari (Fita 1906 a, pp. 241-245). La inscripció fou erigida per l'ordo municipal el 287 i únicament s'hi honora Maximian però no Dioclecian, el qual gaudia de més prestigi que el seu col·lega al càrrec imperial. Aquesta circumstància sorprèn força, bé que no es tracta d'un fet insòlit, car el fet més usual era honorar a la vegada els dos emperadors ja que, malgrat que Maximian era l'encarregat de les províncies occidentals de l'Imperi, l'Estat no havia estat dividit i, en conseqüència, generalment Dioclecian també figurava, al costat del seu col·lega, a les inscripcions imperials de les províncies d'Occident. Així, a les inscripcions tarragonines erigides pels praesides de la p.H.C. Iulius Valens (RIT 91) i Postumius Imperius (RIT 92) s'honora ambdós emperadors, i encara anomenant en primer terme Dioclecian; d'igual manera en una altra inscripció tarragonina (RIT 93), només conservada parcialment, segurament s'honorava els quatre membres de la Tetrarquia, i no pas Maximian

individualment.

La data de la inscripció i la no referència a Dioclecià permeten pensar, a títol d'hipòtesi, que tal vegada l'ordo Segarrensis honorà individualment Maximià per la seva victoriosa campanya contra els ba gaudes. La comunitat de Sigarra, o potser millor la seva aristocràcia, encara agrupada a l'entorn de la vida i institucions del govern municipal, pogué, doncs, haver decidit honorar l'emperador i general victoriós que els havia sufocat la temuda revolta camperola. Amb aquesta finalitat s'utilitzà un bell monument sepulcral, de finals del s. I o principis del II, que devia pertanyer a una família municipal segurament ja extingida a la ciutat a l'època de Maximià, mostra ben palpable de la pobresa en què es devien trobar les finances municipals a finals del s. III.

Tot i que la reutilització d'inscripcions és quelcom ja testimoniada al país en una data primerenca, durant el s. -I -com ho palesen, per exemple, una inscripció de Tarraco de l'imperator C.N. Pompeius Magnus (RIT 1), reaprofitada amb una clara voluntat d'execració pel seu parent P. Mucius Scaeuola (RIT 2), que fou estudiada per A. d'Ors (D'Ors 1972, pp. 62-64); un miliari republicà del proconsul Q. Fabius Labeo de Torrent de Cinca (CIL II 4925), reaprofitat per a gravar-hi un de nou a mitjan regnat d'August (CIL II 4920), de què ja s'ocupà F. Fita (Fita 1894, p. 268), ...-, l'amplitud que assolí aquesta pràctica durant les últimes dè

caedes del s. III constitueix, per altra banda, un altre element revelador de la profunda convulsió que ha via agitat el territori durant el regnat de Gal·liè i de la precària situació dels anys següents, i més encara quan es tracta d'inscripcions imperials dedicades per comunitats municipals o per alts càrrecs de l'administració provincial. El fet d'haver-se utilitzat per l'ordo Segarrensis un antic monument funerari per a gravar-hi una inscripció imperial a Maximià ja fou relacionat per F. Fita, en publicar aquesta inscripció, amb les profundes convulsions de la centúria.

No es tracta, però, com acabem de dir, de quelcom exclusiu d'aquesta inscripció de Sigarra, sinó d'un fenomen bastant ampli, ja que respon a la crisi de l'època. Sabem de materials arquitectònics i epigràfics reutilitzats a la necròpolis paleo-cristiana de Tarragona (Balil 1957, p. 136), entre els quals hi ha un pedestal del s. II (RIT 457) en un lateral del qual fou gravada per un alt funcionari eqüestre una inscripció a Ulpia Severina, esposa d'Aurelià (RIT 87). Tampoc no en manquen exemples a Barcino: una inscripció dedicada a Aurelià (IRB 25), gravada al dors d'un pedestal de començament del s. II (IRB 37), i una altra a Car (IRB 27), en un pedestal allisat, potser després d'haver-s'hi picat una altra inscripció, ambdues aixecades per l'ordo de la ciutat. Hom també constata aquesta mateixa pràctica de reutilització en mil·liaris d'aquest període, com és el cas d'un dels trobats al molí

de Les Canes, entre Aiguafreda i Centelles, a la via que menava a Auso, que pertany a Maximia (CIL II 6345 c = Junyent 1955, p. 149), i d'un dels trobats a Palau sacosta, als afores de Gerunda, que sembla ésser de Claudi II (HAE 278), ambdós amb restes d'inscripcions anteriors.

Pel que hem exposat fins aquí, sembla que les futures terres catalanes degueren experimentar una sèrie de conflictes socials i possiblement també polítics a l'últim terç d'aquesta centúria, tant a les ciutats com probablement al medi rural, conflictes que de vien haver acompanyat i seguit la invasió germànica de la Hispania mediterrània durant el regnat de Gal·liè.

Tanmateix, al costat d'aquesta inseguretats i d'aquests desordres socials que afectaren el país durant l'últim terç del s. III, bé que amb una intensitat que no podem precisar, les terres de la futura Catalunya en general degueren veure un prompte restabliment de l'autoritat imperial després de la invasió germànica. Així, com ha assenyalat P. de Palol (Palol 1978, p. 246), si tenim present l'epigrafia i la circulació monetària, és clara l'autoritat de l'Imperi i la seva presència a Catalunya durant els anys del regnat dels emperadors militars il·liris.

Tarraco, malgrat haver estat presa pels germànics durant el regnat de Gal·liè, continuava essent la capital de la província, i consegüentment la seu del govern provincial. Així, hi coneixem diferents inscrip-

cions imperials, posteriors al regnat de Gal·liè, erigides pels governadors provincials de la segona meitat del s. III: M. Aurelius Valentinianus a Car (RIT 89) i a Carí (RIT 90), Iulius Valens a Dioclecià i Maximià (RIT 91) i Postumius Lupercus a Dioclecià i Maximià (RIT 92). Anteriorment al regnat de Car, ja es coneixen, però, dues inscripcions imperials tarragonines erigides, respectivament, a Ulpia Severina (RIT 87), dedicada per l'alt funcionari eqüestre de l'administració imperial M. Asidonius Verus Faventinus "a studiis Aug(usti)", i a Probe (RIT 88).

Sabem també de la presència d'altres alts càrrecs de l'administració provincial en altres ciutats del conventus Tarraconensis: Allius Maximus, legat jurídic de la Tarraconensis, a Valentia durant el regnat de Probe (CIL II 3738) i Flaminus Priscus, també legat jurídic de la Tarraconensis, a Dertosa durant el de Car (AE, 1923, 103). Hom podria pensar, a tall d'hipòtesi, que la presència d'aquests dos iuridici en aquestes dues poblacions de la costa mediterrània de la Citerior, importants però sense un particular valor administratiu -car no eren ni capitals d'un conventus iuridicus-, devia tenir el seu origen en els conflictes i avalots socials i polítics de l'època, qui sap si els del regnat de Probe a què ens hem referit anteriorment.

Els senats municipals d'algunes ciutats del país també dedicaren inscripcions imperials durant aquest

període. El testimoni més clar el trobem a l'ordo Barcinonensium, del qual coneixem inscripcions erigides a: Claudi II (IRB 24), Aurelià (IRB 25), Probe o Car - però certament un qualsevol dels emperadors de finals del s. III la memòria del qual fou objecte de damnatio, motiu que impedeix precisar-ne la personalitat (IRB 26) i Car (IRB 27). Per altra banda, Numerià és honorat per l'ordo Iessoniensis (nº 59) i Maximià, per l'ordo Segarrensis (nº 2).

En fi, l'epigrafia de les ciutats de la Catalunya romana documenta tots els emperadors il·liris i els membres de la Tetrarquia:

Claudi II:	IRB 24 (Barcino).
Aurelià:	IRB 25 (Barcino).
Ulpia Severina:	RIT 87 (Tarraco).
Probe:	RIT 88 (Tarraco), IRB 26 ? (Barcino).
Car:	RIT 89 (Tarraco), IRB 27 (Barcino), AE, 1923, 103 (Dertosa), IRB 26 ? (Barcino).
Carí:	RIT 90 (Tarraco).
Numerià:	nº 59 (Iesso).
Dioclecià:	RIT 91 (Tarraco), RIT 92 (Tarraco).
Maximià:	RIT 91 (Tarraco), RIT 92 (Tarraco), nº 2 (Sigarra).

Els quatre membres
de la Tetrarquia: RIT 93 (Tarraco).

Cal subratllar, també, que com hem dit anteriorment, coneixem alguns mil·liaris de l'últim terç del s. III. Un dels dos mil·liaris de la via Augusta trobats a Palausacosta, als afores de Gerunda, sembla ésser de Claudi II (NAE 278), el qual fou gravat, però, reaprofitant-ne un de més antic. D'altra banda, que tre de la mitja dotzena de mil·liaris trobats al Congost, al molí de Les Canes, a la via que comunicava el Vallès amb la plana de Vic, que en opinió de F. Fita devien correspondre a dues estacions, les d'Aiguafreda i Centelles, pertanyen a aquest període: dos de l'emperador Car (CIL II 6345 a i 6345 b) i els altres dos de Dioclecià i Maximià (CIL II 6345 c i 6345 d), que, segons aquell estudiós, substituïren els dos anteriors, els quals al seu torn ho havien fet prèviament dels dos de Deci (CIL II 4957 i 4958), que també es localitzaren al mateix indret (Fita 1891, pp. 532-536). Això també ens il·lustra, doncs, el procés de progressiva recuperació de l'autoritat de l'Estat al país, així com probablement el de la represa de les obres públiques viàries.

Ara bé, si constatem, malgrat les convulsions polítiques i socials de l'època, la prompta restauració de l'autoritat imperial després de la invasió germànica del país, no hem d'oblidar, al costat de la inseguretats i els desordres socials que sembla que agitaren el territori durant aquest període, un nou element perturbador del poder imperial: la penetració del

cristianisme que s'oposava al culte imperial, símbol de la unitat i del poder de l'Estat i de l'emperador. Així diferents persecucions foren ordenades per diversos emperadors del s. III, iniciades ja abans de la invasió germànica, per combatre un enemic tan perillós per a les bases ideològiques del poder imperial, bé als moments més aguts de la crisi -persecucions de Deci i Valerià-, bé als moments de reorganització més profunda del poder imperial -persecució de Dioclecià-.

Durant el s. III, es degué experimentar una creixent implantació del cristianisme a les ciutats més importants i més dinàmiques del país. Ja hem comentat anteriorment com Tarraco, poc abans de la presa de la ciutat pels francs, comptava amb una comunitat cristiana plenament estructurada, car hi tenim testimoniada l'existència d'un bisbe i dos diàques durant la persecució de Valerià (cap. V, 2). Tot i que no coneixem directament altres comunitats cristianes a la Catalunya del s. III, la referència que en temin en altres ciutats de l'interior d'Hispania arran de la persecució de Deci del 250, per una carta de sant Cebrià adreçada a les comunitats de Legio i Asturica i d'Emerita, permet suposar-ne la existència en algunes altres poblacions del país, almenys a finals de la centúria, cosa que es veu reforçada, a més, per la importància amb què les comunitats cristianes apareixen en alguns indrets a començament del s. IV. Aquests són els casos, ben coneguts, de Gerunda i Barcino, com ho palesen els

màrtirs Fèlix i Cucufas de la persecució de Dioclecià, de qui ja ens parla Prudenci (Peristeph., IV, 29-30 i 33), i sobretot els bellíssims sarcòfags paleocristians de marbre, d'època protoconstantiniana i constantiniana, importats de Roma per les comunitats d'aquestes dues poblacions (Palol 1962, pp. 250-251; id. 1967, pp. 290-295; id. 1969, pp. 104-116). Precisament la gran qualitat d'aquests sepulcres ens testimonia com el cristianisme ja havia penetrat entre la classe benestant d'aquestes ciutats a començament del s. IV, cosa que indirectament també ens és reflectida pel canon 41 del concili d'Elvira al qual ja ens hem referit en pàgines precedents. Es tracta, però, de dues qüestions sobre les quals tractarem més detalladament en pàgines posteriors (cap. XV, 3).

Amb tot, ací hem de subratllar el fet que precisament la documentació escrita que testimonia aquestes primeres comunitats cristianes del país fa referència al martiri de membres seus. A Catalunya no tenim documentats màrtirs de la persecució de Deci de l'any 250, encara que sí de la iniciada per Valerià el 257 -martiri de Fructuós, Auguri i Eulogi, bisbe i diàques de Tarraco (Grosse F.H.A. VIII, pp. 48-49)- i de la ulterior de Dioclecià del 303-305 -martiri de Fèlix a Gerunda i de Cucufas a Barcino, ambdós ja recordats per Prudenci (Peristeph., IV, 29-30 i 33)-.

En fi, un cop passada la crisi del s. III, el territori de Catalunya experimentà un procés de recuperació durant el període d'estabilitat iniciat amb el reg-

nat de Dioclecià; una reactivació que es constata tant a les villae del camp com a les ciutats, encara que, com subratlla P. de Palol, no es reconstruí tot el que s'havia destruït durant la pregona convulsió dels anys precedents (Palol 1979, p. 251). Un clar exponent d'aquesta reactivació són les àmplies relacions comercials, conegudes a través de l'arqueologia i algunes notícies d'autors antics, existents entre la Catalunya de l'època i la resta d'àrees de l'Imperi, especialment les Galliae, Itàlia i el nord d'Àfrica. Es tracta d'unes relacions comercials que, encara que no trencades durant el període de l'anarquia militar, reapareixen amb força i particularment ben documentades a finals del s. III i començament del IV: l'Edictum de pretiis rerum venalium de Dioclecià de l'any 301 esmenta els excel·lents pernils ceretans (CIL III suppl. p. 1932), cosa que dona testimoni de la supervivència d'aquest antic comerç, ja esmentat per Estrabó (III 4, 11), així com de la seva importància i amplitud a l'època de la Tetrarquia; i per altra banda els esmentats sarcòfags paleocristians d'època protoconstantiniana de Gerunda, d'un taller de Roma, de l'anomenat del sarcòfag dogmàtic, mostren la riquesa d'aquesta comunitat cristiana però també ens il·lustren dels corrents comercials de l'època cap al país.

La Catalunya del Baix Imperi, que per raons cronològiques resta fora del nostre estudi, es recolzà, però, com és ben sabut, sobre unes bases socio-econòmiques,

polítiques i ideològiques ja molt diferents de les de l'Alt Imperi. El text dedicatori, "salvo Vitale, felix Turissa" (ICERV 368 b = ILER 2105), de l'epígraf del mosaic baix imperial de la coneguda vila de Tossa, la Turissa de la inscripció, palesa singularment el sentit i la profunditat d'aquesta transformació.

4.- LES CONVULSIONS DEL S. III I LA VIDA CIUTADANA.

Abans de concloure les pàgines dedicades a l'evolució del país, que com hem dit finalitzem amb la Tetrarquia, hem de referir-nos a una qüestió fonamental: la situació de les ciutats a finals del s. III, és a dir immediatament després de la invasió franco-alamana i de les agitacions socials i polítiques d'aquesta centúria, a fi d'intentar de mesurar els efectes que els comportà la profunda convulsió de l'època, a la qual tanta responsabilitat s'ha atribuït en la desaparició de la vida ciutadana.

En primer lloc cal doncs repassar, bé que sigui breument, la informació que poseïm de les ciutats del país durant la cinquantena d'anys que seguiren a la invasió germànica.

Ruscino, n'hem parlat àmpliament en tractar del Rosselló a l'inici d'aquest estudi, ja havia entrat en una profunda crisi abans del s. III, a l'època dels Fla

vis o a la dels Antonins, com ho palesa singularment la dràstica interrupció de les inscripcions oficials del fòrum de la ciutat, que no superen el s. I (Gayraud 1975). Tot i que Ruscino apareix consignada a l'Itinerari d'Antoní, a la Tabula Peutingeriana i al Ravennatis, la sorprenent interrupció, gairebé total, de les troballes monetàries des de finals del s. II fins a la segona meitat del s. III i l'escassíssim nombre de monedes que ha proporcionat la segona meitat d'aquesta centúria, només dues, i tota la següent, set, és un fet que àdhuc planteja, com han assenyalat J.-C. M. Richard i G. Clautres (Richard-Clautres 1975, p. 125), el mateix problema de l'ocupació de l'indret durant aquestes dues centúries. El fet que la seu episcopal visigòtica del Rosselló, de l'antic territori dels sordons, no hagués estat Ruscino, la població més important de la regió a començament de l'Imperi, sinó Elena, segons sembla compartida en certa forma amb el nucli costaner de Caucoliberi, és possiblement el reflex més clar de la situació d'anorreament d'aquella població de la Baixa Antiguitat, i encara més si la comparem amb Emporiae que, malgrat que també molt decaiguda, no deixà d'ésser seu episcopal.

Emporiae, amb la qual estava tan íntimament lligada Ruscino, segons s'ha comentat anteriorment, és potser la població de Catalunya que més durament sofrí la crisi de l'època. N. Lamboglia (Lamboglia 1955, p. 211) ja va demostrar la interrupció de la vida ciutadana a l'Emporiae romana en un moment no gaire llunyà a la fi del s. III,

perquè no s'hi ha trobat sigillata clara D ni ceràmica grisa i perquè les monedes més tardanes arriben amb prou feines a Constantí i la majoria són de la segona meitat del s. III. Pensava aquest autor en un abandonament brusc de la ciutat romana motivat per la destrucció causada per la primera invasió germànica, després de la qual la vida urbana es devia haver concentrat sobretot a la zona de l'Emporion grega, on sorgeix la basílica paleo-cristiana, per refugiar-se finalment a la Paleapolis. Avui sabem, però, que, ultra l'impacte de la invasió franca, la crisi d'Emporiae té unes causes més profundes i anteriors. Hom constata que el magnífic fòrum ja comença a degradar-se en època flàvia i que la població entra en una continuada i clara decadència a partir del s. II (Sanmartí-Nolla-Mar 1983, p. 78), mentre que Gerunda, que sabem que hi estava molt relacionada, a poc a poc va anar guanyant importància a la regió (Nolla-Nieto 1976, p. 238; Nolla 1978, p. 50). Amb tot, Empúries fou seu episcopal durant l'època visigòtica, documentada per les actes dels concilis de l'època, a partir del de Tarragona del 516 (Vives 1963, p. 556).

Gerunda, que com acabem de dir a poc a poc havia anat guanyant importància a la regió (Nolla-Nieto 1976, p. 238; Nolla 1978, p. 50), portà a terme la reconstrucció de les muralles després de la crisi del s. III, durant el regnat de Dioclecià (Nolla 1978, p. 51; Nolla-Nieto 1979). Els ja esmentats sarcòfags de l'església de Sant Fèlix, d'època proto-constantiniana i constantiniana (Palol 1962, p. 250; id. 1967, pp. 290-294; id.

1969, pp. 104-116; Nolla 1978, pp. 37-38 i 51-52), proven la importància i la riquesa de la comunitat cristiana de la ciutat a començament del s. IV, capaç d'importar aquestes bellíssimes peces de Roma. Ulteriorment Prudenci (Peristeph., IV, 29-30) parla de la "parva Gerunda" en referir-se a Fèlix, màrtir de la persecució de Dioclecià. Girona devia ésser, doncs, a finals del s. III i començament del IV, una petita però dinàmica ciutat.

Barcino portà també a terme importants obres de fortificació després de les convulsions del s. III, ja que, pels mateixos anys, reforçà amb la construcció d'un nou mur exterior l'antiga muralla fundacional i la coronà d'una sèrie de poderoses torres de defensa (Balil 1961 a; id. 1964 a, pp. 94-98; Pallarès 1970, p. 79 ss.; id. 1975, p. 23 ss.; Granados 1976; id. 1977-78). L'epigrafia permet constatar la vida municipal a Barcino immediatament després de la invasió germànica, ja que l'ordo de la ciutat dedicà diverses inscripcions imperials durant el període dels emperadors il·liris, com ja hem comentat a l'apartat anterior. La ciutat també compta, com Gerunda, amb un màrtir de la persecució de Dioclecià, Cucufas, igualment esmentat per Prudenci (Peristeph., IV, 33), i amb sarcòfags paleo-cristians d'època constantiniana (Palol 1962, p. 251; id. 1967, pp. 294-295; id. 1969, p. 116), que palesen la importància i la riquesa de la comunitat cristiana a començament del s. IV.

Tarraco, després de la presa de la ciutat pels francs, ja comentada anteriorment, òbviament continuava essent

una important ciutat i la seu del govern provincial. També hi coneixem diverses inscripcions imperials immediatament posteriors a la invasió germànica, quasi totes aixecades per diferents governadors provincials o altres alts funcionaris de l'administració estatal, a les quals ja ens hem referit en l'apartat anterior. Fins i tot sabem de la construcció per l'Estat, pel praeses Iulius Valens, d'un "Porticum Ioviae [basilicae (?)]" durant el regnat de Dioclecià, en el període de la Diarquia (RIT 91), així com de la restauració d'unes termes pel praeses M. Aurelius Vincentius a finals del s. III o ja dins el IV (RIT 155).

La r(es) p(ublica) Dertosana ens és documentada durant aquests anys per una inscripció de l'emperador Car (AE 1923, 103), de l'erecció de la qual tingué cura un legat jurídic de la Tarraconensis, Flaminus Priscus. A la no gaire llunyana Valentia, també es coneix una inscripció imperial de Probe dedicada per un altre legat jurídic de la província (CIL II 3738). Aquests dos epígrafs, on apareixen alts càrrecs provincials i que provenen de poblacions sense funció administrativa rellevant dins l'estructura provincial, suggereixen la importància que, a diferència de Saguntum, segons sembla particularment afectada per la crisi de l'època, devien estar assolint Dertosa i Valentia a la segona meitat del s. III, cosa que de seguida vindrà confirmada pel seu caràcter episcopal i per la seva evolució durant la baixa Antiguitat.

L'epigrafia també documenta les institucions municipals a Iesso i a Sigarra durant l'últim terç del s. III. L'ordo Iessoniensis erigí una inscripció a Numerià (núm. 59) i l'ordo Segarrensis una a Maximià (núm. 2), el nom del qual fou ulteriorment objecte de damnatio, sensedubte l'any 308.

En fi, ja hem comentat anteriorment que dos versos d'una epístola d'Ausoni de finals del s. IV al seu amic Paulí, llavors a Hispania, al·ludeixen a les ruïnes d'Ilerda "aut quae deiectis iuga per scruposa ruinis / arida torrentem Sicorim despectat Hilerda" (Auson., Ep. XXIX, vv. 58-59), cosa que, malgrat el caràcter poètic d'aquesta font, fa pensar que aquesta ciutat no devia haver estat capat a les destruccions del s. III. Amb tot, Ilerda apareix com una població ben viva durant el Baix Imperi. El mateix Ausoni ens parla (Com. prof. Burdig. XXIII) de l'advocat burdigalès Dynami que, acusat d'adulteri, fugí a la "parvula Hilerda", on, sota un nom fingit, exercí de retor, notícia que suggereix que aquesta població era, a mitjan s. IV, un nucli urbà molt petit però amb un notable dinamisme socio-cultural. L'arqueologia i altres autors antics corroboren aquesta impressió. La necròpolis de l'estació del ferrocarril ha proporcionat materials epigràfics alto-imperials i paleo-cristians (A.I.E.C. vol. VIII, pp. 373-374 i 400), concretament, entre els segons, la coneguda làpida de Theodora (ICERV 253). D'altra banda, sabem per una de les dues cartes de cap al 419 de Consensàia sant Agustí, recentement dona-

des a conèixer per Johannes Divjak (CSEL, núm. 88, Viena 1981, pp. 51-70), que Ilerda era seu episcopal a començament del s. V, ja que s'hi al·ludeix a un bisbe de la ciutat, Sagitti, priscil·lianista i de formació erudita, i per Idaci (CHRON 141-142) i Isidor de Sevilla (HIST. Suev.) que la ciutat fou presa i saquejada, tot fent-hi una gran captivitat, per Requiari, rei dels sueus, l'estiu del 449, probablement amb l'ajuda dels Bacaudae, segons sembla desprendre's de les paraules del primer. Malgrat aquest nou infortuni, la Ilerda visigòtica, de la qual coneixem un considerable nombre de bisbes, ens apareix com a seu d'un concili, el 546 (Vives 1963, pp. 55-60), i com a centre d'un ampli territori, a què es fa al·lusió en una donació de mitjan s. VI (Fita 1906 b, p. 152; Campos 1970, p. 63), del qual ja hem parlat en el prefaci d'aquest estudi. Si Ilerda fou particularment afectada per les destruccions del s. III, com ho suggereixen, però no ho proven totalment, els versos d'Ausoni, aviat degué recuperar-se, ja que continuà essent la població més important de l'interior del país durant la Baixa Antiguitat.

Desconeixem la situació de la resta de ciutats de Catalunya a finals del s. III. Algunes no tornen a aparèixer a la informació del Baix Imperi i de l'època visigòtica, com Aeso, Baetulo i Iluro. La majoria, però, sí que ho fan, bé que d'una manera desigual: Ausona, Caucoliberi, Egara, Elena, Libia i Rhode, així com la seu episcopal visigòtica d'Urgellum, que quasi amb tota seguretat pressuposa l'existència d'una població alto-

imperial fins avui no testimoniada. Llevat de Iesso i Sigarra, la resta de poblacions de què hem parlat anteriorment continuen estant ben documentades amb posterioritat a l'època de la Tetrarquia: Barcino, Dertosa, Emporiae, Gerunda, Ilerda i Tarraco. Aquestes notícies tardanes, que òbviament no podem descriure, permeten saber almenys que aquesta dotzena de poblacions no desaparegueren amb la convulsió del s. III, bé que de vegades degueren quedar reduïdes a nuclis molt decaiguts, a poca cosa més que una simple super-estructura, com és el cas d'Emporiae, que, malgrat el seu afebliment, fou seu episcopal al llarg de tota l'època visigòtica.

Òbviament no podem ocupar-nos de l'existència de nuclis ciutadans a la Catalunya del Baix Imperi i de l'època visigòtica, ja que és un tema que escapa al període que estudiem. Quant a això només direm que una simple lectura de la descripció que Julià de Toledo féu de la revolta del duc Paulus (Hist. Wamb., X i XI) permet constatar la subsistència de nuclis ciutadans a Catalunya i a Septimània fins a finals del període visigòtic, així com, consegüentment, l'enllaç, en aquestes terres, de la decaiguda vida ciutadana de la Baixa Antiquitat amb la dels reduïts nuclis musulmans i cristians de l'Alta Edat Mitjana. A partir de les dades comentades, podem, però, fer algunes precisions que ajudin a un millor coneixement de les ciutats del país dins la pregona crisi del s. III, que evidentment no causà la seva anihilació, com teories massa catastrofistes de vegades han pretès.

D'entrada hem de dir que dues de les poblacions enumerades, Ruscino i Emporiae, ja presenten signes clars de crisi, i àdhuc d'anorreament en el cas de la primera, amb anterioritat al s. III. La situació d'aquestes poblacions, que en el cas de Ruscino possiblement té una explicació inicialment político-administrativa, com ho suggereix la sobtada interrupció amb la dinastia júlio-clàudia de la rica sèrie d'inscripcions imperials de la ciutat, correspon, doncs, a aquelles primeres dificultats que ja es produïren durant el s. II i a què hem fet al·lusió en iniciar el capítol. Les comunitats ciutadanes ja eren un món amb problemes, en alguns casos greus, abans de les convulsions del s. III.

En segon lloc, ens adonem, indirectament, de la violència de la convulsió de l'època, ja que, ultra els testimonis de les destruccions que trobem arreu del país, constatem com la ciutat romana d'Emporiae ja restà pràcticament abandonada des d'aquell moment i com Barcino i Gerunda s'afanyaren a construir sòlides muralles de defensa, àdhuc amb excel·lents elements arquitectònics al·to-imperials com a material de rebliment.

Ara bé, malgrat la violència d'aquesta batzegada, la vida ciutadana continuava essent ben viva a finals del s. III. Sabem que a Tarraco les autoritats provincials realitzaren obres civils de caràcter públic i monumental i que a Barcino i a Gerunda es feren les grans defenses que acabem d'esmentar. Trobem, a més, les institucions municipals testimoniades a Barcino, a Iesso i

a Sigarra, és a dir a comunitats de molt diferent importància i naturalesa.

No es devia tractar, però, d'una vida ciutadana brillant, sinó més aviat modesta, condicionada pel gran esforç que paral·lelament s'havia de fer de reconstrucció i de fortificació. Un fet significatiu pel que fa a això, no documentat anteriorment a l'epigrafia de Catalunya com a fenomen general, és l'eventual re-utilització per les autoritats de monuments epigràfics anteriors per a gravar-hi memòries imperials, fenomen a què ja ens hem referit a l'apartat anterior i que tenim testimoniat, durant aquests anys, a Barcino, a Sigarra i àdhuc a la mateixa Tarraco, així com en alguns mil·liaris. M. Tarradell (Tarradell 1975, p. 170) ha fet veure, a més, la pobresa de la necròpoli tardana de la Boatella, a Valentia.

En fi, ja hem indicat anteriorment que el període d'estabilitat que s'inicià amb el regnat de Dioclecià veié una reactivació de les villae del camp i de les ciutats del país. La resposta que Paulí (Ep. X, 202-238) donà a la ja citada epístola d'Ausoni (Auson., Ep. XXIX), en què li recriminava que una persona de tan alta i digna condició s'hagués establert en una Hispania de ciutats agrestes, com Bilbilis i Calagurris, i destruïdes, com Ilerda, és molt interessant per conèixer la situació de les ciutats de la Tarraconensis a finals del s. IV, època de l'estada d'aquell a la Península.

Amb bellíssimes paraules, Paulí fa notar al seu amic i antic preceptor la parcialitat de les seves afirmacions i la seva ignorància del món hispànic, ja que només menciona ciutats com Bilbilis, Calagurris i Ilerda, quan el país té ciutats com Caesaraugusta, la delitosa Barcino i Tarraco, que pot mirar la mar des de la seva privilegiada situació. Aquest conegut text ens palesa que la dita recuperació no fou pas general, sinó circumscrita a unes determinades ciutats amb un particular valor administratiu i comercial.

Així, les convulsions del s. III no ens apareixen com la causa pretesament anihiladora de les comunitats ciutadanes de l'Alt Imperi, sinó com el factor que precipità l'enfonsament d'aquelles poblacions que, com Emporiae, ja estaven immerses en una profunda decadència, però alhora el motiu que generà el necessari estímul de defensa en aquelles que, com Barcino i Gerunda, s'havien revelat particularment ben ubicades; un estímul, cal subratllar-ho, que es produí en un moment en què la societat i l'Estat encara eren capaços d'empendre grans obres de fortificació, que esdevindran des d'ara fonamentals per explicar l'evolució històrica del país durant la Baixa Antiguitat i l'Alta Edat Mitjana.

La crisi de les comunitats municipals no s'ha de buscar, doncs, en les agitacions del s. III, bé que sens dubte hi devien ajudar molt, sinó primordialment en la de les mateixes bases socials i econòmiques del model de societat propi de l'Alt Imperi, en què la co-

munitat ciutadana havia tingut un paper fonamental com a element d'enllaç entre el ciutadà i petit propietari rural i l'Estat.

LLIBRE SEGON

=====

LA SOCIETAT DE LES TERRES NO-LITORALS DE LA
CATALUNYA TARRACONESA I LA SEVA ROMANITZACIÓ.

=====

V bis.- LES ÀREES DE LA CATALUNYA TARRACONESA DE
L'ALT IMPERI.

=====

Abans d'abordar l'anàlisi pròpiament dita de la societat de les terres no-litorals de la Catalunya tarraconesa de l'Alt Imperi, cosa que constitueix l'objecte d'aquesta segona part de l'estudi, hem considerat convenient realitzar un repàs als trets específics i diferencials que presenten els diferents àmbits geogràfics de la zona estudiada.

Val a dir, però, que no només ens circumscriurem a la zona específicament estudiada, les terres interiors del país, sinó que també ens ocuparem de la façana costanera per la seva íntima relació amb l'àrea que ens ocupa, car no hem d'oblidar que ja ens movem dins d'un territori plenament articulat, no només a nivell polític-administratiu, siné també amb forts lligams econòmics, i àdhuc humans, entre l'interior i la costa.

1.- LES TERRES LITORALS.

Quatre autors geogràfics de l'Alt Imperi, Estrabó (III 4, 1 i 6-9), Mela (II 89 i 90), Plini (N.H. III 21 i 22) i Ptolemeu (II VI, 16-19), descriuen, succesivament, i d'una manera més o menys detallada, la costa de la Catalunya tarragonesa, des de la regió dels ilercaons, amb la desembocadura de l'Ebre, fins al temple de Venus o Afrodita Pirenenca, que marcava el límit marítim amb la Narbonensis. Aquestes fonts literàries, la abundància de documentació epigràfica de les comunitats de la zona, entre les que destaquen els riquíssims conjunts de Tarraco i Barcino, i les dades obtingudes per la investigació arqueològica, en general intensa en aquestes terres, ens permeten conèixer força bé els trets fonamentals i característics de la zona durant aquest període.

D'antuvi hem de dir que Estrabó, Plini i Ptolemeu continuen parlant, al costat dels nuclis urbans, dels pobles indígenes de la zona. Deixant a banda la descripció d'Estrabó, que mai no estigué a Hispania i la informació del qual en bona part correspon a una situació pretèrita, els altres dos autors coincideixen plenament en el nombre, la identitat i la ubicació dels pobles de la zona, ilercaons, cassetans o cossetans, laietans i indigetes, dels quals donen, a més, detalls força precisos sobre la seva localització. Aquesta circumstància i l'esment aïllat que de la

Laetania trobem en algunes altres fonts escrites de l'època, concretament a Marcial, que en tres ocasions esmenta la Laetania (Ep. I, 26; I, 49; VII, 53), i en una inscripció de Tarraco de l'època flàvia, que parla d'un "praefectus orae maritimae Laetanae" (RIT 289), permeten constatar la personalitat que durant l'Alt Imperi continuaven tenint aquests territoris o "regiones", com en algun cas les anomena Plini, probablement amb uns límits ben definits, com ja hem comentat anteriorment (cap. III, 2, i IV, 2).

El fet que més destaca de la Catalunya litoral d'aquest període és, però, l'ampli i primerenc desenvolupament urbà que globalment presenta la zona. La vida urbana, aquí ja preexistent a la conquesta romana, bé que de tipus colonial -Emporion i Rhode-, sens dubte es veié molt estimulada pels establiments col·lectius de població itàlica del període republicà i cesaro-augustià, dels quals ja ens hem ocupat anteriorment (cap. II, 2). Es tracta de l'única àrea del país on es constata el fenomen de les "ciutats noves", Iluro, Baetulo, Barcino i segurament Tarraco, és a dir aquelles no superposades a nuclis autòctons preexistents (Tarradell 1976 a, pp. 296 ss.; id. 1976 b, p. 271; id. 1978 a, pp. 28 ss.); unes ciutats que inicialment degueren ésser el fruit d'aquells establiments d'itàlics, encara que possiblement també de l'abandonament per la població autòctona de la zona dels poblats ibèrics a favor del nou urbanisme romà.

La descripció geogràfica que del territori de l'actual Catalunya féu Plini (N.H. III, 21-22) és un fidel reflex del contrast que a la seva època devia existir entre la zona litoral, àrea on aquest autor esmenta, al costat dels pobles autòctons de la regió, un bon nombre de ciutats -Tarraco, Subur, Barcino, Baetulo, Iluro, Blandae i Emporiae-, i les terres de l'interior del país, àrea on solament menciona els antics pobles autòctons -Ausetani, Iacetani i Ceretani-, però no pas cap ciutat. D'altra banda, Mela (II, 89-90) també enumera el rosari de ciutats que jalonen el litoral del país -Rhode, Emporiae, Blandae, Iluro, Baetulo, Barcino, Subur, Tolobi, Tarraco i Dertosa-.

Les fonts literàries de l'Alt Imperi esmenten deu nuclis urbans, òbviament d'una importància molt desigual, en aquesta franja litoral: Rhode, Emporiae, Blandae, Iluro, Baetulo, Barcino, Subur, Tolobi, Tarraco i Dertosa, bé que aquesta última ja no a la costa, sinó a la vora de l'Hiberus, a l'indret on la via Augusta creuava aquesta gran artèria fluvial. Sis d'aquestes poblacions, Emporiae, Iluro, Baetulo, Barcino, Tarraco i Dertosa, compten amb documentació epigràfica local que testimonia les seves institucions municipals. Una fragmentada inscripció de Carthago (CIL VIII 1148), de què ja hem parlat anteriorment (cap. III, 3), mostra el molt probable caràcter de municipi flaví de Rhode i una de Tarraco (CIL II 4271 = RIT 377), dedicada pels Suburitani a un tal L. Furius L. f. Faventi

nus, versemblantment un benefactor de la comunitat (cf. la inscripció també tarragonina CIL II 4269 = RIT 374 dedicada pels Ilerdenses a un ric conciutadà i benefactor de llur comunitat), sembla provar el caràcter de civitas d'aquesta població d'ubicació en cara no precisada. No tenim cap document epigràfic de Tolobi, només citada per Mela, i per tant segurament un nucli molt petit, ni tampoc de Blandae, bé que l'esment que d'aquesta última població fan Mela, Plini i Ptolemeu apunta clarament cap a una comunitat amb una personalitat jurídica plena.

Un altre fet que hem de subratllar és la plena incorporació d'aquestes terres litorals de la Catalunya de l'Alt Imperi als grans circuits comercials i als corrents ideològics de l'època.

En efecte, pels autors antics, així com també per l'arqueologia -com és el cas concret del comerç marítim, testimoniats al llarg de bona part de la costa nord de la Mediterrània occidental, de les teules amb la marca L. Her. Opt. produïdes, o en part produïdes, al forn de la vil.la de la Torre Llauder dels afores de Mataró (Balil 1968, p. 302; Tchernia 1971, pp. 61-63; Pascual 1974, pp. 61-64) i segurament relacionades amb la important família barcelonina dels Herennii, alguns membres de la qual duen el cognomen Optatus-a (IRB 47, 54 i 94)-, sabem de la producció de molt diversos productes -agrícoles (vins laietans i tarragonins, lli de Tarraco, ...), forestals (suro

de l'Empordà i de la Selva, ...), marins (ostres i muria de Barcino i Tarraco, ...), industrials (teixits de lli d'Emporiae i de Tarraco, ...), etc.- i de la seva exportació a diferents i llunyans punts de l'Imperi. Aquestes notícies permeten mesurar, doncs, com ja va apuntar P. Vilar (Vilar 1964, pp. 35-36), el notable grau d'orientació de l'economia de la Catalunya litoral de l'època imperial romana cap a l'elaboració de productes destinats a la comercialització i a la seva exportació fora del país, així com constatar l'associació d'una agricultura de productes mediterranis especialitzats amb un comerç d'exportació i una indústria predominantment tèxtil.

Encara que aquí no hem de repetir de bell nou la llista de les notícies proporcionades pels autors antics sobre aquests productes, cosa ja realitzada per A. Balil de manera monogràfica per a les terres mediterrànies de la Tarraconensis (Balil 1954), hem d'insistir novament en la importància de la producció vinicola en algunes comarques litorals i pre-litorals de la Catalunya de l'Alt Imperi, fenomen tan destacat que ha permès a M. Tarradell qualificar-lo de primer "boom" del vi català (Tarradell 1978 b, p. 231; id. 1978 c, p. 12).

Els vins laietans i tarragonins, de baixa qualitat els primers i molt apreciats els segons, i també la seva gran producció i àmplia comercialització, ja

ens eren coneguts per diferents referències en diversos autors de l'època: Plini (N.H. XIV, 71), Sili Itàlic (III, vv. 369-370), Marcial (Ep. I 26, 9; VII 53, 6; XIII 118) i Florus (Vergilius, orator an poeta? II 2, 8). Des de fa alguns anys, ha estat, però, la investigació arqueològica, i en primer lloc els treballs de R. Pascual, la que ens ha permès de conèixer, a través de l'estudi de les àmfores, la importància d'aquesta producció vinícola catalana de l'Alt Imperi i l'amplitud del comerç de què era objecte per l'occident romà, i sobretot per la Gallia, així com diverses de les terrisseries on es fabricaven aquells envasos a diferents punts del Vallès, del Maresme, del Baix Llobregat i més cap al sud a Tivissa, a la Rivera d'Ebre (Pascual 1960; id. 1974; Tchernia 1971; Nolla-Padró-Sanmartí 1979; etc.). La indústria vinícola degué doncs assolir, a les terres litorals i pre-litorals del país, un gran desenvolupament, versemblantment introduïda, segons ja va indicar A. Balil (Balil 1954, p. 254), per colons romans que devien trampejar les restriccions imposades per la llei protectora de vins itàlics, caiguda en desús segurament a finals del s. -II. És molt suggestiu relacionar, com hem dit anteriorment (cap. II, 3), aquest suposat origen de la important producció vinícola catalana amb els establiments de població itàlica que, acompanyats dels consegüents repartiments de terra, es donaren a la mateixa zona durant el període republicà i cesaro-augustià.

Ultra el cas ja esmentat de les tegulae fabricades a la vil.la de la Torre Llauder d'Iluro, unes poques notícies dels autors antics i algunes dades proporcionades per l'epigrafia permeten constatar també la notable activitat industrial o artesanal, particularment tèxtil, existent en algunes d'aquestes ciutats litorals. Estrabó (III, 4, 9) ens informa de la destresa dels Emporitai en el teixit de lli i Plini (N.H. XIX, 10), de l'extraordinària qualitat del lli que es produïa a Tarraco i del fet que és aquí on s'han establert els primers tallers de carbasus, indústria amb la qual sens dubte degué estar relacionada una dona íbera de nom Fulvia i professió lintearia que ens és coneguda per una inscripció ibero-llatina de Tarragona (RIT 9).

D'altra banda, la rica epigrafia tarragonina documenta un ampli ventall de professions artesanals o industrials -aerarius (RIT 441), aurifex (RIT 446), inaurator (RIT 394), lintearia (RIT 9), pictores (RIT 39), plumbarius (RIT 440), tectores (RIT 39), ...-, cosa lògica en una ciutat tan important com Tarraco, però també, ensems, un collegium stratorum de la legio VII Gemina (RIT 43), un corpus fabrum (RIT 351), un collegium fabrum (RIT 435), un collegium centonariorum (RIT 436) i un collegium indeterminat (RIT 437). A Barcino, per la seva banda, trobem testimoniats un altre collegium fabrorum (IRB 15) i un collegium assotatum (IRB 89). Es tracta de mitja dotzena d'inscripcions que palesen unes corporacions professionals plenament

organitzades i assentades, i com a tals capaces de rebre donacions de particulars -a Tarraco un rellotge (RIT 435), sens dubte per a l'schola del collegium, i a Barcino un pedestal de Minerva Augusta (IRB 15), divinitat protectora de l'activitat industrial i sens dubte patrona de la corporació (com també ho devia ésser del collegium stratorum militar de Tarraco, igualment testimoniats per una inscripció votiva, RIT 43)- i d'honorar individus particulars -possiblement un patronus del collegium a Tarraco (RIT 351) i el poderosíssim llibert i sevir Augustal L. Licinius Secundus a Barcino (IRB 89)-. Cal subratllar, pel que fa a això, que, si prenem com a base el recent estudi de J.M. Santero sobre les associacions populars a la Hispania romana, tres dels cinc collegia de fabri avui documentats a la Península (Santero 1978, pp. 116-118), així com un dels tres collegia de centonarii que s'hi coneixen (Santero 1978, pp. 119-120), apareixen precisament en aquestes dues ciutats de la zona litoral de la Catalunya tarraconesa, dada que no hem d'oblidar a l'hora de valorar la notable activitat artesanal o industrial que segons sembla hi devia haver en algunes poblacions costaneres del país durant l'Alt Imperi.

Lògicament doncs les ciutats de la Catalunya litoral degueren tenir una destacada activitat comercial com a llocs d'embarcament propis d'aquelles zones plenament incorporades als circuits comercials de l'època.

Val a dir, quant a això, que totes les ciutats d'aquesta zona, des de Rhode fins a Tarraco, estaven situades a la mateixa línia del litoral, cosa que diferenciava aquestes poblacions de les situades a les costes de les terres veïnes, tant de les de l'occidental de la Narbonensis (Illiberris, Ruscino, Narbo, Baeter-rae, ...), com de les de la meridional del conventus de Tarraco (Saguntum i Valentia) -Plini ja feu notar els tres mil passos que hi ha des de Valentia i Saguntum fins al mar (N.H. III.20) i els dotze mil que separen Narbo de la costa, així com que a partir d'aquesta ciutat hi ha pocs oppida perquè la costa està fistonejada de llacunes (N.H. III, 32)-, i que devia aparèixer com un tret característic d'aquest sector de la riba mediterrània -Estrabó ja assenyalà que: "to ta la costa, des de les Stelai fins a aquí (Tarrakon), és escassa en ports; però, des d'aquest punt, els ports ja són en freqüència bons, així com la terra que habiten els Leetanoi, els Lartolaietai i la resta de pobles que ocupen aquesta zona fins a Emporion... També és fèrtil aquesta costa (entre Emporion i el Pyrene) i conté bons ports." (III 4, 8). Aquesta circumstància, que com veiem no passà desapercibuda als autors de l'època i de la qual en certa forma també participava Dertosa per la seva situació sobre la gran artèria fluvial de l'Ebre, ben subratllada per alguns autors de l'època (Strabó III 4, 6 i III 4, 9; Mela II 90), sens dubte degué ajudar a l'activitat comercial i marinera

d'aquestes poblacions.

Algunes d'aquestes ciutats eren, a més, terminals dels grans eixos de comunicació amb les terres de l'interior, no només del territori de l'actual Catalunya, sinó també d'una gran part de la Tarraconensis.

Des del primer moment de la conquesta romana, Tarraco ja anà adquirint una gran importància, primer militar, després comercial i administrativa, pel fet de constituir el punt d'arrencada de la gran via terrestre de penetració cap a la conca de l'Ebre i les terres septentrionals de la Península, de la qual ja ens parla Estrabó (III 4, 10) i ens en dóna testimoni l'itinerari d'Antoní. Aquesta estratègica posició de Tarraco quant a la relació entre la costa i l'interior, que sens dubte vingué reforçada per les dificultats que presenta l'Ebre inferior com a gran via de comunicació, ja ens és explícitament subratllada per aquell geògraf grec en parlar de la ciutat (III 4, 7).

D'altra banda, malgrat les evidents dificultats que el curs inferior de l'Ebre presenta per a la navegació, aquest riu també fou utilitzat, durant l'època romana, i com s'ha continuat fent fins al nostre segle, com a via de comunicació: Plini (N.H. III 21) ens diu explícitament que l'Hiberus era ric en comerç fluvial i que era navegable en un trajecte de 260.000 passos, a partir de l'oppidum de Vareia. La numismàtica de Dertosa -amb monedes del municipium on figura

una nau amb les veles desplegadas- i la seva documentació epigràfica -amb inscripcions que testimonien el culte a Mercuri (CIL II 4054) i a Hercules (CIL II 4064), la defunció d'individus de la comunitat, sens dubte comerciants o mariners, en indrets llunyans "peregre defunctus" (CIL II 4064 i 4065, aquesta última amb una nau esculpida similar a les de les monedes) i la presència d'un vaixell de l'esquadra de Ravenna a la ciutat (CIL II 4063)-refleixen clarament, a més, el marcat caràcter comercial i mariner d'aquesta població, circumstància que ja fou subratllada per Hübner en tractar de les inscripcions tortosines al CIL II (CIL II pp. 535-536).

En fi, a la zona de Barcino, convergeixen dues rutes de penetració vers l'interior del país, l'eix del Llobregat o Llobregat-Anoia i el del Besòs-Congost, ambdós seguits per sengles vies romanes durant l'època imperial, en el primer cas versemblantment un ramal de la via Augusta que se'n bifurcava al pas del Llobregat i que menava cap a Ilerda i les terres de la depressió de l'Ebre (Fita 1894, pp. 263-269) i en el segon cas una ruta que ho feia cap a Auso i la regió pirinenca, la qual ens ha proporcionat un notable conjunt de mil·liaris del s. III (Fita 1891, pp. 532-537; Junyent 1955, 148-150), una i altra ja perfilades a finals del s. -II, és a dir molt de temps abans de la fundació colonial d'August, per uns quants mil·liaris, segons ja hem comentat anteriorment (cap. I, 1). El

valor que la geografia ha donat a aquesta plana litoral on convergeixen aquells dos eixos de comunicació vers l'interior del país, que ja ha estat prou subratllat per P. Vilar (Vilar 1973, pp. 292-302), segurament degué ésser el motiu subjacent a la fundació que August hi realitzà i la raó de la progressiva importància i capitalitat que aquesta ciutat anà adquirint dins del conjunt del país. Recents investigacions arqueològiques permeten constatar una intensa activitat portuària al delta del Llobregat (Tarradell 1977), cosa que sens dubte ajuda a explicar el dinamisme social de Barcino i la importància que, com a Dertosa, hi assoliren alguns lliberts.

Lògicament també eren ciutats promptament i àmpliament obertes als nous corrents ideològics i espirituals que es difonien per l'Imperi. Efectivament, com comentarem més endavant, hom troba nombrosos testimonis de diferents cultes orientals a tota la façana mediterrània del país, sobretot de Mitra +Cabrera de Mar (Mariner 1975, p. 81), Baetulo (CIL II 4604), Barcino (IRB 14) i Tarraco (RIT 44)- i d'Isis -Caldes de Montbui (nº 95), Tarraco (RIT 35) i Santuari de la Roca de Mont-roig del Camp (Vilardell-Romero 1977-1978, p. 79)-, bé que també de Serapis -Emporiae (Almagro, IAGIL, ins. gr. 2 = Oikonomides 1975, pp. 77 i CIL II 6185 = Almagro, IAGIL, ins. lat. 2)- i de Mater Magna -nom subjacent al topònim de Madremanya (Aebischer

1934, pp. 36-46)-, que sens dubte han d'ésser explicats, essencialment, per les intenses relacions comercials i marítimes de la regió. S. Mariner (Mariner 1975) ha assenyalat, a més, el fet que aquest sector litoral de la Tarraconensis constitueix una de les àrees d'Hispania amb major densitat de testimonis de culte mitraic, només comparable a la zona lusitana constituïda per Lisboa, Setúbal i Beja. Cal subratllar, encara, el probable viatge de sant Pau a Hispania i segurament a Tarraco, o al menys la dedicada voluntat de realitzar-lo (Grosse F.H.A. VIII, pp. 12-14; Mundó 1975), cosa que reforça l'antiguitat de les colònies jueves testimoniades al país durant l'època romana (García Iglesias 1978, pp. 59-61), com sembla força probable en el cas d'Emporiae, on s'han trobat monedes hebraïques del s. I (Mundó 1975, p. 107).

Un altre fet que ha d'ésser subratllat, conseqüència lògica dels dos anteriors, és el dinamisme social que hom constata a les ciutats del litoral central i meridional de la Catalunya tarraconesa de l'Alt Imperi.

L'àmplia participació dels lliberts a la vida pública d'aquestes ciutats, fonamentalment endegada a través del sevirat, constitueix un reflex fidel del fet que aquí comentem. R. Etienne (Etienne 1958, pp. 265-267), en el seu estudi sobre el culte imperial a la península Ibèrica, ja ha assenyalat suficientment com estava de lligat el sevirat al fenomen urbà i com

els seviri Augustales eren una élite que no es trobava més que a les regions on la fortuna mobiliària podia aconseguir-se amb facilitat, cosa que feia dels ports, amb la seva gran activitat comercial, els llocs més favorables a l'enriquiment d'aquest grup social. L'aparició del sevirat constitueix, doncs, com ja vam tenir ocasió d'assenyalar en un treball precedent (Pons 1977), un indicador de dinamisme socio-econòmic a les comun^uitats de l'Alt Imperi.

Hom coneix seviri Augustales, encara que òbviament en nombre desigual, a totes les ciutats costaneres de la Catalunya tarraconesa amb documentació epigràfica local i molt particularment a Tarraco i Barcino. Si prenem com a referència els sevirs comptabilitzats per R. Etienne (Etienne 1958, pp. 254-260) als quals avui ja podríem afegir nous testimonis coneguts amb posterioritat a l'estudi d'aquest investigador, en tenim 30 a Tarraco, 17 a Barcino, 5 a Dertosa, 4 a Iluro, 1 a Baetulo i 1 a Emporiae, als quals encara hem de sumar els 2 donats per aquest estudiós com de Iesso car, pel recent retrobament del "Llibre dels epigrames de Tarragona" de Lluís Ponç d'Icard, sabem que en realitat eren tarragonins, és a dir un total de 60, quantitat que representa el 70,59% del total de la Tarraconensis, 85 documentats, i el 43,17% del total d'Hispania, 139 documentats -i el 37,5% del total dels 160 augustals i sevirs de la Península-, proporcions que evidentment

constitueixen un clar indicador del dinamisme socio-econòmic d'aquestes ciutats constaneres i portuàries de la Catalunya hispànica de l'Alt Imperi.

Un considerable nombre de les inscripcions que tenim d'aquests sevirs augustals són epígrafs votius que dedicaren en acció de gràcies a alguna divinitat, algunes de les quals ens permeten entreveure l'activitat econòmica a què estava vinculat l'individu: Mercurius Aug. (CIL II 4054, Dertosa; CIL II 4614, Iluro), Minerva Aug. (IRB 15, Barcino -la làpida fou donada pel sevir al collegium fabrorum de la ciutat-), Silvanus Aug. (CIL II 4615, Iluro). L'activitat comercial devia ésser, però, la que, òbviament, degué ajudar més a l'enriquiment d'aquests individus, sovint hereus dels seus patrons, i al consegüent accés al sevirat, amb la millora de posició social que això els comportava. De la importància que en aquest aspecte tenia el comerç, ens en dona testimoni explícit la descripció que el famós llibert i sevir Trimalchió del Satiricó fa de l'origen de la seva fortuna (Petron. Satyr. LXXVI). Podem recordar, encara, una inscripció funerària de la important ciutat portuària d'Ostia (CIL XIV 397) d'un acomodat llibert, L. Numisius L. lib. Agathemerus sevir Augustalis negotiator ex Hispania Citeriore, i de la seva esposa, Numisia L. lib. Mercantilla, en què la relació d'aquests individus amb l'activitat comercial, en aquest cas segurament amb la que unia Hispania amb

Roma, és particularment palesa, àdhuc en el nom de la dona.

Alguns d'aquests sevirs arribaren a gaudir d'una bona i fins i tot destacada posició social a la seva comunitat, cosa que ens és coneguda adés pels honors que en reberen, adés per les lliberalitats que en algun cas practicaren, adés, en fi, pel nombre de les inscripcions en què apareixen o per les persones amb qui hi figuren relacionats. Deixant a part el cas molt especial de l'importantíssim L. Licinius Secundus a Barcino (IRB 82-100 i EE IX 395 (Sant Andreu de Llavaneres)), llibert i accensus del poderosíssim senador hispànic, tres cops cònsol, L. Licinius Sura i figura ja àmpliament estudiada per I. Rodà (Rodà 1970), podem recordar aquí els dertosans M. Porcius Theopompus (CIL II 4060 i 4061) i P. Val. Dionysius (CIL II 4062), els barcinonenses L. Aemilius Saturninus (IRB 11 i RIT 281 (Tarraco)), M. Aufustius Homuncio (IRB 15), L. Minicius Myron (IRB 1), C. Trocina Onesimus (IRB 104 i 105, EE IX 395 (Sant Andreu de Llavaneres) i CIL V 7767 (Gènova)), ... Val a dir, pel que fa a això, que aquestes dues ciutats amb una coneguda activitat portuària sembla que foren particularment favorables a la promoció econòmica i pública dels lliberts, així com, d'acord amb els testimonis ja assenyalats per G. Fabre (Fabre 1973, p. 426), a la social dels seus fills.

D'altra banda, la documentació epigràfica ens permet constatar un ampli establiment de població forana, tant hispana, de molt diferents punts de la Península (Arias 1949; García Bellido 1962), com no hispana, de molt diferents punts de l'Imperi (Balil 1954; García Bellido 1959 b), a les ciutats de la Catalunya litoral, des d'Emporiae fins a Dertosa, i especialment a Barcino (Balil 1961 c, pp. 144-148; id. 1964, p. 78; Mariner 1973, p. 236) i sobretot a Tarraco (Alföldy 1975, pp. 503-505), cosa que féu d'aquesta última ciutat la més cosmopolita de la Hispania romana. Aquestes ciutats de la zona litoral catalana degueren doncs exercir, durant l'Alt Imperi, una notable atracció pel seu dinamisme socio-econòmic, atracció que també es constata, i d'una manera molt particular, sobre el conjunt de les terres de l'interior del país, qüestió de la qual tractarem detalladament més endavant (cap. XIV, 3).

Sens dubte una part considerable d'aquests forasters es devien dedicar a l'activitat artesanal, comercial o educativa. Un cas ben clar el trobem en una fragmentada inscripció funerària de Tarraco, del s. II o època dels Severs, pertanyent a un tal Pompeius Fae... natural d'Auso, de qui s'indica que "mercandi causa et..." (CIL II 6110 = RIT 381), epígraf que Hübner, al CIL II, completà com: "mercandi causa et [propter alias causas Tarraconem translati ubi mortus est]". Dues altres inscripcions funeràries de Tarraco documenten, respec

tivament, un llibert i educator de nom L. Aemilius Hippolytus, "qui fuit natione Graecus" (CIL II 4319 = RIT 393), i un esclau i inaurator de nom Agathocules, "verna Vienensis" (CIL II 6107 = RIT 394). A Barcino tenim el cas d'un Iulio Rufo [...]iario [domo] Tolosa (CIL II 4557 = IRB 123), que devia fer constar el seu ofici a la inscripció, el de negotiator segons A. Balil (Balil 1961 c, p. 147; id. 1964, p. 77).

En fi, pel que hem dit fins aquí, el dinamisme sòcio econòmic de la Catalunya litoral de l'Alt Imperi no devia ésser un fenomen únicament circumscribit a la gran ciutat de Tarraco, sinó comú a les comunitats ciutadanes de la zona, bé que no pas d'una manera homogènia, ja que aviat hom constata signes clars d'esgotament a Emporiae i paral·lelament una creixent importància de Barcino. Aquest dinamisme sòcio-econòmic, més o menys acusat segons el lloc i el moment, féu d'aquestes terres, fonamentalment del litoral tarragoní i laietà, l'eix de la Catalunya de l'Alt Imperi, fenomen que també caracteritza la situació actual del país i el precedent del qual ja es pot trobar, doncs, en aquesta primera vertebració global del territori assolida amb la romanització.

2.- LES TERRES PRE-LITORALS.

D'antuvi hem de dir que el caràcter de corredor de pas de la Catalunya pre-litoral, gran passadís natural que discorre paral·lelament al mar des de l'Alt Empordà i els passos del Pirineu Oriental fins al Camp de Tarragona, entre la carena pre-litoral i la litoral, i que a l'època que ens ocupa era seguit per la via Augusta, així com l'estreta relació d'una gran part d'aquestes terres amb la franja costanera, amb la qual estava unida per diferents passos naturals i molt especialment per les obertures de la serralada litoral seguides pel Llobregat, el Besòs i la Tordera, són dos trets característics d'aquesta zona geogràfica que no han d'ésser oblidats en abordar el seu estudi històric.

En efecte, la pertinença ètnica dels nuclis de població de la zona, que només ens és coneguda per Ptolemeu, permet observar que una bona part de les terres pre-litorals del país eren dels mateixos pobles de l'àrea costanera, bé que no pas totes. Prenent com a referència la "Geographia" d'aquest estudiós grec del s. II, hom constata que aquesta franja pre-litoral de via pertànyer als indigetes, a qui adscriu les poleis de Deciana i Iuncaria (II 6, 72), als ausetans, a qui atribueix Gerunda i Ydata Therma -que s'ha d'identificar òbviamment amb l'Aquae Voconiae dels itineraria, com ja va demostrar F. Fita (Fita 1872; id. 1904 a,

pp. 81-90)- (II 6, 69), i als laietans, als quals assigna Rubricata (II 6, 72). Ptolemeu (II 6, 70) també esmenta uns Castellani, poble de nom clarament llatí i només citat per aquest geògraf, amb quatre poleis, Sebendunum, Bassi, Egosa i Beseda, els quals foren identificats per W. Othmer (Othmer 1911, p. 345) amb els bergistans de la vall del Llobregat, però que P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, pp. 399-402) proposà de localitzar-los a la Garrotxa, comarca geogràficament ben definida i amb una clara personalitat històrica durant l'Edat Mitjana en el comtat de Besalú -Sebendunum, amb el sufix celta -dunum, "fortalesa", hauria donat, per metàtesi, Beseldunum, d'on derivaria Besalú-, i d'identificar-los amb els Ausoceretes del "Periple" (Ora Marit. v. 550), barreja d'ausetans i ceretans, els territoris dels quals sens dubte comunicaven amb les terres de l'alt Fluvià.

El caràcter de gran ruta de trànsit que era propi de la Catalunya pre-litoral ja es revela a la mateixa naturalesa de la documentació que es posseeix d'aquesta àrea del país. Una preciosa documentació per al coneixement de la Catalunya pre-litoral la constitueixen el conjunt d'itineraria romana -vasos de Vicarello o Apollinars, itinerari d'Antoni, anònim de Ravenna, tabula Peutingeriana- que fan referència al sector de la via Augusta comprès entre Tarraco i el Pirineu (Miller 1916, pp. 179-180, mapa 51; Arias 1968), i del

qual també ens parla Estrabó (III 4, 9). Així els noms presos per les mansiones dels itineraria, units a la informació proporcionada per altres fonts, permeten entreveure de manera molt particular i poc usual la situació d'aquest territori a l'època romana; una juxtaposició de petites ciutats -Gerunda i Egara-, centres religioso-termals dotats d'organització municipal -Caldes de Montbui i Caldes de Malavella-, poblacions versemblantment menors -Arrago, Rubricata, Seterrae, ...- praedia -Antistiana, Semproniana, Cinniana, ...-, etc. Es tracta d'una reconstrucció del territori que resulta molt útil, amb la condició, però, de no oblidar la cronologia diferent d'alguns d'aquests elements ni els canvis sorgits a la zona per l'evolució històrica.

El primer fet que hem de subratllar de la Catalunya pre-litoral són les profundes transformacions que la romanització hi degué comportar en la propietat de la terra i en el tipus i orientació de la producció agro-forestal, transformacions que, no obstant això, degueren ésser notablement desiguals segons les àrees. Així ho permeten considerar algunes dades:

- a) Com ja hem comentat àmpliament abans (cap. II, 3), algunes mansiones de la via Augusta, denominades a partir d'un nom personal itàlic amb el sufix possessiu -ana -Palfuriana (prop de l'arc de Berà), Antistiana (Alt Penedès), Semproniana (Vallès) i Cinnia-

na (Gironès), permeten constatar l'existència de praedia d'itàlics a la Catalunya litoral i pre-litoral, al menys des dels primers anys del principat d'August.

- b) D'acord amb els estudis de J. Coromines (Coromines 1965, pp. 26-28 i 233 ss.), hom pot constatar que el Rosselló-Conflent, l'Empordà-Gironès i els voltants de Barcelona, el Vallès inclusivament, són les zones de Catalunya que presenten una densitat més gran de topònims en -anum, -anam, -anicas, -acum i semblants -noms que, com hem comentat anteriorment, només es formaren a l'època romana, i poquíssim a començaments de la visigòtica, i que per tant constitueixen un excel·lent recurs per al coneixement de la intensitat de la colonització o apropiació privada de la terra durant l'Antiguitat (cap. II, 1)- bé que entre les dues últimes zones es constata un notable buit, circumstància ja subratllada per aquell estudiós en tractar de la distribució geogràfica d'aquests topònims: "Notable la llacuna entre Girona i Barcelona, sobretot en el que es diu la Selva, nom que avui no comprenem gaire i que pogué correspondre a una zona boscosa i poc poblada en el període romà" (Coromines 1965 a, p. 28). Desconeixem la cronologia inicial d'aquests nombrosíssims topònims, encara que sabem que un d'ells, concretament el de Cinyana, al Gironès, ja

existia als primers anys del principat d'August, car correspon a la mansio Cinniana dels itineraria Romana documentada en els quatre vasos de Vicarello (CIL XI 3281-3284).

- c) El Vallès i el Penedès presenten una elevada densitat de població rural i vestigis de centuriació, mentre que la Selva, si més no ara com ara, se'ns presenta com una zona poc poblada (Tarradell 1978 b, pp. 225-226; id. 1978 c, p. 13). Molt recentment hom també ha assenyalat possibles indicis de centuriació al terme de Madremanya al Gironès, al camí que menava d'Emporiae a Gerunda. (Casas-Sanmartí 1980, p. 63).
- d) La important producció vinícola de la Catalunya de l'Alt Imperi, ja comentada a l'apartat anterior, també es donà a algunes zones pre-litorals del país. Terrisseries dedicades a la producció d'àmfores de vi han estat localitzades al Vallès, sobretot en el terme municipal de Caldes de Montbui i a les seves rodalies (Pascual 1974, pp. 48 i 54-60), i a la Ribera d'Ebre a Tivissa (Nolla-Padró-Sanmartí 1979).

Es tracta d'uns fenòmens, segurament lligats entre sí, que indiquen la profunda transformació que de gué experimentar l'estructura de la propietat de la terra en algunes àrees de la Catalunya pre-litoral, així com la notable orientació de la producció agrícola -vi del Vallès- i forestal -suro de la Selva- de

la zona cap a la comercialització i exportació dels seus productes. En aquest aspecte, doncs, la situació d'una bona part de les terres de la Catalunya pre-litoral devia ésser similar a la de la zona costanera del país.

Un segon fet que hem de subratllar és el diferent origen i característiques que presentaven les comunitats municipals de la Catalunya pre-litoral en relació a les de la costa, diferències que ja s'observen, a més, entre el poblament global d'ambdues àrees.

Actualment sabem que quatre poblacions de la zona tingueren condició municipal a l'època romana: Gerunda, Egara, Caldes de Montbui, el nom de la qual a l'època romana encara no el tenim testimoniats, i Caldes de Malavella, l'Aquae Voconiae dels itineraria i quasi amb tota seguretat identificable amb l'Aquae Calidae estipiendiària de Plini i la Ydata Therma ausetana de Ptolemeu, segons ja s'ha comentat anteriorment (cap. III, 3).

La documentació epigràfica ens ha proporcionat testimonis explícits de la municipalitat d'aquestes quatre comunitats (núms. 18, 19, 20 i CIL II 4.229 = RIT 293 (Tarraco), Gerunda; 82 i 83, Caldes de Malavella = Aquae Calidae; núm. 95, Caldes de Montbui; núms. 101 i 104, Egara), així com ens ha permès conèixer algunes de les més importants famílies locals, membres de les romanitzades aristocràcies municipals que detenien el

podem dins d'aquestes petites comunitats, de les quals tractarem àmpliament més endavant (cap. XII).

Gerunda i Egara han estat considerades per M. Tarradell típics exemples de continuació, sense el més petit desplaçament topogràfic, de nuclis ibèrics preexistents (Tarradell 1976 a, p. 293; id. 1978, p. 21). Recentment, però, J.M. Nolla (Nolla 1978, p. 49), en el més ampli estudi fins avui realitzat de la ciutat romana de Gerunda, ha pogut establir que la muralla degué ésser erigida entre els anys -80 i -70, cosa que l'induí, tot relacionant-ho amb una carta de Pompeu al Senat recollida per Sal.lusti (Hist. 2, 98), en què es fa referència a obres fetes per ell a Hispània el -77, a considerar que aquesta població devia ésser una fundació romana "ex novo" duta a terme per aquell general durant el període de la guerra sertoriana, amb la finalitat de controlar la ruta d'Itàlia i vigilar la gent del país que sabem que s'havia rebel·lat a favor de Sertori.

Caldes de Montbui i Caldes de Malavella, probablement poblacions menors, tingueren una marcada funció termal durant la Antiguitat -cosa que ja es palesa en l'origen de llur nom actual i en el cas de la segona ja en el de l'època romana-, qui sap si el catalitzador del seu accés a la condició municipal. La importància d'aquests dos centres termals romans ens és testimoniada per la naturalesa i magnitud de les restes

balneàries que s'hi han trobat (Botet 1876; Lletget 1881; Botet, "Província de Gerona", s. a., pp. 969-974; Fita 1904 a, pp. 81-90; id. 1904 b, pp. 178-190; Puig i Cadafalch 1934, pp. 225-229; Serra Ràfols 1940-41; Almagro - Serra Ràfols - Coromines 1954, pp. 90-93) i llur popularitat és visible, en el cas de Caldes de Montbui, per l'heterogeneïtat social i geogràfica dels dedicants de les inscripcions votives trobades al lloc (núms. 91-97) -des d'individus d'origen servil, que devien ésser, però, de posició més o menys acomodada, fins a destacats membres de les aristocràcies ciutadanes, i en bona part provinents de Tarraco-, i deduïble en el cas de Caldes de Malavella, que té una documentació epigràfica més modesta que el centre termal del Vallès, de la ubicació a la via Augusta, de la qual les *Aquae Voconiae* eren una mansio esmentada sense cap excepció per tots els itineraris romans que fan referència a aquesta gran artèria viària del món romà.

És probable, com ja va subratllar J. de C. Serra Ràfols (Serra Ràfols 1940-1941, p. 304), que la utilització termal de Caldes de Malavella ja remuntés a l'època pre-romana, d'acord amb els materials que s'han trobat en aquell indret, i sembla que s'ha de pensar la mateixa cosa quant a Caldes de Montbui.

Al costat d'aquests quatre municipia, unes tabellae defixionum d'Empúries (Almagro, IAGIL, ins. lat.

114-116 = AE 1952, 122), que foren amagades dins d'una tomba, casualment ens permeten conèixer una altra ciuitas de la regió, els Olossitani, que mantingueren un plet amb els Indicetani a l'època Flàvia, al qual ja ens hem referit anteriorment (cap. IV, 2, cosa que indueix a considerar-los com a veïns o al menys pròxims al territori d'Emporiae (cap. VI, 6). No sabem, però, si aquells Olossitani, que foren relacionats per M. Gómez Moreno amb el nom de l'actual Olot (Gómez Moreno 1949 b, p. 333), estaven organitzats en l'estructura municipal típica, ja que no en tenim cap altre testimoni ni referència literària.

Paral·lelament, tenim notícia, a través dels itineraria de la via Augusta (Miller 1916, pp. 179-180, mapa 51; Arias 1968) i pels autors antics, Estrabó (III 4, 9) i Ptolemeu (II 6, 72), de l'existència d'altres nuclis de població menors o molt mal coneguts, que en general no sembla que haguessin pogut ésser centres d'entitats municipals, dels quals es coneix la seva localització d'una manera exacta o aproximada per les distàncies i/o altres dades que se'ns en donen. Arrago (Mas i Gomis 1948) i Iuncaria (Casas 1979 a, pp. 14-15; id. 1981, p. 9) han estat localitzades, d'acord amb els itineraris, així com, en el primer cas, amb alguns documents medievals en què reapareix aquell antic topònim, a la Salut de Sabadell i a l'Aigueta, als afores de Figueres, ambdós

indrets amb restes arqueològiques romanes, mentre que Rubricata, esmentada per Ptolemeu com la laietana i no-litoral (II 6, 72), i Seterrae, a quinze milles al sud-oest d'Aquae Voconiae segons els vasos de Vicarello (CIL II 3281-3284), han de buscar-se respectivament al Vallès -Rubí?- i a la Selva -Breda? o Hostalric?-.

Així, doncs, el panorama que globalment presenten els municipia de la Catalunya pre-litoral és ben diferent del de les ciutats de la zona costanera.

Els establiments col·lectius de població itàlica, com a factor responsable o catalitzador de l'origen de la vida urbana, i el fenomen de les "ciutats noves", aquelles no superposades a nuclis autòctons preexistents, que segons sembla foren tan importants en l'origen i ampli desenvolupament de la vida ciutadana de la franja costanera de la Catalunya tarraconesa, no ho foren, però, per a la zona pre-litoral.

Només Gerunda, d'acord amb el recent estudi de J. M. Nolla, pot ésser agrupada entre les ciutats de nova fundació per Roma. Tanmateix, el fet que Plini (N.H. III, 23) esmenti els Gerundenses entre els populi de dret llatí del conventus tarraconensis, condició jurídica amb la qual apareixen enumerades altres comunitats del país de clara condició o origen indígena a les llistes d'aquest autor -Ausetani, Iessonienses, Ceretani Iuliani, Ceretani Augustani, ...-, porta a considerar que es devia tractar d'una població d'origen

autòcton; una notícia que, unida a allò que sabem de les ja esmentades fundacions pompeianes de Pompaelo i Lugdunum Convenarum, dutes a terme amb població autòctona (cap. I, 2), inclina a refusar el fet que la fundació de Gerunda hagués anat acompanyada d'una paral·lela deductio de colons romans o itàlics.

Contràriament, hem de subratllar la importància de la concessió del "ius Latii" a Hispania per Vespasià en la municipalització de la Catalunya pre-litoral. Dues de les quatre poblacions de la zona que gaudiren de l'estatut municipal segurament el degueren aconseguir en aquest moment: el "municipium Flavium Egara", segons consta en una inscripció de l'any 139 dedicada a Antoni Pius (núm. 101), i Caldes de Malavella, quasi amb tota seguretat l'Aquae Calidae estipendiària esmentada per Plini (N.H. III, 23), de les quals ja hem parlat anteriorment (cap. III, 3). Es tracta de dos nuclis de població autòctona preexistents que, situats a la perifèria de dues poblacions de superior importància i rang jurídic, Barcino i Gerunda, versemblantment pogueren haver-se vist potenciades per la concessió del "ius Latii" flaví, segons ja s'ha indicat en parlar d'aquesta disposició jurídica.

En fi, la Catalunya pre-litoral, íntimament lligada a la franja costanera i travessada pel gran eix de comunicació terrestre de la via Augusta, també fou una àrea notablement i promptament afectada per la ro

manització no només en l'àmbit de les formes econòmiques, sinó també en el de les ideològiques i culturals.

Una làpida votiva de Caldes de Montbui (núm. 95) dona testimoni del culte d'Isis en aquest important i popular centre religiós-termal del Vallès, on sabem que acudia molta gent de Tarraco, i el topònim Madremanya, nom d'un poble del Gironès, al camí d'Emporiae a Gerunda (Casas-Sanmartí 1980), que té el seu origen en el nom de Mater Magna, revela, com ja va assenyalar el filòleg suís P. Aebischer, el de la deessa frígia Cibele (Aebischer 1934, pp. 36-46).

D'altra banda, sabem que la cristianització de Gerunda fou primerenca, com ho proven el martiri de Fèlix durant la persecució de Dioclecià, al qual ja fa referència Prudenci al "Peristephanon" (Peristeph. IV, 29-30), i els bellíssims sarcòfags de taller romà i d'època proto-constantiniana i constantiniana de l'església de Sant Feliu (Palol 1962, p. 250; id. 1967, pp. 290-294; id. 1969, pp. 104-116; Nolla 1978, pp. 37-38). Podem doncs pensar que a Gerunda segurament hi devia haver una comunitat cristiana abans de l'última persecució de Dioclecià del 303-305, i probablement ja durant la centúria precedent, al menys en els seus últims anys.

Tanmateix, al costat d'aquesta intensa i primerenca penetració de les noves formes culturals que es difonien per l'Imperi, algunes dades, també referents a

l'àmbit religiós-cultural, permeten constatar la llarga supervivència d'elements culturals netament indígenes a les terres pre-litorals del país. Una ara datable a començament del s. III i trobada a Rellinars (núm. 114), dedicada al Deus Herotorag(us) -divinitat no coneguda per cap altre document, però amb un nom d'una clara resonància cèltica-, palesa la subsistència de cultes indígenes pre-romans fins i tot en una comarca tan profundament penetrada per les formes romanes com el Vallès i no gaire lluny d'un centre municipal, el d'Egara. D'altra banda, coneixem un santuari de culte netament indígena localitzat a la zona del monestir medieval del Coll, a les Guillerries, gràcies a la troballa -amb les restes d'un templet- d'una rústica ara votiva, com l'anterior també de cronologia tardana, dedicada a una divinitat indígena, probablement del bosc, (Pladevall 1974, p. 26; Tarradell 1979, pp. 38-39), cosa que contrasta fortament amb la primerenca cristianització de Gerunda, a penes distant 30 Km. en línia recta.

La Catalunya pre-litoral, corredor natural de pas, ha experimentat durant la història tots els avantatges i els inconvenients de la seva condició de gran eix de comunicació terrestre, lògicament també a l'època antiga, així com durant el període específic que ens ocupa. El cas de Gerunda, ciutat recentment ben estudiada per J.M. Nolla segons acabem d'indicar (No-

lla 1978, esp. pp. 46-52), resulta particularment il·lustratiu pel que fa a això. Fundada segons sembla amb una finalitat militar per Pompeu, pel gran valor estratègic de l'indret, aquesta petita ciutat, situada en un pas natural obligat i sobre la gran artèria constituïda per la via Augusta, anà adquirint una progressiva importància, fins a arribar a superar l'antiga Empúries, amb la qual estava estretament relacionada, i convertir-se en el centre principal de la regió. Durant el període de Gal·liè degué sofrir de manera particularment greu els efectes de la invasió germànica, però aviat es reconstruïren les muralles, segons sembla durant el regnat de Dioclecià, i la seva rica comunitat cristiana ja pogué importar bellíssims sarcòfags de taller romà, signes evidents de la recuperació i vitalitat de la ciutat en la transició del s. III al IV.

3.- LA DEPRESSIÓ CENTRAL.

Les terres de la depressió central catalana, constituïdes en essència pels territoris dels ausetans, lacetans, bargusis i ilergetes, entraren en contacte amb els romans des del primer moment de la seva arribada a la Península - Els autors antics fins i tot comenten que, abans de l'expedició d'Anníbal cap a Itàlia, Hispania havia estat recorreguda pels legats romans intentant d'atreure-se'n els cabdills, així com que els bargusis tenien amistat amb els romans (Pol., III,35; Liv.,XXI 19 i XXI 22)- i amb no gaires anys foren plenament sotmeses i pacificades per Roma - l'última gran revolta indígena de la zona, a la qual ja no se sumaren els ilergetes, fou sufocada per Cató el -195-. Com les terres litorals, les de la Catalunya interior no-pirinenca passaren a formar part del domini romà des de l'inici de la conquesta d'Hispania, és a dir des d'un moment primerenc, i, segons ja s'ha comentat al capítol primer, ben aviat s'hi inicià un conjunt de pregons canvis propis de la romanització, procés que sembla que fou encapçalat a la zona que ens ocupa pel poble ilergeta, ja amb un notable desenvolupament abans de l'arribada dels romans, i en particular per la ciutat d'Ilerda, que prèviament ja encunyava dracmes d'imitació emporitana i que segurament fou la primera comunitat autòctona del país en assolir la llatinitat. Quant a això val a dir que el poble ilergeta és

l'únic de la Catalunya interior del qual Estrabó fa esment de les seves ciutats, Ilerda i Osca (III 4, 10). Aquí, però, hem de circumscriure'ns als temps pròpiament imperials.

D'entrada, el primer fet que hem de subraïllar a les terres de la depressió central catalana és la penetració de les formes econòmiques pròpies de la romanització, encara que amb una intensitat desigual segons les àrees.

D'acord amb l'estudi de J. Coromines (Coromines 1965, pp. 26-28 i 239 ss., mapa II), sobre els noms romans en -anum, -anam, -anicas, -acum i semblants, hom constata que aquests topònims es troben documentats, llevat del Baix Cinca, a totes les comarques de la depressió central, encara que amb unes quantitats notòriament inferiors a la façana litoral del país, i que són més nombrosos a les comarques centrals de Catalunya - Ripollès (5), Osona (6), Berguedà (8), Bages (6), Solsonès (5), Noguera (7), Segarra (5) i Anoia (2)- que a les terres occidentals de la depressió central - Urgell (1), Segrià (1), Garrigues (2) i Llitera (1) -, fet aquest darrer que evidentment s'ha d'explicar pels efectes de la molt més llarga permanència d'aquestes terres occidentals sota el poder musulmà.

La recerca arqueològica revela ensems un desenvolupament de les villae rurals a les zones planes de la depressió central on es podia desenvolupar una agricultura de tipus mediterrani - Osona, Segarra, Segrià, Urgell -, algunes de les quals compten amb documentació epigràfica: núm. 22, Molí d'en Llovet, als afores d'Auso (Molas 1979, p. 194), núm. 58, La Malesa, terme de Florejacs, prop de Iesso (Camps 1960, p. 49; Pita 1968, p. 337), núm. 69, partida dels Vilars, terme d'Aitona, a l'àrea d'Ilerda (Pita 1968, p. 332), núm. 86, Can Ponç, terme de Riner, a l'àrea de Setelsis (Serra Vilaró, AIEC III, p. 13), núms. 88 i 89, partida de Castellsalvà, terme de Belianes, a l'àrea d'Ilerda (Pita 1968, pp. 334-335). Hom ha assenyalat, a més, vestigis de centuriació, encara que avui sense confirmar, a les planes de Lleida (Tarradell 1978 b, p. 226), zona que presenta una densitat molt elevada de poblament rural (Tarradell 1978 c, p. 13), la més intensa de les terres interiors del país.

Quant a aquesta densitat de poblament rural a la zona d'Ilerda, cal subratllar que Pau Vila (Vila 1931), que tants treballs dedicà a la lluita que l'home ha sostingut per l'obtenció de l'aigua a la "Catalunya seca", ja considerà que les sèquies de Lleida i Balaguer en llurs inicis poden ésser molt bé anteriors a la dominació musulmana, a què tradicionalment hom les ha atribuïdes,

perquè, segons aquest autor, la persistència, des dels temps ibèrics, de poblacions importants en plena estepa, com Lleida, no s'explicaria sense una horta asseguradora de l'avituallament indispensable a un nucli urbà, encara que fos de població reduïda.

Cal no oblidar, pel que fa a això, la importància d'algunes obres hidràuliques rurals romanes ben conegudes de Catalunya, com són els aqüeductes de Pineda, al Maresme, i el de Sant Jaume dels Domenys, al Penedès, que palesen l'interès dels romans per la canalització de l'aigua per a l'agricultura. Aquí només esmentarem, però, un cas curiós i poc conegut situat a l'àrea geogràfica que ens ocupa, a Artés. Es tracta d'un aqüeducte, versemblantment d'ús agrícola, que fins fa pocs anys encara es conservava parcialment en el terme d'aquesta població del Bages, avui només en resta el document fotogràfic, i que curiosament ja apareixia esmentat com a límit de la vall, conjuntament amb altres monuments pre-històrics i de l'Antiguitat, en un plet del 938, conservat a l'arxiu de la catedral de Vic i recentment publicat i estudiat per J. Gibert i Arissa (Gibert 1981).

L'estructura de la propietat privada de la terra, pròpia de la romanització i representada per la típica vil·la, es constata, doncs, a les zones planes de la Catalunya interior, encara que amb una intensitat geo-

gràficament desigual i al costat del testimoniatge d'edificaments pagesos més elementals que el de la vil·la: petites cases, pràcticament cabanes, de l'època republicana, a la rodalia de Manresa, i de l'Alt Imperi, a cal Mercader, a Odena (Tarradell 1978 b, p. 228), bé que en aquest darrer cas sembla tractar-se, segons els seus excavadors, d'una petita cabana auxiliar dependent de la vil·la de l'Espelt, situada a dos quilòmetres en línia recta (Enrich Hoja 1979-1980).

La casualitat o la prospecció arqueològica han permès conèixer, a més, alguns jaciments romans importants de la depressió central que tenen un aspecte netament econòmic. Durant els primers anys del segle, J. Serra Vilaró localitzà i estudià acuradament dos tallers de "terra sigillata" ubicats, respectivament, al pla d'Abella, al municipi de Navès, al Solsonès, on hi havia tres forns, i a la mateixa Solsona, al costat de les termes romanes de la població, on se'n trobaren diferents materials, però no pas el forn (Serra Vilaró 1924, p. 18 ss.; id. 1925). Es tracta de dues petites terrisseries del s. I, en què encara es conserva la tècnica ibèrica del vernís, que, com indica M. Tarradell (Tarradell 1978 b, pp. 232-233), només devien produir per al consum local. D'altra banda, l'estiu de 1968, en iniciar-se els treballs de fonamentació d'una vivenda als afores de Balaguer, es va localitzar, en un bon estat de conservació, un cellarium, on hi havia hagut una quarantena de dolia, que, amb les restes d'altres

dependències anexas, sembla que corresponia a la part rústica d'una important vil·la (Diez-Coronel 1968). Aulus Gel·li (Noct. Att. II 22, 28) ens informa, encara, tot citant Cató, de l'existència, a la Hispania d'aquest costat de l'Ebre, és a dir l'oriental, d'una gran muntanya de sal pura que creix en quantitat similar a la que se n'extreu "... mons ex sale mero magnus quantum demas, tantum adcrecit...", la qual fou lògicament identificada per A. Schulten amb la de Cardona (Schulten F.H.A. III, pp. 185-186).

En fi, tot i que lògicament podem suposar que l'agricultura de la depressió central també degué fonamentar-se, durant l'època imperial romana, en els cultius de la trilogia mediterrània, i que versemblantment no hi devia mancar el regadiu, hem de pensar que la producció agrària d'aquestes terres, tradicionalment bladeres, en general devia ésser més cerealista i menys associada a l'exportació de productes especialitzats que la de les terres litorals i pre-litorals del país. Al costat d'aquesta activitat agrícola, també hi degué haver, però, altres activitats econòmiques de tipus més secundari i/o local, com ho palesen, al territori lacetà, les dues terrisseries de "terra sigillata" avui conegudes del Solsonès i la referència que tenim a l'extracció de sal de la muntanya de Cardona.

El segon fet que hem de subratllar és, d'acord amb els estudis de M. Tarradell sobre les ciutats romanes

del país, que els municipia de la depressió central no sempre es corresponen amb un desenvolupament urbanístic paral·lel, el cas ja comentat d'Auso resulta particularment revelador pel que fa a això (Tarradell 1976 b, p. 270), i que el panorama urbà de la depressió central gira entorn de poblacions amb un precedent indígena directe, ja que no en coneixem cap que fos creació romana estricta (Tarradell 1976 a, pp. 293-294; id. 1978 a, pp. 21-23; id. 1978 b, pp. 221-222).

Actualment coneixem almenys quatre poblacions de la depressió central catalana que comptaren, d'una manera segura, amb organització municipal durant l'època romana: Auso, Iesso, Ilerda i Sigarra. La documentació epigràfica, i la numismàtica en el cas concret d'Ilerda (Vives Escudero 1926, p. 43. lám. CXXXIV, 1, 2 i 6), ens hi acrediten les institucions i el règim municipals -Auso, núm. 21 i CIL II 4537 = IRB 86 (Barcino); Iesso, núm. 59; Ilerda, núms. 70, 71, 73, 76, 122?, 69 (Aitona) i CIL II 4269 = RIT 374 (Tarraco); Sigarra, núms. 2 i 3-. La ciutat que més destacà a la regió fou, però, Ilerda, que probablement ja degué assolir la condició de colònia llatina abans del -89, segons hem comentat anteriorment (cap. III, 1) en tractar del Bronze d'Ascoli (CIL I 709), i que ulteriorment, a l'època cesaro-augustiana, accedí a la condició de municipium de dret Romà, cosa que ens és coneguda per la numismàtica (Vives Escudero 1926, p. 43, lám. CXXXIV, 1, 2 i 6) i per les llistes de Plini (N.H. III, 24). Les referències que ens en donen els autors de l'Antiguitat i les da-

des de les primeres recerques arqueològiques suggereixen que aquesta població probablement degué tenir dos períodes particularment importants, l'època republicana, fins el regnat d'August, i la tardorromana, etapa en què fou presa i saquejada, però, pels sueus de Requiari, possiblement amb l'ajuda dels bacaudes.

Probablement també gaudiren de l'organització municipal, bé que ens manca documentació que ho expliciti, altres poblacions de la regió: Bacasis -una inscripció d'Emporiae (CIL II 4625) esmenta un individu que assenyala Bacasis com a origo-, Baeculo -comunitat estipendiària a mitjan regnat d'August (Plin. N.H. III, 23) que segurament degué assolir la municipalitat amb la concessió de Vespasià (cap. III, 3)-, Bergusia -una inscripció de Narbo (CIL XII 4529) cita un individu que assenyala Bergusia com a origo, bé que no es pot descartar que es tracti, en realitat, del llogarret homònim que els itineraris ens testimonien a la part oriental de la Narbonensis, l'actual Bourgoin, al país dels Allobroges- i Setelsis -per la importància de les restes romanes, unes petites termes versemblantment públiques i un taller de "terra sigillata", ambdós de la segona meitat del s. I, posades al descobert per J. Serra Vilaró a Solsona (Serra Vilaró 1924), dita Setelisona en documents medievals (Villanueva, Viaje Literario... vol. IX, ap. IV, pp. 217-218)-, totes elles esmentades per Ptolemeu com a poleis, d'ilergetes (II 6, 67: Bergusia), ausetans (II 6, 69: Baecula) i iacetans (II 6, 71: Bacasis i Setelsis), bé que ignorem la ubicació exacta de les tres primeres.

Versemblantment també pogueren haver estat municipia Bergidum, tradicionalment situada a l'actual Berga -que devia haver tingut una notable importància en produir-se la conquesta romana del país, ja que Li vi l'esmenta explícitament quan descriu la campanya de Cató del -195 (XXXIV, 21), i Succosa, d'ubicació desconeguda -que consta com a comunitat d'origen de dos genets de la turma Sallvitana del Bronze d'Ascoli (CIL I 709), ambdues esmentades durant l'Alt Imperi per Ptolemeu entre les poleis dels ilergetes (II 6, 67), així com l'oppidum que probablement hi hagué a l'actual Artés, a l'est del Bages, on, fa alguns anys, X. Sitjes i Molins va trobar tres làpides (núms. 8-10), conjuntament amb altres materials romans, reaprofitades com a elements de construcció del castell episcopal de l'època medieval (Sitjes 1976) i on un document del 938 de l'Arxiu Episcopal de Vic, recentment estudiat per J. Gibert i Arissa, en què es dona una detallada descripció dels límits de la vall, ha permès conèixer l'existència d'altres monuments antics que no han arribat fins a nosaltres: un aqüeducte, algunes arques, pedres amb lletres gravades, ..., dels quals només s'han pogut identificar l'aqüeducte, visible fins fa molt poc, i l'arca del comte Sunyer, identificada amb un dolmen destruït a mitjan segle passat (Gibert 1981).

En fi, Ptolemeu esmenta encara algunes poleis dels ilergetes (II 6, 67) i dels iacetans (II 6, 71) que no compten amb cap altra notícia escrita, ni literària ni epigràfica, de les quals, però, podem pensar que en

part devien estar situades a la regió que estudiem, d'acord amb l'adscripció ètnica que els atribueix aquest geògraf. Versemblantment devien ésser comunitats menors o de poca importància -bé que els casos de Bacasis i Setelsis, només esmentades per Ptolemeu no permeten, a priori, infravalorar-les jurídicament ni urbanísticament-, però que sens dubte degueren tenir una funció important en la vertebració del poblament de la regió.

Malgrat l'escassa documentació epigràfica que posem d'aquells quatre municipia, hom hi pot constatar l'existència dels grups i elements socials propis del món de l'Alt Imperi, i en concret de dos sectors jurídicament i epigràficament ben definits, els individus d'origen servil, quasi tots ells lliberts -particularment ben testimoniats a Iesso-, i els membres de les típiques i estereotipades aristocràcies municipals -particularment ben testimoniats a Ilerda-, sectors dels quals parlarem detalladament més endavant (caps. XI i XII), cosa que constitueix, doncs, un clar reflex de la notable romanització d'aquestes comunitats locals de l'Alt Imperi, així com d'una formació social internament ben diferenciada i jurídicament jerarquitzada.

Així doncs, la municipalitat degué recolzar-se, a la depressió central catalana, en un conjunt de petits i mal coneguts nuclis ciutadans, de vegades amb un urbanisme simple i molt elemental -que no responia al model típic de la planificació espacial romana-, i entre els quals sempre degué destacar Ilerda, la ciu-

tat més aviat i més profundament romanitzada de la regió. Es tracta d'unes comunitats de desigual importància i desenvolupament, bé que d'un comú origen i/o condició indígena, tal com ho palesen, en força casos, l'arqueologia, la numismàtica ibèrica i íbero-romana i el Bronze d'Ascoli, així com l'estatut jurídic amb què figuren a les llistes de Plini -totes les comunitats de la depressió central llevat d'Ilerda hi apareixen com a simplement dotades del dret Llatí o fins i tot encara com a estipendiàries segons comentarem de seguida-. Aquí no es constata, doncs, ni el fenomen dels establiments col·lectius de població itàlica ni el de les "ciutats noves", segons sembla tan importants en el primerenc i ampli desenvolupament urbà de la zona litoral del país, encara que alguns elements proporcionats per la lingüística i la toponímia, a què ja ens hem referit anteriorment (cap. II, 1), no permeten refusar una certa presència d'elements sud-itàlics a la regió.

Un tercer fet que hem de subratllar de les terres de la depressió central, constatable malgrat l'escassetesa de la documentació escrita que es posseeix sobre aquesta àrea de Catalunya, és la doble tendència de la població de la zona a l'establiment a les dinàmiques ciutats de la costa i a l'enrolament com a professionals a l'exèrcit. Es tracta d'un doble fenomen, del qual tractarem detalladament més endavant (caps. XIII i XIV), que és particularment il·lustratiu de les notables diferències socio-econòmiques i culturals que

devien existir entre aquelles dues àrees del país.

L'escassa documentació escrita que fa referència a la depressió central proporciona exemples d'aquesta doble tendència a totes les comunitats de la zona que compten amb informació epigràfica, no només pel que fa als quatre municipia pròpiament coneguts de la regió, Auso, Iesso, Ilerda i Sigarra, sinó també a les poblacions de què posseïm una mera referència epigràfica exterior, com és el cas de Bacasis i de Bergusia.

En el primer aspecte, la rica epigrafia tarragonina documenta l'establiment de tres ilerdenses, un molt ric cavaller d'època d'Adrià i benefactor de la comunitat natal (RIT 374-376), una rica dona ingènua i segurament esposa de l'anterior (RIT 372 (cf. també RIT 407)) i l'esposa d'un sevir tarragoní (RIT 373), així com el d'un ausonense, dedicat a l'activitat comercial (RIT 381), i el d'un sigarrens, membre d'una família de l'aristocràcia municipal de Sigarra, que realitzà una brillant carrera municipal a Tarraco coronada pel flaminat provincial de la Citerior (RIT 312 i núms. 3 i 4). L'epigrafia de Baetulo testimonia la d'un ciutadà de Iesso, que fou un destacat membre de l'aristocràcia municipal badalonina (CIL II 4610). La d'Emporiae, el d'un bacasità (CIL II 4625). La de Narbo, el d'un bergusità -bé que, en aquest cas, existeixen les reserves ja assenyalades anteriorment- (CIL XII 4529). Es tracta d'uns desplaçaments que sens dubte eren estimulats per les possibilitats econòmiques que devien brindar les ciutats de la zona costanera,

encara que també polítiques per al cas concret de Tar-raco.

En el segon aspecte, coneixem un centurió i primus pilus de llarga carrera militar, segurament del s. II, natural d'Iesso (núm. 49), dos milites ausonenses de la legió IIII Macedonica de mitjan s. I aquarterats a la frontera del Rin (CIL XIII 6858) i una "cohors prima Ause[tanorum]?" de data i lloc d'emplaçament del tot desconeguts (CIL II 1181). Sabem també per Plini d'un membre de la guàrdia pretoriana natural de Lacedània (N.H. XXV, 17). Bé que no de la depressió central pròpiament dita, no podem oblidar la figura del famós centurió i primus pilus L. Aemilius Paternus, membre d'una molt destacada família de l'aristocràcia municipal de la població lacetana d'Aeso, que realitzà una llarga i brillantíssima carrera militar i que fou condecorat en tres ocasions per la seva actuació a les campanyes Dàciques i Pàrtica de Trajà (núms. 25-27). Es tracta d'una tendència per la vida de les armes que, com veurem més endavant (cap. XIII), té unes clares arrels pre-romanes i el primer testimoni epigràfic de la qual és, possiblement, el Bronze d'Ascoli del -89 (CIL I 709), ja que, com ja s'ha dit anteriorment (cap. III, 1), un bon nombre dels genets de la turma Salliviana procedien de les comunitats de la Catalunya interior (Gómez Moreno 1925, pp. 486-487; id. 1949, pp. 246-247; Criniti 1970, pp. 193-202).

Així doncs, la depressió central catalana apareix certament penetrada per les formes econòmiques, socials

i organitzatives característiques de l'Alt Imperi, bé que a partir d'unes bases socio-econòmiques diferents a la de les terres litorals del país.

Paral·lelament degueren subsistir-hi, però, formes socio-econòmiques i culturals pre-romanes, com correspon a una zona escassament i desigualment urbanitzada, bé que òbviament de molt difícil constatació per la parcialitat i la pobresa de les nostres fonts. A l'apartat precedent, ja ens hem referit a la troballa d'una rústica ara votiva, amb les restes d'un temple, prop del monestir medieval del Coll, a les Guillerries, és a dir dins del territori ausetà, que òbviament ha de correspondre, per la divinitat que s'hi honora i per la situació muntanyosa i marginal de l'indret, a un antic lloc de culte de caràcter indígena (Pladevall 1974, p. 26; Tarradell 1979, pp. 38-39). A l'altre extrem de la zona que ens ocupa, i dins del territori ilergeta, coneixem un altre testimoni particularment valuós de la subsistència d'antics llocs culturals autòctons durant l'època romana, en aquest cas d'origen pre-històric palès: les inscripcions votives, ibèriques i llatines, que foren gravades a la paret de la balma de la Roca dels Moros del Cogul, al costat de les famoses pintures pre-històriques, bé que sense superposar-s'hi en cap moment (Almagro 1956).

Amb tot, la resposta dels pobles de la depressió central a la romanització no degué ésser certament homogènia ni simultània. En iniciar aquest apartat, ja

hem comentat que els ilergetes, i en particular la comunitat d'Illersda, devien haver encapçalat el procés d'accés a les formes jurídicopolítiques romanes a l'àrea que ens ocupa. Diferències d'aquest tipus encara continuen palesant-se entre els pobladors de la regió durant el període Imperial.

En efecte, segons ja s'ha comentat anteriorment (cap. III, 2), una lectura de les fonts literàries de l'Alt Imperi, en gran part reflectidores de la situació que es donava al país durant l'època Augustiana, permet constatar una clara diferenciació entre els estatuts polítics de les comunitats de les terres occidentals de Catalunya, les dels ilergetes i els ilercaons, i les del centre del país, les dels lacetans i els ausetans. Tots els populi ilergetes esmentats a les llistes de Plini - Celsenses, Ilerdenses i Oscenses-, així com la majoria dels dels ilercaons -Bisgargitani i Dertosani-, i alguns de la conca mitjana de l'Ebre -Bilbilitani, Calagurritani i Turiassonienses- apareixen dotats amb el dret Romà, mentre que cap dels dels ausetans i lacetans no posseïa aquesta condició jurídica, ja que només hi figuren amb el dret Llatí - Ausetani, Gerundenses i Iessonienses- o fins i tot com a estipendiàris - Aesonenses, Aquicaldenses i Baeculonenses- (N. H. III, 23 i 24). D'altra banda, Estrabó (III 4,

20) ja ens parla explícitament de la notable romanització assolida pels celtibers i els pobles que habiten les dues vores de l'Ebre fins a la zona costanera, cosa que es compagina i alhora confirma la informació de Plini sobre les comunitats de la zona.

Durant l'època Republicana i l'Alt Imperi, així com durant la baixa Antiguitat, sembla constatar-se, doncs, una superior romanització de les terres occidentals de la depressió central, aquelles que després seràn la base del regne musulmà de Lleida, respecte a les del centre del país, cosa que, com hem dit abans, ja sembla tenir unes arrels antigues, en el notable desenvolupament del poble ilergeta, i que sens dubte degué venir afavorida, a més, per la situació d'aquest territori en relació a les grans artèries de comunicació que des de la costa mediterrània menaven vers l'interior de la Península.

Efectivament, el país ilergeta era travessat, de cap a cap, per les vies, testimoniades per diferents mil·liaris (CIL II 4926-4928, Lleida; 4929, Guimerà, i 4930, entre Borges i Vinaixa), així com per l'itinerari d'Antoní i algunes referències literàries en el cas concret de la gran ruta que sortia de Tarraco, que des de la capital de la província i la Laietania menaven cap a Ilerda, i des d'aquesta població, que tenia una destacada importan-

cia com a cruïlla i centre viari - ja subratllada pel mateix Estrabó (III 4,10)-, vers les terres de la vall mitjana de l'Ebre, Caesaraugusta i l'interior peninsular, adés per Fraga, els Monegres i Celsa - ramal testimoniats per mil.liaris republicans i del regnat d'August (CIL II 4917 i 4920-4925)- adés per Osca - la ruta assenyalada per l'itinerari d'Antoní i per algun mil.liari de l'època Imperial (CIL II 6324, entre Tamarit de Llitera i Almacelles, i A. García Bellido 1957, Binacet)-, i vers la Bascònia i la costa cantàbrica, per Pompaelo i Giason - via esmentada d'una manera explícita per Estrabó (III 4,10) i indirectament per Plini (N. H. III, 29)- (Fita 1894, pp. 263-269; Blázquez 1923; Beltran 1949; Carrillo 1951; Pita 1963-1965; Arias 1968 b; Martín Bueno 1976;...).

D'altra banda, la navegació fluvial per l'Ebre, ja esmentada com a activitat comercial en el "Periple" (Ora. Mar. vv. 500-503), i en el període que ens ocupa subratllada d'una manera particular per Plini (N. H. III, 21), posava en relació directa les terres ilergetes amb el mar a través de la important població comercial i portuària de Dertosa, qüestió de la qual parlarem més detalladament en parlar específicament de les terres de l'Ebre (cap. V bis, 5).

Les terres ilergetes de la depressió central, àrea on també es constata un ampli desenvolupament de la típica vil·la, algunes d'elles particularment riques i importants durant l'època Tardo-romana, experimentaren, doncs, pels motius que acabem d'indicar, una primerenca i profunda romanització que segurament féu d'aquesta zona la més desenvolupada de l'interior del país durant tota l'antiguitat.

En canvi, la romanització sembla que fou més limitada, o menys brillant, a l'antic territori ausetà, curiosament la zona de procedència, si és certa la reconstrucció que hom accepta de l'ètnic d'una "cohors prima Ause [tanorum]" testimoniada en un epigrafi d'Hispalis (CIL II 1181), de l'única cohort de l'Alt Imperi coneguda a la zona mediterrània de la Tarraconensis; un tipus de cos auxiliar de l'exèrcit romà que era reclutat a les zones rurals que apenes comptaven amb un desenvolupament urbà. Com hem dit anteriorment (cap. IV, 1), el nucli central d'aquesta zona ausetana, la ciutat d'Auso, no sembla, pels coneixements que avui en tenim, que hagués estat objecte d'una planificació urbanística romana, sinó que sembla que es tractava d'un nucli molt petit i elemental, que ni tan sols arribà a donar el seu nom a la civitas, ja que

aquesta continuava denominant-se, a la relació de Plini, d'acord amb l'antic nom tribal, Ausetani, i no pas Ausonenses. Els seus decurions, testimoniats per una inscripció barcelonina de començament del s. II (IRB 86), s'anomenen "decuriones Ausetanorum".

4.- LA REGIÓ PIRINENCA.

Els autors geogràfics de l'Alt Imperi, concretament Estrabó (III 4, 11) i Plini (N. H. III, 22), situen explícitament els ceretans al Pirineu oriental. El territori d'aquest antic poble, a qui ja es fa referència al "Periple" (Ora. Mar. v. 550), no degué reduir-se simplement, però, a l'actual Cerdanya, comarca que ha conservat el seu nom i que devia constituir la part essencial del seu territori - Ptolemeu només esmenta Iulia Libia com a única polis ceretana (II 6, 68) i ulteriorment, a la segona meitat del s. VII, Julià de Toledo, en descriure el pas del Pirineu per l'exèrcit de Wamba vers la Septimània, s'hi refereix tot qualificant-la de "Castrum Libiae, quod est Cirritanie caput" (Hist. Wamb. X)-, ja que Estrabó parla dels Kerretanoi com els pobladors de la majoria de les valls centrals del Pirineu (III 4,11) i Plini, en la seva descripció geogràfica del país, sembla que els fa arribar fins als vascons: "Post eos quo dicetur ordine intus recedentes radice Pyrenaei Ausetani, Iacetani perque Pyrenaeum Ce-

retani, dein Vascones." (N.H. III, 22). Alguns estudiosos han considerat, doncs, que els ceretans devien haver ocupat un territori que es degué estendre, per l'oest, per terres del Pirineu central, segons J. Costa fins més enllà de la capçalera de la Noguera Ribagorçana, ocupant alguns districtes al marge dret d'aquest riu (Costa 1894, p. 308), i segons M. Delcor, des del Coll de la Perxa, a l'est de la Cerdanya, fins a la Vall d'Aran i la Ribagorça inclusivament, essent els límits del seu territori en temps de Plini el que més tard seria la diòcesi d'Urgell, segons les dades de l'Acta de Consagració de la catedral d'aquesta seu episcopal de l'any 839 (Delcor 1974, p. 145 - 1977, p. 16). D'altra banda, els andosins, que són esmentats per Polibi entre els pobles que s'oposaren al pas d'Aníbal pel Pirineu (III 35, 1) i el nom dels quals ha estat relacionat amb Andorra (Schulten, F.H.A. III, p. 47), no apareixen citats per cap altra font literària, cosa que suggereix que es devia tractar d'un poble menor o d'un subgrup del ceretà, ¿els Ceretani Augustani? Podem doncs pensar que els ceretans degueren ésser el gran poble del Pirineu oriental i que el seu territori devia ocupar almenys tota l'alta conca del Segre, amb l'extensió, a més, que ens suggereixen els ausoceretes esmentats per Aviè (Ora. Marit. v. 550), que P. Bosch Gimpera proposà de localitzar a la Garrotxa i d'identificar amb els castellans de Ptolemeu (Bosch 1932, pp. 399-402), segons ja s'ha dit anteriorment (cap. V bis, 2).

Contràriament, les terres de la gran regió muntanyosa del nord-oest de Catalunya, situades per sobre del Montsec, ens són particularment mal conegudes per què, com ja va assenyalar P. Bosch Gimpera (Bosch 1932, p. 405), segurament eren un territori desconegut dels geògrafs i historiadors antics, i això resulta versemblant per la dificultat de comunicar-s'hi. Amb tot, podem suposar que la població de la zona devia pertànyer al mateix estrat ètnic representat pels ceretans, cosa que ja fou considerada per aquell estudiós (Bosch 1932, p. 404) i que ulteriorment ens ha vingut confirmada pels estudis realitzats per J. Coromines de la toponímia de la zona, recollits als "Estudis de Toponímia Catalana" (Coromines 1965-1970), gràcies als quals sabem que tota la regió pirinenca, fins a la Cerdanya inclusivament, era de parla basca o bascoide. Val a dir, però, que la notícia que ens dona Polibi (III 35, 1) de l'oposició que els airensos feren, conjuntament amb els andosins i els bergusis, al pas d'Anníbal pel Pirineu induí P. Bosch Gimpera a considerar que aquest poble, que pel seu nom ha estat relacionat amb la Vall d'Aran, també es devia estendre per les terres del Pallars (Bosch 1965, p. 138); i, d'altra banda, que l'adscripció que Ptolemeu fa d'Aeso als iacetans (II 6, 71) féu considerar a aquest mateix estudiós que aquesta població devia haver constituït l'extrem de la penetració lacetana vers l'interior del país, així com que potser devia haver tingut el caràcter d'una ocupació estratègica a fi d'assegurar els territoris de més al

sud i de més a l'est de la Conca de Tremp de possibles incursions dels pobles del nord-oest de Catalunya (Bosch 1932, pp. 396 i 397).

En iniciar aquest estudi (cap. I, 2) hem comentat àmpliament com la regió pirinenca degué mantenir-se parcialment independent del poder romà fins un avançat moment del segle -1, bé que durant el període republicà ja es constata una certa, però poc important, penetració comercial romana i el probable inici de l'important comerç dels famosos pernys ceretans. Aquesta situació degué, però, anar erosionant-se ràpidament per una creixent presència i autoritat romana a la regió a partir de les campanyes militars i fundacions de nuclis urbans realitzats per Pompeu durant el període de la guerra Sertoriana -l'últim episodi important de la resistència de la població autòctona del Pirineu català, bé que sens dubte inserit al context de la gran contesa civil de l'època, fou la tardana revolta ceretana del -39, sufocada pel procònsol d'Hispania Cn. Domitius Calvinus-, fins a arribar a la plena incorporació de la regió a les estructures político-administratives de l'Estat Romà a l'època augustiana (cap. III, 2).

En dos treballs precedents (Pons 1979 b; id. 1982) ja ens hem ocupat àmpliament de la població autòctona de la regió pirinenca catalana, així com de la peculiar situació originada per la penetració de les formes pròpies del món romà al si d'aquest territori d'estruc

tures socio-econòmiques notablement menys desenvolupades que a la resta del país. Això ens permet, doncs, en aquestes pàgines, necessàriament breus, sintetitzar i en algun punt ampliar el que allí exposàrem.

La toponímia (Menéndez Pidal 1918; Coromines 1965 a, pp. 28 i 219-231; id. 1965 b, p. 82 ss.; id. 1965 c, id. 1965 d; id. 1970 a), l'arqueologia (Padró 1974 a; Campmajó-Padro 1976) i la documentació escrita alto-medieval (Barbero 1977; Barbero-Vigil 1978, pp. 354-362 i 370-376) permeten un cert coneixement de la població autòctona del Pirineu català a l'època romana. L'escassa informació proporcionada per les fonts esmentades fa pensar en una població ètnicament relacionada amb els pobladors pre-ibèrics de les comarques centrals de Catalunya, lingüísticament de parla basca o bascoide, culturalment no-iberitzada, socialment d'estructura gentilícia i econòmicament basada en la ramaderia, compaginada amb una agricultura de rompuda. Es devia tractar, doncs, d'una societat constituïda per unes petites comunitats netament rurals, en part nòmades o semi-nòmades, segons sembla basades en vincles de sang, que devien practicar l'ocupació i el domini col·lectiu de la terra, les quals, una vegada esgotades, eren dedicades a la pastura o simplement abandonades, reapareixent-hi de bell nou el bosc.

Per aconseguir la integració o, si més no, el control i la fixació d'aquesta gran zona muntanyosa, tan diferent de la resta del país, Roma practicà diferents

iniciatives que podem sintetitzar en quatre direccions: l'establiment d'un dispositiu militar, la potenciació de nuclis de vida romana, la construcció d'una xarxa de vies i camins i les concessions jurídiques tendents a la integració político-administrativa de la població autòctona. Es tracta d'unes iniciatives de desigual importància segons l'època i la zona, encara que segurament coexistents al període objecte del nostre estudi.

- a) L'establiment d'un dispositiu militar.- Aquesta iniciativa degué ésser particularment important a l'època republicana: un testimoni arqueològic el trobem en el probable fortí republicà de Tentellatge -al terme de Navès, Solsonès-, que sens dubte devia estar relacionat amb el control militar de la zona pirinenca i pre-pirinenca (Tarradell 1976 c), i un d'escrit, en un passatge, ja citat anteriorment, del "Bellum Civile" que palesa el control militar de les autoritats romanes de la Citerior dels passos pirinencs catalans el -49 (Caes., B.C. I, 37). Malgrat la ulterior i plena incorporació d'aquestes terres a l'estructura político-administrativa de l'Estat Romà, aquest dispositiu militar sembla que no degué desmantellar-se a l'època imperial o que potser reaparegué a l'època tardoromana.

Les restes romanes del castell d'Ager, població estratègicament situada quant al control de l'accés al Pallars Jussà i que compta a més amb un famós

sarcòfag pagà del s. III (Puig i Cadafalch 1934, p. 157; García Bellido 1949, pp. 261-262), han fet considerar als estudiosos que aquesta població devia haver tingut, com ja ens indica la paraula llatina que li donà nom, "agger", un caràcter defensiu i militar durant l'època tardoromana (Puig i Cadafalch 1934, pp. 59-60 i 75; Pita 1967). Tradicionalment hom també ha considerat, bé que a diferència de l'anterior no en tenim confirmació arqueològica, que el pla urbà medieval de Tremp, amb els seus carrers principas en creu i el seu recinte enmurallat, devia correspondre a un antic campament militar romà o de tradició romana d'època tardana (Abadal 1955, p. 48; Pita 1969, pp. 25-26...). En fi, a finals del segle passat, J. Costa (Costa 1894, pp. 308-309) ja assenyala, en donar a conèixer la inscripció de Sopeira (núm. 118), que els camins que creuaven aquesta regió pirinenca devien comptar, com està testimoniada epigràficament en altres indrets de l'Imperi, amb destacaments de vigilància als passos més difícils, com sens dubte ho era l'indret on fou trobada aquesta inscripció situat a l'entrada del pas d'Escalles, al camí que des d'Ilerda devia remuntar la Noguera Ribagorçana vers el Pirineu, i com també passava a la ruta que seguia el curs de l'Èssera i de l'Isàvena, on les inscripcions trobades a Labitosa (núms. 123 i 124) i Ovarra (núm. 13), així com l'indret de Graus, el nom del qual és de clar origen llatí, "gradus", devien marcar sengles esta

cions romanes de vigilància dels punts difícils del camí que menava de Tolous a la Gal·lia, els congostos de Castre, a l'Éssera, i de la Croqueta, a l'Isàvena, així com el pas perillós existent a la confluència d'aquests dos rius. Val a dir, pel que fa al valor estratègic d'aquests indrets, que, en alguns casos, hi foren bastits, ulteriorment, monestirs, com és el cas del d'Alaó, a Sopeira, i del d'Ovarra, a l'entrada del congost del mateix nom, així com castells, com el de Ribagorça, al costat d'aquesta abadia benedictina.

- b) La potenciació de nuclis ciutadans.- Ja hem comentat anteriorment (cap. I, 2) les fundacions de nuclis urbans, Pompaelo, Lugdunum Convenarum i segurament Gerunda, portades a terme per Pompeu durant el període de la guerra sertoriana a les proximitats de la regió pirinenca i la seva funció de control del país i de fixació de la població autòctona. Actualment coneixem diverses comunitats ciutadanes de l'època imperial a la zona pirinenca que ens ocupa: Iulia Libia -esmentada com a polis per Ptolemeu (II 6, 68) i amb restes arqueològiques (Padró-Ferran 1971; Oliva 1974; Campmajó-Padró 1976, p. 206)-, a la Cerdanya, i probablement Urgellum -car des del 527 ja apareix com la seu episcopal de la regió (Vives 1963, p. 563), amb la important figura eclesiàstica i literària de sant Just com a bisbe (Marquès 1977)-, a l'Alt Urgell, situades sobre

la via de Ruscino a Ilerda, que seguia el gran eix transversal pirinenc Tet-Segre; i, més cap a l'oest i situades més enllà de la primera barrera exterior pre-pirinenca, les poblacions d'Aeso -esmentada per Plini com a populus estipendiari (N.H. III, 23) i per Ptolomeu com a polis iacetana (II 6, 71) i amb el conjunt epigràfic quantitativament més ric de la Catalunya interior i en general de la depressió de l'Ebre-, al sud-est de la Conca de Tremp i estratègicament ubicada per protegir els passos naturals que comuniquen amb la vall mitjana del Segre -Coll de Bóixols i Collada de Comiols-, i Labitosa -amb documentació epigràfica local, bé que escassa-, a l'interfluvi del Cinca i l'Éssera i, com acaben de dir, estratègicament situada per al control del pas d'Olvena, ambdues dotades de la condició municipal (núms. 24, 28, 29, 32, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 47, 49 i 122?, Aeso, i 123, Labitosa). Coneixem també, però més vagament, l'existència d'altres nuclis de vida romana situats més cap a l'interior de la regió que segurament foren centres de civitates, ja que alguns individus coneguts per inscripcions de la regió els esmenten com a origo: Bolet(um), testimoniats per dues inscripcions de l'important conjunt arqueològic del Monte Cillas a Coscojuela de Fantova (CIL II 5843 i 5845) -que cal localitzar a l'actual Boltaña, al Sobrarb, d'acord amb documents de l'època visigòtica i medieval (Fita 1884, pp. 211-216)-, i Orret(um), per

una inscripció d'Aeso (núm. 47) -que s'ha de buscar a l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, segurament a la Vall de Viu, d'acord amb documents de l'alta Edat Mitjana (Pons 1983). Es tracta d'uns nuclis de vida romana, segurament originats, si més no alguns d'ells, sobre la base d'una guarnició militar, alguns dels quals adoptaren, al manys els més importants, la típica i estereotipada organització municipal, com es constata a Aeso i Labitolosa; unes petites comunitats que sembla que foren implantades per Roma o voluntàriament potenciades a partir d'un nucli autòcton preexistent, com és clarament el cas d'Aeso -que encunyà asos amb la llegenda ibèrica "Eso" (Beltran Villagrasa 1953, pp. 27-28; Martín Valls 1967, p. 46) i que encara era estipendiària en temps d'August, segons el testimoni de Plini-, i que vingueren a suplir o complementar el dispositiu militar aquí prèviament desenvolupat.

- c) La construcció d'una xarxa de vies i camins.- La xarxa viària desenvolupada per Roma tenia dos eixos fonamentals a la zona pirinenca que estudiem: la via que, tot seguint el gran corredor transpirinenc constituït per les valls de la Tet i del Segre, menava de Ruscino a Ilerda a través del territori ceretà i Iulia Libia, avui encara perfectament visible a l'entrada de la Cerdanya, al coll de la Perxa, i el sector hispànic de la qual ha estat estudiat fa al

guns anys per J. Padró (Padró 1974), i a l'extrem occidental del territori que ens ocupa, la que remuntava la vall del Cinca vers les terres pirinenques, de la qual sorgia un ramal que seguia la vall de l'Éssera i que, dresprés d'haver passat per Labitolosa, es devia tornar a bifurcar a Graus, nom de clar origen romà i viari, gradus, per assolir, d'una banda, Benasc, d'on hi ha notícies antigues i imprecises de l'existència de restes romanes (Cean Bermudez 1832, p. 137) i on potser ja s'hi explotaven les mines d'argent que consten en documents medievals (Del Arco 1950, pp. 261-262), i, de l'altra, la vall alta de la Noguera Ribagorçana a través de la vall de l'Isàvena, per Roda, seu episcopal durant l'alta Edat Mitjana, i Ovarra, on es va trobar una inscripció romana (nº 13) d'un gran interès (Fita 1884, pp. 226-227; Costa 1894, pp. 308-309; Del Arco 1942, p. 44; Galiay 1946, pp. 53 i 62; Carrillo 1951, pp. 43-44; Martín Bueno 1976, pp. 281-282). Lògicament a l'època romana es construïren o s'acondicionaren, a més, altres vies o camins de menor però secular importància a la regió, als quals ací òbviamment no podem referir-nos (Gallardo 1934; Pita 1954, p. 210; id. 1969, p. 14 ss.; Campmajó-Padró 1976, pp. 206-207; etc.). Amb tot, volem assenyalar el fet que l'anàlisi de la toponímia i la documentació medieval ens pot aportar algunes dades ben importants per al coneixement d'aquests camins de mun

tanya, que resulten particularment valuoses per l'escassetesa de les restes materials que en tenim. En el primer aspecte, hem de recordar l'origen sud-itàlic que R. Menéndez Pidal (Menéndez Pidal 1960, pp. LIX-LX) suposà dels topònims Abella i Benavent testimoniats en diferents indrets de les actuals terres de Lleida i Osca, noms que curiosament corresponen als dos pobles que controlen els passos de muntanya que comuniquen el Segre mitjà amb la zona d'Isona, el Coll de Bòixols i la Collada de Comiols, és a dir els camins que devien menar de la via del Segre a Aeso, i, d'altra banda, la colònia isolada de noms en -anum situats al llarg de la vall del Flamicell, Erinyà, Lluçà i Pobellà, que suggereixen un antic camí de la Conca de Tremp, l'àrea d'Aeso, a l'alta vall de la Noguera Ribagorçana, on sembla que cal situar *Orretum* (Pons 1983). En el segon aspecte, podem dir, per exemple, que en una cinquantena de documents dels segles IX i X del Pallars i sobretot de la Ribagorça, la majoria dels quals provenen del monestir d'Alaó (Abadal 1955, p. 538), es fa esment d'alguna estrata, qualificada en molts d'ells de publica, referències que, sens dubte, han d'explicar-se, si més no en gran part, a partir de les restes d'antigues vies romanes. D'altra banda, els llocs d'Stacione i valle Stacione enumerats a l'Acta de Consagració i Dotació de la Catedral d'Urgell del 839 (Pujol 1917, núms. 45 i 247), el segon dels quals reapareix en un document del 966 del Monestir

de Gerri, on es fa esment del valle Stacionense (Abadal 1955, doc. 200), llocs que, sens dubte, prenen llur denominació d'una antiga statio romana, semblen assenyalar, també, l'existència d'un antic camí organitzat que, per les valls de Castellbò i Soriguera o Vilamur, devia comunicar l'Alt Urgell i el Pallars Sobirà, la Seu, la Urgellum de l'època visigòtica, i Sort, d'on tenim notícies imprecises d'algunes troballes de l'època romana (Coy i Cotonat 1906, pp. 536-537), ruta de trànsit ben documentada a l'època medieval i que actualment segueix la carretera que uneix aquestes dues poblacions pirinenques. En fi, una inscripció de Lugdunum Convenarum (CIL XIII 255), aproximadament del s. II, fa referència a la reconstrucció d'una "statio splendidissima vectigalis XL Galliarum", un portorium de la duana existent entre la Gal·lia i Hispània, que evidentment s'ha d'explicar a partir de la utilització durant l'època romana dels seculars camins que unien els dos vessants del Pirineu central, a través de la Vall d'Aran, no aptes per a un gran comerç però sí per al trànsit humà i pecuari; uns camins que ulteriorment possibilitaren les molt estretes relacions de les terres situades al vessant septentrional del Pirineu central amb el Pallars i la Ribagorça, la conquesta dels quals fou iniciada, significativament, com a empresa particular dels comtes de Tolosa del Llenguadoc (Abadal

1955, pp. 89-91). Els petits nuclis de població de la zona degueren tenir docs una certa importància com a etapes d'aquestes rutes, el perill de les quals ens ve suggerit per una inscripció votiva d'Aeso de "Mercurio Compitali" (nº 52), és a dir Mercuri protector de les cruïlles, dedicada per un viatger o comerciant sensdubte agraït a aquesta diuinitat tutelar dels camins.

- d) Les mesures polítiques i l'estructuració jurídic-administrativa del territori.- Roma, després d'ha ver incorporat aquesta gran regió muntanyosa, cercà aviat la integració político-administrativa dels seus pobladors: Plini (N.H. III, 23) ja enumera els Ceretani, segons sembla dividits en dues civitates, els Iuliani i els Augustani, entre els populi de dret Llatí del conventus Tarraconensis. La població autòctona del Pirineu oriental ja estava, doncs, plenament incorporada jurídicament i políticament a l'Estat Romà des de l'època d'August. Amb tot, com ja va assenyalar H. Galsterer (Galsterer 1971, p. 30), com que no es coneix cap inscripció que fa ci referència a les comunitats dels ceretans, res no podem concloure de llurs formes organitzatives. Les terres de l'extrem nord-oest del país, les situades més amunt de la poderosa barrera orogràfica del Montsec, curiosament compta, a diferència de l'àrea ceretana, amb documentació epigràfica del

tema que ens ocupa, gràcies a la qual podem saber, com ja s'ha dit anteriorment, que Roma hi implantà o hi potencià l'estructura de la civitas que tenia per centre un petit nucli ciutadà, Aeso, Labitolo-sa i Orretum, les dues primeres palesament organitzades d'acord amb l'estereotipat règim municipal. Desconeixem, però, la situació dels pobladors neta-ment autòctons i rurals d'aquesta gran regió i d'una manera absoluta la dels habitants de les terres més aïllades de la zona, sobretot del Pallars Sobirà, on, llevat d'una inscripció ribagorçana funerària d'Ovarra (nº 13), que palesa la progressiva assimilació de l'onomàstica i els tria nomina romans per una família indígena del país de la segona meitat del s. I (cap. XV, 4), no tenim cap testimoni que ens proporcioni un mínim de llum al tema de la seva relació jurídicopolítica amb l'Estat Romà.

La penetració de les formes socio-econòmiques romanes pròpies de l'Alt Imperi, basades en comunitats de vida romana, en aquesta àrea d'estructures notablement menys desenvolupades, on sembla que prèviament no s'havia experimentat el fenomen que coneixem per iberrització, al menys a la major part de la zona, degué comportar l'aparició d'una acusada dualitat entre unes romanitzades comunitats municipals, essencialment fruit d'una voluntària potenciació per Roma, i una població autòctona, que, encara que certament no impermeable a

la romanització, continuà substancialment aferrada a les pràctiques econòmiques, socials i culturals consuetudinàries durant el període de l'Alt Imperi (Pons 1982).

En efecte, hem de pensar que la potenciació de l'element ciutat com a factor de romanització o fixació d'aquesta zona marginal degué comportar la implantació de les formes socials i econòmiques característiques de l'Alt Imperi. Així, l'aparició i el desenvolupament de la propietat privada de la terra al si de la regió pirinenca degué ésser originàriament i essencialment fruit de la seva directa implantació per l'acció romana.

Els excel·lents estudis toponímics de J. Coromines, reunits als seus "Estudis de toponímia catalana", resulten utilíssims per al tema que ens ocupa ja que podem confrontar el seu mapa II (Coromines 1965, pp. 26-28 i 233-241), que comprèn els noms romans en -anum, -anam, -anicas, -acum i semblants -excel·lent recurs, com ja hem comentat anteriorment, per saber la intensitat geogràfica de la colonització o de l'apropiació privada de la terra a l'època romana (cap. II, 1)-, i el seu mapa I (Coromines 1965, pp. 28 i 219-231), que correspon als noms pre-romans. El mapa II permet constatar que aquells noms romans, que apareixen en quantitats modestes a la regió pirinenca catalana globalment considerada, es concentren sobretot a la vall del Segre -Cerdanya, nou, i Alt Urgell, deu-, mentre que són molt

escassos a les terres de l'extrem nord-oest de Catalunya, circumstància que ja fou subratllada per J. Coromines (Coromines 1965 a, p. 28): "...Però sobretot es fa notar que no n'hi hagi cap en el Pallars, si en llevem una colònia isolada de quatre noms a la vall del Flamicell -qui sap si relacionada amb l'antiquíssim monestir de Sancta Grata o Senterada". Inversament, el mapa I reflecteix una extraordinària densitat de noms pre-romans al Pallars, fet tan acusat que fa considerar a J. Coromines (Coromines 1965 a, p. 28) que no és possible creure que tots ells estiguessin formats abans de l'època imperial, període en què se situa la romanització lingüística de Catalunya, i conseqüentment que en aquesta zona es parlà la llengua autòctona fins molts segles després de la romanització de la resta del país; una hipòtesi que, com ha demostrat aquest mateix investigador, vé confirmada, per a les terres altes del Pallars, per un estudi dels trets fonètics dels topònims de la regió (Coromines 1965 c). La toponímia testimonia doncs la implantació de la propietat privada de la terra a la regió pirinenca a l'època romana, així com el seu desigual desenvolupament segons les àrees, però també l'acusada dualitat que degué caracteritzar aquestes terres, fenomen sens dubte particularment accentuat a les comarques de l'extrem nord-oest del país, on, al costat d'autèntiques masses de noms pre-romans, prop de dos-cents entre el Pallars i la Ribagorça, els noms en -anum i afins són escassísims, car no hi assoleixen ni la desena de testimonis,

i fins i tot manquen d'una manera absoluta al Pallars Sobirà.

El contrast que sorgeix en confrontar el mapa dels noms d'origen romà amb el dels d'origen pre-romà de les terres pirinenques catalanes no és, però, l'únic element que ens aporta la lingüística per al coneixement de les formes socio-econòmiques de la regió durant l'Antiguitat. J. Coromines (Coromines 1970 a) també ha proposat, a partir d'un suposat ètimon pirinenc pre-romà, gallortiea, romanitzat en gallortia, "els alts (de les muntanyes)", l'origen ibero-basc d'un vell mot pastoral del Pirineu català, el de gallorsa -amb els derivats gallorsà, gallorser, ...-, nom que, al Ripollès i a la Cerdanya, significa ramat d'ovelles foraster i, d'altra banda, el dret de pasturar les ovelles a les terres comunals, així com el d'ésser propietari de totes les herbes d'un tros determinat, però no pas de la terra (DCVB vol VI, art. "gallorsa"; GEC vol. VII, art. "gallorsa"). Es tracta d'un terme del dret pastoral consuetudinari del Pirineu que està relacionat, com subratlla aquest estudiós, amb el trasllat, durant l'estiu, de ramats forasters transhumants als emprius o pasturatges comunals de l'alta muntanya a la recerca d'herba tendra i que ja el tenim testimoniats al capbreu de la vall de Ribes, de vers el 1283, com a dret que el senyor cobra al bestiar estrany que va a la parròquia de Pardines. Modernament aquest terme ha estat recollit per Marià Aguiló a la mateixa vall de Ribes

i a Camprodon hi apareix a l'obra de Marià Vayreda, on es reflecteix la parla d'Olot. J. Coromines ha constatat, a més, que encara és ben viu entre els pastors del Canigó i que subsisteix com a nom de lloc en alguns indrets de la regió: la Font de la Gallorsa a Adraén, al Cadí, i un de similar a Corsaví, al Canigó. Per la nostra part hem de dir que aquesta paraula també és recollida, com a sinònim de ramat, al vocabulari dels termes propis de pastors que acompanya, com a apèndix, a "La vida dels pastors" de Salvador Vilarrasa i Vall, editat els anys trenta a profit del Museu Folklòric de Sant Pere de Ripoll i recentment tornat a publicar, el 1981, en aquesta mateixa població. L'àrea del mot gallorsa, de què tenim testimonis a l'Alt Urgell, la Cerdanya, el Ripollès, la Garrotxa, el Vallespir i el Conflent, ens dibuixa, doncs, una àmplia zona pastoral, que en línies generals coincideix amb la gran zona poblada durant l'època antiga pels ceretans, i el seu origen pre-romà ens suggereix l'antiguitat d'aquesta pràctica ramadera de la regió, així com el seu caràcter netament autòcton.

Així doncs, a la regió pirinenca catalana de l'Alt Imperi degueren coexistir algunes comunitats municipals romanes basades en la propietat estable i privada de la terra, com és clarament el cas d'Aeso, al costat d'unes comunitats autòctones netament rurals, en part nòmades o seminòmades, basades sobre la propietat o el domini col·lectiu de la terra i en l'activitat ramadera. Encara que és clara una adaptació de l'activi

tat econòmica de la població autòctona del Pirineu oriental a la nova situació, qüestió que comentarem de seguida, hem de subratllar ací que aquesta tan acusada dualitat, més o menys integrada o conflictiva segons les àrees, degué ser causa de freqüents conflictes.

Així, una fragmentada inscripció jurídica de Taraco (CIL II 4125 = RIT 143), avui perduda, permet conèixer, encara que només parcialment, una sentència judicial molt interessant de l'any 193 -dictada pel llavors governador de la Citerior L. Novius Rufus- que dirimia un plet, amb tota probabilitat per qüestió de límits, entre Valeria Faventina, segons sembla una rica terratinent (Schtajerman 1977, p. 126), i els compagani rivi Larensis (Laurensis o Lavarensis), una comunitat de camperds, segons sembla amb una marcada personalitat col·lectiva, probablement basada sobre la propietat o el domini comunal de la terra de caràcter pre-romà (Vigil 1975, p. 349), els quals devien haver envaït les propietats d'aquella rica dona, d'acord amb la reconstrucció que A. D'Ors féu del text de la sentència (D'Ors 1953, pp. 361-365). Aquest valuósíssim document, àmpliament estudiat per nosaltres des d'un punt de vista socio-econòmic als dos treballs anteriorment citats (Pons 1979 b; id. 1982), sembla que correspon, precisament, a la zona i al tipus de conflicte que ara ens ocupen: Valeria Faventina devia estar emparentada, probablement, amb el molt ric ciutadà i magistrat municipal d'Aeso L. Valerius Faventinus, testimoniat per una inscripció que li fou dedicada pel

fet d'haver ajudat la plebs amb una compra de blat i per altres mèrits seus (nº 37), mentre que aquests com pagani devien ésser, probablement, una típica comunitat autòctona pirinenca del tipus ja descrit anteriorment, que, d'acord amb la seva secular forma d'explotació de la terra, devia haver envaït les propietats d'aquesta terrament, probablement situades a l'àrea d'Aeso. Si aquesta hipòtesi fos certa, cosa que sembla ben probable, no es tractaria d'un simple conflicte entre dos propietaris, sinó entre dos sistemes socio-econòmics radicalment diferents; un precedent d'aquells litigis i pactes, coneguts per la documentació medieval, entre comunitats de pagenses i monestirs del Pirineu central i oriental, derivats de la necessitat que tenien aquelles endarrerides comunitats camperoles, una vegada esgotades les terres que cultivaven, de rompre i de posar en explotació nous terrenys que ja pertanyien a dominis monàstics de la zona (Barbero-Vigil 1978, pp. 354-362 i 370-376).

Tanmateix, al costat d'aquests inevitables conflictes, hom constata una clara adaptació de l'activitat econòmica de la població autòctona del Pirineu Oriental, com en altres zones marginals d'Hispania, a les noves circumstàncies i possibilitats creades després de la conquesta romana. Aquest és el cas de la comercialització dels famosos pernils ceretans, curiosament molt ben testimoniada per la documentació escrita de l'època. Ja a l'època augustiana, Estrabó (III 4, 11) comenta que entre els Kerretanoi es fan

excel·lents pernils, comparables als càntabres, cosa que proporciona grans guanys a aquests habitants de les valls pirinenques, notícia que sembla que fou presa per aquest geògraf grec de Posidoni o Artemidor (Schulten, F.H.A. VI, p. 246). Ulteriorment, cap a finals del s. I, és Marcial (Ep. XIII 54, 1) qui alaba la gran qualitat d'aquests pernils, i, allò que encara és més important, les pernae optimae Cerritanae figuren enumerades, amb el preu naturalment reglamentat, a les llistes dels productes de l'"Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium" de l'any 301 (CIL III suppl. p. 1932). Es tracta, doncs, d'uns testimonis d'un comerç primerenc, durable i sens dubte molt important, probablement ja iniciat a l'època republicana, és a dir abans de la definitiva submissió dels ceretans a l'Estat Romà (cap. I, 2), la llarga durada i el gran abast del qual han d'ésser explicats pel fet de basar-se, sens dubte, en una activitat econòmica tradicional en aquest poble: el nom dels ceretans sembla relacionable amb el mot basc xerri o kerri, "porc", cosa que ja fou assenyalada per A. Schulten, segons el qual el nom d'aquest poble significava "criadors de porcs" (Schulten, F.H.A. VI, p. 246).

En fi, Roma també explotà les riqueses minerals de la regió pirinenca, les termals i segurament també les mineres. Ultra l'important centre termal d'Arles de Tec a la zona narbonesa del Pirineu, bé que prop del límit provincial amb la tarraconesa, indret on es van trobar els famosos ploms votius (CIL XII 5367),

de què parlarem més endavant (cap. XV, 2), hom coneix, sobretot per antigues referències literàries, les instal·lacions balneàries romanes de les Escaldes, a la Cerdanya, que probablement devien ésser les termes de la propera Iulia Libia (Delcor 1974, p. 149 - 1977, pp. 22-23; Campmajó-Padró 1976, p. 207), i, d'altra banda, R. Pita ha suggerit el possible caràcter romà de les restes d'unes antigues construccions termals visibles a Caldes de Boí (Pita 1964-1965, p. 295). Pel que fa a l'explotació minera a la regió pirinenca, ara com ara mal coneguda a la vessant tarraconesa, hem de dir, d'antuvi, que, en referir-se a la campanya de Cato a Hispania del -195, Livi (XXXIV 21) i Aulus Gel·li (Noc. Att. II 22, 28) parlen de mines de ferro i argent a les terres d'aquest costat de l'Ebre, és a dir l'oriental, així com d'una muntanya de sal, cosa que féu considerar a A. Schulten que es tractava de mines de l'alt Llobregat, a les rodalies de Berga, i de la muntanya de Cardona (Schulten, F.H.A. III, pp. 185-186 i 188-189). Val a dir, pel que fa a això, que a Sant Feliu de Llo, a la Cerdanya, la investigació arqueològica ha posat al descobert les restes d'una explotació minero-metal·lúrgica local de ferro -un fogar amb una espessa capa de carbó vegetal, barrejada amb nombroses escòries d'aquest mineral, i un fragment de pic de miner-, conjunt que es pot datar a finals del s. -I i de tot el s. I (Campmajó-Padró 1976, p. 208). D'altra banda, R. del Arco (Del Arco 1950, pp. 261-262) propo

sà que, durant l'Antiguitat, l'important seca ibèrica i romana d'Osca ja devia haver explotat unes mines de plata de Benasc i de Bielsa a què es fa esment en sengles documents reials dels últims anys del s. XII i les restes de les quals foren vistes pel viatger françès Laborde a començament del s. XIX, d'on, segons aquest autor, devia haver vingut la major part de l'"argentum oscense" ibèric i romà, així com ulteriorment la moneda jaquesa medieval.

Així doncs, la Catalunya pirinenca de l'Alt Imperi, dins la qual caldria, però, diferenciar les terres de l'alta conca del Segre, més de pas, i les més aïllades de la regió de l'extrem nord-oest del país, situades per sobre del Montsec, degué caracteritzar-se per una acusada i dialèctica dualitat, en què devia coexistir el conflicte i l'adaptació, entre les típiques formes sòcio-econòmiques romanes característiques de l'època i les seculars i poc desenvolupades de la població autòctona pirinenca; entre unes romanitzades comunitats municipals, imposades o voluntàriament potenciades per Roma, i una societat autòctona molt menys afectada per la romanització que la de la resta de les terres interiors del país. Es tracta d'una complexa situació que, això no obstant, fou l'inici d'un llarg i lent procés de transformació de les estructures econòmiques, socials i culturals de la regió, procés de desigual cronologia segons les àrees i que, encara que ja iniciat durant l'Alt Imperi, com ens ho palesa la inscripció

ribagorçana d'Ovarra esmentada anteriorment (nº 13), de què parlarem amb detall en pàgines ulteriors (cap. XV, 4), es desenvolupà fonamentalment a l'època tardoromana, visigòtica i fins i tot alto-medieval a les zones més arraconades, com ho revela la llarguíssima subsistència, fins vers l'any 1000, de l'antiga parla basca de la regió a les valls més altes del Pallars Sobirà (Coromines 1965 c), qüestió a què ens referirem més endavant (cap. XV, 2).

5.- LES TERRES DE L'EBRE.

No podem concloure aquestes pàgines dedicades a fer un repàs a la situació de les diferents àrees de la Catalunya tarraconesa sense referir-nos específicament, bé que en part ja n'hem parlat dins d'aquest mateix capítol, a les terres de l'Ebre, la zona ara com ara menys coneguda del país durant l'època romana.

D'antuvi hem de dir que es tracta d'unes terres que estaven habitades per un únic poble, els ilercaons. L'ur territori, de què ja hem tractat en la introducció d'aquest estudi, apareix ben definit a dues de les fonts geogràfiques de l'Alt Imperi, Plini, que esmenta explícitament la "regio Ilergaonum" (N.H. III, 21), i Ptolemeu, que ens en descriu la costa, des del "Tenebrium promontorium" i el "Tenebrius portus" fins a la

desembocadura de l'Ebre (II 6, 16), i que ens n'enumera set poleis: Carthago Vetus, Bisgargis, Theava, Adeba, Tiar Iulia, Sigarra i Dertosa (II 6, 63).

Tres d'aquestes comunitats ilercaones, sens dubte les més importants, apareixen esmentades a les llistes de Plini entre els populi del conventus de Tarraco: Dertosani, Bisgargitani i Teari Iulienses, els dos primers amb el dret Romà i els darrers entre els de dret Llatí (N.H. III, 23). Aquest passatge de Plini no només permet suposar, però, que tot el territori dels ilercaons devia estar adscrit al conventus de Tarraco, qüestió de la qual ja s'ha parlat anteriorment (cap. IV, 2), sinó també mesurar l'elevat grau de romanització assolit per aquesta zona a començament de l'època imperial, ja que els Dertosani i els Bisgargitani, de qui aquest autor subratlla a més que són els populi més coneguts del conventus, són les úniques comunitats de dret Romà de la llista de la demarcació jurídica de Tarraco, cosa que també s'adiu amb un passatge d'Estrabó (III 4, 20) on ens parla de l'alt nivell de romanització assolit pels celtibers i els pobles de les dues ribes de l'Ebre fins a la zona de la costa. En aquest sentit, el territori ilercaó s'assembla a la situació del país ilergeta i de la conca mitjana de l'Ebre, terres amb les quals sembla que constituí una gran àrea de romanització primerenca i profunda, articulada a l'entorn d'aquest gran riu.

Amb tot, ara com ara, només coneixem la ubicació d'una única ciutat dels ilercaons, la que fou la seva

població més important, Dertosa, ja que avui hem de descartar la localització que hom havia proposat de Bisgargis amb les ruïnes ibèrico-romanes de la Moleta dels Frares del Forcall, als Ports de Morella. La nova lectura que recentment G. Alföldy (Alföldy 1977) ha realitzat d'una desgastada inscripció dedicada a Caracalla provinent de la zona de Morella, coneguda des d'antic i avui encara encastada en el mur exterior d'una casa d'aquesta població, ha permès identificar les dites ruïnes del Forcall, d'on devia provenir l'epígraf, amb la "res publica leserensis", segons consta a la làpida, la qual òbviament ha de correspondre a la Lesera esmentada per Ptolemeu entre les poblacions edetanes (II 6, 62), cosa que fa pensar, a més, que l'alta conca del Bergantes ja no devia ésser dels ilercaons. Val a dir, però, que el nom d'Adeba sembla que cal relacionar-lo amb el del riu Udiva, esmentat per Plini com a límit meridional del territori dels ilercaons, entre la "Regio Edetania" i la "Regio Ilergaonum" (N.H. III, 20 i 21), i que el de Sigarra possiblement es conserva en el de l'actual riu Segarra, curs d'aigua intermitent al límit de la Plana Alta i el Maestrat (Othmer 1911, pp. 339-340; Bosch Gimpera 1932, pp. 378-379).

Bisgargis i Tiar Iulia, que sens dubte devien ésser poblacions importants, sobretot la primera, no apareixen consignades en cap de les descripcions de l'època que posseïm del litoral entre Tarraco i Sa-

guntum, ni tampoc en els itineraris que fan referència al sector de la via Augusta comprès entre aquestes dues poblacions, cosa que suggereix que no devien trobar-se a la costa ni prop seu. Sembla doncs, com ja han fet alguns estudiosos (Othmer 1911, p. 339), que cal buscar aquestes poblacions, o almenys alguna d'elles, així com versemblantment també alguna altra de les esmentades per Ptolemeu com a ilercaones, al territori constituït per les terres del Priorat, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta i el Matarranya, on fins ara no s'ha localitzat cap població romana, bé que òbviament no hi manquen alguns testimonis, també de tipus epigràfic: una làpida funerària de caràcter familiar a Ginestar (nº 57) i el magnífic mausoleu de L. Aemilius Lupus de Favara (nº 87).

Dertosa, situada a la vora de l'Ebre, a l'indret on la via Augusta creuava aquesta gran artèria fluvial, circumstància que ja fou subratllada per Estrabó (III 4, 6 i III 4, 9) i Mela (II 90), fou sens dubte la població més important dels ilercaons, i en certa forma la capital llur. La numismàtica (Vives 1926, pp. 17-18, lám. CXXV, 1-5) i les llistes de Plini (N.H. III, 23) ens permeten saber que a l'època cesaro-augustiana era un municipi de dret Romà, "Municipium Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa", moment al qual corresponen les referències que hi trobem als quatre vasos de Vicarello (CIL XI 3281-3284). Una inscripció imperial del 249-250, dedicada a Herenni, fill de Deci, per l'"ord(o) d(ecurionum) c(oloniae) D(ertosanae)" (CIL II 4058),

palesa la condició colonial de la població a mitjans. III, però l'estatut jurídic de la ciutat, que en una inscripció dedicada a Antoní Pius el 138 figura com a "R(es) P(ublica) Dertos(ana)" (CIL II 4057), no és clar durant l'Alt Imperi com ja s'ha comentat anteriorment (cap. II, 2). La numismàtica de Dertosa -amb monedes del municipium on figura una nau amb les veles desplegades- i la seva documentació epigràfica -amb inscripcions que testimonien el culte a Mercuri (CIL II 4054) i a Heracles (CIL II 4064), la defunció d'individus de la comunitat, sens dubte comerciants o mariners, a indrets llunyans "peregre defunctus" (CIL II 4064 i 4065, aquesta última amb una nau esculpida similar a les de les monedes), i la presència d'un vaixell de l'esquadra de Ravenna a la ciutat (CIL II 4063)- palesen clarament el marcat caràcter comercial i mariner d'aquesta població durant l'època romana, circumstància que ja fou assenyalada per E. Hübner en publicar el conjunt epigràfic tortosí (CIL II 535-536). No és doncs gens estrany que aquesta població sigui una de les comunitats d'Hispania on més arribaren a destacar individus d'origen servil, car hi coneixem, malgrat l'escàs nombre d'inscripcions que en tenim, no més una vintena, cinc sevirs augustals (CIL II 4054, 4056, 4061 i 4062), dos dels quals, P. Val(erius) Dionysius (CIL II 4060) i M. Porcius Theopompus (CIL II 4061 i 4062), que també havien obtingut els honors edilicis del senat local, sabem que arribaren a gaudir

d'una posició social particularment bona i destacada dins la comunitat, sens dubte per les especials i favorables condicions que a l'enriquiment dels individus d'origen servil devia proporcionar la intensa vida comercial i portuària de la població. Aquest dinamisme de Dertosa era conseqüència, òbviament, de l'enllaç que s'hi realitzava entre la navegació marítima i la de l'Ebre.

Efectivament, malgrat les limitacions evidents que el curs inferior de l'Ebre presenta a la navegació, és innegable la importància que ha tingut aquesta activitat al llarg de la història, fins a començament del segle actual, ja realitzada amb petites embarcacions, ja amb simples raigs o rais -paraula catalana que té un origen llatí palès, del mot "radius", "bastó" (DCVB Vol. 9: art. "raig"), origen que ha fet considerar a Jordi Maluquer de Motes, que ha fet l'estudi més recent sobre els raiers, però que fa derivar aquesta denominació del llatí "ratis" i "ratiarius", que aquesta activitat devia ésser d'arrels molt antigues (Maluquer 1981, p. 36). No manquen testimonis literaris d'aquesta activitat pel que fa a l'època antiga, ni tampoc al període concret que ens ocupa. El primer esment que trobem a les fonts literàries a la navegació per aquest riu, i alhora al comerç que s'hi practicava, ja consta a l'"Ora Maritima" d'Aviè, on se'ns diu, en parlar de la noble Tyrichae, que productes estrangers són transportats pel riu Ebre "...peregrina Hiberno sub(v)e(h)untur

flumine" (Ora. Marit. v. 503). El testimoni més valuós ens el proporciona, però, Plini, que indica, en parlar de la regió dels ilercaons, que l'Hiberus és ric pel seu comerç fluvial i que és navegable en un trajecte de 260.000 passos, a partir de l'oppidum de Vareia: "Regio Ilergaonum, Hiberus amnis, navigabili commercio dives, ortus in Cantabris haut procul oppido Iuliobrica, per CCCCL p. fluens, navium per CCLX a Vareia oppido capax, ..." (N.H. III, 21). En fi, la descripció que Cèsar féu de la batalla d'Ilerda al "Bellum Civile" ens aporta dos testimonis més, bé que indirectes i no tant valuosos com el que acabem d'esmentar. En el primer passatge (Caes., B.C. I, 54), ens comenta que ordenà als seus soldats que construïssin embarcacions, del tipus d'aquelles que anys enrera l'experiència li havia ensenyat a Britania, a fi que poguessin creuar el Segre i establir un cap de pont a l'altra vora del riu, notícia sols important, doncs, pel que fa a la simple navegabilitat d'aquest riu. En el segon passatge (Caes., B.C. I, 61), que ens és més interessant, comenta que els pompeians, un cop que havien decidit retirar-se d'Ilerda per dur la guerra a la Celtiberia, ordenaren que es requisessin embarcacions al llarg de tot el riu Ebre i que es concentrassin a Octogesa, així com que es construís prop d'aquell lloc un pont amb embarcacions unides unes amb les altres; òbviament, doncs, les barques de la gent del país.

En fi, quant als canvis produïts per la romanit-

zació a les estructures econòmiques bàsiques del país, hem de dir que la llarga permanència d'aquesta regió sota domini musulmà comportà la pràctica desaparició dels noms romans en -anum de les comarques de l'Ebre -J. Coromines sols n'ha pogut recollir tres al Priorat (Coromines 1965, pp. 26-28 i 237)-. Només la recerca arqueològica ens podrà deixar conèixer, doncs, la mesura d'aquest fenomen, que versemblantment degué ésser important, donada la riquesa agrícola de la zona, a que es fa referència a l'"Ora Maritima" d'Avié (Ora Marit. vv. 501-502), i la seva destacada romanització, així com el caràcter colonial que Dertosa assolí en un moment encara no determinat de l'Alt Imperi. En aquest aspecte, hem de fer un esment especial, però, a la localització, als afores de Tivissa, a la Ribera d'Ebre, d'un forn d'àmfores, on se'n fabricaven al manys quatre tipus, així com tegulae, dolia, pondera i tal vegada ceràmica comuna oxidada, cosa que ens permet conèixer la producció vinícola de la zona, i alhora l'exportació de què era objecte, car envasos amb les "estampilles" "TIBISI" i "SEX. DOMITI", produïdes en aquesta terrisseria, han estat trobats en un nombre important de jaciments de la Mediterrània occidental i àdhuc al limes germànic (Nolla-Padró-Sanmartí 1979). Pel que fa a la producció vinícola d'aquesta regió, ja al·ludida a l'"Ora Maritima" (Ora Mar. v. 501) i avui encara molt important, especialment al Priorat i a la Terra Alta, cal no oblidar la fama que tingueren els

vins de Tarraco durant el període que ens ocupa, d'acord amb els testimonis que ens en donen diferents autors de l'època: Plini (N.H. XIV, 71), Sili Itàlic (III, v. 369), Marcial (Ep. XIII, 118) i Florus (Vergilius, orator an poeta? II 2, 8).

Ara bé, en aquestes terres de la depressió de l'Ebre, situades més enllà de la carena pre-litoral, on la bassa a cel obert és o ha estat una institució comunal característica de la zona, la lluita per l'aigua ha estat, de tot temps, dura i difícil, car l'aspecte estepari hi ha predominat sempre, almenys des de l'Antiguitat. Ja hem comentat anteriorment com A. Beltran (Beltran 1949) ha mostrat l'origen romà de les obres hidràuliques pluvials dels Monegres, situades al llarg de la via que creuava la comarca, i com P. Vila (Vila 1931) ja va assenyalar el probable inici de les sèquies de Lleida i Balaguer molt abans de l'època musulmana, en el temps de l'Antiguitat, donada la importància de la Ilerda ibèrica i romana, que no s'explicaria sense l'avituallament indispensable a un nucli urbà situat en plena estepa. Circumscrivint-nos específicament a la zona que ara ens ocupa, la bassa del poblat ibèric de Sant Antoni de Calaceit, des d'on es veu la dels temps moderns, palesa, com ja va assenyalar aquest darrer autor que tant va estudiar la lluita que l'home ha sostingut per l'aigua a Catalunya (Vila 1929), que la utilització de basses recullidores d'aigua de pluja és, en aquestes terres, sens dubte tan vella com el poblament i, contràriament a allò que s'ha dit i s'ha

cregut, que el seu clima no ha variat des dels temps pre-històrics.

CAPÍTOLS VI, VII i VIII.-
=====NOTA DE MODIFICACIÓ DE L'ESTRUCTURA DEL TREBALL.
=====

En dur a terme l'estructuració definitiva de la tesi, he cregut convenient suprimir els capítols VI, VII i VIII, en què es feia un repàs a la informació que avui posseïm de les diferents civitates i/o municipia de les terres no-litorals de l'àrea estudiada, ja que de fet la informació essencial que es donava en aquelles pàgines també apareix en altres llocs del treball, i particularment després de l'addició del capítol V bis. Òbviamment no ha estat possible, però, la consegüent modificació de la numeració dels capítols subsegüents.

IX.- POSSIBILITATS I LÍMITS D'UN ESTUDI SOCIAL A TRAVÉS
DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA.

=====

Abans d'abordar l'estudi pròpiament dit de la societat de la Catalunya no-litoral durant l'Alt Imperi, cosa a la qual dedicarem els capítols següents, hem de referir-nos, òbviament, a l'escassa documentació escrita, literària i fonamentalment epigràfica, que posseïm del període i de l'àmbit geogràfic que ens ocupa, per tal de poder establir, ja inicialment, les possibilitats que ofereix i les limitacions que imposa al nostre objectiu.

1.- LES CARACTERÍSTIQUES DE LA DOCUMENTACIÓ EPIGRAFICA I LITERARIA.

Conclòs el període republicà amb la llarga guerra civil que finalitzà amb l'entronització d'August, comtessa a la qual el territori de Catalunya no fou aliè, i d'una manera molt especial a la lluita entre Cèsar i els pompeians a Ilerda, batalla detalladament descrita per aquell general (Caes., B.C. I, 37 ss.), la informació que del país ens proporcionen els autors antics és molt escassa i essencialment de tipus geogràfic, dife-

rentment del període de la conquesta del país i del dels conflictes político-militars que havien agitat les últimes dècades de la República, des de la guerra Sertoriana.

Així, per a la Catalunya hispànica de l'Alt Imperi només disposem de la interessant descripció, bé que breu i en part reflex d'una situació cronològicament anterior, del grec Estrabó (III 4, 1 i 6-11), de la més lacònica descripció geogràfico-administrativa de Plini (N.H. III, 21-24), de la descripció del litoral per Pomponi Mela (II, 89-90) i, finalment, de la Geographia de Claudi Ptolemeu (II 6, 16-19, 63 i 67-72), ja no pròpiament una descripció del territori sinó el primer mapa del país. A banda aquestes quatre fonts geogràfiques, completades en part pels itineraria Romana de la via Augusta i de la de Tarraco a la vall de l'Ebre (Miller 1916, pp. 179-180, mapa 51), són poques les notícies del país proporcionades pels autors antics pel que fa a l'època alto-imperial i molt escasses, circumstancials i disperses les que es refereixen específicament a les terres interiors d'aquest període: Horaci (Ep. I, 20), Plini (N.H. XXV, 17), Marcial (Ep. XIII, 54). L'Alt Imperi és, doncs, un període documentalment molt diferent al de la conquesta del país i al dels últims temps de la República.

Resulta, doncs, evident, donada la pobresa i naturalesa de la informació proporcionada per les fonts li

teràries, l'enorme i imprescindible valor que per a l'estudi que ens ocupa té l'epigrafia, i encara més pel fet de tractar-se de l'única documentació escrita de tipus local que posseïm del període que estudiem.

Cal recordar, però, que la societat de la Catalunya no-litoral no produí epigrafia llatina fins a inicis de l'Imperi. La documentació d'època republicana de la zona que estudiem és netament oficial i estatal, els mil·liaris dels procònsols Q. Fabius Labeo -a la via que des de la costa menava a la vall de l'Ebre (CIL II 4924, Ilerda, i CIL II 4925, Fraga)- i Ma. Sergius -a la que anava a la plana de Vic (CIL II 4956, Santa Eulàlia de Ronsana, i Junyent 1955, p. 151, Tona)-, que es daten a l'últim quart del s. -II, i, més encara, la forana que hi fa referència, el valuósíssim bronze d'Ascoli (CIL I 709), trobat a Roma a començament de segle, que recull el doble decret de Cn. Pompeius Strabo de concessió de la ciutadania Romana i de condecoracions militars als membres de la turma Sallvitana a l'any -89. Segurament cal datar a l'època augustiana les primeres inscripcions fetes per la gent del país, com sembla ser el cas d'una funerària d'Egara (nº 108) i d'una altra, d'igual naturalesa, trobada, amb altres materials ibèrics i romans, a les proximitats de Iesso, a Florejacs (nº 58), ambdues d'un formulari simple i amb personatges que, bé que ja dotats dels tria nomina, porten un cognomen clarament indígena i de caràcter ibè

ric: Bastogaunini, Neintinbeles i Iaurbeles.

Amb tot, la pràctica d'aixecar inscripcions per part de la població del país no es convertí en quelcom freqüent a la Catalunya no-litoral fins a l'època flàvia, període que amb l'antoninià reuneixen la gran major part de l'epigrafia privada de la zona estudiada, la qual es concentra, de fet, en un període aproximat d'un centenar d'anys, els centrals de l'Alt Imperi. Aquest no és el cas, però, de l'epigrafia oficial, tant estatal, mil.liaris, com municipal, dedicatòries imperials, car a la zona que ens ocupa es concentra molt particularment adés en temps anteriors, últims anys del s. -II i període juli-claudi, adés posteriors, des de l'esclat de l'anarquia militar del s. III fins a l'època constantiniana, segons es pot constatar fàcilment en repassar la cronologia d'aquests materials.

MIL.LIARIS

<u>referència</u>	<u>procònsol o emperador</u>	<u>comunitat</u>
CIL II 4924	Q. Fabius Labeo	Ilerda
CIL II 4925	Q. Fabius Labeo	Torrent de Cinca
CIL II 4956	Ma. Sergius	Santa Eulàlia de Ronsana

<u>referència</u>	<u>procònsol o emperador</u>	<u>comunitat</u>
Junyent, AUSA 14, 1955, p. 151	Ma. Sergius	Tona
CIL II 4920	August	Torrent de Cinca
CIL II 4921	August	Torrent de Cinca
CIL II 4922	August	Torrent de Cinca
CIL II 4929	Claudi I	Guimerà
CIL II 6324	Claudi I	Tamarit de Llitera
Serra Rafols El miliario ex travagante 8, 1965, p. 178	Claudi I	San Cugat del Vallès
CIL II 4926	Neró	Ilerda
CIL II 4927	Neró	Ilerda
CIL II 4928	Neró	Ilerda
CIL II 4930	Nerva	entre Borges Blan ques i Vinaixa
CIL II 6243	Maximí	Sarrià de Ter
CIL II 4957	Deci	Centelles
CIL II 4958 = 6345	Deci	Centelles
HAE 278	Claudi II ?	Palau-sacosta
CIL II 6345 A	Car	Centelles
CIL II 6345 B	Car	Centelles
CIL II 6345 C	Maximià	Centelles
CIL II 6345 D	Dioclecià o Maximià	Centelles
HAE 279	Constantí	Palau-sacosta
CIL II 6244	nom il.legible	Auso

DEDICATÒRIES IMPERIALS

<u>referència</u>	<u>emperador</u>	<u>dedicant</u>	<u>comunitat</u>
¿ N ^o 98	Tib(eri)	desconegut	Caldes de Montbui ?
N ^o 101	Antoní Pius	decreto decurionum	Egara
N ^o 102	Antoní Pius?	voluntat testamentària d'un particular	Egara
¿ N ^o 103	Antoní Pius?	desconegut	Egara?
¿ N ^o 23	Maximí?	desconegut	Aeso?
N ^o 18	Sabina Tranquil·lina	res pública	Gerunda
N ^o 19	Filip I	res pública	Gerunda
N ^o 59	Numerià	ordo munic.	Iesso
N ^o 2	Maximià	ordo munic.	Sigarra

Obviament no hem de tractar aquí de les possibilitats i limitacions que presenta la documentació epigràfica per al coneixement del món romà i, més particularment, del període alto-imperial, molt útil per a un estudi social, bé que no econòmic. Cal, però, subratllar la seva gran vàlua com a reflex directe, bé que parcial, de la societat de l'època. Reflex directe perquè, a diferència de la informació proporcionada pels autors antics, és una documentació produïda per la mateixa societat que estudiem. Reflex parcial perquè essencial-

ment correspon als àmbits més romanitzats, fonamentalment a les col·lectivitats municipals, il·luminant en menor mesura el medi estrictament rural i gairebé gens la situació de les zones marginals, i, a més, perquè no informa de manera homogènia de tot el conjunt social, sinó molt particularment, tant qualitativament com quantitativament, de les élites locals i dels grups que hi estaven relacionats.

La documentació epigràfica de la Catalunya de l'Alt Imperi és molt rica, bé que en la seva gran majoria pertany a les terres litorals i fonamentalment als riquíssims conjunts de Tarraco, de Barcino i, en més petita mesura, d'Emporiae. Efectivament, si el conjunt epigràfic global del país d'època republicana i alto-imperial pot ésser xifrat, grosso modo i comptabilitzant també els fragments, en uns 1550-1600 epígrafs, només uns 150, és a dir la dècima part o una mica menys, corresponen a les terres no-litorals i, a més, distribuïts de manera molt desigual entre els diferents municipia i comarques d'aquest ampli territori.

Deixant a part els mil·liaris, les estampilles i grafits sobre objectes domèstics, les inscripcions musives i les paleocristianes, el material epigràfic que constitueix la base del nostre estudi sobre la societat de la Catalunya no-litoral presenta la següent distribució geogràfica:

<u>procedència</u>	<u>inscrip.</u>	<u>fragm.</u>	<u>especials</u>
Alta Ribagorça			
-Sopeira (Orretum?)	1	-	-
Alt Urgell			
-Oliana	1	-	-
Anoia			
-Els Prats de Rey (Sigarra)	6	-	-
Bages			
-Artés (oppidum ignotum?)	3	-	-
-Rajadell	1	-	-
-Sant Joan de Vilatorrada	1	-	-
Baix Cinca			
-Fraga	2	1	-
Baixa Ribagorça			
-Calbera	1	-	-
Cerdanya			
-Angostrina	1	-	-
-Puigcerdà	1	-	-
Garrigues			
-El Cogul	-	-	inscripcions rupestres

<u>procedència</u>	<u>inscrip.</u>	<u>fragm.</u>	<u>especials</u>
Garrotxa			
-Besalú	-	1	-
Gironès			
-Girona (Gerunda)	3	-	-
Osona			
-Vic (Auso)	1	-	-
-territori d'Auso	1	-	-
Pallars Jussà			
-Isona (Aeso)	25	2	-
-territori d'Aeso	5	3	-
Ribera d'Ebre			
-Ginestar	1	-	-
Segarra			
-Florejacs	1	-	-
-Guissona (Iesso)	8	1	-
-Ivorra	1	-	-
Segrià			
-Aitona	1	-	-
-Lleida (Ilerda)	10	1	-
-Seròs	1	-	-

<u>procedència</u>	<u>inscrip.</u>	<u>fragm.</u>	<u>especials</u>
Selva			
-Caldes de Malavella (Aquae Voconiae - Aquae Calidae)	2	-	grafit mural
-Osor-Susqueda	1	-	-
Solsonès			
-Riner	1	-	-
-Solsona (Setelsis)	-	5	-
Terra Alta			
-Favara	1	-	-
Urgell			
-Belianes	2	-	-
-Castellserà	1	-	-
Vallès			
-Caldes de Montbui (<u>municipium</u> de nom no testimoniats)	7	1	-
-Canovelles	1	-	-
-Terrassa (Egara)	4	9	-
-Rodalies d'Egara	-	1	-
-Rellinars	1	-	-
-Rubí	2	-	-
-Sabadell	-	2	-

Les terres de la Catalunya no-litoral han proporcionat, doncs, fins a la data, un total de 99 inscripcions, 27 fragments, un conjunt d'epígrafs rupestres al Cogul i un grafit gravat a la paret de les termes de Caldes de Malavella. A aquest centenar d'inscripcions hem de sumar, a més, els dos epígrafs de Labitlosa, ja fora del domini lingüístic actual del català però pertanyent geogràficament i històrica a la Ribagorça, i una cinquantena d'epígrafs que, malgrat que no procedeixen de la Catalunya no-litoral, hi estan relacionats, bé per documentar individus o col·lectius originaris d'allí, bé per testimoniar individus de segura o probable relació amb gent d'aquelles terres. La gran majoria d'aquestes últimes inscripcions procedeixen, fonamentalment, de les ciutats de la Catalunya litoral, unes 30 de Tarraco i una mica més de mitja dotzena de les restants ciutats costaneres que compten amb documentació epigràfica, però també una altra mitja dotzena de molts diferents punts de l'Imperi: Hispalis, Narbo, Mogontiacum i Roma.

L'epigrafia llatina proporcionada per la Catalunya no-litoral és, doncs, a banda del fet ja comentat anteriorment de la seva concentració en un període aproximat d'un centenar d'anys, una documentació quantitativament pobra, desigualment distribuïda i, a més, parcial, circumstàncies que, ja a priori, i pel fet de basar-nos en la documentació escrita lògicament condicionaran l'estudi que ens proposem d'efectuar.

A) LA POBRESA DE LA DOCUMENTACIÓ.

Les comarques no-litorals de Catalunya només han proporcionat, doncs, un centenar d'inscripcions que si guin útils per a un estudi social. Cal subratllar, a més, que aquest escàs nombre d'inscripcions es distri bueix entre un territori molt ampli que no resulta en absolut homogeni, ni des del punt de vista geogràfic, ni des del de la cultura i desenvolupament de la pobla ció autòctona a l'època pre-romana, ni, en fi, del de les característiques que aquí tingué la romanització durant el període que ens ocupa, com ja hem comentat àmpliament a la primera part de l'estudi (cap. IV, 6-9). Així, deixant el cas especial d'Aeso, el conjunt epigràfic més ric de les terres no-litorals del país, cap comunitat de l'àrea, Ilerda inclosa, supera la dot zena d'epígrafs.

La pobresa de la nostra documentació impedeix, òb viament, qualsevol tipus d'anàlisi basat en el mètode estadístic, recurs únicament aplicable en conjunts epi gràfics de més gran riquesa. L'únic camí d'aproximació que permet aquesta pobra documentació és l'anàlisi in dividuàlitzada de les inscripcions i la valoració de la seva informació en relació a unes conegudes coorde nades generals. Es tracta, doncs, de constatar l'exis tència o no d'uns determinats fenòmens, il·lustratius i resultants del diferent grau de romanització i de les ca

racterístiques socio-econòmiques de la societat estudiada, bé que sense poder quantificar-los. Serà, doncs, un mètode inductiu, certament delicat, però l'únic que permet aproximar-nos al coneixement de la societat que ens ocupa.

B) LA DESIGUAL DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA DEL MATERIAL.

Un simple repàs al quadre anterior permet constatar la gran desigualtat de la distribució del material epigràfic a les terres de la Catalunya no-litoral. Convé, però, subratllar-ne alguns aspectes:

- a) Les inscripcions d'Aeso i del seu territori, 30 epígrafs i 5 fragments, constitueixen, perelles soles, quasi la tercera part del material total de la zona que ens ocupa, mentre que cap altre conjunt supera la dotzena d'epígrafs.
- b) La documentació és fonamentalment de procedència ciutadana. D'un total de 99 inscripcions i 27 fragments de les terres no-litorals del país, les inscripcions de procedència ciutadana segura sumen 66 i 19 fragments. Aquestes constitueixen, doncs, les dues terceres parts de la documentació epigràfica global, diferència que encara podria accentuar-se si tenim present que probablement alguns dels epígrafs que avui no considerem ciutadans podrien provenir en realitat d'algun petit nucli urbà o d'algun oppidum en

cara no identificat, pel fet que de molts d'ells s'ignora per complet el seu context arqueològic. Així, és probable que les tres inscripcions trobades a Artés, en les quals apareixen individus de diferent gentilici, reutilitzades com a material de construcció als murs del castell episcopal d'època medieval, pertanyin a un oppidum, encara no identificat, ubicat en aquest lloc del Bages, segons ja hem comentat ampliament en pàgines precedents (cap. VII, 9). També s'ha proposat que la inscripció de Calbera, procedent de la fortalesa situada a l'estratègic pas d'Ovarra, a l'Isàvena, i la de Sopeira, al pas d'Escales, a la Ribagorçana, corresponguin a estacions romanes de vigilància dels camins que pujaven per la Ribagorça vers les Gal·lies (Costa 1894, p. 308-309). Les inscripcions procedents dels municipia i oppida de la zona que estudiem segurament constituïen, doncs, una mica més de les dues terceres parts del material total de l'àrea.

- c) Tanmateix, el nombre d'inscripcions que posseïm dels diferents municipia de la zona és molt desigual. No més un d'ells, Aeso, assoleix els vint-i-cinc epígrafs, mentre que la resta no supera la dotzena, podent-se dividir, alhora, en dos grups, els que en tenen més de cinc, Caldes de Montbui, Egara, Iesso, Ilerda i Sigarra, i aquells que no assoleixen aques

ta xifra mínima, Auso, Caldes de Malavella, Gerunda i ¿Orretum?.

- d) D'altra banda, si fem una línia divisòria del país que vagi per sobre de Besalú, Gerunda, Auso, Setel·sis i Ilerda, l'ampli territori pre-pirinenc i pirinenc -Garrotxa, Ripollés, Berguedà, Cerdanya, Alt Urgell, Andorra, Pallars i Ribagorça- situat al nord d'aquesta línia imaginària, i exceptuant el cas molt especial d'Aeso i del seu territori, a la Conca de Tremp, queda pràcticament buida d'epigrafia, comptabilitzant-se només dues inscripcions votives a la Cerdanya -Antostrina i Puigcerdà-, bé que significativament als voltants de Iulia Libia, dues a la Ribagorça -Calbera i Sopeira- i una a l'extrem meridional de l'Alt Urgell -Oliana-. Constatem, doncs, que el mapa de les troballes epigràfiques de la Catalunya romana de l'Alt Imperi sembla superposar-se, en línies generals, al de la iberització del país, circumstància que ja per ella mateixa suggereix la seva importància en la ulterior penetració i assimilació de les formes socio-econòmiques i culturals pròpies de Roma.
- e) En fi, hi ha, encara, un altre gran buit epigràfic al país. Es tracta d'una llarga franja paral·lela al mar, situada entre la serralada pre-litoral, que la separa del Camp de Tarragona i del Penedès, i al

límit meridional de la depressió central, que ho fa de les Garrigues i de l'Urgell, estesa des de la Vall de l'Ebre fins a la del Llobregat i els altiplans de la Segarra, i dins de la qual es destaquen clarament tres importants zones planes d'agricultura mediterrània i particularment de vinya, el Priorat i les conques de Barberà i d'Odena. Deixant a part Sigarra, situada a la capçalera de la riera d'Anoia, als altiplans de la Segarra, que constitueixen l'extrem nord-est d'aquesta llarga franja, no s'hi ha localitzat fins ara cap altra comunitat municipal d'època romana, cosa que ajuda a explicar la manca d'epigrafia, bé que també pot ser-ne la conseqüència. Cal tenir present, però, pel que fa a l'absència de testimonis de municipia, que probablement part d'aquestes terres, particularment les centrals, la Conca de Barberà, pogueren haver estat atribuïdes a l'ager de la important colònia de Tarraco, amb la qual estaven molt estretament vinculades per la gran via de penetració terrestre que des d'aquesta ciutat menava a l'interior de la Península.

C) LA PARCIALITAT DE LA INFORMACIÓ.

Acabem d'indicar que la documentació epigràfica, diferentment de la literària, constitueix, per la seva pròpia naturalesa, un reflex directe de la societat que estudiem, bé que, també per la mateixa raó, un re

flex parcial, tant per la desigual informació que ens proporciona dels diferents grups socials, com del medi ciutadà i del rural -malgrat que aquesta diferenciació resulta sociològicament arbitrària, com comentarem de seguida-, i, en fi, de les diferents àrees geogràfiques i culturals. Hem de referir-nos, doncs, a la manca d'informació que ens proporciona la documentació epigràfica d'aquests diferents àmbits al territori de la Catalunya no-litoral.

2.- L'EPIGRAFIA I LES COMUNITATS MUNICIPALS.

Són, sens dubte, les comunitats municipals el medi més ben conegut de la Catalunya de l'Alt Imperi. Això no solament es deu a un factor merament quantitatiu, sinó també, i de manera molt particular, a l'estructura socio-econòmica i político-administrativa característica de l'Alt Imperi.

Ja hem comentat a l'apartat anterior que les dues terceres parts del material epigràfic global és de directa i segura procedència ciutadana, diferència que segurament s'ha d'augmentar per les raons que ja hem exposat allí. Convé subratllar, d'altra banda, que un bon nombre d'inscripcions rurals testimonien individus

pertanyents a grups socials ciutadans i, molt particularment, a les aristocràcies municipals. Així, en algunes inscripcions del territori d'Aeso apareixen membres de destacades famílies de l'aristocràcia local (núms. 25, 26, 34 i 39), en una d'Aitona, procedent d'una vil.la, figura també un magistrat municipal, sens dubte de la pròxima Ilerda (nº 69), en una dels voltants d'Auso, també d'una vil.la, un individu dotat de la ciutadania romana (nº 22), ... Es tracta, doncs, d'inscripcions que, en principi, han de correspondre a les propietats rurals d'aquest grup social, bé que no es pot descartar que alguna de les inscripcions dels voltants d'Aeso, epígrafs dels quals no comptem amb context arqueològic, podria provenir en realitat de la pròpia Isona. Resulta, doncs, en part arbitrari, des d'un punt de vista sociològic, dividir la documentació epigràfica en ciutadana i rural, ja que els municipes i, més particularment, les aristocràcies locals de la zona que ens ocupa, a on lògicament no existien les possibilitats brindades pel dinamisme comercial, com succeeix a les ciutats de la zona litoral, no són sinó col·lectivitats de propietaris agraris.

Amb tot, si el factor quantitatiu ja juga a favor d'un més gran coneixement de les comunitats ciutadanes, la característica estructura socio-econòmica i político-administrativa de l'Alt Imperi fonamentada en el règim municipal -que féu del nucli urbà, desenvolupat

o no, base a partir de la qual les aristocràcies locals exercien el seu domini sobre el territori i la seva relació amb l'Estat- proporciona, en analitzar l'esquema social, uns punts de referència clars i, alhora, unes valuosíssimes coordenades de valoració d'aquella informació, les estereotipades magistratures i altres càrrecs públics locals i estatals romans. Així, l'exercici de les magistratures municipals per un individu o diversos membres d'una mateixa família ens indicarà, a part el nombre i qualitat de les seves inscripcions i altres possibles dades proporcionades per l'epigrafia i per l'arqueologia, la seva importància a la comunitat; l'aparició del sevirat reflectirà la destacada posició social assolida per alguns lliberts i, alhora l'existència d'un cert dinamisme socio-econòmic, etc.

Les institucions municipals permeten, doncs, conèixer la importància econòmica, deduïble a través de la posició política -bé que supeditada al rang i condició jurídica de l'individu-, de determinats membres i famílies de la comunitat; però, alhora, també aproximar-nos, bé que de manera indirecta, al coneixement de la infraestructura socio-econòmica d'una determinada comunitat a través dels grups socials que apareixen gestionant les institucions de govern i participant en la vida pública i oficial de la comunitat. Així, per exemple, resulta particularment il·lustratiu, pel que

fa això, una anàlisi comparada dels conjunts epigràfics d'Aeso i Dertosa, ambdós notables però no rics, a través dels quals i de la vida municipal que s'hi reflecteix hom pot constatar el marcat caràcter agrari i autàrquic de la primera -una comunitat regida per unes poques i molt poderoses famílies d'ingenui- i el comercial i portuari de la segona -una comunitat en la qual alguns lliberts assoliren una posició social molt destacada-, com ja vam tenir ocasió d'analitzar en un estudi precedent (Pons 1976).

3.- L'EPIGRAFIA I EL MEDI RURAL.

Obviament, sovint és molt difícil establir, per la manca de dades arqueològiques, i àdhuc des d'un punt de vista conceptual, la condició rural d'una inscripció i, més encara, el seu nombre. Alguns dels epígrafs de suposat caràcter rural pel lloc de la troballa, però dels quals es desconeix el seu context arqueològic, podrien provenir, en realitat, d'algun oppidum o d'algun petit nucli urbà, àdhuc d'una entitat municipal, encara no identificat, segons ja hem comentat anteriorment, i, d'altra banda, no es pot descartar el trasllat d'alguna d'elles des d'un nucli municipal pròxim -com podria ser el cas d'alguna de les inscripcions dels voltants

d'Isona-, bé que aquesta possibilitat és escassa si tenim present la considerable distància que separa els epígrafs dubtosos dels nuclis urbans dels quals podrien provenir.

Cal subratllar un primer fet de l'epigrafia rural fins ara coneguda de la Catalunya no-litoral, la seva modèstia quantitativa. Efectivament, avui només coneixem una trentena d'epígrafs de segura o probable condició rural, xifra certament baixa en relació a l'extensió del territori estudiat, bé que acord amb l'escassetesa general de la documentació epigràfica global de la zona.

Des d'un punt de vista purament quantitatiu el medi estrictament rural apareix, doncs, escassament il·luminat per la documentació epigràfica, cosa que, unida a la manca de les coordenades de valoració de les quals disposem per a la informació del medi municipal, dificulta molt la realització d'un estudi diferenciat d'aquest àmbit des de l'estricta camp de la documentació escrita, bé que d'altra banda sociològicament no massa lògic a la zona que ens ocupa on els municipia degueren ser, en essència, col·lectius de propietaris rurals. És possible, però, fer algunes consideracions sobre el medi rural a partir de la informació i de la mera distribució d'aquestes poques inscripcions.

Podem dividir els epígrafs rurals, d'acord amb llur naturalesa, en dos grans grups, els votius i els funeraris o honoraris.

Actualment coneixem mitja dotzena d'inscripcions votives de segur o quasi segur caràcter rural a la zona que ens ocupa i procedents d'altres sengles llocs: nº 12, Sant Joan de Vilatorrada, Bages; nº 14, Angostrina, Cerdanya; nº 15, Puigcerdà, Cerdanya; nº 16, el Cogul, Garrigues; nº 85, Osor, Selva; nº 114, Rellinars, Vallès. S'hi podria sumar, a més, la làpida de Caldes de Montbui dedicada a Isis (nº 95) que, bé que aixecada en un lloc autoritzat pel municipi, no fou trobada, diferentment de la resta d'inscripcions votives d'aquesta població, a l'àrea termal, sinó en un camp situat a l'orient del poble, al pujol de Sant Salvador.

Algunes d'aquestes inscripcions votives rurals apareixen dedicades a divinitats pròpies del panteó romà: Júpiter a Angostrina, Deus Fulgurator a Puigcerdà i Diana a Sant Joan de Vilatorrada. Amb tot, aquests epígrafs, com comentarem àmpliament en pàgines ulteriors (cap. XV, 3), segurament corresponen en la seva gran part a llocs d'antic culte indígena -des d'època ancestral en el cas del Cogul, on les inscripcions ibèriques i llatines apareixen al costat del conjunt pictòric d'època prehistòrica (Almagro 1956)- que continuaven pervivint durant el període romà, venerant-s'hi adés la pròpia divinitat indígena, com proven les ares d'Osor i Rellinars, adés una romana, sens dubte sovint identificada amb una de local. Aquesta mitja dotzena d'inscripcions rurals reflecteixen, doncs, en conjunt,

el complex fenomen de la pervivència i adaptació de les formes culturals autòctones i de la penetració de les romanes més enllà de l'estricta àmbit ciutadà i de la vida oficial que s'hi desenvolupava.

Més nombroses són les inscripcions rurals de tipus funerari. Es tracta d'uns vint-i-cinc epígrafs que, diferentment dels votius, constitueixen en principi, i exceptuant possibles trasllats de la pedra, un reflex directe de l'hàbitat camperol i testimoni dels pobladors, permanents o temporals, del medi rural.

Coneixem el context arqueològic en el qual foren trobades la meitat aproximada d'aquestes inscripcions. Un cas molt destacat i, alhora, ben particular és òbviament el de la inscripció de L. Aemilius Lupus (nº 87), sens dubte un molt ric propietari rural, conservada fins a l'actualitat formant part del seu gran mausoleu, probablement del s. II, als afores de Favara de Matarranya (Puig i Cadafalch 1921-1926; id. 1934, pp. 120-125). Dues vil·les excavades i ben conegudes, la del Pilaret, a Fraga (Serra Ràfols 1943), i la de l'antiga propietat de Can Bosch de Basea, als afores de Terrassa (Morrall-Nuix-Martín 1980), han proporcionat materials epigràfics (núms. 119-121 i 111). Hi ha, encara, uns altres vuit epígrafs que també deuen correspondre, si més no la major part d'ells, a una vil·la, d'acord amb els materials arqueològics trobats al ma-

teix lloc o a les seves proximitats: nº 22, Molí d'en Llovet, a les proximitats d'Auso (Molas 1979, p. 194); nº 59, la Malesa, al terme de Florejacs, prop de Iesso (Camps 1960, p. 49; Pita 1968, p. 337); nº 69, partida dels Vilars, al terme d'Aitona (Pita 1968, p. 332); nº 81, reutilitzada a la basílica paleocristiana del Bovallar, al terme de Seròs; nº 86, prop de Can Pons, al terme de Riner (A.I.E.C. vol. III, p. 713); núms. 88 i 89, partida de Castellsalvà, al terme de Belianes (Pita 1968, pp. 334-335); nº 99, església parroquial romànica de Sant Feliu de Canovelles (Rodà 1980 b, pp. 112-113).

Un bon nombre de les restants inscripcions d'aquest grup i de les quals es desconeix el seu context arqueològic sembla que han de correspondre també a una vil·la, bé pel fet de procedir de zones, com l'Urgell o el Vallès, a on sabem per l'arqueologia que tingué un gran desenvolupament (nº 90, Castellserà, núms. 115 i 116, Rubí, ...), bé pel fet de figurar-hi individus pertanyents a destacades famílies de l'aristocràcia municipal, com succeeix en algunes inscripcions trobades als voltants d'Isona (núms. 25, 26, 34 i 39).

La distribució geogràfica d'aquestes inscripcions i el context arqueològic en el qual s'han trobat moltes d'elles reflecteixen, doncs, un típic poblament rural dispers, basat en la villa, i particularment concentrat a l'entorn dels municipia i en aquelles zones pla

nes del país que permetien un bon desenvolupament agrícola, especialment dels cultius mediterranis. Aquestes inscripcions il·lustren, doncs, fonamentalment, la penetració de les formes socio-econòmiques pròpies de Roma, concretades en la propietat privada de la terra i en el tipus d'explotació representat per la villa.

D'altra banda, deixant a part les inscripcions votives, pel fet que no coneixem la procedència dels seus dedicants, podrem constatar que a les inscripcions rurals apareixen tots aquells grups socials igualment testimoniat al medi estrictament ciutadà. Membres de les aristocràcies municipals (núms. 25, 26, 34 i 39, al territori d'Aeso, i nº 69, a Aitona, a l'àrea d'Ilerda), homes dotats de la ciutadania romana (nº 22, Molí d'en Llovet, als afores d'Auso), lliberts (nº 81, Seròs, núms. 88 i 89, Belianes, i nº 116, Rubí), individus de probable origen servil pel seu nom (nº 11, Rajadell, nº 90, Castellserà, nº 99, Canovelles, i nº 121, Fraga) i, en fi, un conjunt de persones simplement amb els tria nomina, de cognomen sovint netament indígena, però mai grecànic, dels quals solament es pot establir la seva condició ingenua, probablement el grup més genuïnament rural (nº 1, Oliana, nº 13, Calbera, nº 57, Ginestar, nº 58, Florejacs, nº 68, Ivorra, nº 86, Riner, nº 87, Favara, nº 115, Rubí).

Hom pot considerar que, a banda els lliberts o

probables lliberts, probablement arrendataris o administradors de les propietats de llurs patrons, els individus testimoniats en aquestes inscripcions rurals degueren ésser, en la seva majoria, propietaris rurals, membres de les aristocràcies municipals, els primers, o més pròpiament camperols ingenus, els últims. Alguns propietaris rurals de la Catalunya no-litoral degueren tenir, sens dubte, una destacada importància d'acord amb les dades que ens forneixen les restes arqueològiques, com és clarament el cas, entre els testimoniats per l'epigrafia, de L. Aemilius Lupus (nº 87) de Favara de Matarranya, segons sembla d'època antonina, si tenim present la importància i magnitud del seu mausoleu; importància que, a més, continuà i s'accentuà en època tardo-romana i visigòtica, període en el que també coneixem alguns grans propietaris a la zona que estudiem, concretament a l'antic país ilergeta, el cristià Fortunatus de Fraga, a través d'una inscripció musiva (ICERV. 562), i la família del monjo d'Assan i després bisbe d'Osca Vincentius, a través de la seva donació a favor d'aquell monestir i del seu ulterior testament (Fita 1906 b, pp. 148-166).

L'epigrafia rural de la Catalunya no-litoral permet, doncs, constatar, de manera particularment clara, la pervivència d'antics elements de la cultura autòctona, de forma més accentuada a les zones muntanyoses

i marginals, i, alhora, la penetració, per assimilació o imposició, segons el cas i la zona, de nous elements propis del món romà, fonamentalment a les zones planes, tenint sens dubte una gran importància pel que fa a la permeabilitat o impermeabilitat a aquestes noves formes la prèvia iberització o no del territori, com ja suggereix per ella sola, com hem indicat anteriorment, la simple distribució geogràfica del material epigràfic.

4.- L'ÉPIGRAFIA I LA POBLACIÓ PIRINENCA.

Ja hem indicat anteriorment que, deixant a part el cas especial de la rica documentació epigràfica del municipium d'Aeso a la Conca de Tremp -un avenç de la romanització al bell cor del pre-pirineu, més enllà de la gran barrera natural del Montsec, com en opinió de P. Bosch Gimpera ho havia estat prèviament del poble lace_{tà} (Bosch Gimpera 1932, pp. 396 i 397)-, l'àmplia zona geogràfica situada per sobre de la línia Besalú-Girona-Vic-Solsona-Montsec, fins la ratlla fronterera amb la Gàl.lia al cim del Pirineu, apareix pràcticament buida de documentació epigràfica. Només coneixem en aquest ampli territori un fragment a Besalú (nº 17), dues ins_{cripcions} votives a la Cerdanya, bé que significativa_{ment} als voltants de Iulia Libia, les d'Angostrina (nº

14) i Puigcerdà (nº 15), una funerària a l'extrem meridional de l'Alt Urgell, al castell d'Oliana (nº 1), i dos epígrafs a la Ribagorça, un a Sopeira (nº 118) i l'altre a Ovarra, a l'antic terme municipal de Calbera (nº 13); aquests tres últims probablement a sengles opida de control d'estratègics passos fluvials, el d'Oliana, a la vall del Segre, el d'Escales, a la de la Noguera Ribagorçana, i el d'Ovarra, a la de l'Isàvena (Costa 1894, p. 308-309). Ja fora del límit lingüístic actual del català, però pertanyent a la Ribagorça, encara trobem Labitolosa, amb dues inscripcions (núms. 123 i 124), a la vall de l'Éssera, al congost d'Olvena.

Hom pot constatar, doncs, que, deixant a part el cas particular del Pallars Jussà, que concentra pràcticament un terç del material epigràfic de la Catalunya no-litoral, de les altres nou comarques catalanes que constitueixen aquest ampli territori, quatre no han proporcionat ni una sola inscripció -Ripollès, Berguedà, Andorra i Pallars Sobirà-, quatre més un únic epígraf -Garrotxa, Alt Urgell, Alta Ribagorça i Baixa Ribagorça- i només una, dues -Cerdanya-, i, d'altra banda, que en el cas de dues d'elles, la Garrotxa i l'Alt Urgell, els llocs de procedència de l'epígraf, respectivament Besalú i Oliana, es troben a sengles portes d'accés a la regió, i pràcticament ja fora d'ella.

La població autòctona i netament rural d'aquesta gran regió muntanyosa escapa, doncs, quasi d'una manera absoluta, a un estudi efectuat des de l'estricta documentació epigràfica. Val a dir, però, que les dues ins-

cripcions votives de la Cerdanya suggereixen, com comentarem més endavant (cap. XV, 3), l'existència d'un culte autòcton a la divinitat del llamp, identificat amb el Júpiter romà, i, sobretot, que la inscripció d'Ovarra és un document valuósíssim pel que fa a l'aspecte lingüístic i sociològic d'aquesta població neta-ment autòctona de la regió pirinenca, motiu pel qual li dedicarem una particular atenció en pàgines ulteriors (cap. XV, 4).

5.- L'EPIGRAFIA I LES LIMITACIONS METODOLÒGIQUES.

Resta, encara, una limitació molt important i diferent a les que hem comentat fins aquí, no lligada al nombre de les inscripcions, ni a llur cronologia, distribució geogràfica o pertinença social. Es tracta de la impossibilitat metodològica, per manca o insuficiència d'elements d'identificació, de classificar socialment la totalitat dels individus testimoniats per l'epigrafia i de reconèixer d'una manera clara i segura els membres de tots els grups socials, sinó només els d'uns determinats col·lectius.

En efecte, un repàs a la documentació epigràfica de la Catalunya romana, com també passa amb la d'altres zones romanitzades de l'Imperi, permet constatar, gràcies a uns clars elements d'identificació jurídic-

-polítics, unes élites dirigents, locals o de rang superior, i, d'altra banda, un conjunt d'individus d'origen servil, sobretot lliberts, sovint lligats a la figura del senyor. El primer grup ve definit, en sentit ampli, per la possessió de la ciutadania Romana, coneguda per la indicació de la tribu, i, en sentit més estricte, per l'exercici de les magistratures de govern municipal o càrrecs de rang eqüestre. El segon, per l'explícita menció de la condició servil o llibertina i, indirectament, per l'exercici d'algun càrrec de tipus religiós reservat als individus d'aquest origen, concretament el sevirat, o, en gran part, pel propi nom, sobretot per l'onomàstica hel·lènica.

Hi ha, però, una sèrie d'individus que apareixen a les inscripcions simplement amb els tria nomina, amb un gentilici, de vegades abreujat, i un cognomen llatí i alguns cops d'arrel indígena, ibèric o indoeuropeu. Es tracta, òbviament, d'un conjunt de persones d'un status lliure segur, però que en realitat constitueix un gran calaix de sastre on es barregen situacions econòmiques, socials i cronològiques molt diverses. Deixant òbviament a banda les incerteses i les imprecisions derivades d'aquest tipus de nom quan és el d'una persona dedicant d'una inscripció, situació en la qual el nom figura normalment abreujat i sense la indicació de la tribu, o el d'una dona, sota els quals es pot amagar perfectament una destacada posició social,

hom hi troba des de l'individu que apareix en una senzilla inscripció funerària, personal o familiar, fins a un personatge tan ric com L. Aemilius Iupus de Favara de Matarranya, el propietari rural posseïdor del magnífic mausoleu allí bastit (Puig i Cadafalch 1921-1926; id. 1934, pp. 120-125); des del llibert amb cognomen llatí que omet la indicació de la condició jurídica, cosa ben freqüent com comentarem més endavant, fins un personatge socialment tan destacat com el que acabem d'esmentar; des dels individus coneguts per les primeres inscripcions d'època augustiana, alguns d'ells amb un cognomen encara nètament ibèric, fins els que apareixen en les escasses inscripcions del s. III, quan la indicació de la tribu havia perdut el valor jurídic i polític originari. No podem, doncs, analitzar el conjunt d'individus amb el simple tria nomina com un col·lectiu netament diferenciat de la resta de grups i socialment homogeni, car ni tan sols tenen en comú un origen ingenu segur, només la condició no-servil en el moment de fer la inscripció. Cal subratllar, però, que és un grup no massa freqüent a l'epigrafia de la Catalunya no-litoral, proporcionalment menys abundant que en els conjunts epigràfics de Tarraco i Barcino, i que és més present a les inscripcions rurals que a les municipals, circumstàncies que plantegen, malgrat les limitacions metodològiques que acabem d'indicar, la interessant qüestió de l'escassa document

tació epigràfica que a la zona que ens ocupa tenim de les classes ingènues no-privilegiades municipals.

Des d'una perspectiva estrictament metodològica, també ens trobem, doncs, amb una representació distorsionada del conjunt social, conseqüència del marcat caràcter jurídic i jeràrquic de la societat romana i, d'altra banda, de la pròpia naturalesa de la documentació utilitzada, més encara si tenim present que en bona part és de tipus funerari i votiu. Cal, per tant, tenir molt present aquest tipus de limitació en abordar l'estudi social propiament dit.

En efecte, l'oblit d'aquesta limitació metodològica podria induir a pensar, erròniament, en una formació social exclusivament organitzada a l'entorn d'unes institucions i unes oligarquies municipals i, d'altra banda, excessivament polaritzada entre un col·lectiu de senyors d'esclaus i lliberts i una massa d'individus de condició o antiga condició servil. Al costat d'aquests grups socials, ben implantats i clarament testimoniats a les terres no-litorals del país (caps. XI i XII), hi havia, òbviament, un ampli conjunt de població ingènua, dins del qual coexistien, però, realitats econòmiques, socials i jurídiques molt diverses, des de la plebs urbana, fins als pobladors de les zones marginals del país, passant per la població netament camperola, agrupada en comunitats de base direc-

tament rural. Raons de tipus sociològic i metodològic fan, però, pel que hem dit fins aquí, d'aquest sector social tan heterogeni, només definit a partir d'una comuna condició ingènua però no-privilegiada, l'aspecte més mal conegut de la societat de l'Alt Imperi.

L'esment que en circumstàncies extraordinàries es fa en algunes inscripcions a col·lectius de població ingènua no-privilegiada, un repartiment de blat a favor de la plebs municipal, una sentència judicial contra una comunitat camperola, etc., seran, doncs, els únics elements segurs dels quals disposem per aproximar-nos a aquest eterogeni sector social, numèricament tan important (cap. X).

Pel que hem exposat fins aquí queden clars, doncs, les possibilitats i els límits de l'estudi que ens proposem efectuar de la societat de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi a través de la mera documentació epigràfica. Una documentació, cal subratllar-ho de nou, que només serà produïda en aquells medis i sectors socials més romanitzats, bàsicament les élites locals i els grups pròxims o relacionats amb elles, i que, per això, poc ens diu de les classes ingènues populars, de la població netament camperola i, menys encara, dels pobladors de les terres marginals i muntanyoses.

Fetes aquestes prèvies i necessàries consideracions, hem d'abordar, en els capítols següents, l'es-

tudi d'aquesta societat a través de l'anàlisi dels diferents grups socials, les classes ingènues no-privilegiades (cap. X), els individus de condició o d'origen servil (cap. XI) i les aristocràcies locals (cap. XII), i, d'altra banda, de la seva resposta a quatre qüestions fonamentals ben testimoniades a la documentació que utilitzem: la municipalitat (cap. XII), l'exèrcit (cap. XIII), els desplaçaments humans (cap. XIV) i, en fi, el món cultural entès en sentit ampli (cap. XV). Caldrà que siguem, però, molt conscients en tot moment de la pobresa, parcialitat i limitació de la documentació utilitzada en aquest estudi.

X.- LES CLASSES INGÈNUES NO-PRIVILEGIADES.

=====

Iniciarem l'estudi dels diferents grups socials pel de les classes ingènues no-privilegiades, municipals o rurals, i pel d'un fenomen particularment arrelat i es tès entre les capes populars i treballadores del món romà, l'associacionisme.

De bell antuvi cal tenir present que, malgrat la importància numèrica d'aquestes classes, es tracta del sector més mal documentat i menys conegut de la societat de l'època. Val a dir, però, que això és, en part, fruit de les limitacions metodològiques que presenta la utilització de la documentació epigràfica: la manca d'indicadors segurs per al reconeixement dels individus que pertanyien a aquest sector social, d'altra banda molt heterogeni. En efecte, bé que és probable que al guns dels individus que aparèixen a les inscripcions dotats amb el simple tria nomina siguin d'aquesta condició social, particularment quan tenim la seguretat de que no es tracta d'un nom retallat o abreujat, les im precisions i les incerteses que envolten aquest tipus de nom, ja comentades en el capítol precedent (cap. IX; 5), impossibiliten la necessària seguretat en llur clas sificació social i, per tant, la seva presa en conside ració. Només podrem utilitzar, doncs, l'explícita men ció que a col·lectius d'aquest sector es fa en algunes

inscripcions, òbviament molt poques i sempre lligades a algú motiu de tipus extraordinari. Serà, per tant, una documentació de tipus genèric i no individual.

1.- ELS COLLEGIA.

Actualment disposem d'un ampli i monogràfic estudi de J.M. Santero (Santero 1978) sobre les associacions populars, les no oficials, per a l'àrea global d'Hispania, treball que va acompanyat del consegüent corpus epigràfic, Inscriptiones Collegiorum Hispaniae "ICH".

Constata J.M. Santero (Santero 1978, p. 36) l'existència d'un bon nombre de col.legis a les províncies hispanes, essent les xifres de llurs inscripcions les següents:

de col.legis religiosos	23
de col.legis funeraris	52
de col.legis de joves	5
de col.legis militars	4
de col.legis professionals	36
de col.legis incerts	<u>2</u>
total	122

Així doncs, segons indica aquest autor (Santero 1978, pp. 36-37), es pot dir, en termes generals, que

abunden els col·legis religiosos i funeraris de tenuiores i que són també relativament abundants els col·legis professionals, mentre que són molt escassos els collegia iuvenum i els militars. No es pot constatar, però, a les dades proporcionades per les inscripcions, l'existència d'associacions polítiques a Hispania, cosa en certa manera lògica, tant pel fet que el seu auge es produí durant els últims anys de l'època Republicana, pràcticament desapareixent amb la República, com per l'allunyament de les províncies hispanes dels manejos de la política interior de Roma, de forma que aquestes associacions no hi haurien tingut sentit. Tampoc no hi ha constància a l'epigrafia hispana de cercles d'entreteniment i banquets per als consocis, cosa que, amb tot, no es gens estranya si tenim present l'escassa documentació que sobre aquestes associacions hi ha a tot el món romà.

Circumscrivint-nos a l'àrea concreta de Catalunya, i prenent com a base l'"Index Collegiorum Hispanorum" de J.M. Santero (Santero 1978, pp. 167-181), disposem dels següents testimonis epigràfics:

- C. ASSOTANORUM, ICH 96, pr. s. II, Barcino, professional.
- C. CENTONARIORUM, ICH 91, Tarraco, professional.
- COLLEGA, ICH 32, fin. s. II, Tarraco, funerari.
- [C]OLLEGI..., ICH 22, Tarraco, religiós.
- COMPAGANI RIVI LARENSIS, ICH 106, a. 193, Tarraco, pro

- fessional.
- CORNICULARII, COMMENTARIENSES, SPECULATORES, ICH 84, a. 202-205, Tarraco, militar.
 - CULTORES LARUM, ICH 14, Emporiae, religioso-funerari.
 - CULTORES MINERVAE, ICH 19, s. II, Tarraco, religiós.
 - C. FABRUM, ICH 85, Alt Imperi, Barcino, professional.
 - C. FABRUM, ICH 86, s. II, Tarraco, professional.
 - C. FABRUM, ICH 87, Tarraco, professional.
 - C. KALENDARIUM ET IDUARIA DUO, ICH 92, Aeso, professional.
 - SPECULATORES LIGIONIS VII GEMINAE, ICH 83, Tarraco, militar.
 - SODALES HERCULANI, ICH 6, Dertosa, religioso-funerari.
 - SODALIS BONUS, ICH 51, s. II, Tarraco, funerari.
 - C. STRATORUM, ICH 95, s. II-III, Tarraco, professional.
 - C. INCERTUM, ICH 121, a. 205-208, Tarraco, llista de noms ¿àlbum col.legial?
 - C. INCERTUM, ICH 122, s. II-III, Tarraco, llista de noms ¿àlbum col.legial?

Hem de fer, però, algunes observacions i correccions al quadre de J.M. Santero. Així, no tenim plena

seguretat, bé que resulti certament probable, de l'existència d'uns cultores Minervae a Tarraco a partir de completar com a "c(ultoribus) d(edit)" les sigles "c. d.", que figuren a l'última línia de la inscripció en la qual es dóna notícia de la reparació de l'exedra i façana del temple de Minerva Augusta per Q. Attius Messor (Santero 1978, pp. 50, 57-58 i 70), per què existeixen altres possibles lectures com ja assenyalà Hübner (CIL II 4085) "c(ultoribus?), c(collegis?), c(colonis?) d(edit)" i fins i tot podria llegir-se, tal com fa G. Alföldy (RIT 39) "c(coloniae) d(edit)". Tampoc els compagani rivi Larensis, més bé Laurensis o Lavarensis, testimoniats a una inscripció jurídica tarraconina en la qual es recull una sentència judicial de l'any 193, no han de correspondre necessàriament a aquelles associacions de possessores rurals testimoniats al nord d'Àfrica, tal com considera J. M. Santero (Santero 1978, p. 134), perquè sembla més probable que es tracti d'una comunitat autòctona pirinenca basada en la propietat o domini col·lectiu de la terra, com hem exposat a les pàgines precedents (cap. IV, 9). En fi, el collegium stratorum degué ésser una associació d'obrers adscrits a la legió VII Gemina, tal com sabem per a altres legions, i no una corporació civil de pavimentadors de Tarraco, com suposa J.M. Santero (Santero 1978, pp. 123-124), ja que la inscripció votiva que el testimonia fou aixecada per un soldat d'a

questa legió, segons es constata a la publicació de G. Alföldy (RIT 43), circumstància, però, ignorada per aquell autor pel fet de seguir una còpia deficient de l'epígraf.

Constatem, doncs, a la Catalunya de l'Alt Imperi una àmplia difusió de les típiques associacions romanes, no només a Tarraco, sinó també a altres poblacions litorals, Barcino, Dertosa i Emporiae, i fins i tot a la llunyana Aeso. Una tercera part d'elles correspon a col·legis funeràtics o religiosos, íntimament lligats entre ells i molt estesos entre les capes inferiors de la societat romana. Una proporció similar correspon a les professionals, que en gran part són de tipus artesanal o industrial -collegia fabrum i centonariorum-, i que es concentren a Tarraco i Barcino, qüestió a la qual ja ens hem referit en tractar de les terres litorals del país. En fi, a part d'unes de naturalesa desconeguda, es constata l'existència d'unes altres de caràcter militar a Tarraco, igualment que a Legio, cosa molt comprensible en una ciutat que era la capital d'una província imperial que permanentment comptà amb tropes legionàries assentades al seu territori.

Aquí, però, només ens hem d'ocupar de la Catalunya no-litoral, essent un epígraf d'Aeso (nº 37) l'únic document d'aquesta zona del país que testimonia associa

cions. Es tracta d'una interessant inscripció dedicada pels "collegia kalendarium et iduaria duo" al molt ric ciutadà i duumviralis L. Valerius L. fil. Gal. Faventinus, pel fet d'haver ajudat la plebs amb una compra de blat i per altres mèrits seus "qui annonae frumentariae empta plebem adiuvit et ob alia merita eius".

Es tracta, doncs, d'uns collegia, fins a la data no documentats per altres inscripcions, que testimonien l'existència d'associacions o corporacions de tipus romà a la Catalunya interior, en una comunitat municipal tan allunyada i marginal com Aeso. Amb tot, encara que el text de la inscripció permet suposar que es tractava d'unes corporacions relacionades amb la provisió de l'annona, no és clara la seva naturalesa exacta.

Així, s'han proposat diferents explicacions sobre el caràcter d'aquestes associacions. Th. Mommsen, l'opinió del qual fou recollida per Hübner en publicar aquesta inscripció (CIL II 4468), pensava que aquestes collegia es denominaven d'acord amb el dia de la seva reunió mensual, les kalendes i els idus respectivament, bé que no especificà llur naturalesa o funció. Posteriorment F. Fita (Fita 1898, pp. 533-534) els relacionà enginyosament amb uns versos d'Horaci (Epodon VI, 69 i 70) "Omnem redegit idibus pecuniam; / Quaerit kalendis ponere", considerant-los per això col.legis de

prestadors i col·lectors, que avançaren els diners per comprar el blat, denominats d'acord amb els dies del mes de la concessió i col·lecta del préstec. Aquesta opinió fou, però, ulteriorment discutida per A. D'Ors (D'Ors 1953, pp. 382-383) ja que pensà que, en aquest cas, s'explicaria malament la dedicatòria honorífica a un competidor liberal, raó per la qual considerà tal vegada més versemblant que es tractés de col·legis funeraticis, denominats potser així per les dates mensuals en què els seus associats devien abonar les quotes o celebrar banquets.

Molt recentment J.M. Santero (Santero 1978, pp. 120-121), en el seu estudi sobre les associacions a la Hispania romana, ha abordat de bell nou aquesta qüestió. No considera que la suposició feta per A. D'Ors sobre el caràcter funerari d'aquests collegia d'Aeso pugui tenir cap relació amb el tipus de dedicació que fan. Més bé pensa que es tracta de col·legis professionals, bé que no es determini exactament la seva naturalesa, els quals, sens dubte, deuriem estar relacionats amb el comerç o el repartiment de blat en aquesta ciutat, on segurament haurien sortit perju^{dicats} si L. Valerius Faventinus no hagués avançat els diners per pagar-lo, cosa que explicaria el tipus de dedicació que realitzen. Així, aquest autor conclou que, bé que el fet cert és que aquests col·legis, la

denominació dels quals no té paral·lels a cap altra part de l'Imperi, són difícils d'explicar, hem de suposar, pel tipus de dedicació que fan a Aeso, que la seva activitat està relacionada amb el comerç o amb el repartiment del blat a les províncies, com és el cas d'altres col·legis, com els mensores frumentarii, els saccarii, etc. que apareixen a Roma i a Ostia, i que, probablement, la seva denominació fa referència a dades concretes relacionades amb la seva activitat, bé que, desgraciadament, no podem saber amb precisió quin era.

2.- LA PLEBS.

D'altra banda aquesta mateixa inscripció d'Aeso constitueix l'únic testimoni actualment conegut de la Catalunya no-litoral en el qual es fa esment de la plebs, circumstància gens estranya si tenim present la raresa de l'explícita menció d'aquest sector de la societat municipal a la documentació epigràfica -val a dir, pel que fa a això, que al CIL II només es recull una dotzena d'epígrafs on s'esmenta la plebs (Hübner, CIL II suppl. p. 1165)-. La raresa de la seva explícita menció i la seva aparició a la llunyana Aeso fan considerar, però, la seva existència a les petites comunitats municipals de la zona que ens ocupa, si més no a les

més importants.

La inscripció documenta la plebs de la ciutat en haver estat ajudada en les seves necessitats alimentàries, sens dubte en un moment d'especials dificultats, per un ric membre de la comunitat, el duumviralis L. Valerius Faventinus, cas paral·lel al de dues altres inscripcions hispaniques, una de Pax Iulia (CIL II 53), a la Lusitania, i una altra de Baena (CIL II 1599) a la Baetica (Rodríguez Neila 1975, pp. 319 ss.). Una inscripció fragmentada de Tarraco (RIT 364), que es data al s. II, ens permet saber també que la plebs de la mateixa capital fou ajudada mercès a una legació efectuada per aconseguir blat -versemblantment fora de la Hispania Citerior, potser a l'Àfrica- per un individu el nom i la condició del qual ens són, però, completament desconeguts pel trencament de la pedra. Ens trobem, òbviament, davant d'un nou testimoni de la incapacitat de l'erari municipal per fer front, fins i tot, a les necessitats més vitals de la comunitat, l'abast alimentari, qüestió de la qual tractarem més endavant (cap. XII, 5) i que probablement ha de situar-se dins del marc de les creixents dificultats que s'abateren sobre les comunitats municipals de la Hispania del s. II, particularment durant la seva segona meitat (cap. V, 1).

Aquest epígraf d'Aeso pertany, doncs, al conjunt d'inscripcions d'Hispania que testimonien ajuts de diferent tipus realitzats per rics particulars a favor

del sector lliure però pobre de les respectives comunitats (Schtajerman 1977, p. 120) i ensems constitueix el document de la zona que ens ocupa que millor reflecteix els problemes als quals havien de fer front les comunitats municipals de l'Alt Imperi. En principi pot sorprendre trobar aquesta inscripció en un indret tan marginal com Aeso, a la aïllada Conca de Tremp. Val a dir, però, que a la no llunyana Labitlosa, al sector actualment aragonès de la Ribagorça, els civites i els incolae apareixen dedicant un pedestal honorari (nº 123), del qual parlarem desseguida, a un destacat ciutadà pels molts beneficis que havia fet a favor de la comunitat "ob plurima erga rem p(ublicam) suam merita". Aquestes dues inscripcions, que tenen un cert paral·lelisme evident, constitueixen, doncs, uns testimonis ben explícits de l'arrelament de les típiques formes i vida municipals romanes més enllà de la serralada exterior pre-pirinenca, en el sector del Pirineu central.

La inscripció que comentem constitueix, per tant, un dels documents més interessants de la Catalunya no-litoral, pel fet de testimoniar l'existència de collegia i de la plebs als petits municipia de les terres interiors del país, fins i tot en una comunitat tan allunyada i marginal com Aeso, pel de constituir un dels escassos testimonis hispans que fan referència a l'annona municipal, servei públic vital per al manteniment de la vida ciutadana, i, en fi, pel de trac-

tar-se del document de la zona que ens ocupa que més bé reflecteix els problemes als quals havien de fer front les comunitats municipals de l'Alt Imperi.

3.- ELS INCOLAE.

Els incolae apareixen ben testimoniats a l'epigrafia d'Hispania, bé que la quasi totalitat de la vintena de documents que hi fan referència provenen de les terres meridionals de la Península, des de Carthago Nova fins a Pax Iulia, i sobretot de la Baetica (Hübner, CIL II suppl. p.1160). A la zona que ens ocupa apareixen esmentats en una inscripció de la llunyana i marginal Labitlosa, al sector actualment aragonès de l'antic comtat de Ribagorça.

Es tracta d'una interessant inscripció (nº 123), de finals del s. I o començament del II, dedicada pels "cives Labitlosani et incolae" a M. Clodius Flaccus, magistrat municipal i flamen, tribú militar de la legió IIII Flavia, baró eminentíssim i ciutadà òptim, pels molts beneficis que havia fet cap a la seva comunitat.

Els incolae eren els individus que no gaudien de la ciutadania local de la comunitat on residien, és a dir que no pertanyien al seu cos polític, adés per tractar-se d'indígenes que encara no l'havien assolit,

o que potser l'havien perdut en produir-se un establiment colonial al lloc, adés per tractar-se simplement de forasters, que com a tals tenien un origo municipal diferent (Rodríguez Neila 1977, pp. 209-212).

La inscripció que comentem palesa l'existència a la Labitlosa de l'Alt Imperi d'una dualitat jurídicopolítica i àdhuc social entre els cives Labitlosani, és a dir el col·lectiu de ciutadans de la comunitat, i els incolae. A la no llunyana i en certa forma paral·lela comunitat d'Aeso, a la Conca de Tremp, també es constata un ben definit cos de ciutadans davant els individus d'origen forà allí establerts, com ho mostra la coneguda inscripció funerària (nº 47) del jove, mort als 18 anys, P. Marius Mariani filius Calpurnianus Orret(amus), de qui se subratlla la condició de "receptus in clientelam civium Aessoniensium". Es doncs interessant d'observar com aquestes dues comunitats municipals del pre-Pirineu presenten uns ben definits cossos cívics davant els incolae i els individus d'origen forà.

La inconcreció del terme jurídic incola no permet saber, però, si els que apareixen esmentats a la inscripció de Labitlosa han d'identificar-se amb individus d'origen forà establerts en aquesta ciutat o en el seu territori, com passe a Aeso, o si, contràriament, cal fer-ho amb la població indígena de la zona que s'ha via anat agrupant, o havia estat adscrita, a l'entorn d'aquest nucli municipal, probablement potenciat per Roma.

Els incolae no poden, doncs, ésser equiparats amb les classes lliures no-privilegiades de la comunitat, car entre els seus membres perfectament hi podia haver forasters dotats de la ciutadania romana o llatina i àdhuc amb una fortuna similar a la del més acomodat dels ciutadans locals. Amb tot, en el cas que ens ocupa no és en absolut descartable, i menys encara si tenim present la ubicació marginal de Labitolosa (cap. IV,) i l'inferior desenvolupament socio-econòmic de la població autòctona de la regió (cap. XV, 4), que es tracti en realitat dels pobladors indígenes de la zona, fins llavors refractaris a Roma, de condició peregrina i no dotats de la ciutadania local. Val a dir, pel que fa a això, que de vegades la població autòctona d'un determinat indret restava o era reduïda a la condició d'incolae en el seu propi territori en produir-s'hi un establiment de població itàlica, com ho permet d'observar, per exemple, una lectura de la "lex Ursonensis", a la molt romanitzada Baetica (Rodríguez Neila 1977, p. 210).

4.- ELS PAGANI.

Si són tan mal conegudes les classes populars indígenes propiament municipals, òbviament encara ho són més les del medi rural, tant les de les àrees més des-

senvolupades, on s'implantaren les noves formes introduïdes i potenciades per Roma, concretades en la vil·la -algunes de les quals han proporcionat documentació epigràfica, bé que sens dubte pertanyent al propietari o administrador de la finca (cap. IX, 3)-, com les de les zones marginals, on devien continuar formes socio-econòmiques autòctones i menys desenvolupades. Es tracta, evidentment, de la mancança més important de la nostra informació, fruit de la pobresa quantitativa de l'epigrafia rural i de les limitacions sociològiques i metodològiques d'aquest tipus de material.

Cal fer esment, amb tot, d'una inscripció jurídica de Tarraco (EJER. nº 15 = RIT 143), única i valuossíssima per al tema que ens ocupa. Es tracta d'una sentència judicial, de l'any 193, donada pel governador de la Citerior, L. Novius Rufus (PIR II, nº 152, p. 418; Alföldy 1968, p. 148; id. 1969, p. 42-43), per la qual es posava fi a un plet, amb tota probabilitat per qüestions de límits, interposat per Valeria Faventina, sens dubte una rica propietària de terres, contra els compagani rivi Laurensis o Lavarensis, els quals sembla l'hi havien invadit totalment o parcialment les terres (D'Ors 1953, p. 361-365). És, doncs, una circumstància extraordinària, un plet judicial, la que ens ha permès de conèixer aquesta comunitat camperola, versemblantment pertanyent a un medi no productor de documentació epigràfica i, per tant, quasi del tot desconegut per nosaltres.

Es tracta, doncs, d'una comunitat de "pagani", membres d'un mateix pagus "compagani", que participen en aquest plet com a tal comunitat i no pas individualment o separatament.

El sentit de la paraula pagus varia, dins d'uns certs límits, segons les zones i segons el temps. Però malgrat l'elasticitat del terme pagus, aquesta paraula porta sempre la idea d'un element rural; s'oposa a les paraules civitas, urbs, oppidum. En el llenguatge administratiu oficial pagus significava una subdivisió rural d'un territori urbà i és evident que aquest últim sentit va arribar a ser el més general, a mesura que l'organització municipal romana s'estengué a les diverses províncies. Així, doncs, el pagus pot ser definit com una circumscripció rural. D'altra banda, els pagani, els habitants del pagus, podien viure en masos dispersos o, contràriament, estar agrupats en un vicus o diversos vici. Però, agrupats o no, els pagani de cada pagus formen un grup religiós, social i administratiu (Toutain, Pagani, pagus, Dar.-Sagl. IV 1, París, 1907, pp. 273-276). Pagus i pagani són, doncs, uns termes socio-econòmicament no massa concrets i per tant capaços d'englobar formacions rurals força diferents.

No hi ha, però, unanimitat entre els estudiosos pel que fa a l'exacta condició dels compagani del plet dirimit per L. Novius Rufus. M. Vigil (Vigil 1975, p.

349) els considerà un probable exemple d'una típica comunitat de la Hispania no-romanitzada que devia continuar recolzant-se en la propietat comunal de la terra d'origen pre-romà, mentre que J.M. Santero (Santero 1978, p. 134) pensa que es tracta de possessores rurals agrupats en pagi, segons la situació associativa testimoniada al nord d'Àfrica, bé que assenyala la dificultat de decidir en aquest cas si es tracta de petits propietaris per adsignationes després del seu servei militar, o si és un altre l'origen de llurs propietats i de la seva agrupació. Tanmateix, és una opinió acceptada, de vegades de manera tàcita, per la majoria dels investigadors el caràcter autòcton d'aquests camperols, no només per M. Vigil, si no també per altres estudiosos com A. Balil (Balil 1968, pp. 324 i 368 n. 334) o E.M. Schtajerman (Schtajerman 1977, p. 126). Per la nostra part, en dos treballs recents (Pons 1979 b; id. 1982), hem proposat considerar-los, en la línia iniciada per M. Vigil, una comunitat autòctona pirinenca amb la propietat o el domini col·lectiu de la terra i amb una agricultura de rompuda, predecessora de les comunitats de pagenses testimoniades a la zona per la documentació alto-medieval, i probablement situada a la zona Pallars-Ribagorça, a l'àrea d'Aeso, ciutat del ric magistrat municipal L. Valerius Faventinus (nº 37), del qual acabem de parlar, segurament emparentat amb la dona del plet que ens ocupa,

qüestió a la qual ja ens hem referit en pàgines precedents (cap. IV, 9 i V, 1).

Amb tot, podem observar uns trets clars i no discutibles en aquests compagani: una base territorial comuna, un caràcter netament rural, una clara condició ingènua i una dimensió accentuadament col·lectiva. Deuen ésser, doncs, una comunitat camperola de petits propietaris o, d'acord amb el tipus de conflicte que sembla fou la causa del plet, una comunitat basada en una agricultura de base comunal, rudimentària i semi-nòmada.

Sigui quina sigui l'exacta condició d'aquesta comunitat, sembla clar, però, que es tracta d'una realitat molt diferent a la de la típica vil·la i, d'altra banda, que ens trobem precisament davant d'un conflicte entre aquest tipus de camperolat amb la creixent gran propietat rural de finals de l'Alt Imperi, com ha suposat E.M. Shtajerman (Shtajerman 1977, p. 126), i-o amb l'aparició de la propietat privada i estable de la terra a les zones marginals on es practicava una agricultura de rompuda, com hem suposat nosaltres mateixos en els treballs abans esmentats.

Aquesta inscripció jurídica de Tarraco sembla donar testimoni, doncs, d'unes comunitats netament rurals, segons sembla amb una entitat jurídica o organitzativa

i una accentuada dimensió col·lectiva, que devien coexistir al país amb la típica vil·la, però que no produïren documentació escrita. Desconeixem, òbviament, l'extensió i la importància d'aquest tipus de camperolat. Tanmateix, cal tenir present que, si és cert el caràcter autòcton que en general hom suposa a aquests compagani, cosa d'altra banda ben versemblant, probablement era un tipus de comunitat que s'estenia per les zones on fou escàs o nul el desenvolupament de les formes rurals introduïdes per Roma, és a dir, àmplies zones del país, però no les més desenrotllades. Cal no oblidar, d'altra banda, la importància que tingueren alguns productes netament autòctons i no lligats a la producció de la vil·la, la més ben coneguda de les quals és la dels famosos pernils ceretans, objecte, sens dubte, d'un primerenc, ampli i mantingut comerç, si tenim present les notícies que en tenim pels autors de l'Antiguitat, concretament Estrabò (III, 4, 11) i Marcial (Ep. XIII, 54, 1), i, fins i tot, per l'Edictum de pretiis rerum venalium de Diocleciana de l'any 301 (CIL III suppl. p. 1932), qüestió de la qual ja hem parlat anteriorment (cap. IV, 9).

XI.- ESCLAUS, LLIBERTS I LLURS SENYORS.

=====

D'uns anys ençà el tema dels esclaus i dels lliberts referit a l'àrea específica d'Hispania ha estat objecte de reflexió i d'anàlisi per part d'un considerable nombre d'estudiosos. Obviament destaca, en primer lloc, l'ampli estudi que ara fa més de deu anys li dedicà J. Mangas (Mangas 1971 b), obra acompanyada d'un ampli corpus epigràfic en el qual es reuneixen, de manera separada, les inscripcions conegudes sobre esclaus i lliberts, agrupades les d'aquests últims segons les tres províncies. El tema també ha estat abordat, adés des d'una perspectiva global, adés sectorial, per J. M. Blázquez (Blázquez 1972), G. Alföldy (Alföldy 1973 b), G. Fabre (Fabre 1973), E.M. Schtajer (Schtajer 1977), G. Fatás (Fatás 1978) i altres. Disposem, doncs, d'una àmplia i útil bibliografia, remarcable en alguns aspectes concrets, d'aquest sector de la societat de la Hispania romana, bé que sovint amb anàlisis i conclusions geogràficament massa abusives.

De bell antuvi cal tenir present, en abordar el tema, que l'esclavitud i les formes de dependència que en derivaven, les que unien el llibert amb el seu patronus, degueren assolir una notable importància a la Cata

lunya de l'Alt Imperi considerada d'una manera global. Així ho suggereixen la quantitat i la distribució d'epígrafs del país que hi fan referència.

Prenent com a punt de referència el nombre de les inscripcions procedents de l'actual Catalunya recollides en els diferents apèndixs documentals que acompanyen l'estudi de J. Mangas (Mangas 1971 b, pp. 185-230 i 388-486), disposem de les següents xifres:

Corpus d'inscripcions romanes d'esclaus:

Tarraco	27
Barcino	9

Inscripcions dubtoses o incompletes d'esclaus:

Tarraco	1
---------	---

Corpus d'inscripcions de lliberts de la Tarraconensis:

Tarraco	63
Barcino	36
Emporiae	6
Dertosa	5
Iluro	4
Aeso	3
Iesso	3
Baetulo	1
Ilerda	1
Vicus Ausetanorum	1

Inscripcions dubtoses o molt incompletes de lliberts de la Tarraconensis:

Tarraco	2
Barcino	2

Bé que aquestes xifres, en conjunt 164 epígrafs, avui haurien de ser àmpliament revisades, afegint-hi algunes inscripcions no recollides per aquest autor i sobretot aquelles publicades amb posterioritat a la data del seu estudi, ja permeten constatar una àmplia presència d'individus de condició o d'origen servil a la Catalunya de l'Alt Imperi. Els riquíssims conjunts epigràfics de Tarraco i Barcino aporten la gran majoria d'aquests testimonis, concretament el 85%, bé que la seva presència també es constata en altres vuit poblacions, a totes les comunitats urbanes de la Catalunya litoral amb documentació epigràfica i a la major part dels municipia coneguts de l'interior del país. Així, doncs, bé que les dinàmiques ciutats costaneres degueren experimentar un més ampli i intens desenvolupament de les relacions pròpies o derivades de l'esclavitud, les terres interiors també en presenten clars testimonis.

En aquestes pàgines evidentment només hem d'analitzar, però, els testimonis d'aquests col·lectius trobats o relacionats amb les terres no-litorals del país i aquells aspectes que es poden entreveure a partir de la modesta documentació escrita d'aquesta àrea geogràfica.

1.- ELS TESTIMONIS AVUI CONEGUTS.

Els testimonis avui coneguts d'esclaus i lliberts a la Catalunya no-litoral els analitzarem d'acord amb el lloc de troballa de la inscripció, incloent també aquells individus que, bé que no testimoniats a la zona que ens ocupa, hi estan relacionats per origen personal o a través del patromus.

D'antuvi cal subratllar, en abordar aquest tema, que, a part de l'explícita menció de la condició d'esclau o de llibert - testimoniada en dotze inscripcions de la Catalunya no-litoral, vuit municipals (núms. 21, Auso; 36, 46 i 49, Aeso; 63 i 65, Iesso; 77, Ilerda; 95, Caldes de Montbui) i quatre rurals (núms. 81, Seròs; 88 i 89, Belianes; 116, Rubí)-, utilitzarem altres vies d'identificació d'aquest col·lectiu social, fonamentalment l'onomàstica, car freqüentment s'omitia l'esment d'aquesta condició jurídica a la inscripció.

En efecte, els simples noms personals que apareixen a les inscripcions ens proporcionen diferents elements que per si mateixos ja suggereixen un origen servil: similitud de gentilici entre diferents individus, manca de filiació, algunes determinades característiques del cognomen, i sobretot l'onomàstica grega, certament

abundant a la Catalunya no-litoral, ja que de la centena d'inscripcions útils de la zona apareix testimoniada en dinou epígrafs, deu municipals (núms. 49, Aeso; 63 i 64, Iesso; 77 i 79, Ilerda; 93, 95, 96 i 97, Caldes de Montbui; 104, Egara) i nou rurals (núms. 11, Rajadell; 12, Sant Joan de Vilatorrada; 14, Angostrina; 81, Seròs; 89, Belianes; 90, Castellserà; 99, Canovelles; 116, Rubí; 121, Fraga).

Cal tenir present, pel que fa a això, que, tot i que actualment ja ha estat superada la tradicional consideració del cognomen de tipus hel·lènic com a necessari sinònim d'un origen servil o de la pertinença a un estat social baix, ja que individus amb aquests cognomina apareixen testimoniats a totes les classes socials, els estudis més recents continuen posant en evidència el seu predomini a les capes inferiors de la societat. No fa gaire temps que aquesta qüestió ha estat abordada, pel que fa al territori que ens ocupa, per M. Mayer i I. Rodà en estudiar la influència hel·lènica a l'antroponímia romana de Catalunya, per arribar a la conclusió que, malgrat la realitat discutible de l'equació nom grec = classe social baixa, és necessari confessar que en aquesta àrea geogràfica sembla comprovar-se aquesta relació a la quasi totalitat dels casos, i que fins i tot podria pensar-se en l'origen servil de bona part dels exemples sense perill de caure en una generalització excessiva.

(Mayer-Rodà 1975, p.91).

Per la nostra part hem de dir que aquesta mateixa impressió s'obté en repassar les inscripcions de la resta d'Hispania on apareixen individus amb els mateixos noms grecs testimoniats a la zona que estudiem, els quals força vegades presenten una palesa o quasi segura condició llibertina o servil, i, d'altra banda, que els noms hel·lènics són molt freqüents entre les persones de la zona que estudiem de segur origen servil - de tretze individus de nom conegut que assenyalen la seva condició de llibert, set duen un cognomen hel·lènic -, mentre que manquen d'una manera absoluta com a cognomina en aquelles persones d'aquesta mateixa zona de segura condició social superior i fins i tot de simple condició ingènua clara. Enumerarem, doncs, com a probables lliberts aquells individus que, bé que no expliciten la seva condició jurídica, porten un cognomen d'aquest tipus.

Així doncs, si a través del factor de la indicació de la condició social reunim dotze inscripcions de la Catalunya no-litoral que pertanyen a individus de condició o d'antiga condició servil, la utilització d'altres vies de reconeixement, bàsicament l'onomàstica, dobla aquesta xifra; situant-la en vint-i-cinc documents: núms. 11, Rajadell; 12, Sant Joan de Vilatorrada; 14, Angostrina; 21, Auso; 36, 46, 47 i 49, Aeso; 63, 64 i 65, Iesso; 77 i 79, Ilerda; 81, Seròs; 88 i 89, Belia-

nes; 90, Castellserà; 93, 95, 96 i 97, Caldes de Montbui; 99, Canovelles; 104, Egara; 116, Rubí; 121, Fraga. Hi ha també un conjunt d'inscripcions no provinents de la Catalunya no-litoral, sinó de Tarraco i d'altres punts de l'Imperi, en què apareixen individus d'origen servil que estan relacionats amb aquella zona del país per diferents motius, sovint a través del patronus.

- de Tarraco: RIT 312, 322, 344 i 906, amb Sigarra (cf. núms. 3 i 4); 372 i 407, amb Ilerda; 373 i 678, amb Ilerda; 375 i 415, amb Ilerda (cf. RIT 374); 381, amb Auso; 473 i 474, amb Caldes de Montbui (cf. nº 93).
De Barcino: IRB 208, amb Ilerda (cf. RIT 373 i 678).
De Roma: CIL VI 27. 198, amb Aeso (cf. nº 40)-.

A) AESO.

-Antonia Saturnina Luci Antoni Silvani liberta.

Nº 36.- Inscripció sepulcral d'Antonia Saturnina Luci Antoni Silvani liberta, en la qual només consta el nom de la difunta.

El gentilici Antonius apareix també documentat a Aeso en una altra inscripció dedicada al magistrat municipal i tribú de la Legió III Augusta G. Anto-

nus Verecundus (nº 35), un destacat membre de l'oligarquia de la ciutat (cap. XII, 1).

-Fulvius Homullus libertus.

Nº 46.- Inscripció aixecada pel llibert Fulvius Homullus a la seva benemèrita patrona Fulvia Catulla Aesonensis, filla de L. Fulvius Restitutus, morta als 40 anys.

Fulvia Catulla, sens dubte una dona de posició acomodada, segurament era membre de l'oligarquia de la ciutat (cap. XII, 1). Una altra inscripció d'Aeso (nº 45) documenta una família de nomen Fulvius dotada de la ciutadania romana.

-Agathopus, Throphimus i Polycarpus liberti.

Nº 49.- Inscripció a C. Iulius Gal. Lepidus Iessoniensis, primi pilaris, centurio a diverses legions i adlectus in numerum decurionum ab ordine Barcinonensium, dedicada pels hereus d'acord amb el testament, sota la cura dels lliberts Agathopus, Throphimus i Polycarpus, al lloc atorgat per decret dels decurions.

El text permet datar aquesta inscripció, avui perduda, en el s. II (cf. cap. XIII, 1). C. Iulius Lepidus gaudia, evidentment, d'una acomodada posició social i econòmica i era membre d'una família de

L'aristocràcia municipal de Iesso (cap. XII, 1). Agathopus, Throphimus i Polycarpus eren, òbviament, lliberts de Lepidus i probablement també hereus. D'altra banda, el gentilici Iulius també apareix documentat en una inscripció procedent d'Abella, a les proximitats d'Isona (nº 50); es tracta d'un epígraf fragmentat del qual només sabem que fou erigit per una dona de nom Iulia.

-Marii.

Nº 47.- Inscripció que recorda l'erecció d'una estàtua, al lloc atorgat per decret de l'ordo, per Marius Marianus, conjuntament amb la seva esposa Maria Calpurniana, a la memòria de llur fill, mort als divuit anys, P. Marius Mariani filius Calpurnianus Orretanus, del qual s'assenyala la seva condició de "receptus in clientelam civium Aesonensium et liberalibus studiis eruditus", cosa que fou acompanyada d'un repartiment d'sportulae.

Els noms dels dedicants, la manca de praenomen en el del pare, la coincidència dels nomina de marit i muller, el tipus de llur cognomina, ..., suggereixen l'origen servil de la família i la condició de col·liberts dels pares, bé que el fill ja és clarament de condició ingènua. Es tracta, doncs, d'una rica família establerta a Aeso de molt probable condició llibertina. D'altra banda, potser un altre fragment epigràfic trobat a Isona (nº 48) podria es

tar relacionat amb aquesta família, si és correcta la reconstrucció del cognomen Marianus a partir de les escasses restes d'aquest epígraf, segons la interpretació proposada per Hübner (CIL II 4477).

-Licinius Polytimus libert(us) et educator.

CIL VI 27.198, Roma.- Inscripció als Deus Manes de M. Terentius Paternus, d'Hispania Citerior, d'Aeso, mort als 18 anys, dedicada per Licinius Polytimus, llibert i educator.

M. Terentius Paternus pertanyia, sens dubte, a l'oligarquia d'Aeso (cap. XII, 1). Evidentment Licinius Polytimus no era llibert d'aquest jove mort a Roma, bé que possiblement ho era de la família de l'oligarquia local d'Aeso de nomen similar al seu, concretament de l'important magistrat municipal M. Licinius Celtiber (núms. 40 i 41), ja que una inscripció aixecada per L. Terentius Terentianus a aquest individu (nº 40), el seu tutor, prova clarament l'estreta relació existent entre els Terentii i els Licinii de la ciutat.

B) ANGOSTRINA (CERDANYA).

-C.P. Polybius.

Nº 14.- Ara dedicada a I(upiter) O(ptimus) M(aximus) per C. P. Polybius en compliment d'un vot.

El dedicant era segurament un llibert pel seu cognomen hel.lènic, probablement de la pròxima Iulia Libia. L'indret de procedència de la inscripció, l'església romànica, situada en una penya que domina el poble, sembla correspondre a un antic lloc de culte, segons comentarem més endavant (cap. XV, 3). Es tracta d'un cas molt semblat al de la inscripció de Sant Joan de Vilatorrada (nº 12), al Bages, també un epígraf votiu rural dedicat per un individu de molt probable condició llibertina.

C) A U S O.

-C. Cornelius Grati lib(ertus) Magnio IIIIIIVir i evergeta.

Nº 21.- Inscripció dedicada a Diana, per l'honor del sevirat, per C. Cornelius Grati lib. Magnio, sevir, en la qual també s'indica que ell construí una ara i uns seients "idem aram et sed(ilia)".

La làpida es pot datar en el s. II. Es tracta, òbviament, d'un ric llibert, el nom del qual permet conèixer amb exactitud el del seu patronus, un C. Cornelius Gratus. D'altra banda, el gentilici Cornelius també apareix documentat per una altra inscripció d'Auso (nº 22), procedent del Molí d'en Llovet, a les proximitats de Vic, lloc on hi hagué una vil.la de tipus agrícola pels materials que

s'hi trobaren (Molas 1979, p. 194); es tracta d'un epígraf dedicat per Cornelia .. f. Nigrina al seu espòs [..A]ntonius Gal. Verus (cap. XII, 1); Diana fou una divinitat des d'antíc relacionada amb els pobres i amb els esclaus, probablement el motiu que induí C. Cornelius Magnio a aixecar-li una dedicatòria al moment del seu accés al anhelat sevirat, cas exactament paral·lel al d'un altre epígraf de Barcino, també del s. II (IRB 11). A Sant Joan de Vilatorrada, a la veïna comarca del Bages, un individu de molt probable condició llibertina dedicà una ara a Diana Caçadora (nº 12).

-Pom(peius) Fae... Ausone.

RIT 381, Tarraco.- Fragment d'inscripció als Deus Manes de Pompeius Fae... d'Auso, el nom del qual va seguit de la indicació "mercandi causa et...".

Làpida de marbre amb bones lletres del s. II o època dels Severs. La part conservada del seu nom, i molt particularment la manca de praenomen i filiació, fan pensar en una probable condició llibertina. Hübner (CIL II suppl. 6110) completà la curiosa frase que fa referència a l'activitat professional del difunt "mercandi causa et [propter alias causas Tarraconem translati ubi mortus est]".

D) BELIANES (URGELL)

-Afrania L(uci) l(iberta) Galliora.

Nº 88.- Inscripció funerària d'Afrania L. l. Gallio
ra, on només consta el seu nom, l'edat de defunció,
els setanta anys, i una simple fòrmula sepulcral.

Làpida de forma quadrangular amb lletres rústiques.
La difunta era, alhora, patrona de L. Afranius Ga-
lliorae l. Ipocrates, igualment conegut per una ins-
cripció funerària del mateix lloc (nº 89). Ambdues
inscripcions, d'una gran semblança formal i idènti-
ca construcció gramatical, procedeixen de les res-
tes d'una villa romana situada a la partida de Cas-
tellsalvà, havent estat ulteriorment reaprofitades
en la construcció d'una paret d'ús agrícola (Pita
1968, pp. 334-335). D'altra banda, el gentilici
Afranius apareix també documentat a la pròxima Iler-
da per la inscripció sepulcral d'Afrania L. l. Chro-
cale (nº 77), possiblement col·liberta de Galliora.

-L. Afranius Galliorae l(ibertus) Ipocrates.

Nº 89.- Inscripció funerària de L. Afranius Gallio-
rae l. Ipocrates, on només consta el seu nom, l'e-
dat de defunció, els trenta-sis anys, i una simple
fòrmula sepulcral.

Làpida quadrangular amb lletres rústiques provinent

d'una vil.la romana (Pita 1968, p. 334-335). El di funt tenia, doncs, com a patrona una Afrania Callio ra, evidentment la lliberta d'aquest nom coneguda per l'anterior inscripció trobada al mateix lloc (nº 88).

E) CALDES DE MONTBUI.

Ja hem comentat anteriorment (cap. VI, 2) que alguns dels dedicants de les inscripcions votives trobades a l'important i popular centre religioso-termal de Caldes de Montbui eren de segura o probable condició llibertina.

-P. Licinius Philetus et Licinia Crassi lib(erta) Pe regrina.

Nº 95.- Inscripció dedicada per P. Licinius Philetus i Licinia Crassi lib. Peregrina a Isis, en compliment d'un vot, al lloc rebut de la res publica.

Làpida trobada en un camp als afores de la localitat, al pujol de Sant Salvador. P. Licinius Philetus era, quasi amb tota seguretat i d'acord amb el seu nom, d'origen servil, com Licinia Peregrina.

Ambdós segurament eren col·liberts, probablement tam bé matrimoni, pel fet de portar el mateix gentilici, essent el seu patronus, en aquesta suposició, un P. Licinius Crassus. Pensa A. D'Ors (D'Ors 1953, pp. 368 i 461) que Faustus Crassi Frugi ser(vus) de Tar

raco (CIL II 4364) i potser Licinia Crassi lib. Pe regrina de Caldes pogueren haver estat, respectivament, un esclau i una lliberta de la família de M. Licinius Crassu Frugi, consol l'any -14 i versemblantment governador de la Citerior poc després, car se sap que fou elegit patronus de la Bocchoris de Mallorca l'any -10 (EJER nº 16). Suggestiva hipòtesi que, si fos certa, portaria a datar l'epígraf de Caldes a l'època augustiana, però que es veu dificultada per la més tardana data de difusió del culte a Isis i per la possibilitat que ambdós dedicants pertanyessin a un mateix patronus, en aquest cas un individu diferent al consol de l'any -14, bé que tal vegada un altre membre d'aquesta mateixa i important família senatorial, potser P. Licinius Crassus, consul suffectus de començament del s. II (L. Petersen, PIR² vol. V, p. 37, nº 187).

-L. Vibius Alcinous.

Nº 93.- Inscripció dedicada al sagrat Apol.lo per L. Vibius Alcinous.

Làpida de marbre segurament provinent de les termes. El dedicant també apareix documentat a dues altres inscripcions funeràries de Tarraco, datables de l'època flàvia o primera meitat del s. II: una dedicada per ell a la seva lliberta i esposa Vibia Felicula (RIT 474) i una altra dedicada a ell pel seu

llibert Vibius Silvanus (RIT 473). El cognomen hel·lènic i la manca de filiació, fins i tot a la inscripció que li fou aixecada a Tarraco, asseguruen la seva condició llibertina. Alcinous degué ésser, doncs, un llibert, sens dubte de condició acomodada, resident a Tarraco que havia acudit a Caldes, on aixecà una inscripció a aquella divinitat.

-C. Iroc Zoticus.

Nº 97.- Inscripció consagrada a S(alus?) per C. Iroc Zoticus, en compliment d'un vot.

Làpida perduda, vista per Marca a les grades de les termes. El dedicant, el gentilici del qual devia ser Proc(ilius) o Pop(ilius), segurament era un llibert d'acord amb el seu cognomen hel·lènic.

-Cornelia Flora i Philippus.

Nº 96.- Inscripció dedicada per Cornelia Flora, "pro Philippo", a Minerva, en compliment d'un vot.

Ara segurament provinent de les termes. El caràcter hel·lènic i únic del nom de Philippus suggereix un naixement servil i fins i tot, si es que no es tracta d'un infant, la condició d'esclau. El cognomen Florus-a, paral·lel a la forma hel·lènica Anthus-a, és freqüent entre lliberts, particularment en la seva forma femenina (Cajanto 1965, pp. 233-234), cosa

que suggereix la condició llibertina de Cornelia Flora. Coneixem a Catalunya altres individus de nom similar al d'aquesta dona: a Iluro un P. Cornelius Florus, sevir Augustalis de la ciutat (CIL II 4615), i a Tarraco una Cornelia Flora (RIT 681) i un Cornelius Florus (RIT 412), a sengles inscripcions funeràries del s. III.

La cosa més probable és que tots aquests individus, si més no en la seva major part, fossin d'origen forà i que haguessin acudit a Caldes per la importància i popularitat d'aquest centre religiós-termal, ja que tots ells apareixen com a dedicants en inscripcions votives, procedents totes elles, exceptuant la dedicada a Isis, de l'àrea termal. Sabem, concretament, que el llibert L. Vibius Alcinous residia a Tarraco, com altres dos dedicants de sengles inscripcions a Apol.lo, M. Fonteius Novatianus (nº 91) i L. Minicius Apronianus (nº 92), amb dos membres de l'aristocràcia municipal tarragonina, segons ja hem comentat en tractar monogràficament de Caldes de Montbui (cap. VI, 2). No podem prendre, doncs, en consideració aquests lliberts o probables lliberts, testimoniants a Caldes, en tractar de les característitiques que presenta aquest grup social a les terres no-lilitorals del país.

F) CANOVELLES (VALLES).

-L. Porcius Parthenius.

Nº 99.- Inscripció dedicada per L. Porcius Parthenius, l'avi.

Pedestal funerari encastat a la paret exterior de l'església parroquial romànica de Sant Feliu, essent només visibles les quatre últimes línies de l'epígraf, cosa que no permet conèixer el nom del difunt. Deu tractar-se, però, del net del dedicant, d'acord amb la indicació aus, versemblantment avus, que segueix el nom d'aquest -bé que no és del tot descartable que es pugui tractar en realitat de l'abreviació d'Aus(onensis) o Aus(etanus)-. El dedicant segurament era un llibert pel seu cognomen hel·lènic. L'indret on fou bastida l'església devia estar ocupat per una vil·la, si tenim present els materials romans trobats al lloc (Rodà 1980 b, pp. 112-113).

G) CASTELLSERÀ (URGELL).

-M. Antonius Inachus.

Nº 90.- Inscripció dedicada per M. Antonius Inachus a la seva esposa Atilia Spuri f. Lucilla.

Làpida funerària de marbre trobada al lloc antiga-

ment dit "la Torre dels Canonges". El dedicant segurament era un llibert, d'acord amb el cognomen hel.lènic. La filiació de la dona, Spuri f(ilia), testimoni de la seva condició ingènua, podria fer entendre, però, que es tractava d'una filla natural (Batlle 1963, p. 35).

H) E G A R A.

-Grania Anthusa.

Nº 104.- Inscripció dedicada a Q. Granius Q. fil. Gal. Optatus, duumvir d'Egara i tribú militar, per la seva esposa Grania Anthusa, al lloc atorgat per decret dels decurions.

Pedestal honorari datable en la primera meitat del s. II. El nom de Grania Anthusa, amb un cognomen hel.lènic, sense filiació i amb un gentilici similar al de l'espòs i no molt freqüent al país, permet saber que, sens dubte, degué ésser lliberta del seu marit.

I) FRAGA (BAIX CINCA).

-G. Quintius ...ynothus.

Nº 121.- Inscripció funerària de G. Quintius ...ynotus.

Es tracta d'una estela trobada a l'anomenada vil.la Fortunatus i a la qual es pot considerar del segle II pel tipus de la lletra (Serra Ràfols 1943, p. 26). La pedra, però, fou reutilitzada a l'època antiga per a la construcció d'una porta, cosa que feu perdre bona part del text, almenys tres ratlles. Amb tot és clar el caràcter hel.lènic del cognomen del difunt, circumstància que suggereix una molt probable condició llibertina.

J) IESSO.

- Nomen ignotum.

Nº 65.- Làpida funerària, fragmentada pels quatre costats, que probablement pertanyia a un esclau, segons sembla desprendre's de la part conservada de l'última línia, possiblement la darrera de l'epígraf, en la qual es llegeix "... ser(vus) an(norum) XX...".

-Tyche lib(erta).

Nº 63.- Inscripció dedicada a M. Caecilius M. Caecili Arguti f. Gal. Probus per la lliberta Tyche, amb la seva pecúnia.

Pedestal de marbre groguenc. La dedicant era, sens dubte, lliberta de M. Caecilius Probus (cf. al comentari a la inscripció nº 49, d'Aeso), segurament un

membre de l'aristocràcia municipal de la ciutat, de qui parlarem més endavant (cap. XII, 1). El gentilici Caecilius apareix també documentat per una inscripció sepulcral d'una família d'ingenui de la pròxima població d'Ivorra (nº 68).

- Servilla Praepusa i Lesbia.

Nº 64.- Làpida dedicada per Servilla Praepusa a la filla Lesbia, morta als onze anys i deu mesos.

Es tracta d'un valuosíssim epigrafi funerari, al qual ens referirem més endavant (cap. XV, 1), redactat en díctics elegíacs i que constitueix una de les poques inscripcions mètriques dialogades conegudes del món romà, ja àmpliament estudiat per S. Mariner en el moment del seu descobriment (Mariner-Pita 1967). Els noms hel·lènics de mare i filla fan pensar en un comú origen servil. L'edat de defunció de Lesbia no permet, però, saber si el fet de dur un nom únic correspon a la condició servil o si, com la seva mare, ja havia assolit la manumissió.

K) ILERDA.

-Afrania L(uci) l(iberta) Chrocale.

Nº 77.- Làpida funerària d'Afrania L. l. Chrocale, en la qual només figura el seu nom, acompanyat d'una senzilla fórmula sepulcral de salutació.

Es possible, segons ja hem comentat anteriorment, que aquesta dona i Afrania L. l. Galliora, testimoniada en una inscripció rural de Belianes (nº 88), fossin llibertes d'un mateix individu o d'una mateixa família, car ambdues tingueren per patronus un L. Afranius, gentilici que no és gaire freqüent a l'epigrafia del país.

- Nomina varia.

Nº 79.- Estela sepulcral, trencada pel seu costat esquerra, provinent de la necròpolis de l'estació del ferrocarril en la qual apareixen testimoniats, entre altres, alguns individus de nom grec, tant entre els difunts, "... inti Cerinthi", com entre els dedicants, "...Corintilia".

Es tracta d'uns individus de probable condició o origen servil d'acord amb el caràcter hel·lènic dels seus noms.

Algunes inscripcions de Tarraco aporten més informació a aquest aspecte de la societat d'Illersda.

-M. Fabius Asiaticus Tarraconens(is) sevir mag(ister) larum Aug(ustalis).

RIT 375.- Pedestal de M. Fabius M. fil. Gal. Paulinus, equo publico donatus ab Imp. Caes. Traiano Hadriano Aug., a qui es qualifica d'amantissimus paternarum amicitiarum, aixecat per M. Fabius Asiati-

cus, el qual ho feu amb els seus diners.

Coneixem tres pedestals de Tarraco dedicats a aquest cavaller (RIT 374-376), un dels quals permet saber que era originari d'Ilerda (RIT 374). Tots ells semblen ser del regnat d'Adrià, car l'esment que en ells es fa del nom d'aquest emperador no va acompanyat del qualificatiu de divus.

RIT 415.- Inscripció dedicada per L. Pompeius Severinus a M. Fabius Asiaticus, sevir mag(ister) larum Aug(ustalis), a qui qualifica d'amicus optimus.

M. Fabius Asiaticus era, doncs, un llibert de la família del cavaller, d'època d'Adrià, M. Fabius Paulinus, un molt important ciutadà d'Ilerda establert a Tarraco (RIT 374-376), del qual parlarem àmpliament més endavant (cap. XII, 1). D'altra banda, el càrrec religiós exercit per Asiaticus palesa la destacada posició assolida per aquest llibert a la ciutat, cosa que sens dubte s'ha de relacionar amb la importància de la família del patronus.

-Atilii.

RIT 372.- Inscripció aixecada per Atilii Onesimus et Alcyone a la seva patrona Atilia L. f. Valeriana Ilerdensis.

La inscripció fou trobada a la necròpolis de la ciu

tat, al costat de la dedicada pel llibert M. Fabius Asiaticus al també ilerdense M. Fabius Paulinus (RIT 375), cosa que ja feu pensar a G. Alföldy, en publicar aquestes inscripcions, que, si aquesta era la posició original de les pedres, llur cronologia seria similar, és a dir l'època d'Adrià, i que probablement Paulinus i Valeriana foren marit i muller.

RIT 407.- Altar funerari dedicat per Atilia Alcyon al seu germà L. Atilius Paezon, sevir Augustalis.

La germana és, òbviament, la mateixa persona de la inscripció d'Atilia Valeriana. Aquest altar s'ha de datar, doncs, aproximadament com la inscripció anterior o una mica més tard.

Atilius Onesimus, Atilia Alcyone i, sens dubte també, el sevir L. Atilius Paezon eren, doncs, lliberts d'Atilia L. f. Valeriana, evidentment una dona de posició molt acomodada i segurament membre d'una família de la aristocràcia municipal d'Ilerda (cap. XII, 1).

-Baebia Ursina Hilerdensis.

RIT 373.- Ara funerària, de la segona meitat del s. II, consagrada per Sul(picius) Primitivus, sevir tarraconensis, als Deus Manes de la seva esposa Baebia Ursina Hilerdensis.

Probablement Baebia Ursina era, igualment que el seu espòs, de condició llibertina; la manca de filiació en el seu nom i el seu cognomen, que també està documentat entre individus de condició servil (Cajanto 1965, p. 330), no s'oposen a aquesta possibilitat. Considera G. Alföldy, en comentar aquesta inscripció, que segurament era filla d'aquest matrimoni una Sulpicia Ursa testimoniada en una altra inscripció funerària tarragonina (RIT 678) i que probablement també hi estava emparentat un Sulpicius Ursinus conegut per un epígraf sepulcral de Barcino (IRB 208).

RIT 678.- Inscripció als Deus Manes de M. Valerius Callistus i de Licinia Satulla dedicada per Sulpicia Ursa.

IRB 208.- Inscripció als Deus Manes de Sulpicius Ursinus, de setze anys, onze mesos i dos dies, les restes del qual estan enterrades a Helviano, dedicada per Porcia Octavia i Decenber, els pares.

El difunt de la inscripció de Tarraco, M. Valerius Callistus, segurament s'ha d'identificar amb un llibert de nom similar conegut per una altra inscripció de la ciutat de la segona meitat del s. II (RIT 183). El nom del dedicant de la inscripció de Barcino, Decenber, suggereix clarament un status

servil. Aquestes dues inscripcions, de la segona meitat del s. II o de començament del III, també reflecteixen, doncs, un medi social d'individus de molt probable condició o origen servil, si més no de la família.

L) ORRETUM.

-Marii.

Una inscripció d'Aeso (nº 47) testimonia uns Marii, segons sembla una acomodada família d'origen servil allí assentada i originària d'Orretum (cf. supra).

M) RAJADELL (BAGES).

-Heuresis i Melodia.

Nº 11.- Inscripció als Deus Manes de les amabilíssimes Heuresis i Melodia.

L'epígraf va ser trobat en un camp del terme de Sant Amanç, a Rajadell, a l'est de Sigarra. L'onomàstica de les difuntes suggereix un probable origen servil. F. Fita (Fita 1906 a, pp. 246-247) les considerà pel seu nom filles d'algun compositor de música vocal o instrumental.

N) RUBI (VALLES).

-Clodii.

Nº 116.- Inscripció als Déus Manes del llibert Clodius Ursus, dedicada per M. Clodius Higinus i Clodia Gratilla, i per a ells mateixos i per als seus.

Làpida de marbre, segurament del s. II. Bé que sembla clar el caràcter rural d'aquest epígraf de Rubí, es desconeix l'indret exacte de procedència.

El difunt era, òbviamment, llibert dels dedicants. Els noms d'aquests suggereixen que l'home segurament també era d'origen servil, car té un cognomen grec, i que probablement es tractava d'una parella de colliberts, car ambdós duen el mateix gentilici -bé que no és descartable que un fos el llibert de l'altre o que la dona fos filla del dedicant-. El text de la inscripció, i particularment la fórmula sepulcral utilitzada "et sibi et suis", permet deduir que es tractava d'un monument funerari de tipus familiar i que els dedicants devien estar units per una relació de parentiu, segurament conyugal (of. núm. 5, Sigarra, 110, Egara, 120, Fraga, i Mariner, IRB p. 244: sibi et (y et sibi), Barcino.

Coneixem alguns altres individus de nom Clodius en inscripcions properes a Rubí. D'antuvi cal fer esment, per la gran semblança dels noms, d'un pedestal de Barcino (IRB 111), de lletres capitals quadrades

elegants, que fou dedicat per L. Clodius Hyginus a la seva esposa Clodia Pephilemene, al lloc atorgat per decret dels decurions. Els noms d'aquests dos individus, amb uns cognomina hel·lènics i un gentilici comú, permeten suposar, com a l'epígraf de Rubí, llur origen servil, i la naturalesa i la ubicació del monument, una bona posició econòmica. A Barcino també coneixem un ara funerària (IRB 140) dedicada per Q. Quitius Agatho als Deus Manes de la "contubernal" Clodia Lupa i per a sí mateix, individus que són d'un origen servil encara més clar. És doncs probable que els Clodii de Rubí haguessin estat vinculats a una família de Barcino.

Cal tenir present, però, que a la propera Egara també coneixem un fragmentat pedestal honorífic (nº 105) d'un ciutadà, car hi ha restes de la tribu, de nomen ...dius, possiblement un Claudius o un Clodius.

En fi, la inscripció testimonia l'enterrament d'un llibert a la tomba familiar del seu patronus, probablement també llibert, segons acabem d'indicar, i els vincles d'amistat que de vegades devien existir entre uns i altres, ambdues coses possiblement afavorides si hi havia, com sembla ésser el cas que ens ocupa, un origen servil comú. Val a dir que tres epígrafs de Barcino (IRB 76, 78 i 143) testimonien senzilles tombes familiars, dues de les quals pertanyen a seviri de la ciutat, és a dir a individus d'origen servil, on també hi ha enterrats lliberts.

O) SANT JOAN DE VILATORRADA (BAGES).

-Sempronius Hermipus.

Nº 12.- Inscripció de Diana dedicada per Sempronius Hermipus.

Ara fragmentada i molt desgastada datable en el s. III. A la cara frontal del monument, hi ha una representació d'aquesta divinitat acompanyada d'un gos i sengles escenes de caça en ambdós costats, representacions que tenen un caràcter mitològic evident (Soler 1951). El dedicant és segurament un llibert, d'acord amb el seu cognomen hel.lènic. Es tracta d'una peça trobada desmuntada al pati que dóna accés a l'antiga església parroquial romànica del lloc, situada al cim d'un turó, desconeixent-se, però, la seva exacta procedència. Amb tot, sembla clar el seu caràcter rural, cosa que l'apropa a l'ara d'Angostrina (nº 14), també dedicada per un individu de molt probable condició llibertina. D'altra banda, aquesta divinitat és honorada a Auso (nº 21) i a Barcino (IRB 11) per dos lliberts en haver assolit el sevirat.

P) SERÓS (SEGRIA).

-L. Licinius L(uci) l(ibertus) Argus i Licinius Felix.

Nº 81.- Inscripció funerària de L. Licinius L. l.

Argus, patr., dedicada per Licinius Felix.

Llosa sepulcral trobada a la basílica paleocristiana del Bovalar, reutilitzada per cobrir una tomba, sens dubte provinent d'una vil.la propera. L'abreviació "patr." ens sembla més pròpia de "patr(ono)" que no pas de "patr(i)", per tant Licinius Felix probablement era un afranquit del llibert Argus. Coneixem una Licinia L. f. Nigrina, esposa del magistrat municipal M. Cornelius Arrianus, per una inscripció trobada en una vil.la del terme municipal de la propera Aitona (nº 69), amb qui és possible que estiguessin relacionats els Licinii de la inscripció que ens ocupa, bé que la freqüència d'aquest nomen al país resta probabilitat a aquesta possible vinculació. El gentilici Licinius també es documenta a la mateixa Ilerda per una inscripció dedicada al també magistrat municipal C. Licinius Saturninus (nº 70).

Q) SIGARRA.

-Fulvii liberti.

Bé que no es tracta d'uns lliberts de Sigarra, sinó de Tarraco, i ni tan sols de patronus sigarrenc, la seva estreta relació amb un important personatge d'aquest municipium, C. Vibius Latro, no permet la

seva omissió.

RIT 312.- Inscripció de C. Vibius C. f. Gal. Latro, quaestor, duumvir, item duumvir quinquenalis coloniae Tarraconensium i flamen provinciae Hispaniae Citerioris, dedicada segons el testament de Fulvia Celera pels seus hereus, Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus.

Epígraf de Tarraco datable a finals del s. I o primera meitat del II. Sabem per dues inscripcions de Sigarra (núms. 3 i 4) que C. Vibius Latro pertanyia a una família de l'aristocràcia municipal del lloc (cap. XII, 1) i per la que acabem d'esmentar que s'havia establert a Tarraco (cap. XIV, 3). La resta de personatges de la inscripció ens són força ben coneguts gràcies a altres quatre epígrafs tarraconins, òbviament de similar cronologia.

RIT 322.- Inscripció de Fulvia M. f. Celera, flaminica perpetua coloniae Tarraconensium i flaminica provinciae Hispaniae Citerioris, dedicada d'acord amb el testament d'ella mateixa pels lliberts Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus.

RIT 344.- Inscripció dedicada pel llibert Fulvius Diadochus a la seva patrona Fulvia M. f. Celera, flaminica perpetua Concordiae Augustae.

RIT 350.- Inscripció dedicada per Fulvia Celera a la seva mare Popilia M. f. Secunda, flaminica coloniae Tarraconensium.

RIT 906.- Inscripció dedicada per Su[tor]ia Su[rill]a al seu marit M. Fulvius Musaeus, sevir Augustalis.

Fulvia M. f. Celera (RIT 312, 322, 344 i 350) era, doncs, una molt rica i destacada dona de Tarraco, membre d'una important família de l'aristocràcia de la ciutat, la seva mare també fou flaminica de la Colonia (RIT 350), i probablement l'esposa de C. Vibius Iatro (RIT 312), segons comentarem més endavant en tractar dels Vibii de Sigarra (cap. XII, 1). Coneixem tres lliberts d'aquesta dona: Fulvius Dia dochus (RIT 344), Fulvius Moschus i Fulvius Musaeus, aquests dos últims també hereus d'ella i executors de les seves voluntats testamentàries (RIT 312 i 322). No és, doncs, gens estrany que un d'aquests lliberts i hereus d'aquesta destacada família, concretament M. Fulvius Musaeus, assolís el càrrec de sevir Augustalis de la ciutat (RIT 906).

2.- NATURALESIA, QUANTITAT I DISTRIBUCIÓ DELS TESTIMONIS.

Deixant a part la inscripció de Roma del llibert Licinius Polytimus, educator d'un jove d'Aeso, i la dotzena llarga d'epígrafs de Tarraco de lliberts vinculats amb importants individus i famílies originaris de la Catalunya interior o, en menor mesura, ells mateixos provinents d'aquesta zona del país, hem analitzat a l'apartat anterior vint-i-cinc inscripcions, quinze municipals - de sis comunitats- i deu rurals - de nou llocs-, d'un conjunt global d'un centenar d'epígrafs útils per a un estudi social.

Es tracta, doncs, d'una quantitat i d'un percentatge certament notables, cosa que, d'antuvi, prova que l'esclavitud i les formes de dependència que en derivaven no eren un fenomen que es circumscrivís únicament a la zona costanera del país i que, d'altra banda, ja suggereix la considerable incidència que degué assolir aquest col·lectiu social en alguns àmbits i zones de les terres no-litorals.

La pràctica totalitat de les inscripcions correspon, però, a lliberts o a probables lliberts, tots ells privats, car no hi ha cap notícia de públics, ni municipals ni estatals. Pel que fa als esclaus, només disposem, de fet, d'un únic testimoni probable, a Iesso (nº 65), i d'alguns altres merament possibles en altres punts de la zona: aquelles inscripcions que testimonien

individus d'un nom únic i de tipus grec (n° 11, Rajadell; n° 64, Iesso; i n° 79, Ilerda? i n° 96, Caldes de Montb^ui), bé que cal tenir present que freqüentment aquests noms eren els d'infants, com és clarament el cas de Lesbia a Iesso (n° 64), la mare de la qual apareix a la inscripció amb un gentilici, i probablement el de Heuresis i de Melodia a Rajadell (n° 11).

La diferència entre el nombre d'inscripcions de lliberts i d'esclaus s'explica, òbviament, per la millor situació econòmica i social dels primers, cosa bàsica pel que fa a la possibilitat de la transmissió epigràfica del nom, però també per la modificació de l'estructura de l'esclavitud clàssica a favor de les relacions basades en l'afranquiment. En efecte, G. Alföldy (Alföldy 1973 b) ha fet observar d'una manera molt clara, a partir de l'anàlisi de les edats de defunció que consten a les inscripcions d'esclaus i de lliberts de Roma i d'altres zones de l'Imperi, també d'Hispania, la importància i l'amplitud de la manumissió dins l'estructura de l'esclavitud romana de l'època alto-imperial, la rendibilitat econòmica obtinguda pel dominus amb l'existència d'aquest estimul i amb les noves relacions socio-econòmiques que s'establien amb l'antic esclau, i, en fi, els efectes que a llarg termini degué produir la generalització d'aquesta pràctica. Les terres de la Catalunya no-litoral no devien escapar, doncs, a aquest profund i progressiu fenomen de modificació de

l'estructura de l'esclavitud, a favor de les formes basades en la relació llibert-patró.

Cal fer, però, algunes consideracions a partir de la mera distribució geogràfica del conjunt epigràfic.

D'antuvi hem de subratllar que del total de les vint-i-cinc inscripcions estudiades, quasi bé dues terceres parts, concretament quinze, provenen de l'àmbit municipal i les deu restants del rural. Aquests dos subgrups d'inscripcions del col·lectiu que ens ocupa mantenen, doncs, aproximadament la mateixa proporció que hi ha entre epígrafs municipals i rurals dins el conjunt epigràfic global de la zona estudiada (cap. IX, 1).

a) El medi municipal.

Les quinze inscripcions municipals presenten la següent distribució : Aeso 4, Caldes de Montbui 4, Iesso 3, Ilerda 2, Egara 1 i Auso 1. A aquesta llista encara podriem afegir Iulia Libia, car la inscripció votiva de la propera Angostrina (nº 14) lògicament degué ésser aixecada per un llibert d'aquesta comunitat.

Hi ha, doncs, sis comunitats municipals de la Catalunya no-litoral, set siómp tem Llívia, amb testimonis d'individus d'origen servil, bé que amb unes diferències certament notables. Efectivament, Aeso, la comunitat epigràficament més rica de la zona, amb unes vint-i-cinc inscripcions, només n'ha proporcionat quatre, quantitat similar a la del popular centre religiós-termal

de Caldes de Montbui, que compta amb menys d'un terç del volum epigràfic d'aquella, mentre que Iesso, que no arriba a la mitja dotzena d'inscripcions, n'ha proporcionat tres, i Auso, que només en té dues, el testimoni del tema que ens ocupa més interessant de la zona estudiada. D'altra banda, hi ha quatre comunitats amb epigrafia in situ de les terres no-litorals que estudiem que no n'han proporcionat cap testimoni: Caldes de Malavella, Gerund^a, Labitolosa i Sigarra.

Malgrat aquestes diferències, és possible, amb tot, observar una interessant norma general: tots els municipis de la Catalunya no-litoral amb una documentació epigràfica superior a la mitja dotzena d'inscripcions - Aeso, Caldes de Montbui i Ilerda-, és a dir una documentació mínimament significativa, tenen testimoniada, amb tota seguretat, la presència d'individus de condició o d'origen servil. Val a dir, però, que, òbviament, també n'hi ha testimonis en algunes comunitats que no assoleixen aquesta xifra mínima, com és el cas de Iesso i d'Egara i, àdhuc, el de les modestíssimes Auso i Iulia Libia, i, d'altra banda, que no és gaire significativa la manca en aquelles quatre comunitats, car Caldes de Malavella, Gerunda i Labitolosa són epigràficament molt pobres, mentre que Sigarra, que té sis inscripcions, és una comunitat veïna a la de Iesso, la població de la zona no-litoral del país amb una xifra rela-

tiva més alta d'individus d'origen servil.

Aquestes circumstàncies permeten considerar que la presència d'individus d'origen servil degué ésser habitual a les comunitats municipals de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi, fins i tot en una comunitat urbanísticament tan petita com Auso o en unes tan allunyades i marginals com Aeso i Iulia Libia. És, doncs, clara i general la seva presència al medi ciutadà de la zona que ens ocupa, bé que impossible d'ésser quantificada.

b) El medi rural.

Les deu inscripcions rurals provenen de nou llocs diferents: Angostrina -Cerdanya-, Belianes -Urgell-, Canovelles -Vallès-, Castellserà -Urgell-, Fraga -Baix Cinca-, Rajadell -Bages-, Rubí -Vallès-, Sant Joan de Vilatorrada -Bages- i Seròs -Segrià-, tots ells amb una inscripció, excepte Belianes que n'ha proporcionat dues.

Es tracta, evidentment, de pocs testimonis, però que ha d'ésser justament valorats tant si prenem com a referència el conjunt de la modesta documentació epigràfica rural de la Catalunya no-litoral, una trentena escassa d'epígrafs, com el de les inscripcions de lli-berts i d'esclaus testimoniats a la zona, concretament vint-i-cinc. Aquestes deu inscripcions constitueixen, doncs, en ambdós casos, una mica més d'un terç dels dos conjunts, cosa que, unida a la seva gran dissemina-

ció, els dona una importància i una fiabilitat certament notables.

Deixant a part les inscripcions votives, la d'Angostrina (n° 14) i la de Sant Joan de Vilatorrada (n° 12), car ignorem la residència exacta dels dedicants - en el primer cas segurament la propera Iulia Libia -, disposem de vuit inscripcions funeràries que, en la seva major part, han estat trobades, segons ja s'ha comentat a l'apartat anterior, en el context d'una vil·la romana.

Aquestes vuit inscripcions permeten constatar, doncs, de manera clara la presència d'individus de condició o d'antic origen servil al medi rural de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi, concretament en algunes importants zones de producció agrícola i, d'acord amb la informació proporcionada per l'arqueologia, d'intens poblament rural: el Vallès, l'Urgell i les valls baixes del Segre i del Cinca.

Amb tot, cal subratllar que són el Vallès i les terres ilergetes de la conca del Segre les que concentren la quasi totalitat d'aquestes inscripcions funeràries i que la majoria d'elles constitueixen casos molt clars de relació d'aquests individus, aquí tots ells lliberts, amb instal·lacions rurals, circumstàncies que suggereixen, d'una manera clara, la participació de persones de condició o d'antic origen servil en la pro-

ducció agrícola d'aquestes zones. Sembla, doncs, a partir d'aquesta constatació i de les dades que ens forneix l'arqueologia, que en aquestes terres hi hagué, com en altres àrees agrícolament importants de les terres litorals i pre-litorals del país, una agricultura avançada i dinàmica, basada en la típica vil·la. Cal fer esment, com un suport a posteriori d'això que comentem, que dos valuosíssims documents del segle VI, als quals ens referirem més endavant (cap. XI,7), encara mostren, d'una manera molt clara, la presència d'esclaus i de lliberts, al costat del treball lliure i del desenvolupament del colonat, en importants propietats rurals típicament romanes a l'àrea de l'antic país ilergeta durant el període visigòtic.

Així doncs, l'anàlisi de la distribució territorial del conjunt de les inscripcions de la Catalunya no-litoral que fan esment d'individus de condició o d'antic origen servil permet deduir que, durant l'Alt Imperi, hi devia haver una presència general d'aquest col·lectiu, bé que impossible de valorar des del punt de vista quantitatiu, en el conjunt de les comunitats municipals d'aquesta zona del país, així com que devia existir una molt probable utilització del seu treball en la producció agrícola d'algunes zones, aquelles on hi hagué un important desenvolupament de la típica vil·la, encara que també en un grau i en una orientació d'impossible determinació.

3.- ELS PATRONS I LA RELACIÓ AMB ELS LLIBERTS.

Les inscripcions analitzades permeten conèixer un considerable nombre de patroni i patronae de la Catalunya no-litoral o originaris d'aquesta zona del país. A Aeso, el primi pilaris i adlectus a l'ordo de Barcino C. Julius Lepidus Iessoniensis (nº 49); la rica Fulvia Cattulla (nº 46) i possiblement el destacat magistrat municipal M. Licinius Celtiber (núms. 40 i 41). A Belianes, la lliberta Afrania L. l. Galliora (núms. 88 i 89). A Egara, el magistrat municipal i tribú militar Q. Granius Optatus (nº 104). A Iesso, el ciutadà M. Caecilius Probus (nº 63). D'Ilerda, bé que establerts a Tarraco, el molt destacat ciutadà i cavaller M. Fabius Paulinus (RIT 374-376) i la rica Atilia L. f. Valeriana, probablement la seva esposa (RIT 372). A Rubí, els segurament lliberts M. Clodius Hyginus i Clodia Gratilla (nº 116). A Seròs, segurament el llibert L. Licinius L. l. Argus (nº 81).

D'altra banda, a part d'aquesta desena d'individus, els noms d'alguns lliberts de la zona permeten conèixer els d'uns quants patrons més, de vegades d'una manera parcial - L. Afranius, patró d'Afrania L. l. Galliora de Belianes (nº 88) ; L. Afranius, d'Afrania L. l. Chrocale d'Ilerda (nº 77), i L. Licinius, de L. Licinius L. l. Argus de Seròs (nº 81) - i d'altres d'una manera comple-

ta - L. Antonius Silvanus, d'Antonia Saturnina Luci Antoni Silvani liberta d'Aeso (nº 36); Afrania Galliora (bé també coneguda per un altre epígraf, nº 88), de L. Afranius Galliorae l. Ipocrates, de Belianes (nº 89), i C. Cornelius Gratus, de C. Cornelius Grati lib. Magnio, d'Auso (nº 21)-.

Malgrat la modèstia de la documentació, podem fer algunes consideracions generals sobre els patrons i, consegüentment també, sobre els propietaris d'esclaus de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi.

En primer lloc hom constata, entre aquests individus, un ampli ventall social. Un espectre que va des de membres de l'orde eqüestre - a Egara i a Ilerda-, fins a simples lliberts - A Belianes i segurament a Rubí i a Seròs -, extrems entre els quals se situen magistrats municipals - a Egara i possiblement a Aeso-, un centurió i primpilaris llicenciat - a Aeso-, individus simplement dotats de la ciutadania Romana - a Iesso- i dones d'acomodada posició social i econòmica - a Aeso i a Ilerda-.

El grup dels patrons devia ésser, doncs, d'acord amb aquests testimonis, un col·lectiu format essencialment per membres de famílies de les aristocràcies locals, alguns dels quals havien assolit el rang eqüestre, bé que sociològicament més ampli i heterogeni, car ho foren també alguns lliberts. Val a dir també, pel que fa a això, que hi ha una notable presència de dones en aquest

grup, tres de segures i una quarta de probable.

D'altra banda, cal subratllar que els testimonis que posseïm de patroni no es circumscriuen als nuclis urbans pròpiament dits, sinó que també apareixen al medi rural, com ho proven les inscripcions de Belianes, la de Rubí i segurament també la de Seròs. És interessant, pel que fa a això, observar que aquests patrons rurals són, ara com ara, tots ells de segura o quasi segura condició llibertina, cosa que suggereix la presència al camp d'una classe de lliberts relativament acomodats, possiblement arrendataris o administradors de propietats rústiques.

En fi, sabem que alguns d'aquests individus eren patrons de diversos lliberts. A Aeso en coneixem tres del primipilaris de Iesso C. Iulius Lepidus, Agathopus, Throphimus i Polycarpus (nº 49), i a Tarraco tres més de la rica dona d'Ullerdà Atilia L. f. Valeriana, Atilius Onesimus, Atilia Alcyone i sens dubte el sevir Atilius Paezon (RIT 372 i 407). També a Tarraco en coneixem tres més de la destacada Fulvia M. f. Celera, probablement esposa de l'important sigarrenc C. Vibius Latro: Fulvius Diadochus, Fulvius Moschus i el sevir M. Fulvius Musaeus, aquests dos últims hereus de la seva patrona (RIT 312, 322, 344, 350 i 906).

No hem de tractar aquí, òbviament, de les relacions i obligacions, jurídicament establertes, que continuaven lligant l'esclau afranquit amb el seu antic amo, sens dubte subjacents a moltes de les inscripcions aixecades per lliberts als seus patrons, ni tampoc del valor i

funció de la manumissio en l'estructura de l'esclavitud de l'Alt Imperi, qüestió que, segons ja hem dit anteriorment, ha estat àmpliament abordada per G. Alföldy (Alföldy 1973) a partir dels materials epigràfics de diferents àrees de l'Imperi, també d'Hispania. Es tracta d'una pràctica que convertia l'esclau en un llibert que continuava vinculat econòmicament al seu antic dominus, per així transformar-se, com ha subratllat E. M. Shtajermann (Shtajermann 1977, pp. 118-119), molt d'aquests individus de condició o antic origen servil en colons dels dels seus patrons, a conseqüència, segons aquesta autora, de la primerenca crisi del règim esclavista a Hispania.

Per la nostra part, només hem de subratllar que algunes de les inscripcions de la Catalunya no-litoral permeten constatar clarament aquesta estreta relació entre lliberts i patrons, cosa que ja es pot intuir en aquells casos, citats anteriorment, en els quals el mateix llibert recalca, a través del seu nom, la personalitat del seu patró, de la qual cosa el cas més significatiu és el d'Antonia Saturnina Luci Antoni Silvani liberta, d'Aeso (nº 36).

Així, la pràctica freqüent de l'erecció d'inscripcions als patrons pels seus lliberts també es documenta en aquesta àrea de Catalunya. Aquest és el cas del llibert Fulvius Homullus d'Aeso (nº 46), el de la lliberta Tyche de Iesso (nº 63) i segurament el de Licinius Felix de Seròs (nº 81). També és el de Grania Anthusa d'Egara

(nº 104), bé que en aquest cas existeix a més una relació conjugal.

La inscripció d'Aeso dedicada a C. Iulius Lepidus pels seus "heredes ex testament(o), cura Agathopi Throphimi Polycarpi libertorum, l. d. ex d. d." (nº 49), constitueix un clar testimoni de la subsistència d'aquestes relacions fins i tot després de la mort del senyor, així com també, com ha fet veure G. Fabre (Fabre 1973, p. 430), de la intervenció del senat local, a través de la concessió d'un lloc públic, per forçar els lliberts a honorar el patró. També hem de recordar, en aquest sentit, la pràctica freqüent d'encarregar als lliberts la custòdia del sepulcre personal o familiar (D'Ors, 1953, pp. 409-410), tal com ens ho manifesta el mateix Trimalcion d'"El Satiricó" durant el seu famós sopar (Petr., Sat. LXXI).

Inversament, una inscripció funerària de Rubí (nº 116) dona testimoni d'un llibert que fou enterrat pels seus patrons, segons sembla segurament també d'origen servil, a la mateixa tomba familiar. Es tracta, òbviament, d'un valuós testimoni de l'estreta relació humana que sovint devia existir entre el llibert i la família de l'antic amo, bé que en aquest cas sens dubte afavorida per un comú origen servil. Val a dir, pel que fa a això, que tres epígrafs de la propera Barcino (IRB 76, 78 i 143) també testimonien sengles tombes familiars, dues d'elles de

seviri de la ciutat, és a dir d'individus d'origen servil, en les quals també hi ha enterrats lliberts de la família.

D'altra banda, el fet d'haver-se trobat al terme d'Aitona, al costat de les restes d'una vil·la romana, la inscripció sepulcral d'Afrania Galliora (nº88) i la del seu llibert L. Afranius Galliorae l. Ipocrates (nº 89), suggereix igualment l'estreta relació, sens dubte també econòmica, existent entre lliberts i patrons. Cal notar a més, en aquest cas, com Ipocrates té cura de subratllar en el seu nom la personalitat de la seva patrona.

Les estretes i complexes relacions econòmiques, socials i jurídiques que continuaven vinculant l'antic esclau amb el seu patró, a qui sovint aquest feia hereu, normalment devien ésser el suport de l'ascens social que realitzaven alguns lliberts després de la seva manumissió i que es feia, fonamentalment, a través de l'obtenció i de l'exercici del sevirat, qüestió sobre la qual tractarem més endavant. Així, en algunes ocasions es pot constatar clarament com els seviri Augustales són, en realitat, lliberts de destacades famílies de les aristocràcies locals. Vinculacions d'aquesta mena es constaten molt bé a la Catalunya de l'Alt Imperi, sobretot als riquíssims conjunts epigràfics de Tarraco i Barcino, i és també el cas d'alguns afranquits de destacats individus o famílies de la Catalunya no-litoral establerts a la capital de la província: M. Fabius Asiaticus (RIT 375 i 415), llibert de la família del molt ric ciutadà i cavaller

d'Ilerda, bé que establert a Tarraco, M. Fabius Paulinus (RIT 374-376), L. Atilius Paezon (RIT 407), sens dubte llibert de la rica ilerdensa Atilia Valeriana, també establerta a Tarraco i probablement esposa del coterrani Paulinus (RIT 372), i M. Fulvius Musaeus, (RIT 312, 322 i 906), llibert i hereu de la important Fulvia Celera (RIT 312, 322, 344 i 350), probablement esposa de l'important sigarrenc establert a Tarraco C. Vibius Iatro (núms. 3, 4 i RIT 312); tots tres seviri Augustales d'aquesta ciutat. És doncs evident la importància, sens dubte normalment decisiva, de la personalitat i posició del patronus en les expectatives econòmiques i socials que s'obrien a l'esclau afranquit. No resulta, doncs, gens estrany que el rio sevir i "evergeta" d'Auso C. Cornelius Grati lib. Magnio (nº 21) tingui cura de subratllar en el seu nom la personalitat del seu patronus, en dedicar una inscripció votiva a Diana per haver assolit l'honor del sevirat.

Les relacions que, gràcies a l'epigrafia, constatem entre els patrons i els lliberts de les terres no-litorals que estudiem s'adiuen plenament, doncs, amb les formes de l'esclavitud que retrobem, durant aquest mateix període, a les zones pròpiament romanitzades de l'Imperi. En aquestes terres no-litorals, les relacions pròpies de l'esclavisme no semblen ésser-hi gens estranyes.

4.- EL MÓN FAMILIAR DELS INDIVIDUS D'ORIGEN SERVIL.

Mitja dotzena llarga d'inscripcions ens forneixen dades dels vincles o probables vincles de parentiu i de l'status personal de diferents individus d'origen servil de set o vuit famílies testimoniades a la Catalunya no-litoral, cosa que permet una mínima aproximació al món familiar dels lliberts i al tema de la seva consideració dins la societat d'aquesta zona del país. Es tracta, d'altra banda, d'un tema que, per a l'àrea global d'Hispania, ja fou abordat d'una manera ràpida, però ben documentada, per G. Fabre en un valuós estudi sobre els lliberts i la vida municipal (Fabre 1973, esp. pp. 425-427).

Abans hem de repassar, però, la informació que posseïm d'aquestes famílies pel que fa al tema que ara ens ocupa:

Nº 47. Aeso.- Marius Marianus, Mariana Calpurniana, uxor, i llur fill, mort als divuit anys, P. Marius Mariani, filius Calpurnianus Orretanus, receptus in clientelam civium Aesoniensium et liberalibus studiis eruditus. Marit i muller eren segurament col·liberts i el fill sens dubte ingenu.

Nº 64. Iesso.- Servilla Praepusa i la seva filla Lesbia, morta als 11 anys. Segurament una lliberta amb una filla encara nascuda durant el període de servitud, donat el seu nom hel·lènic.

Nº 81, Seròs.- L. Licinius L. l. Argus, patr., i Licinius Felix. El segon individu és un fill o més probablement un afranquit del llibert Argus.

Nº 90, Castellserà.- M. Antonius Inachus i Atilia Spurri f. Lucilla, uxor. Matrimoni d'un molt probable llibert amb una ingènua, potser filla natural per la seva filiació.

Nº 95, Caldes de Montbui.- P. Licinius Philetus i Licinia Crassi lib. Peregrina, dedicants d'una inscripció a Isis. Segurament col·liberts i probablement matrimoni. Ignorem, però, si residien en aquesta població o si, com tants d'altres, només hi havien acudit per la importància religioso-termal del lloc.

Nº 104, Egara.- Q. Granius Optatus, duumvir i tribunus militum, maritus, i Grania Anthusa. Matrimoni d'un magistrat municipal i cavaller amb una lliberta seva.

Nº 116, Rubí.- M. Clodius Hyginus i Clodia Gratilla, dedicants d'una inscripció en una tomba familiar. Segurament marit i muller i col·liberts.

RIT 373, Tarraco.- Baebia Ursina Hilerdensis, marita, i Sulpicius Primitivus, sevir Tarraconensis. Marit i muller segurament lliberts i segons sembla pares d'una Sulpicia Ursa també testimoniada a Tarraco (RIT 678).

Es tracta, òbviament, d'una documentació escassa, car només es circumscriu a una quinzena d'individus d'origen servil i a set o vuit famílies. Amb tot, permet realitzar una mínima aproximació al tema que ara ens ocupa.

D'antuvi podem observar que els enllaços matrimonials dels individus d'origen servil es devien establir en general amb persones de condició social modesta, similar o pròxima a la seva. El fet que en tres de les parelles esmentades l'home i la dona duguin el mateix gentilici (núms. 47, 95 i 116) suggereix la seva condició de col·liberts i, per tant, la molt probable preexistència de la relació conjugal al moment de la manumissió, entenent aquest concepte en un sentit ampli; cosa que implica l'existència, òbviament més de fet que no pas de dret, d'autèntiques famílies de condició servil. De fet a l'esso trobem el cas de Lesbia (nº 64), una nena segurament nascuda abans de la manumissió de la seva mare, la lliberta Servilla Praepusa. En aquest aspecte, el panorama familiar dels lliberts de la Catalunya no-litoral no devia diferir gaire del que s'obté en analitzar la documentació global d'Hispania (Fabre 1973, p. 425).

Ara bé, hi ha dos epígrafs que donen testimoni d'uns enllaços matrimonials diferents de l'ambient general que acabem de comentar i que mereixen un comentari particular.

D'una banda, la inscripció de Castellserà (nº 90) ens testimonia un matrimoni, legalment establert - car s'hi fa esment explícit al terme uxor -, entre un individu de molt probable origen servil, M. Antonius Inachus, i una ingènua, Atilia Spuri f. Lucilla. El fet més remarcable és, però, que l'individu d'origen servil de la parella no sigui la dona, com en la quasi totalitat dels casos coneguts d'aquest tipus d'unió, sinó el marit. Amb tot, no es tracta d'un fet insòlit, bé que molt rar pels prejudicis de la societat pel que fa al matrimoni amb un antic esclau (Fabre 1973, p. 425). Tanmateix, no és gens descartable que la dona sigui, pel tipus de filiació, una filla natural, cosa que l'aproparia a l'status social del marit.

De l'altra, una inscripció d'Egara (nº 104) mostra el matrimoni de Q. Granius Optatus, magistrat municipal i tribú militar, amb una dona sens dubte d'origen servil, Grania Anthusa, òbviament lliberta del seu marit, la qual, però, significativament omet la condició jurídica. Es tracta, certament, d'un cas molt remarcable per la condició eqüestre del marit, sens dubte membre de la més alta aristocràcia local egarenca.

Cal tenir present, pel que fa a això, que G. Fabre (Fabre 1973, p. 425) només comptabilitza, per a l'àrea global d'Hispania, cinc magistrats municipals, dos d'ells de Barcino, i dos cavallers, un d'ells l'Optatus d'Egara,

que tinguessin per esposa una lliberta.

A aquests exemples, encara cal afegir-ne un altre també a les terres del nord-est peninsular no advertit per aquell estudiós: el de Cornelia Faventina, germana de dos sevirs, M. Cornelius Faventinus (CIL II 4453) i M. Cornelius Phaedimus (CIL II 4454), i esposa d'un magistrat i flamen municipal, Ti. Manlius Silvanus (CIL II 5. 848), que avui sabem que no s'ha de situar a Ilerda, com tradicionalment s'havia fet, sinó a la gran Tarraco (cf. l'Apèndix). Aquests casos donen testimoni d'uns enllaços matrimonials que són molt diferents a allò que era habitual i que testimonien, en l'àmbit de les relacions de parentiu, l'existència d'una relativa flexibilitat social cap a l'individu d'origen servil, particularment cap a la dona.

Ara bé, cal subratllar que la meitat d'aquests enllaços matrimonials es localitzen a l'àrea de l'actual Catalunya, a Barcino, a Egara i a Tarraco, i que els casos més destacats de promoció pública dels fills de lliberts a la Hispania de l'Alt Imperi són localitzats per G. Fabre en inscripcions de Barcino, Mago i Dertosa (Fabre 1973, p. 426). ¿Serien aquestes terres litorals del nord-est d'Hispania menys restrictives a la promoció social dels individus d'origen servil i de llurs fills que no pas les de la resta de la Península? Les circumstàncies que acabem d'esmentar així semblen suggerir-nos-ho. Caldria, però, fer-ne un estudi més aprofundit.

5.- LA BONA POSICIÓ D'ALGUNS LLIBERTS.

D'antuvi cal pensar que, en general, els individus d'origen servil que hem analitzat devien gaudir d'una certa situació de benestar pel fet que pogueren llegar la seva memòria en una pedra. Uns disposen, si més no, d'una làpida funerària personal, sens dubte freqüentment finançada per ells mateixos, particularment en aquells casos on només consta el nom del difunt, normalment acompanyat d'una senzilla fórmula sepulcral. Uns altres apareixen aixecant una inscripció funerària o honorària a altri, a un familiar pròxim o al patronus, de vegades d'acord amb la voluntat testamentària i amb els recursos de l'antic amo, o consagrant una de votiva a una divinitat, a Júpiter a Angostri-na, a Diana caçadora a Sant Joan de Vilatorrada i a diferents deïtats salutíferes a Caldes de Montbui. Ens trobem, doncs, davant d'un grup d'individus que d'una manera o altra devien haver reeixit d'entre una massa anònima d'esclaus i lliberts.

Amb tot, dins d'aquest conjunt es destaquen clarament alguns individus i famílies per l'explícita o implícita informació que en tenim d'una més notable, en alguns casos fins i tot destacada, situació social i econòmica, bé que evidentment sempre dintre els restrictius límits jurídicopolítics imposats als individus d'origen servil. En referim, concretament, a uns casos testimoniats a Auso, a Iesso,

a Aeso i, fins i tot, al medi estrictament rural.

A Auso, trobem un llibert i sevir Augustalis, C. Cornelius Magnio (nº 21), que, ob onorem seviratus, aixecà una inscripció votiva a Diana i construí, a més a més, una ara i uns seients. Es tractava, doncs, sens dubte, d'un llibert enriquit, no només pel fet d'haver aconseguit el sevirat, sinó també per la seva munificència (Fabre 1973, p. 429).

A Iesso, una dona de molt probable condició llibertina, Servilla Praepusa, dedica a la seva filla Lesbia, morta als 11 anys, una llarga i molt remarcable composició mètrica dialogada (nº 64), a la qual ens referirem més endavant (cap. XV, 1), cosa que suggereix un cert nivell cultural i econòmic de la família.

A Aeso, un epígraf (nº 47), molt interessant per diferents aspectes, ens informa que Marius Marianus, conjuntament amb la seva esposa Mariana Calpurniana, honorà la memòria del seu fill P. Marius Mariani filius Calpurnianus Orret(anus), mort als 18 anys, de qui es diu que era "recepto in clientelam civium Aesonensium et liberalibus studiis erudito" , aixecant una estàtua al lloc atorgat per decret de l'ordo, cosa que acompanyà, a més, amb un repartiment d'sportulae. G. Fabre (Fabre 1973, p. 426) assenyala que el fet que aquest fill, mort als 18 anys, hagués estat "recepto in clientelam civium Aesonensium" , sembla indicar l'acumulació en el fill de la consideració social atribuïda al pare,

cosa que se situaria a la línia d'aquells casos coneguts a diferents indrets - a Barcino, Dertosa i Mago- de promoció social dels fills ingenus de destacats lliberts, a través de la concessió a aquells dels càrrecs o honors públics que haguéssin correspost al pare però que aquest no ha pogut obtenir per la seva condició jurídica. La inscripció permet, doncs, d'observar clarament la notable posició de Marius Marianus a Aeso, capaç d'aixecar una estàtua en un lloc públic a la memòria del seu fill i de portar a terme una donació d'sportulae (Fabre 1973, p. 429), i, ensems, d'entreveure la consideració social de la qual en realitat gaudia aquest individu, malgrat les limitacions imposades per la seva posició de llibert, i més encara si tenim present el marcat caràcter oligàrquic que sembla que caracteritzà aquesta comunitat del pre-Pirineu durant l'Alt Imperi, segons veurem més endavant (cap.XII, 8).

En fi, ja hem comentat en pàgines precedents que entre els patrons explícitament documentats de la Catalunya no-litoral apareixen alguns lliberts, els quals, per tant, havien pogut adquirir esclaus després de la seva manumissió. Aquest és el cas d'Afrania L. l. Galliora de Belianes (núms. 88 i 89), de M. Clodius Hyginus i Clodia Gratilla de Rubí (nº 116) i segurament també de L. Licinius L. l. Argus de Seròs (nº 81), curiosament tots ells testimoniats en inscripcions rurals.

Alguns dels lliberts i de les famílies afranquides

de la Catalunya no-litoral devien gaudir, doncs, d'una certa bona posició econòmica, de tipus personal o, sens dubte amb més freqüència, lligada a la gens de pertinença, és a dir a la figura i a la fortuna del patronus. El nombre d'aquests testimonis, no pas escàs si tenim present el volum global de la documentació de la zona, i la seva distribució geogràfica, a diferents municipia - Auso, Iesso i Aeso- i a zones rurals molt distants - el Vallès i la conca baixa del Segre-, suggereixen, a més, una certa freqüència de la figura d'aquell llibert relativament benestant, fins i tot ric en alguns casos concrets però molt aïllats - com ho són el de C. Cornelius Magnio d'Auso i el de Marius Marianus d'Aeso-, a les comunitats municipals i a les zones agrícolament més desenvolupades d'aquestes terres no-litorals del país durant l'Alt Imperi.

La posició relativament acomodada d'alguns individus d'origen servil a la Catalunya no-litoral és quelcom socio-econòmicament remarcable, ja que es troben en una zona d'economia netament rural. Es tracta, però, d'un fenomen que resta lluny de la magnitud que assolí a les terres litorals del país, on el dinamisme econòmic i comercial de la zona fou àmpliament utilitzat i estimulat pels individus d'origen servil, cosa que féu aparèixer, a les comunitats ciutadanes de la costa, un actiu sector social de lliberts, amb una destacada presència a la vida pública de la comunitat, segons comentarem a l'apartat següent.

En fi, aquest fenomen planteja, d'altra banda, la probable existència, bé que òbviamment amb una amplitud i una intensitat clarament inferiors que a la Catalunya costanera, d'un cert dinamisme sòcio-econòmic a les petites comunitats municipals i a les àrees més romanitzades de les terres no-litorals del país, del qual, sens dubte, se'n devien haver pogut beneficiar alguns individus i famílies d'origen servil per la seva promoció social i econòmica.

6.- LA PARTICIPACIÓ DELS LLIBERTS EN LA VIDA PÚBLICA MUNICIPAL.

Avui comptem amb un valuós treball, ja esmentat anteriorment, de G. Fabre (Fabre 1973) sobre els lliberts i la vida municipal a la Península Ibèrica durant l'Alt Imperi. D'antuvi assenyala aquest autor que la realitat de la Hispania romana sembla portar a una interpretació pessimista de la sort dels lliberts, tant pel que fa a la seva incorporació al cos cívic de les ciutats i municipis, com a l'accés als càrrecs municipals, i que es constata, en relació al període republicà, un retrocés de les possibilitats de què havien gaudit en el marc de la vida municipal. Així, si durant el període republicà està testimoniada la col.laboració dels lliberts en la

vida política de les ciutats d'Hispania, des del començament de l'Imperi són exclosos dels senats locals, per quedar les magistratures municipals reservades als ingenui i per només oferir-se als lliberts els honors i les insígnies, és a dir les meres aparences de poder, d'aquelles magistratures municipals a les quals se'ls prohibeix l'accés. Es tracta d'un canvi radical que també s'observa en comparar les disposicions que fan referència a aquesta qüestió en la lex Ursonensis, l'apartat 105 de la qual preveu, d'acord amb un dels grans principis de la política cesariana, que el fet d'ésser llibert no constitueix un cas d'indignitat susceptible d'impedir a un individu l'accés al rang de decurió, i la ulterior prescripció, d'època de Domicià, de la lex Malacitana, on s'exigeix la ingenuïtat per a tots aquells que exercixin una magistratura, d'acord amb la lex Visellia d'època de Tiberi.

Les ciutats, sempre necessitades de recursos, i els senats locals, responsables del manteniment de la vida urbana, cercaren, però, vincular a la vida municipal aquells lliberts que, per la seva bona posició econòmica, personal o de la gens de pertinença, poguessin ajudar a l'erari de la ciutat; una vinculació que es realitzà fonamentalment a través del sevirat, o l'augustalitat, i de l'evergetisme, qüestió àmpliament analitzada per G. Fabre en el treball esmentat (Fabre 1973, p. 427 ss.).

El sevirat i l'augustalitat, ben testimoniats a Hispania (Étienne 1958, pp. 252-260), són càrrecs religiosos municipals, col·legiats o temporals, lligats al culte imperial i reservats als lliberts. Es tracta d'un honos concedit per decret dels decurions i pel qual el llibert havia de pagar la summa, summa pro honore - bé que en algunes ocasions sabem que el sevirat fou concedit gratuïtament per l'ordo municipal (cf. CIL IX 3959, CIL XI 1228 i a Catalunya IRB 11, Barcinò), i l'exercici del qual implicava unes determinades càrregues econòmiques, els munera seviratus.

Al costat d'aquest mitjà institucional, hi havia un altre instrument de captació dels recursos dels lliberts enriquits, l'evergetisme. Cal tenir present, per a una exacta valoració d'aquest fenomen, que la unificació dels particulars era vital per al manteniment de la vida urbana i que es tractava d'una pràctica sostinguda pel conjunt dels individus rics de la comunitat, per l'èlite econòmica local, entre els quals també hi havia alguns lliberts. Així, entre els benefactors de les comunitats també tenim constància d'alguns individus d'origen servil que portaren a terme liberalitats de tota mena: construccions de monuments i edificis civils o religiosos, finançament de jocs i espectacles, àpats i repartiments d'sportulae, etc. Es tracta d'una pràctica ben documentada a l'epigrafia d'Hispania i que sovint degué tenir un caràcter obligatori, sobretot quan apa-

reix lligada a l'exercici del sevirat, l'anomenat evergetisme fiscalitat (Fabre 1973, pp. 428-430).

Inversament, el llibert que gaudia d'una bona posició econòmica buscava el prestigi social i el reconeixement públic, que li eren negats per la seva condició jurídica, a través de l'obtenció del sevirat - tot procurant realitzar les obligacions inherents al càrrec tan esplèndidament com li fos possible-, de l'obtenció dels ornamenta propis d'aquelles magistratures reservades als ingenui o, en fi, de l'evergetisme - tot volent figurar com a generosos benefactors de la vida ciutadana-. A Auso (nº 21), per fer esment d'un exemple provinent de l'àrea objecte d'estudi, un llibert aixecà una inscripció a Diana amb motiu de l'honor del sevirat i, a més, construí una ara i uns seients.

El llibert enriquit aconseguia així el prestigi social i fins i tot els signes del poder local, bé que sempre aquest li serà vedat pel seu origen servil, mentre que, paral·lelament, els senats locals es veien ajudats en el manteniment de la vida ciutadana per la venda de tals honors, per l'exercici dels munera inherents al sevirat i per la pràctica de l'evergetisme. Es tracta, doncs, d'un mecanisme que aconseguia resoldre, a nivell municipal, la necessària participació d'uns individus d'acomodada posició econòmica, però desvinculats de la gestió municipal, en la vida oficial de la comuni-

tat i en la pesada càrrega del manteniment de la vida urbana, així com, a nivell polític global, la seva integració en els mecanismes de reproducció de la ideologia dominant a través de la seva vinculació al culte imperial, cosa que evitava els perills de la marginació total d'un grup econòmicament important però jurídicament totalment apartat del poder.

Obviament, l'epigrafia d'Hispania només documenta aquests mecanismes en aquelles àrees i comunitats suficientment romanitzades i desenvolupades, cosa que constituïa la condició necessària per a l'aparició d'aquests lliberts enriquits. R. Étienne (Étienne 1958, pp. 265-267) ha explicat suficientment les raons econòmiques i socials de la gran abundància de seviri Augustales a les municipalitzades terres de la Baetica i de la zona mediterrània de la Tarraconensis, particularment als ports, àrea on era fàcil d'obtenir riquesa mobiliària, i les de la seva absència dels quatre conventus del nord-oest de la Citerior, on Roma no pogué implantar més que ciutats administratives, artificials i sense arrelament, en un medi social encara basat en vincles personals i desfavorable a la vida urbana.

La documentació epigràfica de Catalunya permet constatar, de manera molt clara, la participació, a través dels mecanismes esmentats, de rics lliberts en la vida pública de nombroses comunitats ciutadanes del

país, i per tant en el manteniment de l'estructura municipal.

D'antuvi hem de dir que, bé que no coneixem Augustales al territori de la Catalunya actual i a penes al de la Tarraconensis - ja que quasi tots ells provenen de la Baetica i sobretot de la Lusitania (Étienne 1958, pp. 252-253)-, sabem que hi hagué un gran desenvolupament del sevirat. Prenent com a referència els sevirii Augustales comptabilitzats per R. Étienne al seu estudi sobre el culte imperial a la Península Ibèrica (Étienne 1958, pp. 254-260), constatem que el nombre global d'aquests sacerdots a Catalunya ascendeix a seixanta-un, amb la següent distribució geogràfica: Tarraco 30, Barcino 17, Dertosa 5, Iluro 4, Iesso 2, Auso 1, Baetulo 1 i Emporiae 1. Es tracta, però, d'unes xifres que actualment han d'ésser modificades, perquè se n'han trobat nous testimonis epigràfics amb posterioritat a la realització d'aquest estudi i perquè s'han de comptabilitzar com de Tarraco els dos sevirs fins avui suposadament de Iesso, d'acord amb la notícia de l'humanista Lluís Ponç d'Icard sobre el trasllat, a començament del segle XVI, d'inscripcions tarragonines a Fluvià, als afores de Guissona (cf. l'Apèndix).

Amb tot, aquestes xifres de sevirii Augustales de Catalunya ja ens permeten saber que, tot i que la gran majoria dels testimonis corresponen als riquíssims con-

junts epigràfics de Tarraco i Barcino, la seva existència es troba documentada a la resta de comunitats ciutadanes amb documentació epigràfica de la zona litoral -des d'Emporiae fins a Dertosa- i que no era desconeguda a l'interior del país - com ho testimonia l'exemple d'Ausso-, així com que en conjunt representen un percentatge mol elevat tant del total dels 85 de la Tarraconensis, el 71, 76%, com del total dels 139 d'Hispania, el 43,88% .

D'altra banda, en una població com Dertosa, marcada ment comercial i portuària, sabem que dos destacats lli-berts i seviri Augustales, M. Porcius Theopompus(CIL II 4060 i 4061) i P. Valerius Dyonisius (CIL II 4062), obtingueren del senat local, respectivament, l'"aedilici iuris in perpetuum" i els "aedilic(ios) honores" i que el fill ingenu del primer d'ells, M. Porcius M. f. Terentianus (CIL II 4060), segons sembla mort prematurament, rebé els "aedilicios et duumvirales honores", sens dubte en les seves exèquies. Es tracta, doncs, de les insígnies d'aquell poder local que no podien exercir pel seu origen servil.

En fi, ja hem pogut constatar anteriorment que entre els benefactors de la vida ciutadana testimoniats al territori de l'actual Catalunya hi havia individus de diferent condició social, i entre ells alguns lli-berts (cap. IV, 3).

Cal subratllar, encara, el fet que alguns d'aquests lliberts que foren seviri assoliren una notable, de vegades fins i tot destacada, importància a la seva comunitat, tal com hem tingut ocasió de comentar en tractar de les terres litorals del país (cap.V.bis, 1). Una figura eminent a la Barcino de la primera meitat del s. II, si tenim present la vintena de pedestals coneguts que l'hi foren dedicats, tant per corporacions públiques locals i forasteres (IRB 82-89), com per particulars (IRB 90-100 i EE IX 395), és la de L. Licinius Secundus, personatge ben estudiat per I. Rodà (Rodà 1970), que fou accensus del gran senador hispànic, tres cops cònsol, L. Licinius Sura i sevir Augustalis de la colonia de Tarraco i de la de Barcino. A banda, però, aquest cas molt particular, també trobem altres lliberts d'una innegable importància social a les ciutats costaneres del país. A Dertosa, coneixem els casos, ja esmentats, de M. Porcius Theopompus (CIL II 4060 i 4061) i P. Valerius Dyonisius (CIL II 4062), ambdós distingits amb les insígnies de l'edilitat pel senat local; a Barcino, els de L. Minicius Myron, possiblement llibert de la important família senatorial barcelonina dels L. Minicii Natales (IRB 1), L. Aemilius Saturninus, ben testimoniament epigràficament i beneficiat gratuïtament amb l'honor del sevirat per l'ordo de la ciutat (IRB 11 i RIT 281 (Tarraco)), M. Aufustius Homuncio, benefactor del collegium fabrorum local (IRB 15), C. Trocina Onesimus, molt ben

testimoniat epigràficament i amic de L. Licinius Secundus (IRB 104, IRB 105, EE IX 395 (Sant Andreu de Llavaneres) i CIL V 7767 (Gènova) (cf. Verrié 1972)), i algun altre; etc. Aquests individus d'origen servil degueren arribar a constituir, doncs, un col·lectiu social particularment actiu i influent a les ciutats costaneres i comercials del país, com ho palesa, per exemple, el fet que els seviri Augustales de Barcino, com a corporació, apareguin beneficiats per disposicions testamentàries (IRB 32) i aixecant inscripcions honorífiques, al poderosíssim L. Licinius Secundus (IRB 88) i a la mateixa colònia de Barcino (IRB Add. 2), cosa que òbviament els apropa a l' ordo decurionum.

Ací, però, només hem de referir-nos a les terres no-litorals del país, àrea on, malgrat la seva escassa documentació epigràfica, existeixen un parell d'exemples del fenomen que comentem a sengles comunitats municipals, concretament a la petita Auso i a la llunyana i marginal Aeso.

Efectivament, la documentació epigràfica de la Catalunya interior testimonia un sevir Augustalis i evergeta a Auso (nº 21), C. Cornelius Grati lib. Magnio, que, ultra dedicar una làpida votiva de marbre de gran qualitat a Diana per haver obtingut l'honor del sevirat, construí una ara i uns seients (Fabre 1973, p. 429), i un altre ric llibert i evergeta a Aeso (nº 47), Marius

Marianus, que, en erigir en lloc públic una estàtua a la memòria del seu fill difunt, receptor dels honors que pel seu origen servil ell no havia pogut obtenir (Fabre 1973, p. 426), portà a terme una repartició d'spoutulae (Fabre 1973, p. 429).

Es tracta d'uns documents, qualitativament similars als de les zones més romanitzades de la Península, que palesen la participació d'alguns lliberts en la vida pública municipal de la Catalunya interior; una zona, cal subratllar-ho, on no existien les possibilitats comercials de les terres costaneres del país, tan favorables per a l'enriquiment d'aquests individus. Són, però, uns testimonis quantitativament molt escassos, cosa que apropa aquesta zona del país a la resta de les terres de la depressió mitjana de l'Ebre, on només coneixem l'únic testimoni d'una inscripció d'Osca dedicada a la Victoria Augusta per dos seviri Augustales, L. Cornelius Phoebus i L. Sergius Quintilius (CIL II 3002).

Aquestes inscripcions d'Aeso, Auso i Osca permeten doncs constatar que també a les comunitats ciutadanes de les terres de la Catalunya interior i de la depressió mitjana de l'Ebre, si més no les constituïdes pels antics territoris ausetà, lacetà i ilergeta, alguns lliberts, bé que sens dubte en nombre reduït, i normalment per la seva vinculació amb un destacat patronus - com sembla que té cura de subratllar-ho aquell servir

d'Auso en el seu propi nom-, de vegades devien comptar-se entre els individus d'una posició força acomodada, i com a tals col.laboraven o eren forçats a col.laborar en el manteniment de la vida municipal. Es tracta, però, d'un fenomen que en aquesta zona geogràfica no assolí la magnitud que tingué a les dinàmiques i comercials ciutats de la costa mediterrània de la Tarraconensis ni a les de l'Andalusia actual, sobretot a les riques i profundament municipalitzades terres de la conca del Guadalquivir, com ens ho palesa, per exemple, el mapa de la distribució dels sevirs Augustals d'Hispania (Étienne 1958, mapa 16).

En fi, malgrat l'escassetesa dels testimonis de la participació dels lliberts en la vida pública de les comunitats municipals de les terres interiors de Catalunya, les inscripcions que acabem de comentar constitueixen, pel fenomen socio-econòmic que s'hi reflecteix, un element més, que manca d'una manera absoluta a les terres més endarrerides de la meitat septentrional de la Península, de valoració del notable grau de romanització i de desenvolupament social i econòmic assolit a les comunitats municipals de l'interior del país durant l'Alt Imperi.

7.- LA SUBSISTÈNCIA DE LES FORMES ESCLAVISTES DURANT LA BAIXA ANTIGUITAT.

Tot i que evidentment no és l'objecte d'aquest estudi l'anàlisi de la societat de la Catalunya de l'època tardo-romana i visigòtica, hem de referir-nos, bé que sigui d'una manera ràpida, a la supervivència de formes esclavistes al si d'aquesta formació social durant la Baixa Antiguitat.

En pàgines precedents (cap. V, 3), ja hem fet referència al fet que el canon 41 del concili d'Elvira, de començament del s. IV, fa al·lusió, en tractar de la prohibició del culte dels ídols als esclaus, al possible temor a la violència d'aquests pels seus amos:

"Ut prohibeant domini idola colere servis suis..., si vero vim metuunt servorum vel se ipsos puros conservent..." (Vives 1963, pp.8-9).

També ho hem fet a una constitució de Constantí de l'any 332 referent a Hispania que parla de nombrosos esclaus fugitius (C. Iust., VI, 1, 6). Aquests dos testimonis ja mostren, per ells mateixos, la importància que devia continuar tenint l'esclavisme a Hispania amb posterioritat a la gran convulsió del s. III, així com l'agitació que, en aquest període, devia existir entre els individus de condició servil.

Ara bé, l'esclavitud encara continua tenint una àmplia i rigurosa presència a la legislació i a les prescripcions conciliars del període visigòtic (Thompson 1969, pp. 304-312 i 346-350). Fins i tot E.A. Thompson (Thompson 1969, p. 312), en constatar la singular duresa de la legislació goda pel que fa a l'esclavisme, s'interroga sobre l'actitud dels esclaus, que en temps d'Ègica ja es devien haver escapat massivament, quan els àrabs arribin a Gibraltar. Aquesta supervivència de les formes esclavistes fins a època molt tardana ens és casualment ben coneguda, i d'una manera directa, a l'àrea concreta de l'antic país ilergeta per dos documents del s. VI, als quals ja hem fet al·lusió al prefaci d'aquest estudi. Cal doncs que ens detinguem a considerar aquesta valuossíssima documentació.

Dos documents del s.VI, les còpies dels quals es conservaren adherides a la part interior de la coberta de la Bíblia Llatina del segle XII de la catedral d'Osca, actualment a la biblioteca del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, tenen un valor extraordinari per al coneixement de les estructures socio-econòmiques del quadrant nord-oriental de l'actual regió aragonesa i de les terres catalanes de ponent durant l'època visigòtica, i en particular pel que fa a les explotacions rurals. Es tracta de la cartula donationis de Vincencius, quan era diaca, a favor del monestir d'Assan (29 de setembre de l'any 551), i del

seu ulterior testamentum , quan era bisbe d'Osca, a favor d'aquesta església (any 576?) , ambdós modernament publicats i estudiats per F. Fita (Fita 1906 b, pp. 148-166), J. Campos (Campos 1970) i J. Fortacín Piedrafita (Fortacín 1983).

En el primer document, Vincencius diaconus fa renúncia, abans de la seva professió monàstica, dels béns que ha heretat dels seus pares a favor del monestir d'Assan, on havia estat educat des de l'infantesa, i els lliura a mans del seu abat Victorià. Després del preàmbul de la donació, s'enumeren els llocs on es troben les possessions llegades al monestir, agrupant-los segons el territori, terra, en el qual es troben situats: in terra Terrantonensi, 6 llocs; in terra Barbotano, 2 llocs; in terra Labetolosano, 6 llocs; in terra Hilardensi, 8 llocs; in terra Boletano, 3 llocs; in terra Cesaraugustana, 2 llocs. A aquesta relació de llocs segueix l'enumeració dels béns donats: "Hee igitur loca cum edificiis, terris, vineis, oleis, ortis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve ductibus, aditibus, accesibus, colonis vel servis atque omni iure suo, peculio vero omnium, vaccarum vel equorum greges, que ad meum dominium pertinent, vobis beatissime pater, vel huic sancte congregationi, ubi me Dominus vocare dignatus est, per hunc donationis textum confero".

En el segon document, Vincencius dicta, al diaca

Stephanus, el testament pel qual institueix hereva seva l'església d'Osca, de la qual era bisbe des de l'any 557, i prescriu peculiars deixes a diverses persones. Aquest document, on es reflecteixen els efectes de la persecució de Leovigild contra l'església catòlica, enumera detalladament les propietats rurals llegades per Vincencius, amb interessants indicacions sobre la seva extensió, tipus de producció i règim social d'explotació, i la concessió de llibertat a diversos esclaus, manumissió acompanyada en alguns casos de la concessió de la propietat d'una finca rústica.

Es doncs evident que Vincencius pertanyia a una poderosa família de terratinents, d'acord amb la incalculable fortuna heretada i llegada al monestir d'Assan. Cal subratllar, però, que les propietats de la família no apareixen concentrades en un únic territori administratiu, terra, ni en una única comarca geogràfica, sinó disperses en una àmplia zona de la depressió de l'Ebre - terra Hilardensis, terra Barbotano i terra Cesaraugustana- i de la regió pirinenca constituïda pel Sobrarb i la part occidental de la Ribagorça - terra Terrantonensis, terra Labetolosano i terra Boletano-.

Ambdós documents mostren, doncs, l'existència, durant l'època visigòtica, de grans propietaris de terres, tant civils com eclesiàstics, en aquesta zona de l'Aragó i de la Catalunya interior i, alhora, segons

ja ha subratllat L. García Iglesias (García Iglesias 1976, p. 326), de grans propietats de tipus romà. Es tracta d'unes propietats on es constata, d'acord amb aquests documents, un clar desenvolupament del colonat i en les quals devia coexistir el treball de lliures i esclaus.

Ja hem comentat anteriorment (cap. V, 1) que l'arqueologia ha permès conèixer l'existència de riques villae rurals del Baix Imperi a l'Urgell, al Segrià i al Baix Cinca, un dels propietaris de les quals era el cristià Fortunatus de Fraga (ICERV.562), i que ja hi devia haver grans possessors rurals en aquestes terres de la depressió de l'Ebre amb anterioritat a la crisi del segle III, com probablement ho degué ésser el senador Fabius Paulinus executat per Septimi Sever el 197 (Groag, PIR² vol. III, nº 50, p. 106; Alföldy 1968, p. 142), la suposada família del qual tenia una destacada importància a l'Ilerda d'època d'Adrià (cap. XII, 1), i sens dubte també L. Aemilius Lupus de Favara de Matarranya (nº 87), que, al igual que altres personatges de la regió, es féu bastir com a tomba un temple-mausoleu (Puig i Cadafalch 1934, pp. 120-125; Lostal 1980, pp. 175-184). Les terres de l'antic país ilergeta degueren experimentar, doncs, una prompta aparició dels grans propietaris territorials, la importància dels quals a l'època tardo-romana i visigòtica ens ve clarament testimoniada per la investigació arqueològica i pels documents comentats, valuosíssims per la informació de tipus social que contenen.

En fi, en aquestes mateixes terres catalano-aragoneses de l'antic país ilergeta, on les formes esclavistes continuaven essent ben vives en el s. VI, l'epigrafia de l'Alt Imperi, ja ho hem vist anteriorment, ens ha proporcionat algunes inscripcions sepulcral i clarament rurals pertanyents a individus d'origen servil, a lliberts. Sembla doncs constatar-se una presència continuada, però impossible de precisar, de les formes esclavistes, o de les que en derivaven, en les explotacions rurals d'aquesta zona del país al llarg de tota l'Antiguitat.

8.- L'ORIGEN DELS ESCLAUS.

No podem pas concloure aquest capítol sense referir-nos a una qüestió tan important com mal documentada: l'origen dels individus de condició o d'antiga condició servil testimoniats a l'epigrafia de la Catalunya no-litoral.

En efecte, la documentació epigràfica d'aquesta zona del país no proporciona cap dada de l'origen i-o procedència dels lliberts i dels esclaus que hi estan testimoniats, car ni el fet de dur un nom de tipus hel·lènic, cosa ben freqüent segons hem pogut constatar (cap. XI,1), pot ésser considerat, com s'ha fet durant molt

de temps, com a necessari sinònim d'un origen grec o oriental; qüestió que, d'altra banda, ja ha estat suficientment subtatllada per M. Mayer i I. Rodà en un treball sobre la influència hel·lènica en l'antroponímia romana de Catalunya, al qual ja ens hem referit anteriorment (Mayer-Rodà 1975). No podem doncs utilitzar els noms hel·lènics com a indicadors de l'origen geogràfic dels individus que els duen.

Es possible, però, fer algunes consideracions, bé que limitades i molt puntuals, sobre aquest tema a partir del conjunt de la documentació escrita.

Es un fet ben conegut pels autors de l'Antiguitat que, un cop desapareguda la competència cartaginesa de la Península després de la II Guerra Púnica, les activitats bèl·liques dutes a terme per Roma per aconseguir la conquesta d'Hispania sovint anaren acompanyades o seguides de l'esclavització i ulterior venda de població indígena. Pel que fa específicament a l'àrea de Catalunya i més concretament a la zona interior que ens ocupa, sabem per un passatge de Livi (Liv. XXXIV, 21), molt interessant per al coneixement de les diferències i conflictes al si de la població del país en el moment de la conquesta romana, que, durant la gran revolta indígena de començament del s. - II, Cató

va fer vendre com a esclaus part de la població bergistana, la que se li havia resistit a Bergium, però no pas la gent del bàndol del princeps bergistà, els quals l'havien ajudat en la presa del castrum " ...huius potitus loci (id est, Vergium castrum) consul eos qui arcem tenerant (id est, princeps Vergestanus ... cum suae factionis hominibus) liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Vergestanos ceteros quaestori ut venderet imperavit...". Quant a les terres veïnes de l'Aragó, el mateix Livi (Liv., XXXIX, 42) també ens informa que, no gaires anys més tard, el -184, A. Terenci Varró prengué la ciutat de Corbio en el país dels Suessetans i vengué els presoners: "In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit".

Concloua l'enèrgica i eficaç campanya de Cató de l'any -195, els autors antics no proporcionen cap altra notícia que faci referència explícita a aquest tipus d'esclavització a l'àrea concreta de Catalunya, bé que és molt possible que novament la comportessin els conflictes que agitaren el país durant el s. -I. Sabem, d'una banda, que la guerra Sertoriana féu reparèixer aquesta pràctica a les terres mediterrànies de la Península, concretament amb els pobladors de Lauro, al País Valencià, i, de l'altra, és fàcil pen-

sar que probablement la sufocació de la revolta ceretana de l'any -39, de la qual el procònsol d'Hispania Cn. Domitius Calvinus celebrà el triomf a Roma el 17 de juliol de l'any -36 (Schulten F. H. A. V, pp. 177-178), hagués anat acompanyada de l'esclavització de població indígena, tal com es faria pocs anys després entre uns pobles socio-econòmicament no gaire diferents al ceretà, els de les regions muntanyoses del nord de la Península durant les guerres càntabres. Amb tot, si hi hagué esclavització de població indígena al territori de l'actual Catalunya durant aquests conflictes dels últims temps de la República, segurament no degué romandre al país, car la població esclavitzada se solia vendre lluny de la seva terra: els habitants de Lauro foren portats per Sertori a Lusitania (Oros. V 23, 6) i els càntabres, fora de la seva terra (Dio Cass LIV 11,1).

Un altre probable episodi d'aquest tipus d'esclavització col·lectiva i realitzada per la força de les armes no el tornem a trobar a Catalunya fins quasi cinc-cents anys més tard, en un altre moment de convulsió política, el s. V. Ja hem fet al·lusió anteriorment al fet que, l'estiu del 449, Requiari, rei dels sueus, després d'haver devastat la regió de Caesar-augusta, atacà i saquejà Ilerda tot fent-hi una gran captivitat, esdeveniment que ens és conegut per Idaci (Chron. 142) "... Inrupta per dolum Ilerdensi urbe ac-

ta est non parva captivitas" i per Isidor de Sevilla (Hist. Suev. cap. 87) "... Irruptaque per dolum Ilerdènsi urbe egit ibi magnam captivitatem". Bé que cap d'aquests dos passatges aclareix la ulterior sort d'aquests captius, és fàcil pensar en la seva probable esclavització. Cal tenir present, pel que fa a això, la supervivència de les formes esclavistes a l'època visigòtica i fins i tot en aquesta mateixa zona geogràfica, segons ho hem pogut constatar clarament a l'apartat anterior gràcies a dos valuosíssims documents del s. VI.

Amb tot, la no-marginalitat del territori de l'actual Catalunya dins el domini romà, la plena incorporació social i política de la població del país a la vida i a les tasques de l'Imperi i el llarg període de tranquil·litat en el que degué viure la regió des del regnat d'August fins a la invasió germànica de mitjan s. III, segurament només interromput per les convulsions socials i polítiques de l'últim quart del s. II - la guerra de Maternus i les lluites entre els bàndols de Septimi Sever i de Clodi Albi (cap. V, 1)-, fan pensar que aquesta via d'esclavització, tan important quantitativament a l'Antiguitat, no degué actuar al país durant l'Alt Imperi, si més no d'una manera col·lectiva i notable; consideració que, evi-

dentment, ens ve reforçada per la manca de notícies d'aquesta pràctica a les fonts literàries.

Els esclaus i lliberts testimoniats a la documentació epigràfica de la Catalunya de l'Alt Imperi devien provenir, doncs, de zones exteriors, de la cria de vernae al mateix país o, en fi, d'altres fonts quantitativament menys importants d'esclavització: per deutes, per autoventa, per abandonament o venda d'infants ...

Ara bé, a la documentació escrita de la Catalunya no-litoral, no tenim, ja ho hem dit abans, cap dada explícita sobre l'origen geogràfic dels esclaus i lliberts testimoniats a la zona. És probable, però, que una bona part de la població d'origen servil fos d'origen forà.

Quant a la cria de vernae, cal tenir present, segons ja s'ha comentat anteriorment (cap. XI, 4), que algunes inscripcions de la zona estudiada permeten constatar indirectament l'existència, òbviament més de fet que no pas de dret, d'autèntiques famílies de condició servil, el medi social d'on sembla que procedia algun dels individus estudiats en aquest capítol. Aquest és concretament el cas de Lèsbia (nº 64), una nena de Iesso segurament nascuda abans de la manumissió de la seva mare, la lliberta Servilla Praepusa, ambdues segurament de nai-

xement servil pels seus noms hel·lènics.

En fi, pel que fa a les altres fonts d'esclavització, val a dir que, bé que d'època molt més tardana, de la segona meitat del s. VI, també tenim un probable testimoni indirecte del tema que ens ocupa al testament del bisbe d'Osca Vincencius, membre, segons hem comentat a l'apartat anterior, d'una important família de terratinents a la zona de l'actual Aragó i a les terres catalanes de Ponent. Entre les diverses deixes establertes en el seu testament, moltes d'elles manumissions i altres beneficis per als seus esclaus, hi ha la concessió de la ciutadania Romana a un tal Eugeni i als seus fills " Eugenium cum filiis suis cives romanos esse decernimus, peculiaris sua relaxata" (Fita 1906 b, p. 157; Campos 1970, p. 67; Fortacín 1983, p. 64). Això féu considerar a F. Fita, en comentar aquest valuosíssim document, que aquest individu prèviament devia haver estat un ingenus que, d'acord amb la legislació vigent i com a mitjà de vida, es devia haver venut com a esclau al bisbe i que per la liberalitat testamentària de l'amo devia haver recuperat la condició jurídica originària (Fita 1906 b, p. 163). Es tracta, doncs, d'un testimoni que, bé que únic i indirecte, sembla provar la supervivència d^e la pràctica de l'esclavització voluntària a les terres de la depressió de l'Ebre durant l'època visigòtica. Aquest fet i les dificultats

econòmiques que de tant en tant devien aclaparar les classes populars ingènues, com ens ho testimonia una inscripció d'Aeso (nº 37), en què se'ns diu que la plebs va haver d'ésser ajudada en les seves necessitats alimentàries per un ric ciutadà amb una compra de blat (cap.XII,5), suggereixen la possible existència al país d'aquelles fonts més secundàries d'esclavització durant l'època de l'Alt Imperi, en el moment de màxim desenvolupament de l'esclavisme.

En resum, si la documentació epigràfica de la Catalunya no-litoral testimonia un clar desenvolupament de l'esclavitud, i particularment de les formes de dependència que en deriven, és a dir les que continuaven lligant el llibert amb el seu antic amo, les fonts escrites no epigràfiques permeten saber que, en determinats moments i circumstàncies, també s'esclavitzà població del país per la força. Hem constatat com els pobladors de la zona no s'escaparen, com els de tantes altres àrees de la Península, de l'esclavització violenta i col·lectiva duta a terme per Roma durant el període de la conquesta. Es tracta d'una pràctica que, a les terres que ens ocupen, segurament degué reaparèixer d'una manera puntual en moments de crisi profunda, probablement durant les revoltes i conflictes del s.-I i en els períodes d'anorreament de l'estructura de l'Estat, com el de la transició del domini romà al visigòtic.

Ara bé, a banda aquesta pràctica, que sembla que només fou puntual i lligada a uns moments molt especials, i la importació d'individus d'origen servil, a què possiblement correspongué una aportació quantitativament important, devien existir al país altres fonts d'esclavitud més individualitzades però més permanents:

la derivada de la natalitat de la població servil, no pas negligible en una àrea de notable desenvolupament de l'esclavitud i indirectament constatable a través d'algunes inscripcions de la zona, i possiblement també altres fonts quantitativament menys importants, particularment desrrollades entre els sectors lliures però pobres de la societat.

XII.- LES ARISTOCRÀCIES LOCALS I LA MUNICIPALITAT.

=====

En la primera part d'aquest estudi ja hem analitzat com les terres no-litorals de Catalunya evolucionaren, a través de la fragmentació dels antics territoris tribals i de l'obtenció per part de les diferents comunitats indígenes del dret Llatí, i fins i tot en algun cas del Romà, cap a l'ordenament polític-co-administratiu característic de l'Alt Imperi, basat en el nucli urbà, aquí d'origen indígena i de diferent importància i desenvolupament segons el cas, i en el típic esquema municipal romà. La documentació epigràfica de la zona permet constatar clarament, a l'entorn d'aquest esquema organitzatiu, l'existència d'unes romanitzades aristocràcies locals que exercien el domini polític sobre la comunitat i la relació amb l'Estat a través de la institució municipal, de la qual eren, ensems, la base sociològica i el suport econòmic. No podem, doncs, estudiar les aristocràcies locals de manera deslligada de la vida municipal.

Abans d'abordar l'anàlisi de la documentació que avui posseïm de les aristocràcies locals i del règim

municipal a la Catalunya no-litoral, cosa que constituirà el primer objectiu del present capítol, cal, però, definir els criteris dels quals disposem per a la identificació d'aquest grup social.

El primer i més ampli indicador, bé que una mica ambigu, ve donat per la possessió de la ciutadania Romana, constatable per l'adscripció a una tribu, a la zona que ens ocupa la Galeria o la Quirina. Hem de recordar, pel que fa a això, que el territori de la Catalunya no-litoral gira a l'entorn de comunitats que, a banda Ilerda -un municipium de dret Romà de l'època cesaro-augustiana-, gaudien del dret Llatí -de manera segura en alguns casos i molt probable a d'altres-, en les quals l'obtenció de la ciutadania Romana, que beneficiava el conjunt de la família, s'aconsegua per l'exercici de les magistratures municipals i des del s. II pel simple decurionat, cosa que permet considerar que els individus que gaudien d'aquesta condició jurídica devien ésser membres de famílies que, sens dubte, pertanyien, o si més no havien pertangut anteriorment, a l'aristocràcia local. Aquesta primera via d'aproximació ens permet conèixer quasi una trentena de famílies, bé que sovint queden reduïdes a un únic individu.

Cal sumar, a aquesta xifra, una altra mitja dotzena de famílies de clara condició ingènua que, bé

que de tribu desconeguda, per raons d'índole diferent -exercici de magistratures municipals, finançament de lliberalitats, llaços de parentiu o relació amb destacades famílies locals...- poden ésser també considerades de segura o molt probable pertinença a l'aristocràcia municipal, cosa que augmenta el seu nombre fins prop de les trenta-cinc. Diverses d'aquestes famílies destaquen, però, del conjunt.

En efecte, alguns dels membres d'una quinzena llarga d'aquestes famílies, es a dir la meitat de les del conjunt, apareixen intervenint directament en la gestió del govern local a través de l'exercici de les magistratures ciutadanes, i, d'altra banda, els de mitja dotzena d'elles accedeixen, sovint després d'una prèvia carrera municipal, al rang eqüestre. S'identifica així un col·lectiu numèricament més reduït, però la condició d'aristocràcia municipal del qual no resulta de la mera i passiva possessió de la ciutadania Romana per la família -tal vegada obtinguda en un moment molt anterior al de l'individu o individus que coneixem per l'epigrafia-, sinó del exercici efectiu de càrrecs públics directament lligats a una destacada posició social i econòmica coetània.

En fi, al costat de les aristocràcies municipals pròpiament dites, hom constata l'existència, a dife-

rents comunitats de la zona - a Aeso i a Auso, així com, a la zona aragonesa de l'antic país ilergeta, a Osca-, d'uns quants lliberts destacats, de qui ja hem tractat àmpliament en el capítol precedent, que, bé que marginats del govern municipal per la seva condició jurídica, també devien formar part, però en nombre clarament inferior al de les dinàmiques comunitats litorals, de la classe econòmicament benestant, i, com a tal, activament mantenidora de la vida ciutadana (cap. XI, 5 i 6).

1.- ELS TESTIMONIS ACTUALMENT CONEGUTS.

Analitzarem, en aquest apartat, els testimonis actualment coneguts de les institucions municipals i dels individus i famílies de les aristocràcies locals, tot agrupant-los segons les seves respectives comunitats d'origen o de pertinença.

A) A E S O.

Els càrrecs i els organismes municipals estan molt ben testimoniats a Aeso. Els decuriones i l'ordo apareixen a sengles inscripcions, concedint, respectivament, un lloc públic per aixecar una memòria epigràfica a C. Iulius Lepidus, dedicada pels seus hereus i lliberts (n° 49) , i una estàtua a la memòria de P. Ma-

rius Calpurnianus, erigida pels seus pares (nº 47). Potser els decuriones també apareixen, atorgant un permís similar, en una inscripció molt fragmentada (nº 48), si és certa la reconstrucció proposada per Hübner (CIL II 4477) de les seves dues primeres línies. Coneixem, també, un bon nombre de magistrats municipals: L. Aemilius Maternus, duumvir (nº 24), G. Antonius Verecundus, bis duumvir (nº 35), Q. Fabius Maternus, aedilis (nº 43), M. Licinius Celtiber, aedilis i duumvir (núms. 40 i 41), M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus, duumvir (nº 42), ¿L. Marcus..., aedilis, duumvir i flamen (nº 122)?, M. Porcius Catullus, duumvir bis (nº 32), L. Porcius Serenus, quatuorvir i duumvir (nº 38) i L. Valerius Faventinus, duumviralis (nº 37). Sabem també d'una flaminica perpetua, Aemilia Paterna (núms. 28 i 29) i d'un ric llibert i evergeta, Marius Marianus (nº 47), del qual ja hem tractat en el capítol precedent.

D'altra banda comptem amb una notable documentació sobre els membres i famílies de l'aristocràcia municipal d'Aeso, essent una de les més ben conegudes de la Catalunya de l'Alt Imperi i sens dubte la primera entre les de les terres no-litorals.

-AEMILII.

Es tracta d'una família molt important de l'aristocrà

cia local i de la més ben documentada de la ciutat i, en general, de la Catalunya no-litoral. Actualment en coneixem set inscripcions: sis d'Aeso, unes procedents de la mateixa Isona (núms. 24, 27, 28 i 29) i unes al tres de les rodalies (nº 25, Covet; nº 26, Perolet), i una de Tarraco (RIT 319), a les quals probablement hem de sumar una vuitena (RIT 252), també tarragonina, dedicada a C. Aemilius C. f. Gal. Fratern., a qui es considera probablement emparentat amb aquests Aemi lii d'Aeso. Ignorem si les inscripcions de Covet i Pe rolet procedeixen en realitat d'Isona o si, contrària ment, corresponen, cosa que sembla més probable, a propietats rurals d'aquesta important família de l'a ristocràcia local.

Nº 24.- Inscripció dedicada per L. Aemilius Maternus, duumvir, i Fabia Fusca a la Luna Augusta en honor i memòria de la seva difunta filla Aemilia L. fil. Ma-terna.

Epígraf amb lletres bellíssimes del s. I. Aemilia Ma-terna degué morir jove, ja que són els seus pares qui li dediquen la inscripció. Pare i filla duen el mateix cognomen Maternus-a, un dels elements estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispània antiga (Untermann 1965, p. 143-145), nom freqüent a Aeso (núms. 31 i 43), qüestió de la qual

ja hem tractat en parlar monogràficament d'aquesta població (cap. VIII, 1). La gens Fabia, a la qual pertanyia la mare, apareix àmpliament testimoniada a Aeso, com comentarem més endavant.

Nº 25.- Inscripció dedicada a M. Aemilius L. fil. Gal. Fraternus, praefectus fabrum i tribunus militum, pel seu germà Aemilius Paternus, p(rimi) p(ilaris).

Els càrrecs exercits per M. Aemilius Fraternus mostren el seu accés al rang equestre. Aemilius Paternus, el dedicant de la inscripció, també apareix a dues altres inscripcions (núms. 26 i 27). La inscripció és segurament dels últims anys del regnat de Trajà, moment d'accés del dedicant al primipilat.

Nº 26.- Inscripció dedicada per Atilia L. fil. Vera a L. Aemilius L. fil. Gal. Paternus, primi pilaris, praefectus fabrum, centurio de diferents legions i de les cohortes urbanes i pretòries, trecenarius de la legió II Augusta i primus pilus, condecorat en tres ocasions per l'emperador Trajà, dues vegades a Dàcia i una altra a Parthia.

L. Aemilius Paternus, el qual també ens és conegut per unes altres dues inscripcions (núms. 25 i 27), realitzà, doncs, amb posterioritat a l'exercici del càrrec de praefectus fabrum, una llarga i molt brillant carrera militar, plena de condecoracions i coronada

amb el primi pilatus, de la qual ens ocuparem àmplia-
ment en el capítol següent (cap. XIII, 1). El cogno-
men Paternus, un dels noms estudiats per J. Untermann
en el seu atlas antroponímic (Untermann 1965, p. 143),
també és dut per altres persones d'Aeso (núms. 28,
29, 31 i CIL VI 27198), interessant qüestió de la
qual ja hem parlat en tractar monogràficament d'a-
questa població (cap. VIII, 1). Atilia Vera, proba-
blement la seva esposa, ha estat considerada per di-
ferents estudiosos segurament filla del famós Atilius
Verus d'època de Neró, centurio de la legió V Macedò-
nica a Moesia (AE 1912, 188) i primus pilus de la VII
Gèmina a la batalla de Cremona, on morí heroicament
(Tac., Hist. III, 22). El cursus militar de Paternus
permet datar de manera molt precisa la inscripció a
finals del regnat de Trajà, entre els anys 114, data
de la campanya pèrtica i segurament la mort d'aquest
emperador, l'any 117, car el seu nom no apareix acom-
panyat del qualificatiu de divus.

Nº 27.- Inscripció molt fragmentada dedicada a L.
Aemilius L. f. Gal. Paternus, praefectus fabrum, cen-
turio de la cohors IIII Praetoria, condecorat en dues
ocasions per l'emperador Nerva Trajà.

Aquest epígraf de Paternus és, sens dubte, cronològi-
cament anterior a la inscripció que li fou dedicada
per Atilia Vera (nº 26), i es pot situar després de

les campanyes d'ètiques de Trajà -en les quals rebé les seves dues primeres condecoracions- segurament quan es trobava de servei a Roma com a centurió d'una de les cohorts pretorianes. És, doncs, dels anys centrals del regnat de Trajà, amb tota seguretat posterior a l'any 106.

Nº 28.- Inscripció dedicada per Aemilia Paterna Aesonensis, flaminica perpetua, a la Victoria Augusta.

Aemilia Paterna també apareix honorada en unes altres dues inscripcions, una d'Aeso (nº 29) i una altra de Tarraco (RIT 319). El fet d'ésser flaminica perpetua de la seva ciutat constituïa, sens dubte, una especial distinció cap a aquesta dona, ja que es tracta d'un càrrec en principi temporal (D'Ors 1953, p. 145). La Victoria Augusta d'aquesta inscripció segurament s'ha de relacionar amb les campanyes de Trajà, en les quals tan directament participà L. Aemilius Paternus. El cognomen Paternus-a era, segons acabem d'indicar, freqüent a Aeso.

Nº 29.- Inscripció fragmentada, de la qual només es coneixen les primeres línies, dedicada a Aemilia Paterna Aesonensis, flaminica perpetua.

Es tracta d'una dona que, com acabem d'indicar, també apareix en una inscripció dedicada a la Victoria Augusta i en una altra de Tarraco (RIT 319).

RIT 319.- Inscripció fragmentada de Tarraco dedicada a Aemilia L. f. Paterna, flaminica perpetua, p.H. Cit...

La dona honorada en aquesta inscripció era, sens dubte, l'Aemilia Paterna, flaminica perpetua, testimoniada a Aeso. Existeixen dubtes, però, de si el "p. H. Cit." de l'última línia conservada de l'epígraf fa referència al càrrec de flaminica perpetua o si, contràriament, correspon al dedicant. En el primer cas Aemilia Paterna també hauria estat flaminica perpetua provincial de la Citerior (Etienne 1958, pp. 168 i 172; Alföldy 1973, p. 94), mentre que en el segon es tractaria, en realitat, d'una inscripció erigida per l'assemblea provincial de la Citerior a una flaminica perpetua municipal d'Aeso.

Coneixem, doncs, la personalitat i carrera de diferents membres d'aquesta família, els vincles exactes de parentiu existents entre alguns d'ells i, en alguns cas, també els matrimonials. Així, Hübner (CIL II, p. 595) proposà, a partir de les filiacions i de les relacions de parentiu explicitades en els epígrafs, que l'stemma d'aquesta família pogué haver estat el següent:

parens: L. Aemilius Maternus i Fabia Fusca

fills: L. Aemilius L. f. Paternus,
 M. Aemilius L. f. Fraternus,
 Aemilia L. f. Paterna i
 Aemilia L. f. Materna.

Aquest ordre dels fills és, però, arbitrari, ja que, com assenyala el mateix Hübner, no sabem res de les seves respectives edats, bé que aquest autor conjecturà que Paterna i Paternus eren més grans que Materna i Fraternus.

D'altra banda hom ha considerat que alguns individus testimoniats en inscripcions no-aesonenques devien pertanyer o devien estar relacionats amb aquesta família.

Hübner ja assenyala, en tractar d'aquests Aemilii d'Aeso (CIL II, p. 595), que de la mateixa stirp, però d'una altra família, era C. Aemilius C. f. Gal. Fratern., flamen provincial de la Citerior testimoniats en una inscripció tarragonina que li dedicà l'assemblea de la p. H. C. (RIT 252). L'origen o molt probable origen aesonenc d'aquest sacerdot provincial i la seva vinculació o pertinença a la important família d'aquests Aemilii ha estat acceptada, bé que no unànimement, per altres investigadors (Etienne 1958, p. 147; Alföldy 1973, pp. 20 i 61).

RIT 252..- Inscripció dedicada per la "p. H. C." a C. Aemilius C. f. Gal. Fratern[us o -inus], praefectus fabrum II, tribunus militum legionis V Alaudarum, flamen p. H. C., hic censum egit in provincia Gallia Aquitanica.

El càrrec de tribú militar de la legió V Alaudarum l'exercí a l'època de Neró (Ritterling 1925, col. 1570), quan aquesta unitat estava establerta a Castra Vetera, al Rin inferior, lògicament, doncs, molt de temps després que aquesta legió hagués abandonat Hispania on havia lluitat durant les guerres Càntabres (Roldán 1974, pp. 198-199), havent dut a terme, en la seva condició d'oficial, el census d'Aquitania, sens dubte el que fou realitzat l'any 61 segons Tàcit (Tac., Ann XIV, 46), en el moment en què s'estableix un cadastre de les Gàl·lies (Pflaum 1964, pp. 88-89). Existeixen, però, discrepàncies pel que fa a la data del seu flaminat provincial de la Citerior, bé que queda clar que es tracta del primer individu conegut i datable que exercí aquest càrrec: R. Etienne (Etienne 1958, pp. 131 i 132) el situa abans de l'any 61, a l'època de Neró, si no a la de Claudi; G. Alföldy (Alföldy 1973, p. 61) el situa, però, a l'època de Vespasià, car argumenta que en aquesta inscripció tarragonina aixecada per l'assemblea provincial la cita del cens d'Aquitania fou treta de

l'ordre successiu i ascendent en el qual fou redactat el seu cursus a l'epígraf, essent, per tant, el càrrec de flamen provincial l'últim per ell exercit, i que, d'altra banda, no es coneix a Tarraco cap inscripció de flamen ni cap base d'estàtua semblant que sigui d'època pre-flàvia.

En fi, Hübner i Alföldy han assenyalat altres possibles vincles d'aquesta família amb individus testimoniats fora d'Aeso.

Suggereix Hübner, bé que sense explicitarne els motius (CIL II p. 595), que fins i tot potser pertanyia a la mateixa estirp dels Aemilii d'Aeso L. Terentius Fraternalis testimoniats en un epígraf de Sagunt (CIL II 3842), inscripció que, amb altres nou (CIL II 3841-3850), de finals del s. I o començament del II pel tipus de lletra, devien formar part d'un gran mausoleu gentilici, el sepulcre de la família Sergia de Sagunt (Hübner, com. a CIL II 3842; Puig i Cadafalch 1934, p. 129-132).

Assenyala G. Alföldy (Alföldy 1973, p. 76; id. com. a RIT 287), per la seva banda, que el flamen provincial de la Citerior L. Iunius Maro Aemilius Paternus, un magistrat municipal de Lancia, al conventus Asturum, amb una brillant carrera pública posterior, testimoniats per una inscripció tarragonina que li dedi

cà l'assemblea de la p. H. C. (RIT 287), sembla, d'acord amb el seu nom, que va ésser adoptat per un Aemilius Paternus, el qual no devia ésser altre que l'aesonenc L. Aemilius Paternus.

Així doncs, aquests Aemilii, adscrits a la tribu Galeria, degueren ésser sens dubte la més important família de l'aristocràcia municipal d'Aeso durant la segona meitat del s. I i començament del II, cronologia que ve assenyalada pel tipus de lletra dels epígrafs i per la menció de les condecoracions obtingudes per L. Aemilius Paternus a les campanyes de Trajà, importància que remuntaria fins i tot a l'època pre-flàvia si s'accepta l'origen aesonenc de C. Aemilius Fratern i el seu parentiu amb la família que ens ocupa. Així, membres d'aquesta família, concretament L. Aemilius Maternus i Aemilia Paterna, apareixen intervenint decisivament en la gestió municipal i en la direcció del culte imperial de la comunitat durant aquest període.

Cal subratllar també, pel que fa a això, l'ascens social dels suposats fills de L. Aemilius Maternus, exceptuant naturalment Aemilia Materna, la qual, tal com hem comentat anteriorment, sembla que morí bastant jove. Els càrrecs de praefectus fabrum i tribunus militum exercits per M. Aemilius Fraternus i el de praefectus fabrum per L. Aemilius Paternus per

meten constatar el seu ascens de rang social, essent també la importància i el prestigi de la família factors que sens dubte degueren ajudar a la ulterior i brillantíssima carrera militar d'aquest darrer (cap. XIII, 1). D'altra banda, Aemilia Paterna va ésser nomenada flaminica perpetua d'Aeso, cosa que, sens dubte, era una distinció molt especial, òbviament també vers la família, assolint a més un gran prestigi a nivell provincial, tant si considerem que la "p. H. C." de l'última línia de la inscripció que li va ésser erigida a Tarraco fa referència al càrrec de flaminica perpetua, cosa que faria considerar que aquesta dona va ésser l'única flaminica provincial de la Citerior actualment coneguda que exercí aquest càrrec a perpetuïtat, com si considerem que la "p. H. C." fa referència al dedicant, cosa que faria considerar que aquesta flaminica perpetua d'Aeso va ésser honorada públicament per l'assemblea provincial a Tarraco, certament també una molt alta i inusual distinció.

En fi, la importància d'aquesta família, tan estretament lligada a les estructures polítiques, militars i ideològiques de l'Estat Romà, devia superar àmpliament l'estricta àmbit municipal d'Aeso. Un testimoni segur, pel que fa a això, ho constitueix la inscrip-

ció de Tarraco dedicada a Aemilia Paterna, tant si es considera la "p. H. C." de la última línia de l'epígraf en un o en un altre sentit dels indicats. Això quedaria molt reforçat si fos certa la relació de parentiu amb C. Aemilius Fratern., primer individu conegut i datable que ocupà el càrrec de flamen provincial de la Citerior, i l'adopció, proposada per G. Alföldy, de L. Iunius Maro Aemilius Paternus, també flamen provincial de la Citerior, per l'aesonenc L. Aemilius Paternus.

D'altra banda, el gentilici Aemilius apareix documentat per una altra inscripció d'Aeso (nº 30). Es tracta d'un epígraf dedicat a un difunt, el nom exacte del qual es desconeix per trencament de la pedra, bé que evidentment el seu nomen hagué d'ésser el d'Aemilius, dedicat, ex testamento, pels hereus: la seva mare, Fabia C..., la seva germana Aemilia Pres..., i el seu oncle patern, L. Aemilius C. f. Crescentinus. Probablement aquesta família estava emparentada amb uns Aemilii testimoniats en un epígraf de Tarraco (RIT 501), com ja assenyala Alföldy en publicar aquesta inscripció i nosaltres mateixos a la nostra tesi de llicenciatura (Pons 1976, p. 129-131).

-ANTONII.

Nº 35.- Inscripció dedicada per Porcia Serana al seu

fill G. Antonius G. f. Gal. Verecundus, bis duumvir
i tribunus militum legionis III Augustae bis.

G. Antonius Verecundus ascendí, doncs, al rang eqües tre ja que després d'haver estat duumvir d'Aeso en dues ocasions, exercí per dues vegades el càrrec de tribú militar de la legió III Augusta, unitat que tingué la seva base a Àfrica durant l'Imperi (cap. XIII, 1).

El gentilici Antonius apareix documentat a Aeso per la inscripció sepulcral d'Antonia Saturnina Luci Antoni Silvani liberta (nº 36), de la qual ja ens hem ocupat en el capítol precedent. Probablement L. Antonius Silvanus era també un individu de destacada posició, car Antonia Saturnina subratlla molt especialment la personalitat del seu patró, possiblement membre de la mateixa família de G. Antonius Verecundus.

Es probable que la dedicant de l'epígraf pertanyi a alguna de les dues famílies de l'oligarquia local de nomen Porcius, de les quals tractarem més endavant. A. D'Ors (D'Ors 1972, p. 66) considerà que tal vegada aquesta Porcia devia ser germana del magistrat municipal L. Porcius L. f. Quir. Serenus (nº 38); però el cognomen d'aquesta dona és Serana, no Serena, com erroniamment recollia aquest autor. Seranus és, d'altra banda, un antropònim romà que domina a la regió

ibèrica oriental i a la Celtibèria, segons ha fet notar J. Untermann en el seu atlas antroponímic (Untermann 1965, pp. 161-162). Val a dir, en fi, que una inscripció funerària de Rubí (nº 115) dóna testimoni d'una dona homònima, Porcia L. f. Serana, la qual dedica l'epígraf al seu fill, mort als 27 anys, L. Porcius Nepos.

-ATILII.

La gens Atilia ens és coneguda a Aeso per dues inscripcions (núms. 26 i 31), bé que ignorem si corresponen a una mateixa família. Les dones que hi trobem testimoniades són, segurament, d'una destacada posició social.

Nº 26. - Inscripció dedicada per Atilia L. fil. Vera a L. Aemilius L. fil. Gal. Paternus, primi pilaris, praefectus fabrum, centurio de diferents legions i de les cohorts urbanes i pretòries, trecenarius de la legió II Augusta i primus pilus, condecorat en tres ocasions per l'emperador Trajà, dues vegades a Dàcia i una altra a Parthia.

Atilia Vera era, probablement, l'esposa de L. Aemilius Paternus, també testimoniada a dues altres inscripcions (núms. 25 i 26), membre de la molt important família aesonenca dels Aemilii, de la qual acabem de tractar.

Es opinió estesa entre els investigadors (Ritterling, 1925, col. 1584 i 1640; Stein PIR² I, p. 266; Pflaum 1970, p. 357; Le Roux 1972, pp. 97 i 110) que aquesta dona era filla del famós primi pilus de la legió VII Gémina Atilius Verus, abans centurió de la legió V Macedònica a Moesia a començament del regnat de Neró (AE, 1912, 188), de l'heroica mort del qual l'any 69, en la batalla nocturna sostinguda entre les tropes de Vespasià i de Vitel·li a Cremona, ens parla Tàcit (Tac., Hist. III, 22).

Atilius Verus ha estat considerat d'origen hispà per E. Ritterling (Ritterling 1925, col. 1584) i per H. G. Pflaum (Pflaum 1970, pp. 357, 377, 379 i 380), bé que P. Le Roux (Le Roux 1972, pp. 119-120 i apèndix II) el prefereix d'origen itàlic pel seu nom i carrera. Assenyalem, però, pel que fa a això, que el gentilici Atilius apareix testimoniats, deixant a part Aeso, a diferents llocs de la Catalunya no-litoral -Artés (nº 9), Ilerda (nº 76 i RIT 372) i Castellserà (nº 90)-, així com també el cognomen Verus -Auso (nº 22) i Gerunda (RIT 293)-, cosa que no permet descartar una procedència similar a la del seu suposat gendre, L. Aemilius Paternus, i encara menys si tenim en compte l'estesa tendència a la professió militar entre els pobladors de la Catalunya interior, com veurem més endavant (cap. XIII).

Nº 31.- Inscripció funerària, de difícil lectura per la seva deficient conservació, dedicada a la sogra Atilia Paterna Aesaonensis, filla d'Atilius Maternus, de 75 anys.

Atilia Paterna, igualment que Aemilia Paterna (núms. 28 i 29) i Fulvia Catulla (nº 46), subratlla en el seu nom el seu origen municipal aesonenc, bé que aquí amb una peculiar grafia. D'altra banda, els cognomina Paternus-a i Maternus-a, ambdós estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispània antiga (Untermann 1965, pp. 143-145), abunden en aquesta comunitat municipal, essent els de diferents membres de tres conegudes famílies de l'aristocràcia municipal, els Aemilii (núms. 25-29), els Fabii (nº 43) i els Terentii (CIL VI 27.198). El nom d'aquesta dona, apunta, doncs, cap a la seva pertinença a una família de l'aristocràcia local.

-FABII.

L'epigrafia d'Aeso documenta l'existència de diversos individus amb el gentilici Fabius, bé que, d'acord amb l'actual documentació, ignorem si tots ells pertanyien a un tronc familiar comú.

Dos membres d'aquesta gens, concretament Fabia Fusca i Q. Fabius ..., tenen un interès especial per al te

ma que ens ocupa, car ambdós apareixen vinculats per matrimoni amb importants famílies de l'aristocràcia municipal, els Aemilii, dels quals acabem de tractar, i els Licinii, dels quals ens ocuparem de seguida.

Fabia Fusca (nº 24).- És l'esposa de L. Aemilius Maternus, duumvir, i mare d'Aemilia L. f. Materna. Segurament fills d'aquest matrimoni també ho eren, d'acord amb l'stemma proposat per Hübner (CIL II p. 595), M. Aemilius L. f. Fraternalus (nº 25), L. Aemilius L. f. Paternalus (núms. 25, 26 i 27) i Aemilia L. f. Paterna (núms. 28, 29 i RIT 319).

Q. Fabius... (no testimoniats per cap epígraf, bé que el seu nom es dedueix a partir del dels seus fills).- És el marit de Licinia M. f. Numantina (núms. 42 i 43), filla del molt important magistrat municipal M. Licinius L. f. Quir. Celtiber (núms. 40 i 41). Fills d'aquest matrimoni varen ésser Q. Fabius Q. f. Gal. Maternalus (nº 43) i Q. Fabius Licinianus (nº 41), el qual, després d'haver estat adoptat pel seu avi matern, passà a denominar-se M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus (nº 42), ambdós magistrats municipals de la ciutat i dels quals tractarem de seguida en estudiar els Licinii.

D'altra banda, coneixem uns altres Fabii a l'epigrafia d'Aeso: Fabia C... (nº 30), també vinculada pel

seu matrimoni amb uns Aemilii, als quals ja ens hem referit en tractar de la família de l'aristocràcia local de similar gentilici, i Fabia M. Fabii Proximi f(ilia) Proxima (nº 53), honorada en una inscripció fragmentada.

-FULVII.

La gens Fulvia ens és coneguda per dues inscripcions (núms. 45 i 46), bé que ignorem si corresponen a una mateixa família. Els individus que hi són testimoniats són, sens dubte, d'una destacada posició social.

Nº 45.- Inscripció funerària de L. Fulvius L. f. Quir. Saturninus, dedicada pel seu fill L. Fulvius L. f. Quir. Celtiber.

El cognomen Celtiber, també testimoniats a la família dels Licinii, igualment adscrita a la tribu Quirina, segons veurem de seguida, és un antropònim basat en l'ètnic corresponent (Albertos 1966, p. 84). J. Untermann (Untermann 1965, p. 99) assenyala la natural mancaça d'aquest nom a la Celtibèria i la seva aparició a les zones marginals d'aquesta regió i a d'altres parts de la Península, tot considerant que aquest antroponímic és l'ètnic que es podria atribuir a celtibers immigrants a països no-cèltics. Cal tenir present, pel que fa a això, el caràcter de focus d'emi-

gració que sembla que tingué la Celtibèria de l'època, com suggereixen les dades epigràfiques de les quals avui disposem (Garcia Bellido 1962, p. 40 ss.). Sembla, doncs, que aquesta família era d'origen forà, de Celtibèria, tal com hem comentat en tractar monogràficament d'Aeso (cap. VIII, 1).

Nº 46.- Inscripció funerària dedicada pel llibert Fulvius Homullus a la seva patrona, morta als quaranta anys, Fulvia L. Fulvi Restituti fil(ia) Catulla Aesonensis.

Fulvia Catulla, igualment que Aemilia Paterna (núms. 28 i 29) i Atilia Paterna (nº 31), subratlla en el seu nom el seu origen municipal aesonenc. D'altra banda, el cognomen Catullus, un dels noms estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic (Untermann 1965, pp. 94-95), suggereix una relació de parentiu amb una coneguda família de l'aristocràcia municipal, els Porcii adscrits a la tribu Galeria, tots els membres de la qual duen aquest mateix sobrenom. El seu nom i la seva condició de patrona permeten, doncs, considerar que, sens dubte, gaudia d'una destacada posició social i econòmica.

-IULII.

Nº 49.- Inscripció fragmentada i avui perduda de C.

Iulius Gal. Lepidus Iessonensis, primi pilaris, centurio a diferents legions i adlectus in numerum decurionum ab ordine Barcinonensium, dedicada pels hereus d'acord amb la seva voluntat testamentària, sota la cura dels lliberts Agathopus, Throphimus i Polycarpus, al lloc atorgat per decret dels decurions.

El fet que els hereus i lliberts de C. Iulius Lepidus, seguint la seva voluntat testamentària, li dediquin una inscripció a Aeso fa considerar que aquest destacat ciutadà i militar, natural de Iesso i estretament relacionat amb Barcino, segurament també degué posseir propietats en aquest municipium de la Conca de Tremp. Aquí, però, no tractarem de C. Iulius Lepidus, ni dels Iulii Scapulae, important dinastia senatorial de l'època dels Antonins i Severs recentment considerada de probable origen aesonenc pel fet de suposar-la emparentada amb aquest primi pilaris (Alföldy 1968, pp. 45, 57 i 58), sinó en parlar de Iesso, comunitat de la qual Lepidus era originari (cf. infra). Assenyallem només aquí que el gentilici Iulius apareix testimoniats en un altre epígraf de les rodalies d'Isona (nº 50); es tracta d'una inscripció fragmentada, procedent d'Abella, dedicada per una dona anomenada Iulia.

-LICINII.

El gentilici Licinius apareix molt ben testimoniats a

l'epigrafià d'Aeso. És el nomen d'una important família de la seva aristocràcia municipal, la de M. Licinius Celtiber, de la qual ja ens hem ocupat monogràficament en un treball precedent (Pons 1979 a), i d'un altre membre de l'aristocràcia local, Licinius Silvanus, vinculat per matrimoni a la dels Porcii Gal. Catulli, bé que ignorem si estava emparentat amb la família de Celtiber. Cal tenir present, pel que fa a això, l'abundància d'aquest nom a Catalunya, el més freqüent, conjuntament amb el de Porcius, a les terres no-litorals del país. D'altra banda, tenim uns altres dos testimonis del gentilici Licinius, una inscripció molt fragmentada provinent de la pròpia Isona (nº 44) i un fragment d'inscripció sepulcral trobat en un camp del terme de Covet, a les proximitats d'Isona (nº 56), amb un possible testimoni de rang eqüestre (Pons 1979 a, pp. 104-106). Hi ha, encara, el topònim Santa Linya, al sud d'Àger, a la Noguera, del qual s'ha conjeçurat la relació amb aquesta gens d'Aeso.

LA FAMÍLIA DE M. LICINIUS CELTIBER.

Actualment coneixem quatre inscripcions que testimonien diferents membres d'aquesta important família de l'aristocràcia municipal.

Nº 40.- Inscripció aixecada per L. Terentius Terentianus al seu tutor M. Licinius L. f. Quir. Celtiber, aedilis i duumvir.

M. Licinius Celtiber també apareix honorat a la inscripció següent. L. Terentius Terentianus probablement estava emparentat amb M. Terentius Paternus Aesonensis, difunt d'una inscripció funerària de Roma (CIL VI 27.198), dedicada pel libertus i educator Licinius Polytimus, possiblement llibert de M. Licinius Celtiber, com ja hem comentat en el capítol precedent.

Nº 41.- Inscripció aixecada per Q. Fabius Licinianus al seu avi M. Licinius L. f. Quir. Celtiber, aedilis i duumvir.

M. Licinius Celtiber també apareix documentat a la inscripció precedent, El cognomen de Q. Fabius Licinianus remarca la personalitat del seu avi matern, ja abans d'haver estat adoptat per ell, adopció coneguda indirectament en posar en relació aquesta inscripció amb la següent.

Nº 42.- Inscripció aixecada per Licinia M. f. Numantina al seu fill M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus, duumvir.

El nom de M. Licinius Celtiber Fabius Licinianus i

els diferents vincles de parentiu expressats a les inscripcions d'aquesta família permeten saber que l'individu honorat en aquesta inscripció no és altre que Q. Fabius Licinianus, dedicant de la inscripció precedent, un cop adoptat per M. Licinius Celtiber, el seu avi matern. Licinia Numantina, qui també apareix com a dedicant en una altra inscripció (nº 43), era, doncs, sens dubte, filla del molt important magistrat municipal M. Licinius Celtiber.

Nº 43.- Inscripció aixecada per Lic(inia) M. f. Numantina al seu fill Q. Fabius Q. f. Gal. Maternus, aedilis.

Licinia Numantina, també testimoniada a la inscripció precedent, s'havia casat, doncs, amb un individu, no testimoniats a cap epígraf, de nom Q. Fabius, segons es desprén dels noms dels seus fills, particularment de l'honorat en aquesta inscripció. El cognomen Maternus, un dels elements estudiats per J. Untermann al seu atlas antroponímic (Untermann 1965, pp. 143-145), és freqüent a Aeso (núms. 24 i 31), segons ja hem subratllat anteriorment. En aquest cas potser es podria explicar per la importància de la família materna. Noti's, en fi, la tribu d'aquest jove, diferent a la de la família Licinia.

Aquests quatre epígrafs permeten, doncs, reconstruir

tres generacions d'aquesta família i constatar la destacada importància del magistrat municipal M. Licinius Celtiber i del seu llinatge.

M. Licinius L. f. Quir. Celtiber (núms. 40 i 41) era, doncs, el pare de Licinia M. f. Numantina (núms. 42 i 43), la qual es casà amb un Q. Fabius (individu no testimoniats a cap epígraf). Fills d'aquest matrimoni foren: Q. Fabius Licinianus (nº 41), qui ulteriorment fou adoptat pel seu avi matern, prenent el nom de M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus (nº 42), i Q. Fabius Q. f. Gal. Maternus (nº 43).

Al si d'aquesta família destaca poderosament la personalitat del magistrat municipal M. Licinius Celtiber. Els cognomina dels néts subratllen clarament la importància de la família materna, particularment en el cas de Q. Fabius Licinianus, el qual, a més, apareix dedicant una inscripció al seu avi matern. Més significativa pel que fa a això és, però, la ulterior adopció d'aquest nét per Celtiber. M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus, duumvir, i, probablement també, el seu germà Q. Fabius Maternus, aedilis, deuen, doncs, la seva posició social al destacat prestigi i riquesa que sens dubte tenia el seu avi matern a la comunitat. Cal notar, a més, que és precisament la seva mare, Licinia Numantina, que sens dubte gaudia d'una destacada posició al si de la família, qui eri

geix les dues inscripcions dedicades respectivament a ambdós fills, cosa que, d'altra part, fa suposar que ells obtingueren les magistratures municipals en una edat bastant jove i segurament per la importància de la família materna. Aquestes circumstàncies suggereixen que M. Licinius Celtiber no degué tenir descendència masculina i que els néts actuaren com els directes beneficiaris de la seva posició política.

La importància de M. Licinius Celtiber ultrapassa, però, el marc estricte de la família, projectant-se també sobre individus de diferent gens, la Terentia, segons comentarem més endavant.

En fi, els cognomina Celtiber i Numantina de pare i filla suggereixen, per les raons que acabem d'exposar en tractar dels Fulvií també adscrits a la tribu Quirina i un dels quals du el sobrenom de Celtiber (nº 45), que aquesta família era possiblement d'origen forà, concretament celtibèric, qüestió a la qual ja ens hem referit anteriorment en parlar monogràficament d'Aeso (cap. VIII, 1). Cal tenir present, pel que fa a això, el caràcter de focus d'emigració que sembla que tingué la Celtibèria de l'època, com suggereixen les dades epigràfiques de les quals avui disposem (García Bellido 1962, p. 40 ss.).

LICINIUS SILVANUS.

Es tracta, sens dubte, d'un membre de l'aristocràcia

municipal, testimoniats per una única inscripció que segons sembla formava part d'un gran monument funeràri, que pertanyia a la família dels Porci Gal. Catulli, la de l'esposa.

Nº 33.- Inscripció funerària de Porcia M. f. Catulla aixecada per voluntat del seu marit Licinius Silvanus.

Porcia Catulla, qui també apareix documentada en unes altres dues inscripcions (núms. 32 i 34), era membre d'una important família de l'aristocràcia municipal de la qual tractarem de seguida.

G. Alföldy (Alföldy 1973, p. 77; id. com. a RIT 288) considera que probablement Licinius Silvanus estava relacionat amb la molt important família, primer de rang eqüestre i després senatorial, dels Licini Silvani Graniani (L. Petersen, PIR² V, pp. 58-59, núms. 247-249; Guitart 1976, pp. 25-34). Actualment coneixem tres membres d'aquesta família: Q. Licinius M. f. Gal. Silvanus Granianus, praefectus orae maritimae Laetanae, procurator Augusti i flamen provincial de la Citerior, d'època flàvia, Q. Licinius Silvanus Granianus, consul suffectus al 106, i Q. Licinius Q. f. Silvanus Granianus Quadronius Proculus, IIIvir ad monetam i tribunus militum leg. VI Victricis, de la primera meitat del s. II. Es tracta d'una família probablement originària de Tarraco (RIT 288, 289 i

321), o tal vegada de Baetulo, població amb la qual estigueren íntimament lligats (AE, 1936, 66 = ILLER 5829 i CIL II 4609), de la qual fou nomenat patronus l'any 98 un dels seus membres, Q. Licinius Silvanus Granianus, probablement el futur cónsul de l'any 106. La freqüència del gentilici Licinius i el fet que el cognomen Silvanus sigui molt comú a Catalunya, ens aconsellen, però, prendre amb les màximes precaucions la relació proposada per G. Alföldy entre aquest membre de l'aristocràcia municipal d'Aeso i la família dels Licinii Silvani Graniani, senatorial ja des d'època de Trajà. Sembla, doncs, que aquesta relació s'ha de reduir a una mera possibilitat, avui impossible de confirmar.

D'altra banda es possible, pel seu cognomen comú, la relació de Licinius Silvanus amb L. Antonius Silvanus, patró d'Antonia Saturnina (nº 36), de qui ja hem parlat en tractar de la gens Antonia.

EL TOPÒNIM SANTA LINYA.

En fi, hem de referir-nos, pel que fa a aquesta gens, al topònim Santa Linya, nom d'un poble de la Noguera, bastit on s'alçava l'antic castell d'aquest nom, a la dreta de la Noguera Pallaresa, al sud d'Ager i a l'indret del pantà de Camarasa.

És una opinió molt generalitzada entre els estudiosos

que el nom Santa Linya, que no té explicació hagionòmica, sigui d'origen romà o llatí, bé que no hi ha unanimitat pel que fa al mot que donà origen al segon element. El p. Jaume Pasqual, abad de Bellpuig de les Avellanes i gran coneixedor de les antiguitats de la zona, ja considerà que aquest nom és contracció de saltus Liciniae, recordant la família Licinia, tan poderosa a Isona segons les làpides; una etimologia que ja fou recollida per J. Traggia (Traggia 1792, vol. II, pp. 211-212) i més modernament per altres estudiosos: C. Rocafort (Rocafort, Província de Lleyda, Barcelona, s.a., p. 300, vol. de la Geografia General de Catalunya dirigida per F. Carreras y Candi), P. Català i Roca (Els castells catalans, vol. VI, primera part, Barcelona, 1979, p. 443), ... Així ho fan pensar un conjunt de grafies diferents del nom d'aquest lloc en documents medievals: Sancta Lidinia (1067), Salta lizenia i Saltalizenia (1086), Saltelzinie (1093), Saltu elzinie (1167), Sancta Lizinia (1131), Santalizinia (1140), Saltu Elzinie (1150), Saltuliyne (1163), Saltu Eldinie (1180 i 1188), Sancta Lezina (1178), Sancta Licinia (1184), Sancta Leinia (1201), Sancta Licinia (1208), ... (Els castells de Catalunya, vol. VI, primera part, Barcelona, 1979, p. 443-449).

Tanmateix, cal tenir present, pel que fa a la relació d'aquest topònim amb els Licinii d'Isona, la considerable distància que hi ha entre els dos llocs i

l'existència de la gran barrera orogràfica del Montsec, bé que la comunicació entre ambdues zones en època antiga sembla testimoniada per les restes trobades al coll d'Àger d'una via romana que es considera que devia menar al Pallars (Gallardo 1934).

En fi, val a dir, pel que fa a aquest suposat origen del nom Santa Linya, que Livi fa esment, a Hispania, del Saltus Castulonensis (Liv. XXII, 20 i XXVI, 20), l'actual Sierra Morena, i del Saltus Manlianus (Liv. XL, 39), segons A. Schulten a la vall del Jalón (Schulten, F.H.A. III, pp. 189 i 217), i, d'altra banda, que existeixen dos topònims que semblen tenir un origen similar al que comentem, ambdós també de la zona situada immediatament al sud dels primers estreps del pre-Pirineu. Un és el de Linya, al Solsonès, parròquia del municipi de Navès, dins del terme de la qual es trobà, a començament de segle, el forn de ceràmica sigillata d'Abella del s. I. (Serra Vilaró 1925). El segon es el de Santa Lecina, nom d'un poble de l'Aragò, del Somontano, situat a la vora dreta del Cinca, aigua amunt d'Alcolea de Cinca, del qual també es conjectura que provingui d'un Saltus Liciniaë (Lostal 1977, p. 41). Santa Linya no és, però, l'únic topònim de la regió pirinenca i pre-pirinenca que pugui tenir el seu origen en un dels gentilicis romans testimoniats a l'epigrafia d'Aeso. El topònim Valira, nom de cinc rius de la

regió, de les conques de la Noguera Ribagorçana, del Flamicell i del Segre, prové, amb tota seguretat (Coromines 1970 a, p. 10; id. 1970 b, pp. 83-84), del gentilici romà Valeria -bé que potser a través de l'estesa invocació que es tingué a la regió per Sant Valeri, bisbe de Saragossa de finals del s. III i començament del IV (Coromines 1970 b, p. 84-85)-, qües_{tió} a la qual ens referirem de seguida.

-MARCII (?).

El gentilici Marcius només ens és conegut a Aeso per una única inscripció, fragmentada o mal llegida, i encara de discutible procedència local.

Nº 122.- Inscripció dedicada a L. Marcius, aedilis, duumvir i flamen.

Es tracta, evidentment, d'una inscripció fragmentada o mal llegida, ja que hi manca, si més no, part del nom de la persona honorada -filiació, tribu i cognomen, potser en una segona línia perduda-, i, d'altra banda, de procedència poc clara.

R. Pita (Pita 1953, p. 105) donà notícia d'aquesta inscripció, juntament amb la de G. Antonius Verecundus (nº 35), com a procedent d'Isona i conservada al Museu de Lleida, figurant amb tal origen a la ulterior publicació a diferents repertoris epigràfics d'àmbit general, Hispania Antiqua Epigràfica, l'Année Épigraphique i Inscripciones Latinas de la España

ña Romana. Cal tenir present, però, que cap altra inscripció d'Aeso documenta aquest gentilici -hem de recordar, pel que fa a això, com ja hem comentat anteriorment (cap. VIII, 1), que cap de les nombroses inscripcions trobades a Isona amb posterioritat al CIL II no ha aportat cap nou gentilici als ja coneguts per Hübner, sinó que han vingut a reforçar les importants famílies locals ja conegudes per aquell autor-i, d'altra banda, que cap dels nombrosos magistrats municipals coneguts de la ciutat coronà la seva carrera amb el flaminat.

És, doncs, probable que aquest epígraf provingui de la mateixa Lleida, essent aquesta la procedència acceptada per R. Etienne per a aquest flamen municipal (Etienne 1958, p. 212). Donen suport a aquesta consideració el fet que la majoria dels magistrats municipals d'aquesta ciutat coronin llur carrera amb el flaminat i l'existència d'una important i ben documentada família de l'aristocràcia municipal de nomen Marcus, entre els membres de la qual figura un G. Marcus Gal. Masclus, aedilis, duumvir i flamen (nº 73), a la qual pogué haver pertangut el personatge que ens ocupa.

En fi, F. Lara ometé aquesta inscripció a la seva Epigrafia Romana de Lérida. Això ens porta a no descartar, d'altra banda, el fet que la inscripció que ens ocupa no sigui, en realitat, més que una lectura de-

ficient de la dedicada a Ilerda al magistrat municipal G. Marcius Masclus (nº 73), del qual parlarem més endavant, també conservada al Museu d'aquella ciutat.

-PORCII.

El gentilici Porcius es troba ben testimoniats a Aeso, a mitja dotzena d'inscripcions. Tanmateix, els membres aesonencs d'aquesta gens, els quals ja foren objecte d'unes ràpides consideracions per A. D'Ors a la Miscel·lània Epigràfica d'Emerita XL (D'Ors 1972, p. 66), apareixen clarament agrupats en dues famílies, ambdues pertanyents a l'oligarquia local, però adscrites a una tribu diferent, uns a la Galeria (núms. 32-34) i els altres a la Quirina (núms. 38 i 39). Coneixem, encara, una Porcia Serana (nº 35), mare del magistrat municipal i tribú militar G. Antonius Verecundus, de la qual ja hem parlat anteriorment en tractar de la gens Antonia, probablement membre d'alguna d'aquestes famílies, bé que la gran abundància d'aquest nomen al país no permet d'assegurar-ho. Analitzarem, doncs, aquest Porcii separats per famílies, i no d'una manera conjunta, com feu aquell autor.

PORCI GAL.

Actualment coneixem tres inscripcions d'aquesta famí

lia: dues làpides sepulcral·s trobades a la mateixa Isona (núms. 32 i 33), que devien formar part d'un gran monument funerari, i una tercera inscripció trobada al cementiri de Covet, a les rodalies d'Isona (nº 34). Ignorem, per manca de context arqueològic, si aquesta última inscripció procedeix en realitat d'Isona o si, contràriament, correspon a una propietat rural d'aquesta família.

Nº 32.- Inscripció dedicada per Porcia M. f. Catulla al seu germà M. Porcius M. f. Gal. Catullus, duumvir bis.

Nº 33.- Inscripció dedicada per voluntat "ex voluntate" de Licinius Silvanus a la seva esposa Porcia M. f. Catulla.

Nº 34.- Inscripció dedicada per Porcia M. f. Catulla a la seva tia paterna i sogra Porcia.. f. Catulla.

Lògicament l'stemma d'aquesta família ofereix diferents possibilitats, car no sabem si la Porcia M. f. Catulla testimoniada a les dues primeres inscripcions, versemblantment la mateixa persona, s'ha d'identificar amb la dona honorada a la inscripció de Covet o amb la dedicant de l'epígraf, bé que aquesta última possibilitat ens sembla la més probable.

Aquesta família Porcia, adscrita a la tribu Galeria, apareix, doncs, estretament vinculada amb uns Lici-

nii, dels quals hem parlat anteriorment, pel matrimoni de Porcia M. f. Catulla amb Licinius Silvanus (nº 33) i possiblement també per un altre enllaç matrimonial en la generació anterior, si identifiquem l'esposa de Silvanus amb la dedicant de la inscripció de Covet (nº 34). El cognomen Catullus-a, un dels elements estudiat per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispania antiga (Untermann 1965, pp. 94-95), és dut per tots els membres d'aquesta família, cosa que fa pensar en un sobrenom de tipus familiar. Aquesta circumstància suggereix una possible relació entre aquest Porcii i Fulvia Catulla Aesonensis (nº 46), una dona de posició acomodada i de la qual ja hem parlat anteriorment.

Hem de subratllar la destacada importància que sembla que tenia Porcia M. f. Catulla en el si d'aquesta família, si tenim en compte els tres epígrafs coneguts. No es tracta, però, d'un cas únic a Aeso, car coneixem altres dones que sembla que tingueren una destacada importància tant a nivell familiar, com és el cas de Licinia Numantina (núms. 42 i 43) i de Porcia Procula (núms. 38 i 39), com a nivell públic de la mateixa comunitat, com és el cas d'Aemilia Paterna, flaminica perpetua de la ciutat (núms. 28 i 29). Bé que no és un fenomen exclusiu d'aquesta comunitat municipal, car en coneixem algun exemple més en altres

llocs del país, a Ilerda estudiarem el de Marcia Tempestiva (núms. 73, 74 i 75), aquests testimonis són particularment abundants a Aeso, essent probablement un reflex, en el si d'aquesta romanitzada comunitat municipal, de la importància de la dona en l'estructura familiar de la població autòctona pirinenca, qüestió de la qual tractarem en pàgines ulteriors (cap. XV, 4).

En fi, fora d'Aeso també coneixem una Porcia Catulla a Artés, al Bages, testimoniada en una inscripció funerària (nº 9), a ella dedicada pel seu marit L. Atilius Atilianus.

PORCII QUIR.

Actualment coneixem dos epígrafs on apareixen individus d'aquesta família, un procedent de la mateixa Isona (nº 38) i un altre trobat al terme de Castilló, entre Covet i Abella, a les rodalies d'Isona (nº 39). Ignorem, per falta de context arqueològic, si aquesta última inscripció procedeix en realitat d'Isona o si, contràriament, correspon a una propietat rural d'aquesta família.

Nº 38. - Inscripció dedicada a L. Porcius L. f. Quir. Serenus, quattuorvir i duumvir, per la seva filla Porcia Procula, en compliment de la seva voluntat testamentària.

Nº 39.- Inscripció dedicada a L. Porcius L. f. Quir. Priscus per la seva germana Porcia Procula, segons voluntat testamentària de Porcius Serenus.

El magistrat municipal L. Porcius Serenus era, doncs, el pare de L. Porcius Priscus i de Porcia Procula. A. D'Ors (D'Ors 1972, p. 66) considerarà que tal vegada aquest magistrat municipal degué ser germà de la Porcia mare del tribú militar G. Antonius Verecundus (nº 35); però el cognomen d'aquesta dona és Serana, no Serena, com erròniament recull aquest autor. Sembla, d'altra banda, que Porcia Procula, la filla d'aquest magistrat municipal, tingué una destacada importància dins de la família, car figura com a hereva i, com a tal, dedicà les dues inscripcions que en tenim. En fi, fora d'Aeso tenim testimoniada una Porcia Procula en una inscripció de Tarraco, que li fou dedicada pel seu fill Mummius Marinus (RIT 466). És possible que aquesta dona sigui la mateixa que coneixem a Aeso, qui en aquest cas, i com tants d'altres individus de les terres interiors del país (cap. XIV, 3), hauria deixat la seva comunitat d'origen per establir-se a Tarraco; la freqüència del gentilici Porcius i el fet que el cognomen Proculus sigui usual a Catalunya no ho fan, però, massa versemblant.

-TERENTII.

La gens Terentia ens és coneguda per dues inscripcions, una procedent de la mateixa Isona (nº 40) i l'altra de Roma (CIL VI 27.198), probablement pertanyents a una mateixa família. Els individus que hi apareixen són, sens dubte, d'una destacada posició social.

Nº 40.- Inscripció aixecada per L. Terentius Terentianus al seu tutor M. Licinius L. f. Quir. Celtiber, aedilis i duumvir.

L. Terentius Terentianus estava, doncs, sota la tutela de l'important magistrat municipal M. Licinius Celtiber, de qui ja hem tractat àmpliament a les pàgines precedents (D'Ors 1953, p. 402).

CIL VI 27.198.- Inscripció funerària de M. Terentius Paternus, d'Hispania Citerior, d'Aeso, mort als 18 anys, dedicada per Licinius Polytimus, libert(us) et educator.

L'edat de la defunció de M. Terentius Paternus i el fet que la seva làpida funerària fos erigida per un educator suggereixen que aquest jove d'Aeso, sens dubte membre de l'aristocràcia local, possiblement s'ha via traslladat a la Urbs per a la seva formació cultural (cap. XV, 1). El cognomen Paternus, un dels noms estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic (Untermann 1965, p. 143), és freqüent a Aeso

(núms. 25-27 i 31), qüestió de la qual ja hem tractat en parlar monogràficament d'aquesta població (cap. VIII, 1).

La vinculació d'aquests Terentii d'Aeso amb M. Licinius Celtiber es constata clarament a través de L. Terentius Terentianus, de qui aquell era el seu tutor. Probablement, però, la protecció o tutela de Celtiber s'estenia a altres membres d'aquesta gens, possiblement també sobre M. Terentius Paternus testimoniada a Roma. Convé subratllar, pel que fa a això, que l'educator d'aquest jove d'Aeso mort a la Urbs era un llibert de nomen Licinius, qui possiblement no era de M. Licinius Celtiber, com ja hem comentat al capítol precedent (cap. XI, 1). La raó de la protecció de la qual sembla que gaudiren aquests Terentii d'Aeso per part d'aquell destacat membre de l'aristocràcia municipal potser s'ha de buscar en un origen celtibèric comú; una procedència que, en el cas dels Terentii, es veu recolzada per una possible relació de parentiu amb una família de similar nomen testimoniada en una inscripció d'Uxama (CIL II 2828), probablement adscrita a la tribu Quirina, dos membres de la qual porten el cognomen Paternus-a. Es tracta, doncs, d'un nou element que ve a insistir en la destacada importància de M. Licinius Celtiber, importància que segons sembla s'hauria estès més enllà de l'es-

tricte àmbit familiar.

-VALERII.

Nº 37.- Inscripció aixecada pels collegia kalendarium et iduaria duo al molt generós ciutadà L. Val(erius) L. fil. Gal. Faventinus, duumviralis, pel fet d'haver ajudat la plebs amb una compra de blat i per altres mèrits seus "qui annona frumentaria empta plebem adiuvit et ob alia merita eius".

Es tracta evidentment d'un epígraf valuosíssim per diferents aspectes, segons ja hem tingut ocasió de comentar en diferents moments d'aquest treball (cap. IV, 3; V, 1; VIII, 1 i X, 1 i 2). Aquí, però, només hem de referir-nos, òbviamment, a la figura de L. Valerius Faventinus, personatge del qual també ja ens hem ocupat en dos treballs precedents (Pons 1979 b; id. 1982), cosa que ens permet de resumir les consideracions allí exposades.

De bell antuvi la inscripció reflecteix clarament la molt destacada posició social i econòmica d'aquest ciutadà i dignatari duumviral d'Aeso, capaç de socórrer la plebs amb els seus recursos particulars, sens dubte en un moment d'especials dificultats alimentàries, a les quals no degueren haver pogut fer front els mecanismes ordinaris de l'annona municipal (Ro-

dríguez Neila 1975, p. 319 ss.). Es tracta, però, d'una liberalitat, sobre la qual tractarem més endavant (cap. XII, 5), que potser estigué obligada per evitar l'esclat dels avalots que sovint acompanyaven els períodes d'escassetesa i de carestia del blat.

Res se'ns diu en aquest document dels vincles familiars de L. Valerius Faventinus. L'epigrafia hispana, però, testimonia altres individus del mateix nomen i cognomen, tots ells a Catalunya. Una inscripció jurídica de Tarraco (RIT 143) ens ha permès conèixer una sentència judicial de l'any 193, dictada pel governador de la província, L. Novius Rufus (RIR II, nº 152, p. 418; Alföldy 1969, p. 42-43), per la qual es posava fi a un plet, amb tota probabilitat per qüestions de límits, entre una Valeria Faventina, sens dubte una rica propietària de terres, i una comunitat de camperols, els compagani rivi Laurensis o Lavarensis, (cap. IV, 9; V, 1 i X, 3); un conflicte que, segons hem proposat als dos treballs anteriorment citats, sembla que s'ha de situar a l'extrem nord-oest de Catalunya, a l'àrea d'Aeso. D'altra banda, dues inscripcions de Barcino (IRB 212 i 217) testimonien, respectivament, una Valeria L. f. Faventina, a qui s'ha volgut identificar amb la dona del plet de l'any 193, i un Q. Valerius Faventinus.

L'acceptació del parentiu de L. Valerius Faventinus amb aquests individus, certament probable amb la Valeria Faventina del plet de l'any 193 i merament possible amb els testimoniats a Barcino, aportaria una sèrie de precisions a l'entorn de la figura d'aquest destacat membre de l'aristocràcia municipal d'Aeso i a la de la seva família. En primer lloc podríem datar la inscripció de Faventinus segurament a la segona meitat del s. II, circumstància particularment interessant pel que fa a la valoració de la notícia de la seva liberalitat alimentària. En segon lloc ens trobaríem, clarament, davant d'una important família de terratinents, cosa que ajudaria a explicar el destacat poder econòmic de Faventinus. Val a dir, pel que fa a això, que és possible que algun dels rius de nom Valira, nom derivat de la paraula llatina Valeria, de l'extrem nord-oest de Catalunya, dos a la conca alta del Ribagorçana i un a la del Flamicell, degui la denominació a les possessions d'aquesta poderosa família d'Aeso (Pons 1979 b, pp. 114-115; id. 1982, pp. 15-17). En fi, si fos certa la relació amb els Valerii Faventini de Barcino, ens trobaríem davant una important família de l'aristocràcia municipal d'Aeso que també estaria establerta a Barcino. Cal no oblidar, en aquest sentit, que aquestes dues poblacions apareixen unides en la figura del primi

pilaris de Iesso C. Iulius Lepidus (nº 49), adlectus entre els decuriones de Barcino i, segons ja s'ha dit anteriorment, amb propietats a Aeso, lloc on li fou erigida una inscripció pels seus hereus i lliberts.

Els Valerii semblen, doncs, haver estat una important família de terratinents d'aquesta zona pre-pirinenca durant la segona meitat i finals del s. II, però encara molt lligats a la vida municipal d'Aeso, població de la que sens dubte degueren ser una de les més importants famílies de l'època.

B) AITONA (SEGRIÀ).

Una inscripció trobada al terme municipal d'Aitona (nº 69), a la partida dels Vilars, prop de les restes d'una vil·la romana (Pita 1968, p. 332), apareix dedicada per Licinia L. f. Nigrina al seu marit M. Cornelius L. f. Gal. Arrianus, aedilis, duumvir i flamen Augusti.

M. Cornelius Arrianus era segurament un magistrat municipal de la pròxima Ilerda i propietari rural en aquest lloc del Segrià, on possiblement residia de manera permanent o temporal, si tenim present la inscripció trobada allí. Ens ocuparem, doncs, d'aquest personatge en estudiar l'aristocràcia municipal d'Ilerda (cf. infra).

c) AUSO.

Els decuriones Ausetanorum apareixen testimoniats en una inscripció de Barcino (IRB 86), decretant l'e-recció d'un dels nombrosos pedestals dedicats al molt important L. Licinius Secundus, llibert i accensus del poderosíssim senador hispà, tres cops cònsol, L. Licinius Sura i, a més, sevir Augustalis de Tarraco i Barcino (Rodà 1970). La inscripció és de començament del s. II, bé que no anterior a l'any 107, data del tercer i últim consolat de Sura, al qual es fa esment a l'epígraf. Actualment no coneixem cap magistrat municipal de la comunitat. Sabem, però, d'un ric llibert, C. Cornelius Magnio, sevir i evergeta (nº 21), de qui ja hem tractat en el capítol precedent, així com d'alguns ingenui dotats de la ciutadania Romana i adscrits a la tribu Galeria, coneguts per una inscripció provinent dels afores de la població i per una altra del limes del Rin.

-ANTONII.

Coneixem un ciutadà d'aquest nomen per una inscripció procedent del "olí d'en Llobet, masia situada a uns 4 km. de Vic, lloc on devia existir una vil·la de tipus agrícola pel material arqueològic que s'hi ha trobat (Molas 1979, p. 194).

Nº 22.- Inscripció fragmentada dedicada a [..A]nto-
nius Gal. Verus per la seva esposa Cornelia .. f.
Nigrina.

Antonius Verus segurament era, doncs, el propietari de la vil·la coneguda en aquell lloc, on devia residir-hi, si més no temporalment.

El gentilici Cornelius apareix testimoniats en una altra inscripció procedent de la mateixa Auso (nº 21); es tracta de la inscripció votiva erigida per un ric llibert, sevir i evergeta, C. Cornelius Grati lib. Magnio (cap. XI, 1). D'altra banda, el cognomen Nigrina, un dels elements estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispania antiga (Untermann 1965, p. 138-139), sembla, d'acord amb els escassos testimonis dels quals disposem, que era freqüent entre dones de condició acomodada de la Catalunya interior, si tenim en compte els seus enllaços matrimonials. A part de la dona que ens ocupa, dues esposes de magistrats municipals d'Ilerda porten aquest mateix nom, Licinia L. f. Nigrina (nº 69), muller de M. Cornelius Arrianus, i Porcia P. f. Nigrina (nº 70), de C. Licinius Saturninus.

-CAECILII I SEMPRONII.

Una inscripció funerària de mitjan s. I de Germània Superior, del campament de la legió IIII Macedònica,

a Mogontiacum, dóna testimoni de dos ciutadans d'Auso.

CIL XIII 6858 = Pons 1982 b. - Inscripció funerària mètrica dedicada a T. Caecilius T. f. Gale. Ausone, miles de la legió IIII Macedònica i de la centuria de Munatius, de 37 anys i 17 de servei, dedicada, segons la seva voluntat testamentària, per L. Sempronius Auso, de la centúria de Iulius Martialis.

T. Caecilius T. f. Gale. Ausone posseïa sens dubte la ciutadania Romana abans del seu ingrés a la legió, ja que la seva tribu correspon a la d'Auso (Kubitschek 1889, pp. 167 i 189; cap. VII, 1). L. Sempronius Auso, company d'armes i hereu del difunt, era, sens dubte, de similar condició jurídica. Cal recordar, pel que fa a això, que Roma procurà, sobretot durant el s. I, que els individus que s'enrotlessin a la legió gaudis sin, a més de les condicions bàsiques d'un origen ciutadà i un naixement lliure, de la prèvia possessió de la ciutadania Romana (Roldán 1974, p. 244).

La data del trasllat de la legió IIII Macedònica d'Hispania a Germania Superior, cap a l'any 40, moment en el qual aquests dos milites sens dubte ja formaven part d'aquesta unitat (cap. XIII, 1), permet datar amb tota seguretat el naixement d'aquests dos ciutadans d'Auso al primer quart del s. I, car sabem que

el difunt ingressà a la legió als 20 anys i una edat semblant hem de suposar per al dedicant. Es tracta, doncs, deixant a part el molt especial cas del bronze d'Ascoli (CIL I 709), del primer testimoni conegut i datable d'individus dotats de la ciutadania Romana de la Catalunya interior.

D) CALDES DE MALAVELLA.

Els càrrecs i els organismes municipals estan clarament testimoniats per l'epigrafia a Caldes de Malavella, l'Aquae Voconiae dels itineraris i quasi amb tota seguretat l'Aquae Calidae de Plini i Ptolemeu (cap. VI, 1 i 3). Els decurions apareixen documentats en una inscripció del s. II (nº 83), atorgant el permís per erigir en lloc públic una inscripció consagrada a Apol.lo August per a honor i memòria d'un difunt. Coneixem també un magistrat municipal, L. Aemilius Probus Aquicaldensis, aedilis i duumvir (nº 82), membre de l'única família de l'aristocràcia local coneguda a Caldes de Malavella, a la qual fan referència les dues inscripcions que, juntament amb un grafit gravat en un dels murs de les termes, constitueixen tota la documentació epigràfica avui coneguda d'aquesta comunitat municipal.

-AEMILII.

Actualment coneixem dues inscripcions que fan referència a aquesta família de la aristocràcia municipal, adscrita a la tribu Quirina i datable al s. II pel ti pus de la lletra dels epígrafs.

Nº 82.- Inscripció aixecada per L. Aemilius Celatus i Porcia Proba al seu fill, mort als 27 anys, L. Aemilius L. fil. Quir. Probus Aquicald(ensis), aedilis i duumvir.

Cal subratllar la primerenca i molt ràpida carrera municipal de L. Aemilius Probus, car sabem pel capítol LIV de la lex Malacitana que l'edat mínima exigida per a l'exercici de l'edilitat, una de les magistratures menors, era la de 25 anys (D'Ors 1953, p. 315 ss.). Noteu, a més, que aquest magistrat municipal re bé com a cognomen el mateix que el de la mare.

Nº 83.- Inscripció aixecada per Porcia Festa, al lloc atorgat per decret dels decurions, a Apol.lo August per a honor i memòria del seu difunt fill L. Aemilius L. fil. Quir. Celatianus.

Es tracta d'un interessant tipus de memòria votivo-funerària, ben testimoniada en altres punts de Catalunya, fins i tot a la llunyana Aeso (nº 24), i, en general, d'Hispania, del qual parlarem més endavant (cap. XV, 3).

Bé que no podem reconstruir l'stemma d'aquests Aemilii, és evident que els individus documentats en ambdós epígrafs pertanyen a una mateixa família. Així ho permet constatar el gentilici comú, la similar adscripció a la tribu Quirina i els cognomina Celatus i Celatianus.

Es tracta, d'altra banda, d'una família alguns membres de la qual duen un cognomen d'origen pre-romà. Efectivament Celatus i el seu derivat Celatianus és un antropònim indoeuropeu testimoniats diverses vegades a Iliria, Cisalpina, Britania, Galia, etc. (Albertos 1966, p. 83). Una inscripció funerària de Lugdunum (CIL XIII 1850) testimonia també una família en la qual dos dels seus membres, germans entre ells, porten respectivament el cognomen Celadus i Celadianus, formes sonoritzades d'aquells.

En fi, aquests Aemilii apareixen estretament relacionats amb individus de la gens Porcia, si més no per dos matrimonis. Aquest és un gentilici també conegut a la pròxima Gerunda, bé que per una inscripció monumental d'Empúries (CIL II 4626 = IAGIL, ins. lat. 5) aixecada per la rica i generosa Porcia M. f. Severa Gerundensis, de la qual tractarem de seguida (cf. infra.).

E) CALDES DE MONTBUI.

Si les inscripcions de Caldes il·lustren de manera molt clara l'aspecte religiós-termal de la població, amb prou feines ho fan de la vida municipal pròpiament dita (cap. VI, 2). Només una inscripció dedicada a Isis (nº 95) fa esment explícit de la res pública, la qual hi consta atorgant el lloc on aixecar l'epígraf. Curiosament, però, la làpida no procedeix de l'àrea termal, diferentment de les restants inscripcions de Caldes, sinó d'un camp dels afores de la població.

F) EGARA.

Les institucions municipals estan clarament testimoniades a Egara per l'epigrafia. Els decuriones apareixen a dues inscripcions, com a dedicants d'un pedestal a l'emperador Antoni Pius l'any 139 (nº 101) i en una fórmula de concessió d'un lloc públic on erigir un pedestal honorari dedicat a un destacat membre de l'aristocràcia local (nº 104). Coneixem un únic magistrat municipal, Q. Granius Optatus, duumvir Egara (nº 104). A més, dos fragments epigràfics (núms. 102 i 105) donen testimoni d'altres notables individus de la comunitat, potser també magistrats municipals, dels quals, però, es desconeix el nom a causa del

trencament de la pedra.

-GRANII.

Un destacat ciutadà d'aquest nomen ens és conegut per un pedestal honorari que, pel tipus de la lletra, es pot situar dins la primera meitat del s. II.

Nº 104.- Inscripció dedicada a Q. Granius Q. fil. Gal. Optatus, duumvir Egara i tribunus militum, per la seva esposa Grania Anthusa, al lloc atorgat per decret dels decuriones.

Q. Granius Optatus ascendí, doncs, al rang eqüestre, ja que, després d'haver estat duumvir a Egara, exercí el càrrec de tribú militar, bé que desconeixem a quina legió ho féu (cap. XIII, 1).

L'esposa d'aquest magistrat municipal i cavaller era sens dubte, bé que no ho fa notar, lliberta seva; així ho permeten constatar el gentilici comú, la falta de filiació i el cognomen netament hel·lènic (cap. XI, 1). Aquest enllaç matrimonial és un fet evidentment remarcable, bé que no únic -a Hispania sabem també del matrimoni d'un altre cavaller amb una lliberta, concretament a Singilia Barba (CIL II 2016)-, qüestió a la qual ja ens hem referit anteriorment (cap. XI, 4).

Coneixem altres individus de nom Granius, alguns d'ells

d'una destacada posició social, a ciutats de la Catalunya litoral -Tarraco, Barcino i Baetulo- i del País Valencià -Saguntum, Edeta, Saetabis i Dianium-, adscrites a la tribu Galeria, amb els quals pogué haver estat emparentat el personatge que ens ocupa, com ja han apuntat G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà en publicar aquesta inscripció (Fabre-Mayer-Rodà 1981, pp. 25-26). Destaca entre ells la molt important família, que del rang eqüestre ascendí al senatorial, dels Q. Licini Silvani Graniani (Petersen, PIR² V, pp. 58-59, núms. 247-249; Guitart 1976, pp. 25-34), que en un cert moment havien pertangut a la família dels Granii, abans d'ingressar a la dels Licinii. Actualment en coneixem tres membres: Q. Licinius M. f. Gal. Silvanus Granianus, praefectus orae Maritimae Laetanae, procurator Augusti i flamen p.H.C., d'època flàvia, Q. Licinius Silvanus Granianus, consul suffectus de l'any 106, i Q. Licinius Silvanus Granianus Quadronius Proculus, IIIvir ad monetam i tribunus militum leg. VI Victricis, de la primera meitat del s. II. Es tracta d'una família probablement de Tarraco (RIT 288, 289 i 321), o tal vegada de Baetulo, ciutat amb la qual estigueren íntimament relacionats (AE, 1936, 66 = ILER 5829 i CIL II 4609), de la qual fou nomenat patronus l'any 98 un dels seus membres, Q. Licinius Silvanus Granianus, probablement el futur consul de l'any 106. En fi, l'onomàstica sug

gereix també la relació de Q. Granius Optatus amb individus testimoniats al País Valencià, el llibert Q. Granius Q. l. Plutarcus a Saguntum (CIL II 3913) i, molt particularment, el magistrat municipal Q. Granius Q. f. Gal. Clemens a Dianium (CIL II 5962).

En fi, l'antropònim Granius és, en opinió dels especialistes, d'origen pre-romà, del celta: Mª L. Albertos considera que la forma base és Grannos, Granus "radiatus", que com a epítet d'Apol·lo està testimoniats a les Gal·lies, Britannia i regió il·líria (Albertos 1966, p. 120). Es tracta, d'altra banda, d'un dels noms estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la península Ibèrica (Untermann 1965, pp. 113-114), el qual subratlla, però, el fet que només apareix a la Hispania, per ell anomenada, no-indoeuropea -segons acabem d'indicar està ben testimoniats a les ciutats de la façana mediterrànea de la Tarraconensis-. Pel que fa al segon element del nom, l'antropònim romà Optatus, és un altre dels elements estudiats per aquest mateix investigador en el seu atlas (Untermann 1965, pp. 140-141), del qual també subratlla el fet que apareix a la Hispania no-indoeuropea, sobretot a la província Baetica.

-NOMINA IGNOTA.

Dos fragments epigràfics donen testimoni d'altres

destacats individus de la comunitat, bé que de nom desconegut per trencament de la pedra.

Nº 102.- Part esquerra d'una magnífica placa de marbre imperial, d'època flàvia o de la primera meitat del s. II, possiblement dedicada a Antoni Pius, que sens dubte havia format part d'un important monument o edifici públic, La inscripció fou dedicada per voluntat testamentària "ex testa[mento]" d'un particular, del qual, però, desconeixem totalment la seva personalitat, bé que sens dubte es degué tractar, lògicament, d'un destacat membre de la comunitat, pot ser un magistrat municipal.

Nº 105.- Fragment de la part superior d'un pedestal de marbre, probablement honorífic i datable de la primera meitat del s. II, en el qual es conserva part del nom de la persona honorada, repartit en tres línies, al qual degueren seguir els càrrecs del cursum honorum. Les restes de la primera i tercera línia sembla que corresponen a la part final del nomen i cognomen del personatge, probablement un Claudius o Clodius, mentre que els del segon a la tribu, la [P]al(atina) o la [G]al(eria), bé que quasi amb tota seguretat a aquesta última. Val a dir que una inscripció funerària provinent de la propera població de Rubí (nº 116) dóna testimoni d'uns lliberts

de nomen Clodius, dels quals ja hem tractat en el capítol precedent (cap. XI, 1).

G) GERUNDA.

La res publica Gerundensis apareix, a mitjan s. III, dedicant sengles inscripcions imperials a Sabina Tranquil.lina (nº 18), esposa de Gordià III, i a Philip I (nº 19). Coneixem dos magistrats municipals de la ciutat: C. Marius Verus Gerundensis, omnibus honoribus in re publica sua functus (RIT 293), i L. Plotius Asprenas, aedilis, duumvir i flamen (nº 20). Sabem també d'una molt rica dona gironina, Porcia Severa, per una inscripció monumental d'Empúries que recorda la seva munificència (CIL II 4.626 = IAGIL, ins. lat. 5).

-MARIÍ.

Una inscripció de Tarraco, perduda des de fa molt de temps, ens permet conèixer un destacat membre de l'aristocràcia municipal de Gerunda.

RIT 293.- Inscripció aixecada per l'assemblea provincial de la Citerior "p.H.C." a C. Marius C. fil. Pal. (Gal?) Verus Gerundensis, omnibus honoribus in re publica sua functus i flamen provinciae Hispaniae Citerioris.

C. Marius Verus realitzà, doncs, una completa carrera municipal a la seva comunitat, de la qual desconeixem els detalls, i després fou elegit flamen provincial de la Citerior, assolint, per tant, una destacada posició social més enllà de l'estricta àmbit local. Bé que la inscripció no pot ésser datada amb precisió, s'ha de situar en ple s. II (Etienne 1958, p. 142; Alföldy 1973, p. 79).

-PLOTII.

Un pedestal de marbre conservat al claustre de la catedral dóna testimoni d'un destacat personatge local de nom Plotius i d'una família Iulia.

Nº 20.- Inscripció dedicada per Iulia C. f. Marcia a L. Plotius L. f. Gal. Asprenas, aedilis, duumvir, flamen i tribunus legionis III Gallicae.

L. Plotius Asprenas realitzà, doncs, una completa carrera municipal coronada amb el flaminat, ascendent ulteriorment al rang eqüestre, ja que sabem que fou tribú militar de la legió III Gallica, unitat que, exceptuant una curta estada a Messia a l'època de Neró, estigué aquarterada durant tot l'Imperi a terres asiàtiques (cap. XIII, 1).

El cognomen Asprenas, testimoniats durant els últims temps de la República i no documentat per cap altra inscripció hispana, és, en opinió de I. Kajanto (Ka

janto 1965, p. 47), l'ètnic d'algun lloc desconegut o desaparegut, probablement del Latium, cosa que suggereix l'origen familiar itàlic d'aquest individu.

El gentilici i la filiació de Iulia C. f. Marcia, es posa d'Asprenas, suggereixen que segurament pertanyia a una antiga família de l'aristocràcia local de Gerunda, que segons sembla ja devia haver obtingut el dret de ciutadania a l'època cesaro-augustiana, després de la concessió del dret Llatí a aquesta comunitat (Plin., N.H. III, 23), segons ja hem comentat anteriorment (cap. VI, 5). Es tracta, doncs, segurament d'un cas paral·lel al del ciutadà de Iesso C. Iulius Gal. Lepidus (nº 49).

-PORCII.

Un epígraf monumental d'Empúries, perdut fa molt de temps, permet conèixer una molt rica dona gironina.

CIL II 4626 = IAGIL, ins. lat. 5.- Inscripció que, d'acord amb la reconstrucció que en féu F. Fita (Fita 1883, p. 128), a partir de lectures precedents, informa de la reconstrucció d'un edifici "refecit a [f]un[d]am[en]tis" per Porcia M. f. Severa Gerundensis.

No s'especifica a la inscripció quin monument fou reedificat per aquesta dona. F. Fita suggerí, però, en estudiar l'epígraf, que aquesta inscripció potser compaginava, pel seu lloc de troballa, amb un

fragment de marbre que feia esment a la construcció per Climene del temple de Serapis (CIL II 6185= IAGIL, ins. lat.2), al qual també fa referència una altra de bilingüe , grega i llatina (IAGIL, ins. gr. 2), molt recentment estudiada i completada per Al. N. Oikonomides (Oikonomides 1975).

Es doncs evident la destacada posició econòmica d'aquesta gironina, capaç de portar a terme aquesta liberalitat. Desconeixem, però, si s'havia establert a Emporiae o si, contràriament, continuava residint a la seva ciutat natal i havia ajudat a reconstruir o restaurar el temple de Serapis de la no-llunyana Emporiae, cosa que, per altra banda, suggeriria que potser la popularitat i importància d'aquest centre cultural emporità, el més important de la ciutat grega, devia superar l'estricta àmbit local.

H) I E S S O.

L'epigrafia fins avui coneguda de Iesso, comunitat de dret llatí a les llistes de Plini (N. H. III,23), no ha proporcionat gaires dades de les institucions municipals de la comunitat. L'ordo Iessoniensis apareix dedicant una inscripció imperial (nº 59) al cèsar Numerià "M(arco) Au(relio) Numeriano nobil(issimo) Caesari fil(io) dom(ini) n(ostri) M(arci) Aur(eli) Cari Aug(usti)", abans, doncs, de la mort de Car, l'any 283. Actualment

no coneixem, però, cap magistrat municipal ni cap altre càrrec públic local (cf. apèndix). Amb tot, tres inscripcions, una de Guissona, una altra de Badalona i una tercera d'Isona, testimonien sengles famílies iessonenques amb la ciutadania Romana: els Caecilii, els Fabii i els Iulii, totes adscrites a la tribu Galeria. Una làpida funerària de Roma testimonia, a més, una Vesonia Cn. f. Procula ex Hispania Citeriore Iessonensis; morta als 23 anys (CIL VI 28.624).

-CAECILII.

Una inscripció de Iesso documenta un ciutadà amb aquest nomen.

Nº 63.- Inscripció dedicada a M. Caecilius M. Caecilii Arguti f. Gal. Probus per la lliberta Tyche, amb els seus diners.

M. Caecilius Probus era, sens dubte, el patronus de la lliberta Tyche, segons ja hem comentat en el capítol precedent en tractar d'ella (cap. XI, 1).

El gentilici Caecilius també apareix documentat per una inscripció de la propera Ivorra (nº 68); es tracta d'un epígraf funerari aixecat per L. Caecilius Agilio al seu pare L. Caecilius Agidillus i al seu fill Severianus, de 16 anys. Agidillus, diminutiu d'Agedi, és un antropònim d'arrel indo-europea testimoniada diverses vegades fora de la Península (Alber-

tos 1966, p. 11).

-FABII.

Una inscripció de Baetulo testimonia un destacat ciutadà de Iesso establert a la ciutat.

CIL II 4610.- Inscripció aixecada a M. Fab(ius) Gal. Nepos Iessoniensis, aedilis, duumvir II, flamen Romae et Augustorum, curator balinei novi, per decret dels decuriones de la ciutat, en atenció a la seva cura i desinterès.

M. Fabius Nepos degué establir-se, doncs, a la zona costanera del país, igual que altres individus de la Catalunya interior (cap. XIV, 3), La brillant i completa carrera municipal de Nepos a Baetulo, ciutat de la qual fou duumvir en dues ocasions, i el fet que la inscripció fos aixecada per decret del senat local permeten saber que assolí una destacada posició social i econòmica en aquesta comunitat - de la qual potser fou un benefactor-, cosa que també fa considerar que probablement ja devia pertànyer originàriament a una important família local de Iesso. Els banys nous als quals es fa esment en aquest epígraf segurament s'han d'identificar amb una de les dues termes públiques que ens són conegudes a Badalona per l'arqueologia (Guitart 1976, pp. 61-80).

-IULII.

Una inscripció d'Aeso del s. II, fragmentada i avui perduda, ens permet conèixer un destacat ciutadà i militar de Iesso d'aquest nomen, tal vegada emparentat amb els Iulii Scapulae, una important dinastia senatorial de l'època dels Antonins i Sever.

Nº 49.- Inscripció de C. Iulius Gal. Lepidus Iessoniensis, primi pilaris, centurio de diverses legions i adlectus in numerum decurion(um) ab ordine Barcinonensium, dedicada pels seus hereus, sota la cura dels lliberts Agathopus, Throphimus i Polycarpus, al lloc atorgat per decret dels decurions.

C. Iulius Lepidus era sens dubte un destacat ciutadà de Iesso i membre d'una important família local; així ho permeten constatar el seu nom, la seva carrera militar i la seva adlectio entre els decurions de Barcino.

Bé que no posseïm documentació epigràfica de Iesso que permeti conèixer l'origen familiar i social de C. Iulius Lepidus, el seu praenomen i nomen suggereixen que era membre d'una família indígena que pertanyia a l'aristocràcia local d'aquesta comunitat des d'època antiga, car sembla tractar-se d'una família que ja havia assolit el dret de ciutadania a l'època cesaro-augustiana, després de la concessió

del dret Llatí a aquesta comunitat autòctona (Plin. N.H. III, 23), segons ja hem comentat en tractar de Iesso (cap. VII, 5). Es tracta, doncs, segurament d'un cas paral·lel al de la gironina Iulia C. f. Marcia (nº 20), esposa del magistrat municipal L. Plotius Asprenas.

La carrera militar de Lépíduş serà objecte d'estudi a les pàgines ulteriors (cap. XIII, 1). Cal subratllar, però, que, després d'haver exercit el centurionat a diferents legions, accedí al primipilatus, cosa que implicava una alta meta en la vida professional d'un militar i l'ascens de rang social. Es tracta, doncs, d'una brillant carrera militar, sens dubte afavorida pel seu origen social.

L'adlectio de Lepíduş entre els decuriones de Barci no suggereix també que aquest militar de Iesso devia gaudir d'una acomodada posició econòmica, ja que les ciutats alto-imperials, sempre necessitades de les aportacions dels particulars, cercaren, a través d'aquest mecanisme, la vinculació d'aquells individus d'origen forà o militars llicenciats que gaudissin d'una acomodada posició econòmica i que, per això, poguessin cooperar en el manteniment de les diferents necessitats de la vida municipal. Es tracta d'una pràctica de la qual es posseeixen diversos testimo-

nis, tots ells del segle II, a l'epigrafia de Catalunya, concretament a Tarraco (RIT 172, 338 i 339) i a Barcino (IRB 35).

En fi, el fet que els hereus de Lepidus, seguint la seva voluntat testamentària, li dediquin una inscripció a Aeso fa considerar que devia posseir propietats en aquest municipium de la Conca de Tremp, com ja hem comentat a les pàgines precedents en tractar d'aquesta comunitat, i, d'altra banda, el que siguin tres lliberts seus els que tinguin cura de fer-ho, la capacitat econòmica d'aquest individu (cap. XI, 3).

Així doncs, C. Iulius Lepidus, després del seu llicenciament de l'exèrcit, degué establir el seu domicili a Barcino, on formà part del senat de la ciutat (cap. XIV, 3), i també degué posseir propietats a Aeso, on segurament residia temporalment (cap. XIV, 1), a banda de les que pogués tenir a la seva comunitat natal de Iesso.

D'altra banda, coneixem uns possibles descendents de la família que ens ocupa: els Iulii Scapulae, una autèntica i molt important dinastia senatorial del s. II i època dels Sever.

G. Alföldy (Alföldy 1968, pp. 145, 157 i 158), en el més recent estudi sobre el senat a l'època de Septimi Sever, considera aquests Iulii Scapulae, un dels

membres dels quals porta entre els seus cognomina el de Lepidus, segurament originaris d'Hispania i probablement d'Aeso, per la seva suposada vinculació amb el primus pilus C. Iulius Lepidus, testimoniada en aquesta ciutat.

Actualment coneixem sis membres d'aquesta dinastia senatorial, els quals semblen correspondre a tres generacions:

C. Iulius Scapula ... Donatus ... nus (Petersen, PIR² IV, pp. 272-273, nº 553; Alföldy 1969, pp. 127 i 186).- Els primers càrrecs de la seva carrera senatorial els exercí a Hispania a començament del regnat d'Adrià: tribunus laticlavus legionis VII Gem. Fel., l'any 120, i quaestor provinciae Baeticae, l'any 125. Després d'haver exercit el tribonat de la plebs i la pretura ocupà successivament els càrrecs de legatus legionis IIII Scythicae, proconsul provinciae Achaiae i legatus Hadriani et Antonii pro praetore provinciae Galatiae -càrrec que, per tant, ocupava a la mort d'Adrià i en iniciar-se el regnat d'Antoní Pius-, essent al mateix temps consul candidatus, a finals, per tant, del 138 i començament del 139. Es tracta del primer membre conegut d'aquesta dinastia senatorial i, segons sembla, pare i avi, respectivament, dels cinc restants.

C. Iulius Scapula, C. filius (Petersen, PIR² IV, p. 272, nº 552).- Senador de l'època de Antoni Pius, testimoniat per una inscripció que li fou dedicada a Atenes que informa dels primers càrrecs de la seva carrera pública. Sens dubte fill de l'anterior, qui havia estat proconsul provinciae Achaiae.

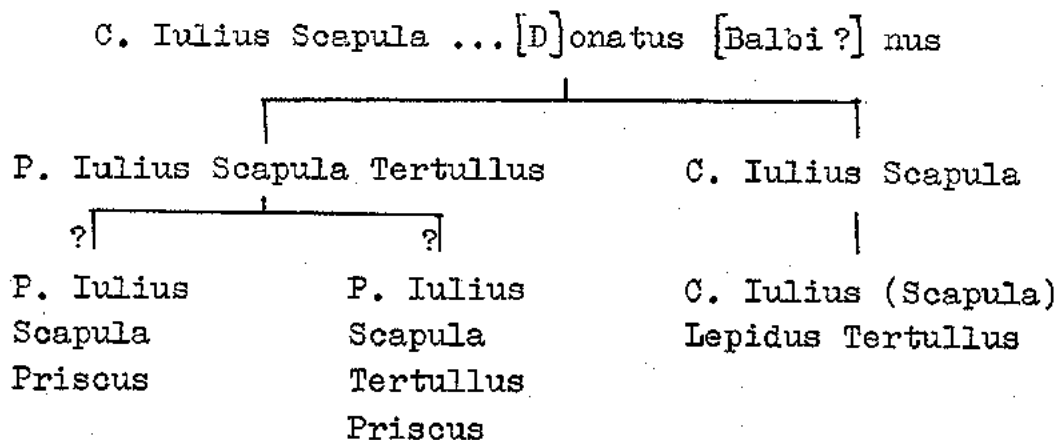
P. Iulius Scapula Tertullus, C. filius, tribu Sergia (Petersen, PIR² IV, p. 273, nº 556).- Senador de la segona meitat del s. II, sens dubte consular -segons sembla cònsol entre els anys 160 i 166- i governador provincial.

C. Iulius (Scapula) Lepidus Tertullus (Petersen, PIR² IV, p. 273, nº 554; Alföldy 1968, pp. 144-145).- Legatus Augusti pro praetore de Numidia l'any 194 i consul designatus del 195-196. Es tracta de l'únic membre de la família que porta el cognomen Lepidus i, per això, del possible enllaç amb la família de la Catalunya interior que ens ocupa.

P. Iulius Scapula Priscus (Petersen, PIR² IV, p. 273, nº 555).- Consul suffectus de l'any 192.

P. Iulius Scapula Tertullus Priscus (Petersen, PIR² IV, p. 273-274, nº 557; Alföldy 1968, p. 145).- Consul ordinarius de l'any 195 i identificable amb el proconsul Africae de començament del regnat de Caracalla de nom Scapula conegut per Tertul·lià.

Stemma dels Iulii Scapulae proposat per L. Petersen, PIR² IV, fasc. 3, p. 272.

Si fos certa la relació de parentiu recentment proposada per G. Alföldy entre el primi pilaris de Iesso C. Iulius Gal. Lepidus i els Iulii Scapulae, ens trobaríem davant un cas més que notable: una família oriunda de Iesso, de quasi segur origen indígena, per la seva procedència i gentilici, que hauria assolit el més alt rang social a començament del s. II, constituint des d'aleshores una important i autèntica dinastia senatorial d'època dels Antonins i Sever. Es tractaria, doncs, en aquest cas, d'una molt important família de la Catalunya interior.

Amb tot, aquesta relació de parentiu, únic motiu en el qual es recolza la consideració dels Iulii Scapulae com de probable origen de la Catalunya interior, resulta una mera possibilitat, certament no descar-

table, però la base de la qual resulta poc sòlida, tant pel fet que el gentilici Iulius i el cognomen Lepidus són molt usuals, com pel de no coincidir la tribu Sergia de P. Iulius Scapula Tertullus -únic individu d'aquesta dinastia senatorial del qual es coneix la seva tribu- amb la de C. Iulius Gal. Lepidus i, en general, amb les de les comunitats de la Catalunya romana.

En fi, tal vegada també de Iesso, bé que això resulti merament hipotètic, era Iulius Natalis, qui apareix com a dedicant en una inscripció de marbre funerària de Roma (CIL VI 28.624) aixecada a la seva esposa, morta als 23 anys, Vesonia Cn. f. Procula "ex Hispania Citeriore Iessoniensis". És doncs possible que Iulius Natalis també fos de Iesso i, per tant, que es tractés d'un matrimoni originari d'aquesta població establert a la Urbs.

I) I L L E R D A.

Els decuriones d'Ilerda només apareixen testimoniats en una inscripció tarragonina de l'època d'Adrià (RIT 374), tot decretant l'erecció d'un pedestal dedicat pels Ilerdenses al fòrum provincial de Tarraco, amb permís de l'assemblea provincial, al ciutadà i cavaller d'Ilerda M. Fabius Paulinus per les seves

moltes liberalitats a favor de la seva ciutat. Coneixem, però, un bon nombre de magistrats municipals: Atilius Commodus, omnibus honoribus in re publica sua (nº 76), M. Cornelis Arrianus, aedilis, duumvir i flamen Aug(usti) (nº 69), C. Licinius Saturninus, aedilis, duumvir i flamen (nº 70), ¿L. Marcus..., aedilis, duumvir i flamen (nº 122)? i G. Marcus Masclus, aedilis, duumvir i flamen (nº 73). Sabem també d'un molt ric ciutadà i benefactor d'Ilerda, bé que establert a Tarraco, el cavaller de l'època d'Adrià, suara esmentat, M. Fabius Paulinus (RIT 374-376), així com d'una destacada dona, també establerta a Tarraco, Atília Valeriana Ilerdensis (RIT 372).

-ATILII.

El gentilici Atilius ens és conegut a Ilerda per dues inscripcions, una procedent de la necròpolis de l'estació del ferrocarril de Lleida (nº 76) i una altra de la necròpolis de Tarraco (RIT 372), ambdues possiblement d'individus d'una mateixa i destacada família local.

Nº 76.- Cippus sepulcral d'Atilius Commodus, omnibus honoribus res publica sua.

Atilius Commodus realitzà, doncs, una completa carrera municipal, bé que en desconeixem els detalls.

Probablement estava emparentat amb Atilia Valeriana Ilerdensis, testimoniada a Tarraco.

RIT 372.- Inscripció tarragonina, aproximadament d'època d'Adrià o una mica posterior, aixecada per Atilii Onesimus et Alcyone a llur patrona Atilia L. f. Valeriana Ilerdensis.

La lliberta Atilia Alcyon reapareix, també com a de dicant, en una altra inscripció tarragonina aproximadament de la mateixa època (RIT 407), l'altar funerari del seu germà L. Atilius Paezon, sevir Augustalis de la ciutat. Atilia Valeriana era, doncs, pa trona d'Atilia Alcyone, d'Atilius Onesimus i, sens dubte també, del sevir L. Atilius Paezon, dels quals ja hem parlat en el capítol precedent. Es tracta, doncs, d'una rica dona, originària d'Ilerda i probablement membre de la família de l'aristocràcia local d'aquest gentilici, la qual, igualment que d'altres individus de la Catalunya interior (cap. XIV, 3), s'havia establert a Tarraco.

El fet que al costat del monument de Valeriana fos trobat un dels pedestals (RIT 375) aixecats al ric i destacat ciutadà i cavaller d'Ilerda d'època d'Adrià, també establert a la capital de la província, M. Fabius Paulinus, del qual parlarem de seguida, va fer considerar a G. Alföldy (com. a RIT 372 i a 374) que probablement ells eren marit i muller. Els Atilii degueren estar, doncs, probablement emparen-

tats amb M. Fabius Paulinus, membre de la més important família coneguda de l'aristocràcia local d'Ilerda i, sens dubte, una de les primeres de la Catalunya interior del s. II.

D'altra banda el gentilici Atilius apareix també testimoniats en una inscripció procedent de Castellserà, a l'Urgell (nº 90); es tracta d'una inscripció aixecada per M. Antonius Inachus a la seva esposa Atilia Spuri f. Lucilla, dels quals ja hem tractat en el capítol anterior (cap. XI, 1):

-CORNELII.

El gentilici Cornelius apareix testimoniats a Ilerda en una data molt primerenca, immediatament després de l'assoliment del dret llatí per aquesta comunitat (cap. III, 1 i VII, 6), ja que és el nomen d'un dels tres genets Ilerdenses, Cn. Cornelius Nesille f., que formaven part de la turma Sallvitana, coneguda pel bronze d'Ascoli de l'any -89 (CIL I 709).

Coneixem una família de l'aristocràcia municipal de la Ilerda de l'Alt Imperi de nomen Cornelius, gràcies a una inscripció trobada al terme municipal d'Aitona, a la partida dels Vilars, molt prop de les restes d'una vil·la romana (Pita 1968, p. 332).

Nº 69.- Inscripció dedicada per Licinia L. f. Nigri

na al seu espòs M. Cornelius L. f. Gal. Arrianus, aedilis, duumvir i flamen Aug(usti).

M. Cornelius Arrianus era, sens dubte, un magistrat municipal de la pròxima Ilerda i propietari rural en aquest lloc del Segrià, on possiblement residia de manera permanent o temporal, si tenim present la inscripció allí trobada. Realitzà una completa carrera municipal coronada amb el flaminat, de la mateixa manera que la majoria dels magistrats municipals avui coneguts d'Ilerda.

Licinia L. f. Nigrina pertanyia, probablement, a una acomodada família. El cognomen Nigrina, un dels elements estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Península (Untermann 1965, pp. 138-139), el qual assenyala la seva aparició a les zones molt romanitzades de la Citerior, sembla, d'acord amb els escassos testimonis dels quals disposem, que era freqüent entre dones de bona posició social de la Catalunya interior, si tenim present els seus enllaços matrimonials. A part de la dona que ens ocupa, porten aquest mateix nom Cornelia .. f. Nigrina (nº 22), esposa de [..A]ntonius Gal. Verus, sens dubte propietari d'una vil·la als afores d'Auso, i Porcia P. f. Nigrina (nº 70), esposa del també magistrat municipal d'Ilerda C. Licinius Saturninus.

D'altra banda el gentilici Licinius també apareix testimoniats a la pròpia Ilerda, essent el nomen d'un magistrat municipal de la ciutat, C. Licinius Saturninus (nº 70). Coneixem, a més, un L. Licinius L. l. Argus i un Licinius Felix, probablement també llibert, dels quals ja hem parlat al capítol anterior, testimoniats en una inscripció (nº 81) ja reutilitzada a la basílica paleocristiana del Bovalar, al terme municipal de Seròs, prop d'Aitona, potser relacionats amb la família de Licinia L. f. Nigrina, bé que la freqüència d'aquest gentilici a Catalunya treu força a tal possible vinculació.

-FABII.

El gentilici Fabius ja apareix testimoniats a Ilerda a començament del s. -I, immediatament després de l'assoliment del dret Llatí per aquesta comunitat (cap. III, 1 i VII, 6), car és el nomen d'un dels tres genets Ilerdenses, P. Fabius Enasagin f., que formaven part de la turma Sallvitana, coneguda pel bronze d'Ascoli de l'any -89 (CIL I 709). No es pot descartar que la primerenca aparició d'aquest gentilici a la ciutat estigui relacionada amb la figura del proconsul Q. Fabius Labeo de l'últim quart del s. -II (Schulten, F.H.A. IV, p. 144; Broughton 1951-1952, vol. II, p. 562), el constructor, o si més no l'amollonador, de la via que per Ilerda me-

nava des de la costa cap a l'interior de la Península i que ens és conegut per un parell de mil·liaris, un trobat als afores de Lleida (CIL II 4924) i l'altre prop de Fraga (CIL II 4925).

Coneixem una destacada família de l'aristocràcia local de la Ilerda de l'Alt Imperi de nomen Fabius, gràcies, però, a documentació no provinent d'aquesta ciutat. Es tracta de tres pedestals de Tarraco, datables en el regnat d'Adrià -car hi consta el nom d'aquest emperador, però en cap cas acompanyat del qualificatiu divus-, dedicats al ric ciutadà i cava ller d'Ilerda M. Fabius Paulinus.

RIT 374.- Pedestal aixecat al fòrum provincial, amb l'autorització de l'assemblea provincial, pels Ilerdenses, segons decret dels decuriones, a M. Fabius M. f. Gal. Paulinus equo publico donatus ab Imperatore Caesare Hadriano August per les seves moltes liberalitats realitzades a favor de la seva ciutat.

M. Fabius Paulinus degué ésser, doncs, un generós benefactor de la ciutat natal, bé que es desconeix la naturalesa de les liberalitats efectuades per ell. La comunitat d'Ilerda no dubtà, doncs, a anar a la capital provincial on honorar públicament a aquest distingit i generós conciutadà. Cal recordar, pel que fa a això, la inscripció (RIT 377) aixecada a

Tarraco pels Suburitani a L. Furius L. f. Faventinus, sens dubte també un destacat personatge i possiblement benefactor de llur comunitat.

RIT 375.- Pedestal erigit per M. Fabius Asiaticus Tarraconensis a M. Fabius M. fil. Gal. Paulinus, equo publico donatus ab Imperatore Caesare Traiano Hadriano Augusto, a qui qualifica d'amantissimo paternarum amicitiarum.

M. Fabius Asiaticus, de qui ja hem tractat en el capítol anterior, apareix també honorat en una altra inscripció tarragonina que li dedicà L. Pompeius Severinus, per la qual sabem que era sevir magister larum Aug(ustalis). Asiaticus degué ésser, doncs, un llibert de la família de M. Fabius Paulinus que assolí una destacada posició a Tarraco, sens dubte per la importància de la família del patronus.

RIT 376.- Pedestal aixecat per L. Minicius Pudens a M. Fabius M. f. Gal. Paulinus, equo publico donatus ab Imperatore Caesare Traiano Hadriano Augusto, a qui qualifica de "discipulo et amico optimo".

L. Minicius Pudens degué ésser doncs el seu mestre o preceptor (cap. XV, 1).

G. Alföldy (com. a RIT 372 i a 374) considera que M. Fabius Paulinus era probablement l'espòs de la rica ilerdense, també assentada a Tarraco, Atilia L. f.

Valeriana (RIT 372). Un dels pedestals dedicats a Paulinus (RIT 375), el del llibert M. Fabius Asiaticus, va ésser trobat a la necròpolis de Tarraco al costat del monument dedicat a Valeriana pels seus lliberts (RIT 372), els quals segurament ja foren col·locats originàriament junts. M. Fabius Paulinus estava doncs probablement emparentat amb la família de l'aristocràcia local d'Illerdà dels Atillii, de la qual acabem de tractar. Considera també aquest autor (com. a RIT 374 i a 602) que una Fabia Paula, testimoniada en una inscripció funerària de Tarraco (RIT 602), també pogué haver pertangut a la família de Paulinus.

El nombre dels pedestals dedicats a M. Fabius Paulinus, el fet que un d'ells fos aixecat en el propi fòrum provincial i les liberalitats realitzades a favor de la ciutat natal, mostren clarament la destacada importància d'aquest personatge a l'època d'Adrià. Es tracta doncs d'una molt important família d'Illerdà que s'havia establert a Tarraco, ciutat que per la seva condició de capital de la província ofería unes perspectives més bones per al seu ascens econòmic, social i polític, bé que continuava estretament vinculada a la seva comunitat d'origen, com prova clarament la primera de les tres inscripcions comentades (RIT 374).

D'altra banda és opinió àmpliament compartida per diversos investigadors que el senador Fabius Paulinus (Groag. PIR² III, nº 50, p. 106; Alföldy 1968, p. 142), un dels molts nobiles executats per Septimi Sever el 197 pel fet d'haver estat partidari de Clodi Albí (S.H.A., vita Sev. XIII, 2), probablement era descendent d'aquest cavaller d'Ilerda assentat a Tarraco. Si aquesta relació de parentiu fos certa, cosa que sembla molt versemblant, d'acord amb l'analogia dels noms i amb la destacada importància del cavaller M. Fabius Paulinus a l'època d'Adrià, ens trobaríem davant d'una família originària d'Ilerda, i establerta a Tarraco a partir d'un determinat moment, que, després d'haver assolit el rang eqüestre, accedí al senatorial en un moment no precisable del s. II, bé que evidentment amb anterioritat a Septimi Sever.

El senador Fabius Paulinus degué haver estat lligat, juntament amb L. Novius Rufus (PIR II nº 152, p. 418; Alföldy 1968, p. 148; id. 1969, pp. 42-43), governador de la Hispania Citerior sota Pertinax, al partit de Clodi Albí, essent probablement un dels grans terratinents hispans que recolzaren aquest candidat durant la guerra civil que esclatà després de la mort de Commode (cap. V, 1). Aquests Fabii devien ser, doncs, probablement una important família

de terratinents, lògicament amb propietats al territori d'Ilerda, solar de la família, àrea on l'arqueologia ha permès conèixer l'existència de molt riques villae rurals.

Els Fabii degueren ésser doncs sens dubte la família més important de la Ilerda de l'Alt Imperi i una de les més destacades, sinó la primera, de les testimoniades a les terres no-litorals de la Catalunya del s. II.

-LICINII.

Nº 70.- Inscripció dedicada per Porcia P. f. Nigrina al seu espòs C. Licinius C. f. Gal. Saturninus, aedilis, duumvir i flamen.

C. Licinius Saturninus realitzà, doncs, una completa carrera municipal coronada amb el flaminat, com la majoria dels magistrats municipals avui coneguts d'Ilerda.

Porcia P. f. Nigrina pertanyia, probablement, a una acomodada família. El seu cognomen, un dels elements estudiats per J. Untermann en el seu atlas antropomímic (Untermann 1965, pp. 138-139), sembla, com ja hem comentat anteriorment, que era freqüent entre dones de bona posició social de la Catalunya interior, ja que, a banda el cas que ens ocupa, porten

aquest mateix nom Cornelia .. f. Nigrina (nº 22), esposa de [..A]ntonius Gal. Verus, sens dubte propietari d'una vil·la dels afores d'Auso, i Licinia L.f. Nigrina (nº 69), esposa del magistrat municipal d'Ilerda M. Cornelius Arrianus.

D'altra banda, el gentilici Licinius, freqüent a Catalunya, apareix també testimoniats, com ja hem indicat anteriorment, a dues altres inscripcions del Segrià. Una trobada al terme municipal d'Aitona (nº 69), dedicada al magistrat municipal M. Cornelius Arrianus per la seva esposa Licinia L. f. Nigrina; l'altra, al terme municipal de Seròs (nº 81), reutilitzada en la basílica paleocristiana del Bovalar, dedicada a L. Licinius L. l. Argus pel també probablement llibert Licinius Felix, dels quals ja hem tractat en el capítol anterior.

-MARCII.

Es tracta d'una família de la qual coneixem tres inscripcions a Lleida, dos cippus procedents de la necròpolis de l'estació del ferrocarril (núms. 73 i 74) i un pedestal de marbre trobat a la plaça de Sant Joan (nº 75).

Nº 73.— Cippus dedicat per Marcia Tempesta al seu fill G. Marcus Gal. Masclus, aedilis, duumvir i flamen.

G. Marcius Masclus realitzà, doncs, com altres magistrats municipals d'Illerde, una completa carrera municipal coronada amb el flaminat.

Nº 74.- Cippus dedicat per Marcia Tempestiva a la seva filla Sempronia Tempestiva.

Marcia Tempestiva era, doncs, la mare del magistrat municipal G. Marcius Gal. Masclus i de Sempronia Tempestiva.

Nº 75.- Pedestal de marbre dedicat a Marcia Tempestiva.

L'erecció d'aquest pedestal a Marcia Tempestiva i el fet que aixequés sengles cippus als seus fills, així com possiblement també les peculiaritats en els noms d'aquests, suggereixen la importància d'aquesta dona, o potser millor de la seva família.

El fet que el fill de Marcia Tempestiva dugui el mateix nom que la mare i un de diferent al de la germana, així com la manca de filiació en tots aquests personatges, permet explicacions diverses: que Marcia Tempestiva s'hagués casat dues vegades i que un dels marits també dugués el nomen Marcius - però es tractaria d'un fet força casual i, d'altra banda, manca en el nom de Masclus la filiació que ho confirmi-, que G. Marcius Masclus fos un fill natural - en general aquests fills prenen el nom de la mare pel fet

de no tenir pare legítim (Thylander 1952, p. 89 ss)-
o, simplement, que hagués nascut amb posterioritat
a la mort del pare - en aquest cas un Sempronius, únic
marit de Tempestiva-.

Ara bé, la importància que segons sembla tenia aques-
ta dona i el fet que precisament siguin el nomen del
fill i el cognomen de la filla similars al de la ma-
re són circumstàncies que més aviat semblen apuntar
cap a una altra explicació. Efectivament, com que Mar-
cia Tempestiva era una dona que segons sembla gaudia
d'una destacada posició social i que probablement era
membre d'una important família local, és molt possi-
ble que G. Marcus Masolus simplement prengués el no-
men de la mare, o potser millor el de l'avi matern
- fenomen no molt freqüent però ben documentat (Thy-
lander 1952, p. 92 ss.)-, tal vegada per una adopció
que no devia haver seguit les regles habituals - com
pot suposar-se en alguns casos en què el fill porta
un nomen diferent al del pare (Thylander 1952, p. 94)-,
mentre que Sempronia Tempestiva també recordava la
personalitat de la seva mare, bé que només en el cog-
nomen.

Una inscripció funerària de Rubí (nº 115), al Vallès,
dedicada per P(orcio) L.f. Serana al seu fill, mort
als 27 anys, L. Porcius Nepos, podria reflectir un
cas similar al que ens ocupa, ja que el nomen és
idèntic al de la mare, no consta la filiació i el
cognomen, típicament romà, podria suggerir com a

avi una destacada persona, bé que, com en el cas que ens ocupa, també podria tractar-se d'un fill natural o nascut després de la mort del pare. Hem de recordar també, pel que fa a això, el cas ja comentat anteriorment de la família dels Licinii d'Aeso (núms. 40-43), en la qual es constata clarament l'adopció d'un nét, Q. Fabius Licinianus = M. Licinius Celtiber Fabius Licinianus, per l'avi matern, l'important magistrat municipal M. Licinius Celtiber, i la destacada importància que en el si de la família tingué la seva filla, Licinia M. f. Numantina, que també aixecà sengles inscripcions als seus dos fills, ambdós també magistrats municipals.

D'altra banda, si la inscripció (nº 122) de L. Marcus..., aedilis, duuvir i flamen, de la qual ja hem tractat anteriorment en parlar d'aquest individu a les pàgines d'Aeso, procedís en realitat d'Ilerda, ens trobaríem probablement davant d'un altre destacat membre d'aquesta important família local. Amb tot, la inscripció de L. Marcus, només vista en el Museu de Lleida per R. Pita (Pita 1953, p. 105), sembla tractar-se, en realitat, d'una defectuosa lectura de la de G. Marcus Masolus que acabem de consignar, raó per la qual resulta força improbable l'existència d'aquest segon magistrat municipal i

flamen d'Ilerda de nom Marcus.

En fi, el gentilici Sempronius, propi del marit i de la filla de Marcia Tempestiva, apareix també testimoniat a Ilerda en una fragmentada estela sepulcral (nº 79), també trobada a la necròpolis de l'estació del ferrocarril. D'altra banda, entre els llocs del territori d'Ilerda "terra Hilardensis" on foren heretades propietats pel diaca Vincentius, el futur bisbe d'Osca dels anys 557- 576 ? (Fita 1906 b, pp. 148-166), donades al monestir d'Assan en el moment de la seva professió monàstica l'any 551, es menciona un Semproniano (cap. XI, 7), topònim que evidentment deu la seva denominació a un antic praedium d'un Sempronius (cap. II,1). N'ignorem, però, la localització exacta.

J) LABITOLOSA.

La municipalitat de Labitolosa, a l'interfluvi del Cinca i l'Essera, al sector actualment aragonès de l'antic comtat de Ribagorça, ens és coneguda per una única inscripció trobada als afores de la Pobla de Castre (nº 123), al Cerro Calvario, on es fa esment d'un destacat ciutadà i magistrat municipal, duumvir bis, i flamen, de la res publica i dels cives Labitolosani et incolae.

-CLODII.

Aquesta mateixa inscripció, de finals del s. I o començament del II, és també l'única que fins avui ens ha donat testimoni d'un membre de l'aristocràcia municipal del lloc.

Nº 123.- Inscripció honorària dedicada pels "cives Labitolosani et incolae" a M. Clodius M. f. Gal. Flaccus, duumvir bis, flamen, tribunus militum leg. IIII Flaviae, baró eminentíssim i ciutadà òptim, pels molts beneficis fets a favor de la seva comunitat.

M. Clodius Flaccus realitzà, doncs, una completa i brillant carrera municipal, ja que fou duumvir de la ciutat en dues ocasions i flamen de la comunitat, i ulteriorment accedí al rang eqüestre, car fou tribú militar, de la legió IIII Flavia a terres danubianes (cap. XIII, 1).

La naturalesa dels dedicants de la inscripció, els "cives Labitolosani et incolae" -és a dir el conjunt de la població-, el motiu que s'esmenta per l'eccrepció del monument "ob plurima erga rem p(ublicam) suam merita", i, en fi, els termes amb els quals es qualifica Flaccus, "viro praestantissimo et civi optimo", permeten considerar que degué ésser, a més, un generós benefactor de la seva comunitat.

L'epígraf que comentem ens dóna testimoni, doncs,

d'un molt ric i destacat membre d'aquesta comunitat municipal de la Ribagorça, del qual, però, no tenim cap dada referent a la família. Amb tot, val a dir que el nomen Clodius apareix molt ben documentat a Hispania (Vives, ILER, pp. 680-681) i també a la zona que ens ocupa, car figura en una inscripció de Calatayud (CIL II 5853), tres o quatre de Laietania (IRB 111 i 140, Barcino; n° 116, Rubí; n° 105?, Egara) i quinze de Tarraco i rodalies (Alföldy, RIT pp. 486-487). El cognomen Flaccus també el tenim testimoniats a Tarraco (RIT 264 i 353-354), a Ejea de los Caballeros (CIL II 2981) i fins i tot en una inscripció funerària de Moesia superior d'un centurió de la legió IIII Flavia natural de Caesaraugusta (CIL III 14.511). El nostre personatge té, doncs, un nom plenament romanitzat i un nomen i un cognomen ben testimoniats en aquesta zona de la Hispania Citerior.

K) ORRETUM.

La pobríssima documentació epigràfica de la Ribagorça de parla catalana, segons sembla al territori de la molt mal coneguda Orretum (cap. VIII, 4), a la vall de la Noguera Ribagorçana, no ha proporcionat cap testimoni del règim municipal. Tanmateix, un duumvir ter i flamen provincial de la Citerior, L. Caecilius Caecilianus, testimoniats en una inscripció

de Tarraco (RIT 262), pogué haver exercit la seva car
rera municipal en aquesta comunitat de l'Alta Ribagorça, lloc on apareix testimoniada epigràficament la seva família.

-CAECILII.

Diferents individus de nomen Caecilius i segons sembla pertanyents a la mateixa família apareixen a quatre inscripcions, una trobada a Sopeira (nº 118), al territori d'Orretum, i les altres tres a Tarraco (RIT 135, 203 i 262).

Nº 118.- Inscripció dedicada per C. Annius Annianus i L. Caecilius Maturus a Q. Caecilius L. f. Quir. Campanus.

Q. Caecilius Campanus i L. Caecilius Maturus reapareixen a sengles inscripcions de Tarraco (RIT 262 i 203). Malauradament, però, l'epígraf, extraordinàriament lacònic, no fa esment dels vincles que unien els dedicants amb la persona honorada ni de cap altre de tall que permeti conèixer la motivació que induí a la seva erecció, bé que el gentilici comú de l'honorat i d'un dels dedicants suggereix una probable relació de parentiu, potser pare i fill.

RIT 262.- Inscripció dedicada per Q. Caecilius Campanus al seu pare L. Caecilius L. f. Quirin. Caeci-

lianus, duumvir ter i flamen divorum et Augustorum provinciae Hispan. Citerioris.

La inscripció pot datar-se, pel tipus de la lletra, a l'època flàvia o primera meitat del s. II. El de dicant és, amb tota seguretat, l'individu honorat a la inscripció anterior. G. Alföldy (Alföldy 1973, p. 65; id. com. a RIT 262) considera que el flamen provincial d'aquesta inscripció era segurament originari de Complutum, comunitat que sembla que pertanyia a la tribu Quirina (CIL II 3033) i on també es coneix un Caecilius Caecilianus (CIL II 3039). La inscripció dedicada al seu fill a Sopeira suggereix, però, que aquest sacerdot fos, en realitat, d'Orretum, comunitat de la qual, per altra part, desconeixem la tribu d'adscripció. És doncs possible, segons comentarem de seguida, que la carrera municipal de L. Caecilius Caecilianus hagués tingut lloc a Orretum i que la inscripció de Tarraco es degui a la seva residència temporal a la capital de la província com a flamen de la Citerior.

RIT 203.- Inscripció funerària de Caecilius Maturus, centurio frumentarius de la legió VII Gemina, el qual visqué 37 anys, 8 mesos i 5 dies, dedicada, d'acord amb la seva voluntat testamentària, per la mare, Ael(ia) Cogitata, els germans, Caecilius Dex-

ter i Artemas, i l'esposa, Val(eria) Lup(a), els seus hereus.

La inscripció és de finals del s. II o començament del III. El fet que el cognomen Maturus sigui inusual a Hispania permet identificar aquest individu amb l'homònim de la inscripció del territori d'Orretum.

Caecilius Dexter, germà del difunt, segurament és el mateix individu de nom homònim que apareix en una inscripció tarragonina dedicada, pels mateixos anys, al governador de la Citerior T. Flavius Titianus (RIT 135). Coneixem a més una Caecilia Artemis al territori de Valentia (CIL II 3784) i una Caecilia Q. l. Artemis a les proximitats de Saguntum (CIL II 3969), possiblement emparentades amb la família que ens ocupa, un dels membres de la qual porta el cognomen Artemas. Sabem, en fi, d'altres Valerii amb el cognomen Lupus: C. Valerius Lupus a Almenara, a les proximitats de Saguntum (CIL II 6069), G. Valerius Lupus a Segisama, al Conventus Cluniensis (CIL II 5812, de l'any 239), i Valerius Lupus a Emerita (EE VIII 56).

RIT 135.- Inscripció honorífica de T. Fl(avius) Titianus, leg(atus) Augg(ustorum) nn(ostrorum) pr(o) pr(aetore), c(laríssimus) v(ir), procensul provin-

ciae Africae i praeses provinciae Hispaniae Citerioris, dedicada per M. Aurelius Modestinus, després del qual segueix una llarga relació de noms, agrupats en dues columnes, entre els que figura el de Caecilius Dexter.

L'epígraf es data vers l'any 200, perquè T. Flavius Titianus fou governador de la Hispania Citerior pels voltants dels anys 199-202 o 205-208 (Alföldy 1969, p. 45). Caecilius Dexter es pot identificar amb el germà i hereu del centurio frumentarius Caecilius Maturus, identificació també reforçada per la cronologia d'ambdós epígrafs.

La llarga relació de noms consignada en aquesta inscripció correspon, segons l'opinió de G. Alföldy (com. a RIT 135), a l'estat major d'aquest governador, com és el cas d'una altra inscripció tarragonina (RIT 140) dedicada a Q. Hadius (Rufus) Lollianus Gentianus, governador de la província cap al 202-205, la qual li fou erigida pels dos cornicularii, els dos commentarienses i els deu speculatores de la legió VII Gemina. Caecilius Dexter degué, doncs, comptar-se, segurament, entre els principales d'aquesta legió hispana (Le Roux 1972, pp. 110 i 137).

Aquests Caecilii constitueixen, doncs, un cas ben interessant, però amb alguns interrogants molt impor-

tants, ara com ara sense resposta clara i segura. Cal subratllar, d'antuvi, que si és clara la relació de parentiu entre Q. Caecilius L. f. Quir. Campanus (nº 118 i RIT 262) i L. Caecilius L. f. Quirin. Caecilianus (RIT 262) i entre L. Caecilius Maturus (nº 118 i RIT 203) i Caecilius Dexter (RIT 135 i 203), no ho és la d'aquests dos grups entre si, bé que la suggereixen el fet que Campanus i Maturus duguin un similar gentilici i que apareguin en una mateixa inscripció. D'altra banda, tampoc és clar que la inscripció de Sopeira correspongui necessàriament al solar de la família, car potser podria estar en relació amb una guarnició de vigilància d'aquest camí de penetració a la regió pirinenca, com ja va apuntar J. Costa en publicar aquest epígraf (Costa 1894, p. 309), i més encara si tenim present el caràcter militar de Caecilius Maturus, conegut per la seva làpida funerària de Tarraco.

Amb tot, bé que òbviament hi ha altres possibilitats, la probable existència d'una comunitat municipal a l'Alta Ribagorça fa pensar que ens trobem davant d'una destacada família local, un dels membres de la qual, L. Caecilius Caecilianus, després d'haver fet una llarga carrera municipal, assolí el flaminat provincial, motiu pel qual el trobem testimoniat a Tarraco, honorat pel seu fill. Val a dir, a més, que al nord de Graus hi ha una muntanya dita Campanué, nom que G. Rohlfs fa derivar d'un Campanus (Rohlfs

1952, p. 138). D'altra banda, l'atracció per la vida militar i paral·lelament per l'establiment a les ciutats litorals del país, sobretot a la capital provincial, entre els pobladors de la Catalunya interior, dos fenòmens generalitzats i ben testimoniats, segons comentarem àmpliament en els dos capítols següents, podrien explicar satisfactòriament la presència de membres d'aquesta família a la Taraco de finals del s. II i començament del III i la vinculació de Maturus i Dexter amb la legió VII Gemina, dins la qual ocuparen càrrecs d'importància, bé que cal insistir en el fet que aquests últims Caecilii no necessàriament havien de pertanyer a la família d'aquell flamen provincial de la Citerior.

L) SIGARRA.

L'epigrafia de Sigarra testimonia clarament les institucions municipals. L'ordo Segarrensis apareix, l'any 287, dedicant una inscripció imperial a Maximià (nº 2), gravada al dors d'una inscripció sepulcral d'època alto-imperial (nº 6), la qual ulteriorment fou objecte de damnatio, sens dubte l'any 308. Coneixem un únic magistrat local, C. Vibius Lupercus, quatuorvir municipi Sigarrensis (nº 3). Sabem, a més,

d'algunes famílies locals que posseïen la ciutadania romana.

-ANNII.

Nº 5.- Inscripció funerària aixecada per C. Annius C. f. Gal. Proculus, per a si, per a la seva esposa Porcia Restituta i per als seus. L'epígraf conclou amb la fórmula sepulcral "H(oc) m(onumentum) h(eres) n(on) s(equetur)".

El formulari de la inscripció, de l'època de Trajà pel tipus de la lletra, permet saber que formava part d'un monument funerari familiar, com també és el cas d'altres inscripcions de la zona que ens ocupa (núms. 109 i 110, Egara; 116, Rubí; 120, Fraga). Coneixem, d'altra banda, a Barcino, un C. Annius Bassus (IRB 129) i una Annia Laietana (IRB 181) testimoniat a dues inscripcions funeràries d'estructura gramatical molt similar a la que comentem.

-LICINII.

Nº 6.- Inscripció aixecada per C. Licinius Paternus, ex testamento, al seu pare C. Licinius C. f. Gal. Silo.

Després de la convulsió del s. III l'ordo Segarrensis

reutilitzà aquesta inscripció funerària de marbre, datable de finals del s. I o principi del II pel tipus de la lletra, per gravar-hi, a la cara posterior, una dedicatòria a l'emperador Maximià l'any 287 (nº 2), segurament quan ja s'havia extingit a Sigarra la família propietària d'aquest monument sepulcral (cap. V, 3).

El gentilici Licinius és, conjuntament amb el de Porcius, el més freqüent a les terres no-litorals de Catalunya. No és clar si el cognomen Silo, molt freqüent a Hispania i fora d'ella, també a la zona que estudiem (núms. 57, Ginestar, i 58, Florejacs), és un nom llatí o la forma assimilada d'un de celta, possibilitat aquesta última a favor de la qual s'inclinà Mª L. Albertos (Albertos 1966, pp. 207-208). D'altra banda, el cognomen Paternus, particularment present entre les famílies acomodades d'Aeso, segons ja hem comentat anteriorment, és un dels elements estudiats per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispania antiga (Untermann 1965, p. 143), el qual assenyala el fet que és un dels pocs noms romans que apareixen amb més freqüència a la Hispania Citerior, no només a les parts més romanitzades de la zona mediterrània, sinó també a Celtibèria, Astúries i Galícia.

-VIVII.

Es tracta de la família més important de les actualment conegudes de Sigarra i d'ella ja ens hem ocupat en un treball precedent (Pons 1980, pp. 44-46). Actualment coneixem tres inscripcions d'aquests Vivii, dues de la mateixa Sigarra (núms. 3 i 4) i una de Tarraco (RIT 312), les quals, pel tipus de la lletra, permeten datar aquesta família a la segona meitat del s. I o primera del II.

Nº 3.- Inscripció dedicada per C. Vivius Latro al seu pare C. Vivius Lupercus, quattuorvir municipi Sigarrensis.

El càrrec de quattuorvir només ens és conegut a Catalunya per una altra inscripció d'Aeso (nº 38). L'explicitació del nom de la comunitat després del de la magistratura exercida té un paral·lel clar en la inscripció de Q. Granius Optatus, duumvir Egara (nº 104).

Nº 4.- Inscripció dedicada per C. Vivius Latro a la seva mare Iunia Severina.

C. Vivius Latro era, doncs, fill de C. Vibius Lupercus i de Iunia Severina.

RIT 312.- Inscripció tarragonina aixecada per Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus, per voluntat testamentària

de Fulvia Celera, a C. Vibius C. f. Gal. Latro, quaestor, duumvir, item duumvir quinquennalis coloniae Tarraconensis, flamen provinciae Hispaniae Citerioris.

El sigarrenc C. Vivius Latro, com d'altres individus de les terres interiors del país (cap. XIV, 3), degué assentar-se doncs a Tarraco, ciutat on realitza una completa i molt brillant carrera municipal després de la qual exercí el flaminat provincial de la Citerior.

La resta de personatges de la inscripció ens són ben coneguts gràcies a altres quatre epígrafs tarragonins:

RIT 322.- Inscripció de Fulvia M. f. Celera, flaminica perpetua coloniae Tarraconensium i flaminica provinciae Hispaniae Citerioris, dedicada, d'acord amb el testament d'ella mateixa, pels lliberts Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus.

RIT 344.- Inscripció dedicada pel llibert Fulvius Diadochus a la seva patrona Fulvia M. f. Celera, flaminica perpetua Concordiae Augustae.

RIT 350.- Inscripció dedicada per Fulvia Celera a la seva mare Popilia M. f. Secunda, flaminica coloniae Tarraconensium.

RIT 906.- Inscripció dedicada per Su[tor]ia Su[rill]a al seu marit M. Fulvius Musaeus, sevir Augustalis.

Fulvia M. f. Celera ens és, doncs, coneguda per quatre inscripcions, de finals del s. I o primera meitat del s. II. Sabem per aquests epígrafs que aquesta dona, una de les més ben testimoniades de Tarraco, gaudia d'una molt destacada posició social, ja que fou flaminica perpetua coloniae Tarraconensis (RIT 322), flaminica perpetua Concordiae Augustae (RIT 344) i flaminica p.H.C. (RIT 322), i també que la seva família ja pertanyia a l'aristocràcia municipal de la ciutat, car la mare, Popilia M. f. Secunda, era flaminica coloniae Tarraconensis (RIT 350). Coneixem, a més, alguns lliberts de Celera, dels quals ja hem parlat en el capítol precedent: Fulvius Diadochus (RIT 344) i els també hereus Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus (RIT 312 i 322), un dels quals, M. Fulvius Musaeus, sabem fou sevir Augustalis de la ciutat (RIT 906), fruit sens dubte de la seva vinculació amb aquesta molt destacada dona de l'aristocràcia municipal.

L'epigrafia ens permet, doncs, constatar l'activa i molt destacada intervenció de Fulvia Celera en la vida oficial de la colònia, en l'organització i direcció del culte imperial, activitat, d'altra banda,

no només reduïda a la seva estricta persona, sinó també estesa, òbviament, als lliberts de la família, com es el cas d'altres destacats llinatges i figures de la ciutat.

G. Alföldy (Alföldy 1973, pp. 90 i 95; id. com. a RIT 312) ja considerà que C. Vibius Latro probablement era el marit de Fulvia M. f. Celera. Dos lliberts i hereus d'aquesta dona, Fulvius Musaeus i Fulvius Moschus, dedicaren, per voluntat testamentària de la seva patrona i segurament al mateix temps, sengles inscripcions a C. Vibius Latro (RIT 312) i a la pròpia Fulvia Celera (RIT 322). Cal tenir present, d'altra banda, que ambdós exerciren el flaminat municipal de Tarraco i el provincial de la Citerior, cosa que també reforça aquesta sopusada relació de parentiu.

En fi, si és cert aquest enllaç matrimonial, cosa ben versemblant, ens trobaríem davant un nou exemple de vinculació entre dues importants famílies de les aristocràcies municipals de la Catalunya de l'Alt Imperi, en aquest cas una de Sigarra i una altra de Tarraco. Un factor que probablement ajudà a la brillant carrera municipal de Vibius Latro a la capital de la província i possiblement també al seu accés al flaminat provincial de la Citerior.

2.- PENETRACIÓ I ARRELAMENT DEL RÈGIM MUNICIPAL.

A la primera part d'aquest estudi, ja ens hem ocupat de l'evolució del país cap al típic esquema municipal romà, fruit dels establiments col·lectius d'itàlics, a la zona costanera, i de la potenciació, arreu del país, dels nuclis indígenes locals, als quals progressivament s'anà concedint el dret Llatí i àdhuc el Romà, així com del seu diferent origen, naturalesa i arrelament a les distintes àrees culturals i geogràfiques; un esquema organitzatiu en torn del qual cristal·litzà la societat de l'Alt Imperi i molt particularment el poder local i la relació amb l'Estat. És necessari, però, precisar aquí amb més deteniment les característiques que presenta la municipalitat a l'àrea concreta de les terres no-litorals.

Si les llistes de Plini permeten constatar la parcel·lació dels antics àmbits tribals del territori de l'actual Catalunya en populi - n'hi havia 42 al conventus de Tarraco (N.H. III,23) i 55 al caes Caesaragusta (N.H. III, 24), al qual pertanyia una petita part de les terres occidentals del país -, unitats político-administratives menors denominades en la seva quasi totalitat a partir del nucli urbà en què es recol-

zaven - exceptuant els Ausetani i els Ceretani Iulia-
ni i Augustani - ,la documentació epigràfica constitu-
eix, d'una manera particularment palesa, un testimoni
directe de la penetració i arrelament del típic règim
municipal romà al país - exceptuant les seves zones
més marginals- i de la seva plena adopció per les
aristocràcies locals ; uns eloqüents signes de la ro-
manització assolida per aquest territori.

Deixant a part les comunitats ciutadanes de la
franja litoral del país, que no són pròpiament objecte
d'estudi en aquesta part del treball, l'epigrafia pro-
porciona testimonis segurs del règim municipal per a
deu comunitats del territori que ens ocupa: quatre de
la zona pre-litoral - Gerunda, Aquae Voconiae= Aquae
Calidae, Caldes de Montbui i Egara-, unes altres qua-
tre de la depressió central - Auso, Sigarra, Iesso i
Ilerda- i dues a la regió pre-pirinenca - Aeso i Labi-
tolosa-.

La xarxa municipal degué ésser, però, més espes-
sa del que permet saber la simple documentació epi-
gràfica local, car, pels autors antics, concretament
per Plini i Ptolemeu, així com per notícies proporció-
nades per inscripcions trobades fora de l'àrea que ens
ocupa, sabem d'algunes altres comunitats de la Cata-

lunya no-litoral de segura o probable condició municipal. Cal fer esment, d'antuvi, als populi del conventus Tarraconensis enumerats per Plini (N.H. III,23) que no compten amb comprovació epigràfica, cosa que, d'altra banda, impossibilita una exacta ubicació en la majoria dels casos. Hom troba enumerats: de dret Romà, els Bisgargitani - de Bisgargis, polis ilercavona esmentada per Ptolemeu (II 6,63)-; de dret Llatí, els Teari Iulienses - de Tiar Iulia, polis ilercavona esmentada per Ptolemeu (II 6,63)- i els Ceretani, els Iuliani i els Augustani -Ptolemeu (II 6,68) fa esment a una única polis ceretana, Ioulia Libika, l'actual Llívia-; de condició estipendiària, els Baeculonenses - de Baeculo, polis ausetana esmentada per Ptolemeu (II 6,69)-, que ulteriorment sens dubte degueren accedir a la municipal amb la concessió Flàvia (cap. III,3). Probablement també ho degueren ésser algunes de les poblacions de la Catalunya interior només citades, entre els autors antics, a la "Geographia" de Ptolemeu (II 6, 67-71); aquest sembla que devia ésser el cas de la lacetana Bacasis - un individu mort a Emporiae assenyala com a origo el de Bacasitanus (CIL II 4625)-, el de la ilergeta Bergusia -un individu mort a Narbo assenyala com a origo el de Bergusitanus (CIL XII 4529), bé que en aquest cas no sabem amb seguretat si es refereix a la nostra Bergusia, com sembla el més probable, o a la homònima de les Galli-

ae-, el de la ilergeta Succosa- al Bronze d'Ascoli del -89 figuren, al costat dels tres genets d'Ilerda, dos de succonsenses (CIL I 709)-, les tres d'ubicació desconeguda, i el de la lacetana Setelsis - per la importància de les restes arqueològiques trobades a Solsona-. En fi, algunes comunitats no citades per cap autor de l'Antiguitat, ni tan sols per Ptolemeu: Orretum, esmentada com a origo per un individu en una inscripció d'Aeso (nº 47) i segurament ubicada a l'Alta Ribagorça segons alguns documents alto-medievals -és possible que un duumvir ter i flamen provincial de la Citerior, adscrit a la tribu Quirina i honorat en una inscripció de Tarraco (RIT 262), fos en realitat un magistrat municipal d'aquesta comunitat ribagorçana, ja que una inscripció de Sopeira apareix dedicada al seu fill (nº 118)- (Pons 1983), i Urgellum, seu episcopal des d'època visigòtica que, pel fet d'ésser-ho, sembla que ha de presuposar una antiga civitas d'època Romana fins ara no documentada - bé que no és descartable que es tracti de l'Orgia ilergeta esmentada per Ptolemeu (II 6,6:) o de la capital dels Ceretani Augustani citats per Plini (N. H. III, 23).

És necessari, però, fer algunes precisions pel que fa a aquesta xarxa municipal de la zona no-litoral, car ni la mateixa existència d'un municipium presuposa aquí un urbanisme desenvolupat, ni podem afirmar d'una

manera rotunda que totes les civitates de la zona assolissin un règim municipal pròpiament dit.

Efectivament, convé no oblidar, com ja hem comentat anteriorment, que a la Catalunya interior, com a d'altres àrees de l'Imperi, un esquema municipal no sempre comportava un urbanisme desenvolupat, com sembla ésser el cas d'Auso, centre de la comunitat municipal dels Ausetani, com ja s'ha comentat anteriorment (cap. IV,1 i VII,1). Si això succeeix en aquesta comunitat, hereva directa d'un dels pobles pre-romans amb més personalitat del país, enumerada per Plini entre les de dret Llatí del conventus Tarraconensis (N.H. III, 23) i amb importants materials arqueològics i epigràfics, lògicament es pot suposar que aquest feble desenvolupament urbanístic degué ésser un fenomen més estès en aquesta zona de població netament indígena, i encara més si tenim present la pobra informació que ha llegat alguna de les suposades comunitats municipals anteriorment enumerades.

D'altra banda, apareixen uns grans buits de testimonis epigràfics referents a la municipalitat a la regió pirinenca i pre-pirinenca -on sols es coneixen dos municipia segurs, Aeso i Labitolsa, i indirectament, sense inscripcions que ho acreditin, uns altres

de possibles, Orretum, Urgellum i Iulia Libia-, àrea on s'ha de pensar en l'existència de civitates que segurament no degueren assolir el règim municipal -com probablement és el cas, àmpliament estudiat per N. Lamboglia (Lamboglia 1959; id. 1973), dels Olossitani, sols testimoniats per uns ploms màgics localitzats en una tomba emporitana i que hom situa a la regió d'Olot (Gómez Moreno 1949; IAGIL ins.lat. 114-116; AE 1952,122)-, qüestió de la qual ja hem parlat àmpliament en tractar dels límits de la municipalització en la primera part d'aquest estudi (cap. IV, 5). En aquest sentit, cal pensar, encara, en la població d'aquelles comarques més aïllades de la zona pirinenca on pràcticament no s'han trobat materials romans, particularment d'Andorra i sobretot del Pallars Sobirà, la qual degué caracteritzar-se sens dubte, malgrat la manca d'informació que en tenim, per unes estructures socioeconòmiques arcaiques i organitzativo-administratives rudimentàries (cap. IV, 9).

Així doncs, si el fenomen de la municipalització és en principi aplicable al conjunt de la Catalunya de l'Alt Imperi, és necessari no oblidar, en tractar específicament de les terres interiors, que sota l'estereotipat règim municipal romà podia haver-hi un molt diferent suport urbà i que la manca de documentació

escrita local que acrediti el desenvolupament de les típiques institucions municipals a diferents civitates de les zones marginals, així com naturalment en àmplies zones muntanyoses del país, segurament correspon a una més soma romanització, i, consegüentment, a la més superficial implantació o escàs arrelament d'aquelles, o fins i tot a unes formes organitzatives més simples.

Fetes aquestes necessàries precisions, hem d'iniciar l'estudi de la municipalitat i de les aristocràcies locals de les terres no-litorals del país, bé que essent molt conscients en tot moment del fet que el nostre estudi només es pot circumscriure a les comunitats que han proporcionat documentació escrita local, sens dubte les més importants i/o les més desenvolupades. Res no podem, doncs, concloure de la situació en el si d'aquelles civitates d'aquelles zones marginals que no han llegat cap mena de documentació escrita, on sens dubte devien sobreviure formes econòmiques, socials i polítiques més rudimentàries, ni, encara menys, en el de comunitats menors de caràcter netament rural, com és el cas d'un compagani rivi Larensis (Laurensis o Lavarensis) testimoniats per una coneguda sentència judicial de l'any 193 (RIT 143), dels quals ja hem parlat en pàgines precedents (cap. X, 4).

3.- L'ADMINISTRACIÓ MUNICIPAL.

L'epigrafia de la zona que estudiem permet constatar, d'acord amb els testimonis anteriorment analitzats i dintre dels límits que acabem d'indicar, la implantació del típic, estereotipat i aristocràtic règim municipal romà a la major part de la Catalunya no-litoral, a les zones planes aptes per al desenvolupament agrícola. En efecte, ens trobem davant d'unes comunitats regides per l'ordo decurionum, el senat local, i pels aediles i duumviri i/o els quattuorviri, magistratures temporals i compartides, i de la possessió d'aquests instruments de govern per part de les aristocràcies locals. Es tracta, d'altra banda, d'un esquema organitzatiu que per ell mateix ja reflecteix la decidida romanització assolida a l'època alto-imperial per les terres no-litorals del país i la clara implantació aquí experimentada de les institucions públiques de govern local.

A) EL SENAT MUNICIPAL.

L'ordo decurionum apareix explícitament documentat a la gran majoria de les comunitats municipals amb documentació epigràfica local de la Catalunya no-litoral: Aeso, Aquae Voconiae (Aquae Calidae), Auso, Egara, Iesso, Ilerda i Sigarra.

Les inscripcions on apareix aquest organisme municipal poden ésser agrupades en tres grans apartats, que corresponen a uns altres tres aspectes de la seva competència:

- a) Erecció d'inscripcions imperials.- Aquest és el cas de la inscripció dedicada a Antoni Pius a Egara "D(ecreto) D(ecurionum) M(unicipium) F(lavium) Egara" (nº 101), de la de Numerià a Iesso "or[do] I[esson]i[ensis]" (nº 59) i a Maximià a Sigarra "or[do] Segarrens[is] i[m]p[ensa] s[ua]" (nº 2). Val a dir, a més, que a Gerunda, a mitjan s. III, la res publica Gerundensis, òbviament d'acord amb un decret emanat de l'or[do] (of. CIL II 1, 1946 i 3557), dedicà sengles inscripcions a Sabina Tranquil·lina (nº 18), esposa de Gordià III, i a Filip I (nº 19). En fi, a Caldes de Montbui coneixem un fragment d'inscripció imperial dedicada a Tiberi (nº 98), a Egara una placa de marbre que, bé que el seu text és totalment esborrat, sembla que degué contenir una dedicatòria imperial (nº 103) i a Aeso un pedestal, avui perdut, probablement dedicat a Maximí (nº 23), dels quals s'ignora el dedicant, bé que és fàcil pensar en la cúria municipal.
- b) Concessió d'honors a particulars.- La documentació epigràfica de la Catalunya no-litoral no ha proporcionat, diferentment de la més rica de les comu

nitats costaneres del país, testimonis explícits en aquest sentit, bé que sí d'implícits.

Efectivament, com que el sevirat és un honos concedit per decret dels decuriones, que llevat d'una concessió molt especial havia d'ésser comprat pel llibert (cf. IRB 11, Barcino, i CIL IX 3959 i XI 1228), la presència de sevir a la regió, un a Auso, C. Cornelius Grati lib. Magnio (nº 21), així com també dos a l'Osca ilergeta, L. Cornelius Phoebus i L. Sergius Quintillus (CIL II 3.002), prova aquesta activitat del senat local; precisament el sevir d'Auso apareix testimoniats en aixecar una inscripció votiva a Diana pel fet d'haver obtingut tal honor: "ob honorem seviratus". D'altra banda, a Aeso tenim dos altres interessants testimonis indirectes d'aquesta activitat: la recepció de P. Marius Calpurnianus Orretanus, mort als 18 anys, "in clientelam civium Aesonensium" (nº 47), jutjada per G. Fabre com un cas més de l'acumulació en el fill d'un important llibert de la consideració deguda al pare (Fabre 1973, p.426), en aquest cas el ric Marius Marianus (cap. XI, 1,5 i 6); i a més, el flaminicat perpetu d'Aemilia Paterna (núms. 28 i 29), sens dubte una molt especial distinció de la comunitat cap a aquesta destacada dona, com ja hem comentat en tractar d'ella. Un capítol especial d'aquesta activitat del senat

local és l'erecció d'inscripcions en honor de des tacats personatges particulars. Tampoc no coneixem a la Catalunya no-litoral cap inscripció d'aquest tipus a la mateixa comunitat, però sí fora d'ella. Aquest és el cas del pedestal d'època d'Adrià dedicat pels Ilerdenses, "d(ecreto) d(ecurionum)", en el fòrum provincial de Tarraco, al molt ric con ciudadà i cavaller i magnànim benefactor M. Fabius Paulinus (RIT 374), i el del pedestal de Barcino de començament del s. II aixecat al molt important L. Licinius Secundus, llibert del senador L. Licinius Sura, "ex d(ecreto) d(ecurionum) Ausetanor(um)". En fi, val a dir que a Labitolosa, al sector actualment aragonés de l'antic comtat de Ribagorça, coneixem una inscripció honorària (nº 123), de finals del s. I o començament del II, dedicada a un molt destacat ciudadà, magistrat municipal i cavaller, i benefactor de la comunitat, M. Clodius Flaccus, pels "cives Labitolosani et incolae", probablement segons un acord de la cúria municipal.

- e) Concessió d'un lloc públic on aixecar monuments ho norífics o memòries epigràfiques.- Aquest és el cas a Aeso de la inscripció dedicada, "l(oco) d(ato) ex d(ecreto) d(ecurionum)", al ric militar llicenciat C. Iulius Lepidus Iessoniensis pels seus hereus i lliberts (nº 49) i la del jove P. Marius Calpurnianus, "impetrato loco ex d(ecreto) ord(inis)",

pels seus pares, on també es fa explícita menció de l'erecció d'una estàtua a la seva memòria (nº 47). A Aquae Voconiae (Aquae Calidae), del pedestal consagrat per Porcia Festa, "l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)", a Apol.lo August per a honor i memòria del seu fill difunt, L. Aemilius Celatianus (nº 82). A Egara, del pedestal honorari dedicat per Grania Anthusa, "l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)", al seu marit, sens dubte també patronus, Q. Granius Optatus, magistrat municipal de la ciutat i tribú militar (nº 104). En fi, a Caldes de Montbui sabem també que uns lliberts, P. Licinius Philetus i Licinia Crassi lib. Peregrina, obtingueren de la comunitat un lloc, "loc(o) ac-[ce]p(to) a re pub(lica)", als afores de la població, per aixecar-hi una làpida votiva a Isis (nº 95), concessió que lògicament també fa pensar en una autorització de l'ordo municipal.

Els senats dels municipia de la Catalunya no-litoral apareixen, doncs, com uns actius organismes del govern local, exercint un ampli i típic ventall de funcions propi de les zones netament romanitzades de l'Imperi (Rodríguez Neila 1977, pp. 206-209).

B) MAGISTRATURES I CARRECS MUNICIPALS.

Actualment coneixem un considerable nombre de ma

gistrats locals i càrrecs religiosos municipals al territori que estudiem, repartits, bé que de manera molt diferent, entre ~~vuit~~ municipia de la zona, nou si acceptem que el triple duumvirat de L. Caecilius Caecilianus (RIT 262) tingué lloc a Orretum, és a dir la quasi totalitat dels que compten amb documentació epigràfica local.

-Aemilia L. f. Paterna Aesonensis (núms. 28 i 29), flaminica perpetua, Aeso.

-L. Aemilius Maternus (nº 24), duumvir, Aeso.

-L. Aemilius L. fil. Quir. Probus Aquicaldensis (nº 82), aedilis i duumvir, Aquae Voconiae (Aquae Calidae).

-G. Antonius G. f. Gal. Verecundus (nº 35), bis duumvir i tribunus militum leg. III Augustae bis, Aeso.

-. Atilius Commodus (nº 76), omnibus honoribus [in re publica] suis, Ilerda.

-L. Caecilius L. f. Quirin. Caecilianus (RIT 262), duumvir ter i flamen divorum et Augustorum provinciae Hispan. Citerioris, ¿Orretum?

-M. Clodius M. f. Gal. Flaccus (nº 123), duumvir bis, flamen i tribunus militum leg. IIII Flaviae, Labitola.

-M. Cornelius L. f. Gal. Arrianus (nº 69), aedilis, duumvir i flamen Aug(usti), Aitona-Ilerda.

- C. Cornelius Grati lib. Magnio (nº 21), sevir, Auso.
- Q. Fabius Q. f. Gal. Maternus (nº 43), aedilis, Aeso.
- Q. Granius Q. fil. Gal. Optatus (nº 104), duumvir Egara i tribunus militum, Egara.
- M. Licinius L. f. Quir. Celtiber (núms. 40 i 41), aedilis i duumvir, Aeso.
- M. Licinius Celtiber Fab(ius) Licinianus (nº 42), duumvir, Aeso.
- C. Licinius C. f. Gal. Saturninus (nº 70), aedilis, duumvir i flamen, Ilerda.
- ¿ L. Marcus ... (nº 122), aedilis, duumvir i flamen ?, ¿Aeso o Ilerda?
- G. Marcus Gal. Masolus (nº 73), aedilis, duumvir i flamen, Ilerda.
- C. Marius C. fil. Pal. Verus Gerundensis (RIT 293), omnibus honoribus in re publica sua functus i flamen provinciae Hispaniae Citerioris, Gerunda.
- L. Plotius L. f. Gal. Asprenas (nº 20), aedilis, duumvir, flamen i tribunus leg. III Gallicae, Gerunda.
- M. Porcius M. f. Gal. Catullus (nº 32), duumvir bis, Aeso.

-L. Porcius L. f. Quir. Serenus (núms. 38 i 39),
quattuorvir i duumvir, Aeso.

- L. Val(erius) L. fil. Gal. Faventinus (nº 37), duum-
viralis, Aeso.

-C. Vibius Lupercus (nº 3), quattuorvir municipi Si-
garrensis, Sigarra.

Deixant a banda els càrrecs religiosos municipals lligats al culte imperial, el flaminat i el sevirat, dels quals tractarem a l'apartat següent, la documentació que posseïm dels magistrats municipals enumerats permet precisar algunes característiques del cursum honorum a les petites comunitats ciutadanes de les terres no-litorals que estudiem.

a) El primer fet que pot ésser constatat és que es tracta d'unes carreres municipals simples, constituïdes únicament pels càrrecs d'aedilis i duumvir i/o el de quattuorvir; magistratura aquesta última genuïnament municipal, no de les colònies, i que a la zona que ens ocupa només apareix testimoniada en dues ocasions, a Aeso - L. Porcius Serenus- i a Sigarra - C. Vibius Lupercus-. Falta, però, a diferència de les comunitats més importants de la Catalunya litoral, qualsevol referència a quaestores, càrrec que no degué existir com a tal i les

funcions del qual degueren ésser absorbides pels altres magistrats, i al de quinquennalis. Els municipia de la Catalunya no-litoral, fins i tot les poblacions més destacades de la zona, degueren, doncs, estar regits únicament per quatre magistrats anuals -dos duumviri i dos aediles, o quatre quatuorviri-, cosa que, d'altra banda, degué ésser el fet més normal a les comunitats petites, com són les de la zona que ens ocupa, i àdhuc a les mitjanes. Val a dir, pel que fa a això, que S. Mariner (Mariner 1975, p. 193) també assenyala que la carrera política municipal dels ciutadans de Barcino era bastant senzilla.

- b) Sembla ésser un fenomen molt freqüent el fet d'iniciar la carrera municipal a una edat bastant jove, immediatament després d'haver assolit l'edat mínima legalment prescrita per fer-ho. Bé que a Catalunya no tenim cap document que ens informi d'aquesta edat mínima, podem pensar que devien ésser els 25 anys, car aquesta és l'edat fixada en una llei municipal d'Hispania que hi fa referència, la de Malaca (lex Mal. LIX), i que probablement era força general, com ho suggereix una inscripció funerària de Barcino dedicada al decurio L. Valerius L. f. Gal. Terentianus (IRB 67), de qui se subratlla l'edat de 24 anys i 40 dies, precisió que sembla voler justificar l'aparent modè

tia de la carrera pública d'aquest home i mostrar la impossibilitat d'haver exercit les magistratures municipals. Així sabem, pel que fa a la qüestió que comentem, que l'aquicaldense L. Aemilius Probus, que morí als 27 anys, ja havia exercit una carrera municipal completa, els càrrecs d'aedilis i de duumvir, segons ja hem subratllat en tractar d'aquest individu. Malgrat que no disposem d'altres documents tan clars com aquest, ratifica aquesta mateixa idea el fet que diversos magistrats municipals -G. Antonius Verecundus d'Aeso, Q. Fabius Maternus d'Aeso, M. Licinius Celtiber Fab. Licinianus d'Aeso i G. Marcus Masclus d'Ilerda- apareguin precisament testimoniats a inscripcions aixecades per les seves mares. També la reforça, en part, la circumstància que diversos d'ells -G. Antonius Verecundus d'Aeso, M. Clodius Flaccus de Labitolosa, Q. Granius Optatus d'Egara i L. Plotius Asprenas de Gerunda- hagin accedit, després d'una completa carrera municipal, al rang eqüestre i exercit el tribonat militar a la legió. Es tracta, sens dubte, d'un reflex i d'una conseqüència del caràcter aristocràtic de la vida municipal, car fàcilment es pot imaginar que el prestigi i els recursos necessaris per portar un home jove a les magistratures de la ciutat devien provenir essencialment de la seva família, en algunes ocasions de la materna -com és clarament el cas dels Licinii-Fabii

d'Aeso i possiblement dels Marcii d'Ilerda-.

- c) La quasi totalitat dels magistrats enumerats presenten una completa carrera municipal. Exceptuant el cas de l'aesonenc Q. Fabius Maternus, de qui no més sabem que fou aedilis -bé que segurament la inscripció que el testimonia li fou erigida en la seva joventut, quan només havia ocupat aquell càrrec, ja que és la seva mare la dedicant de l'epigrafi-, constatem que la resta dels magistrats realitzaren una completa carrera municipal, adés pel fet de detallar-se els seus càrrecs, adés per indicar-se genèricament la seva total realització, adés, en fi, per fer-se constar únicament el càrrec més elevat, el de duumvir, de vegades exercit en més d'una ocasió. S'obria, doncs, als membres de les famílies de les aristocràcies locals de la zona que estudiem la perspectiva d'una segura, quasi mecànica, carrera municipal que els havia de portar fins a la més alta magistratura local, cosa que constitueix, igualment, un nou reflex del caràcter aristocràtic de la vida i poder locals. Val a dir, pel que fa a això, que S. Mariner (Mariner 1975, p. 193) també constata que a Barcino potser hi hagué èpoques en què difícilment cap dels ciutadans pertanyents a l'Ordo decurionum deixava d'arribar, en algun moment de la seva vida, a l'exercici d'algunes de les magistratures de l'Ordo colonial.

- d) És un fet bastant normal que després de la carrera municipal pròpiament dita, s'ocupés el càrrec de flamen municipal. El flaminat era, doncs, en certa forma, la culminació d'una carrera política local. Cal notar, però, que si no tots els duumviri coneguts de la zona assenyalen haver exercit el flaminat, l'exercici d'aquest càrrec religiós sembla ser la regla entre els magistrats municipals d'algunes comunitats: Ilerda -només no testimoniada en el cas d'Atilius Commodus, que, tanmateix, no detalla la seva carrera municipal- i possiblement també Gerunda -bé que es desconeixen els detalls de la carrera municipal de C. Marius Verus, sabem que fou ulteriorment flamen provincial-, sens dubte els dos municipia més importants de la zona que ens ocupa.
- e) En fi, sabem que alguns d'aquests magistrats municipals accediren, després de la carrera municipal, al rang eqüestre -G. Antonius Verecundus d'Aeso, M. Clodius Flaccus de Labitolosa, Q. Granius Optatus d'Egara i L. Plotius Asprenas de Gerunda- o que exerciren el flaminat provincial -L. Caecilius Caecilianus d'Orretum? i C. Marius Verus de Gerunda-, cosa que subratlla la destacada importància d'alguns d'aquests individus i famílies de les aristocràcies locals de la zona que estudiem, qüestió de la qual tractarem en les pàgines ulteriors.

4.- EL CULTU IMPERIAL I LA MUNICIPALITAT.

No hem d'insistir aquí, car ja n'hem parlat anteriorment (cap. IV,4), en l'ampli desenvolupament que a les terres de la Catalunya futura tingué el culte imperial, mecanisme ideològic fonamental en la societat de l'Alt Imperi i vincle de relació entre les comunitats locals i l'Estat, ni tampoc en la base netament municipal que tingué en aquesta àrea. Ara convé, però, analitzar-ne més detalladament els testimonis a les terres no-litorals del país.

a) El flaminat municipal.-

Un repàs a la llista de magistrats municipals de l'apartat anterior permet constatar que freqüentment el flaminat coronava la carrera pública municipal d'aquests homes, qüestió a la qual allí ja ens hem referit. Aquest és el cas de cinc individus -el cas de L. Marcius com hem dit és molt improbable-, la major part dels quals ja foren recollits per R. Étienne en la seva llista de flamines municipals (Étienne 1958, pp. 205 i 210-212):

-M. Clodius M. f. Gal. Flaccus (nº 123), duumvir bis, flamen i tribunus militum leg. IIII Flaviae, Labitolosa.

-M. Cornelius L. f. Gal. Arrianus (nº 69), aedilis, duumvir i flamen Aug(usti), Aitona-Ilerda.

-C. Licinius C. f. Gal. Saturninus (nº 70), aedilis, duumvir i flamen, Ilerda.

-L. Marcius ... (nº 122), aedilis, duumvir i flamen?,
¿Aeso o Ilerda?

-G. Marcius Gal. Masclus (nº 73), aedilis, duumvir i
flamen, Ilerda.

-L. Plotius L. f. Gal. Asprenas (nº 20), aedilis, duum-
vir, flamen i tribunus leg. III Gallicae, Gerunda.

R. Étienne (Étienne 1958, p. 211) esmenta un altre flamen municipal d'Ilerda, Ti. Manlius Silvanus (CIL II 5848). Tanmateix, avui sabem, per les raons que s'exposen a l'apèndix d'aquest estudi, que la inscripció d'aquest individu en realitat devia procedir de Tarraco.

Coneixem també a Aeso una flaminica perpetua municipal (núms. 28 i 29), Aemilia Paterna (Étienne 1958, p. 242), que pertanyia a la molt destacada família dels Aemilii, la més important d'Aeso a la segona meitat del s.I i començament del II.

b) El flaminat provincial.-

Alguns membres de les aristocràcies municipals de la Catalunya no-litoral foren també elegits per exercir el flaminat provincial de la Citerior:

-C. Aemilius C. f. Gal. Fratern (RIT 252), praefectus fa-
brum II, tribunus militum legionis V Alaudae, flamen p.H.C.,
hic censum egit in provincia Gallia Aquitanica (Étienne 1958, pp. 131 i 132; Alföldy 1973, p. 61). Malgrat que

només testimoniats en una inscripció de Tarraco, la seva suposada relació de parentiu amb la important família dels Aemilii d'Aeso ha portat a diferents investigadors a considerar-lo originari d'aquesta comunitat, però no existeix ni plena unanimitat ni seguretat pel que fa a això. La identificació del cens citat amb l'efectuat a les Galliae l'any 61, mencionat per Tàcit (Tac. Ann. XIV, 46), fa d'aquest individu el primer flamen conegut i datable de la Citerior, a l'època de Neró, si no de Claudi, segons Étienne, o cap a l'any 70, segons Alföldy, com ja hem comentat anteriorment en tractar dels Aemilii d'Aeso.

-L. Caecilius L. f. Quirin. Caecilianus (RIT 262), duumvir ter i flamen divorum et Augustorum provinciae Hispan. Citerioris (Étienne 1958, p. 142; Alföldy 1973, p. 65).

Bé que només conegut per una inscripció de Tarraco, en la qual no es fa menció de la seva comunitat, el fet que el seu fill i dedicant de l'epígraf, Q. Caecilius Campanus, aparegui honorat en una inscripció de l'Alta Ribagorça, de Sopeira (nº 118), així com la tribu Quirina a què estava adscrita aquesta família, permet pensar que aquest sacerdot provincial probablement no era originari de Tarraco, sinó potser un membre de l'aristocràcia municipal d'Orretum, on, si això fos cert, possiblement devia haver exercit la seva prèvia i brillant carrera municipal. El tipus d'escriptura permet datar la seva ins-

cripció a l'època Flàvia o primera meitat del s. II.

-C. Marius C. fil. Pal. Verus Gerundensis (RIT 293), omnibus honoribus in re publica functus i flamen provinciae Hispaniae Citerioris (Étienne 1958, p. 142; Alföldy 1973, p. 79). Després d'una completa carrera municipal, assolí el flaminat provincial, en un moment que s'ha de situar segons Alföldy entre els anys 120 i 180.

-C. Vibius C. f. Gal. Latro (RIT 312), quaestor, duumvir, item duumvir quinquennalis col. Tarrac. i flamen p.H.C. (Étienne 1958, pp. 142 i 242; Alföldy 1973, pp. 90-91). Bé que la seva brillant carrera municipal tingué lloc íntegrament a Tarraco, sabem que era originari de Sigarra, d'una important família de l'aristocràcia local, els Vibii (núms. 3 i 4). El càrrec de flamen provincial, que s'ha de datar de finals del s. I o primera meitat del II, segurament l'exercí al mateix temps que la important Fulvia Celera (RIT 312, 322, 344 i 350), probablement la seva esposa, ocupava el de flaminica de la província, segons ja hem indicat en tractar d'aquesta important família de Sigarra.

Sabem igualment, per una inscripció de Tarraco (RIT 319), que la flaminica municipal d'Aese Aemilia Paterna (núms. 28 i 29) probablement també fou flaminica perpetua de la p. H. C. (Étienne 1958, pp. 168 i 172; Alföldy 1973, p. 94), bé que amb les reserves ja assenyalades anteriorment quan em parlat d'ella.

c) El sevirat.-

Al costat del flaminat municipal, apareix testimoniats el sevirat, càrrec religiós reservat a lliberts enriquits o pertanyents a importants famílies locals. Es tracta, però, d'un càrrec que, a diferència de les comunitats de la Catalunya costanera, apareix molt rarament testimoniats a les terres no-litorals del país. Com que les inscripcions dels dos sevirs M. Cornelius Phaedinus (CIL II 4454) i M. Cornelius Faventinus (CIL II 4453), tradicionalment considerats com de Iesso, i com a tals recollits per R. Étienne (Étienne 1958, p. 259), en realitat han d'ésser adscrites a Tarraco, d'acord amb la informació que dona l'humanista Lluís Ponç d'Icard als "Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis" sobre el trasllat a Guissona d'aquesta materials en temps moderns, els testimonis del sevirat queden reduïts, a les terres interiors de Catalunya, com també a l'Aragó, a un únic epígraf.

Es tracta d'una ara votiva d'Auso (nº 21), d'un marbre d'una gran qualitat, dedicada a Diana - no pas a Minerva, errònia lectura seguida per Hübner i autors posteriors - pel sevir Augustalis C. Cornelius Grati lib. Magnio (Étienne 1958, p. 260).

Cal tenir present, però, que a la zona aragonesa de l'antic país ilergeta, a Osca, es coneix una inscripció votiva (CIL II 3002 = ILER 501) dedicada a la Victoria Augusta per L. Cornelius Phoebus i L. Sergius Quintillus, sevir Aug(ustales) (Étienne 1958, p. 256).

d) Les virtuts i les divinitats augustianes.-

Tampoc falten a les terres no-litorals de Catalunya testimonis de les virtuts i divinitats augustianes, àmpliament testimoniades, d'altra banda, a les ciutats costaneres del país: Dertosa, Tarraco, Barcino, Baetulo i Iluro (Étienne 1958, pp.320-322, 335-339 i mapa 17), Tres inscripcions, dos d'Aeso i una altra d'Aquae Voconiae, les palesen a la zona que ens ocupa:

- La Victoria Augusta apareix en una inscripció votiva d'Aeso (nº 28), dedicada per la flaminica perpetua Aemilia Paterna. La inscripció, segons ja hem comentat en tractar de la família dels Aemilii, segurament s'ha de relacionar amb les victorioses campanyes de Trajà en les quals participà i fou repetidament condecorat L. Aemilius Paternus (núms. 25-27), segons sembla germà de la dedicant. Actualment coneixem un considerable nombre de testimonis de la Victoria Augusta a Hispania, el culte de la qual ja va ésser objecte d'estudi per R. Étienne (Étienne 1958, pp. 326-328), que en recollí onze testimonis (Étienne 1958, p. 322), un d'ells de Tarraco (RIT 58) i un altre de l'Osca ilergeta (CIL II 3002).

-La Luna Augusta apareix testimoniada en una altra inscripció d'Aeso (nº 24), que també pertany a la important família dels Aemilii, a ella consagrada pel duumvir L. Aemilius Maternus i Fabia Fusca, en honor i memòria de la seva filla difunta Aemilia Materna. Bé que el culte

a la lluna apareix en altres inscripcions hispanes (ILER 639, 641, 645 i 646), l'epígraf que comentem és l'únic que la testimonia com a divinitat augustiana (Étienne 1958, p. 336).

-Apollo Augustus apareix en un pedestal de marbre d'Aquae Voconiae(nº 83), a ell consagrat per Porcia Festa per a honor i memòria del seu fill difunt L. Aemilius Celatianus. L'epígraf pertany a l'única família de l'aristocràcia municipal actualment coneguda d'aquesta comunitat municipal. R. Étienne (Étienne 1958, p. 335) enumera, a banda de la inscripció que ens ocupa, uns altres sis epígrafs d'Hispania en els quals apareix Apol.lo August, procedents de diferents punts de la Baetica i de la Lusitania.

Es tracta, doncs, en els dos últims casos, d'ares funeràries dedicades a una divinitat per a honor i memòria d'un difunt. Hübner (CIL suppl. p. 988, coment. a 6181) ja observà el costum d'aquesta associació en algunes inscripcions de Catalunya, mentre que F. Fita (Fita 1904.a, p. 83) assenyala ulteriorment inscripcions del mateix tipus a d'altres punts d'Hispania, qüestió sobre la qual tornarem a parlar més endavant (cap. XV, 3).

e) Les dedicatòries imperials.-

En fi, hem de sumar, als testimonis fins aquí comentats, les inscripcions imperials aixecades per les mateixes co-

munitats -a Antoni Pius a Egara (nº 101) a Sabina Tranquil·lina i a Filip I a Gerunda (núms. 18 i 19), a Numerià a Iesso (nº 59) i a Maximià a Sigarra (nº 2)- i fins i tot per algun ric particular - a un emperador desconegut per ruptura de la pedra, possiblement Antoni Pius, a Egara (nº 102)-, així com algunes de dedicant desconegut per desgastament o trencament de la pedra -a Tiberi a Caldes de Montbui (nº 98), a un emperador no precisable per estar el text esborrat, potser Antoni Pius, a Egara (nº 103) i probablement a Maximí a Aeso (nº 23).

Els testimonis fins aquí enumerats permeten fer algunes consideracions sobre el culte imperial i sobre la seva organització als municipia de les terres no-litorals del país.

A) LA PENETRACIÓ DEL CULTE.

Cal subratllar, d'antuvi, que la documentació epigràfica del territori que estudiem, malgrat la seva modèstia quantitativa, aporta, d'acord amb els materials que acabem d'enumerar, un considerable i variat nombre de testimonis del culte imperial, des dels càrrecs religiosos municipals que hi estaven lligats, el flaminat -a Aeso, Gerunda, Ilerda i Labitolosa- i el sevirat - a

Auso-, i les dedicatòries imperials - a Aeso, Caldes de Montbui, Egara, Gerunda, Iesso i Sigarra-, fins a les virtuts i les divinitats augustianes - a Aeso i Aquae Voconiae-.

No es tracta, d'altra banda, d'una pràctica que només es circumscriu a les poblacions més importants de la zona, com Ilerda, sinó que es constata en el conjunt dels petits municipia de l'àrea, fins i tot en nuclis urbanísticament tan petits com Auso i Aquae Voconiae o tan allunyats i marginals com Aeso i Labitolsa. De fet tenim testimonis del culte imperial, bé que de diferent naturalesa, a la totalitat dels municipia del territori que estudiem que compten amb documentació epigràfica in situ, Aeso, Auso, Aquae Voconiae, Caldes de Montbui, Egara, Gerunda, Iesso, Ilerda, Labitolsa i Sigarra, cosa que palesa una penetració generalitzada a la zona.

B) LA SEVA ORGANITZACIÓ LOCAL.

Una desena d'inscripcions del territori que estudiem donen testimoni dels estereotipats càrrecs religiosos municipals que estaven lligats al culte imperial, cosa que permet de conèixer la seva organització local.

En primer lloc, hom constata l'explícita aparició del flaminat municipal en la documentació epigràfica d'algunes comunitats de la zona. A banda la incerta

inscripció d'Aeso o d'Ilerda de L. Marcus ..., aed., IIvir i flam., avui almenys coneixem cinc flamines municipals d'aquesta zona, de Labitlosa, de Gerunda i sobretot d'Ilerda, la població més important de l'interior del país. Els curtus honorum d'aquests flamines municipals permeten considerar, segons hem indicat a l'apartat anterior, que, com en altres poblacions, aquest càrrec de tipus religiós devia coronar la carrera pública local d'aquests homes.

Val a dir, però, que el notable conjunt epigràfic d'Aeso ofereix un cas una mica estrany i sorprenent, ja que cap dels nombrosos magistrats municipals coneguts d'aquesta població fa constar l'exercici del flaminat -a banda, naturalment, l'incert L. Marcus...-, mentre que no hi manquen altres testimonis del culte imperial, no només un epígraf imperial sinó també altres de més significatius, com són les dedicatòries a una divinitat i a una virtut augustianes i sobretot l'existència d'una flaminica perpetua. És potser aquest últim fet, el flaminat perpetu d'Aemilia Paterna, allò que podria ajudar-nos a explicar la curiosa situació que presenta l'epigrafia d'Aeso. En efecte, hom pot pensar que potser l'organització del culte imperial en aquest municipium pogué haver estat, en certa forma, monopolitzat per la molt important família de l'aristocràcia local dels Aemilii, de la segona meitat del s. I i primera del II, cosa que permetria d'explicar la inusual

perpetuïtat del flaminicat d'aquella dona i ensems el fet que tots els testimonis del culte imperial d'aquesta comunitat estiguin lligats a aquesta família local. De fet, altres testimonis hispànics de sacerdotesses municipals perpètues, concretament el de Cornelia Tusca d'Iporca (CIL II 1046), el de Fulvia Celera de Tarraco (RIT 312, 322, 344 i 350) i el de Iunia Rustica de Cartima (CIL II 1956), permeten constatar que es tractava d'unes dones que gaudien d'una molt destacada posició social i econòmica dins de la comunitat, i d'altra banda que aquesta posició sembla ésser més de tipus personal, i per tant de la família de naixença, que no pas prolongació de la del marit.

En segon lloc, constatem que una comunitat de la zona, Auso, de la qual fins ara no coneixem cap magistrat municipal, compta amb un document epigràfic que testimonia l'existència del sevirat, cosa que també palesa un culte imperial organitzat a nivell local, malgrat la manca de testimonis del flaminat. Es tracta d'un cas semblant al d'Oscà, a la part occidental de l'antic país ilergeta, on no es coneix cap flamen municipal però sí dos sevirs que dediquen una inscripció votiva a la Victoria Augusta.

En fi, bé que a la resta de comunitats municipals de la zona que estudiem no han aparegut fins ara testimonis dels càrrecs religiosos locals que estaven lli-

gats al culte imperial, cal tenir present, segons acabem de subratllar, que en cap cas no hi manca un testimoni o altre d'aquest culte. D'altra banda, el fet que no facin referència al flaminat els magistrats municipals coneguts de tres d'aquests municipia, d' Aquae Voconiae, Egara i Sigarra, no permet fer afirmacions sobre aquesta absència, car es tracta de comunitats amb un únic magistrat local conegut, cosa que no permet de deslligar-nos de les circumstàncies personals de cada un d'ells. Aquest és el cas, concretament, del d' Aquae Voconiae, L. Aemilius Probus, aedilis i duumvir, de qui casualment sabem que morí als 27 anys, és a dir segurament molt poc temps després d'haver assolit l'edat legalment establerta per iniciar la carrera pública municipal i, per tant, segurament abans d'haver pogut exercir el flaminat, segons ja hem comentat en tractar d'aquest personatge.

Podem constatar, doncs, l'existència d'un culte imperial plenament organitzat a nivell local almenys a cinc comunitats municipals de la zona: Aeso, Auso, Gerunda, Ilerda i Labitolosa. El nombre i la dispersió d'aquests municipia suggereix, però, que ens trobem amb un fenomen molt estès, probablement general, dins de l'àmbit municipal de les terres no-litorals que estudiem. Així doncs, si l'existència de testimonis diversos del culte imperial a la totalitat de les comunitats amb documentació epigràfica local d'aquesta àmplia zona geogràfica palesa la penetració de la ideologia dominant al conjunt

d'aquestes terres no-litorals, els testimonis del flaminat i del sevirat que acabem d'esmentar mostren els mecanismes institucionals i els agents socials que fomentaren aquesta penetració a nivell local.

C) ELS SEUS AGENTS RECTORS.

Resta, finalment, referir-nos específicament als agents socials que mantingueren i dirigiren el culte imperial a nivell local.

Són les famíliesingènues més acomodades de la comunitat, aquelles que detenien el poder municipal, les que apareixen dirigint el culte imperial a nivell local. Cal subratllar, a més, que aquestes aristocràcies locals apareixen plenament compromeses i identificades amb l'estructura político-ideològica representada pel culte imperial, no només en el seu aspecte merament públic i oficial, per l'exercici del flaminat i per l'erecció, a través dels senats locals, de dedicatòries imperials, sinó també en actes estrictament particulars, tal com ho palesen les dues inscripcions votivo-funeràries d'Aeso i Aquae Voconiae, en què es vincula la memòria del difunt a la d'una divinitat, la Lluna Augusta i Apol.loAugust, que, per la seva banda, no resta aliè al culte imperial, és a dir a la divinitat de l'emperador. Cal recordar, pel que fa a això, la fragmentada inscripció imperial d'Egara, que devia formar part d'un monument, aixecada per voluntat testamentària

d'un particular, sens dubte de posició acomodada.

Al costat del flaminat municipal, en mans dels membres de les aristocràcies locals pròpiament dites, també apareix testimoniat a la Catalunya interior, bé que d'una manera molt més aïllada i puntual que a les terres litorals del país, el sevirat, que serví d'instrument per possibilitar la participació a la vida pública i oficial de la comunitat a alguns lliberts enriquits o pertanyents a les famílies locals més importants. Cal recordar, però, segons ja s'ha comentat al capítol precedent (cap. XI, 6), que a les comunitats municipals de les terres no-litorals del país, com també a les de l'Aragó, els individus d'origen servil en general no assoliren la importància pública i col·lectiva que tingueren a la zona costanera, en gran part expressada i canalitzada a través dels col·legis sevivals. D'aquesta manera s'aconseguia, doncs, evitar els perills de la total marginació política d'aquests individus, econòmicament importants però jurídicament apartats del poder pel seu origen servil, i, alhora, la seva plena integració a l'estructura ideològica dominant i fins i tot la seva activa participació en els més genuïns mecanismes de la seva reproducció -culte a l'emperador- màxim representant de l'estructura político-jurídica de l'Estat Romà-, així com la seva preciosa col·laboració a la pesada càrrega del manteniment de la vida municipal.

En fi, la base social sobre la qual es recolzà el culte imperial en aquesta àrea geogràfica, les aristocràcies municipals pròpiament dites, al costat de les quals també apareix esporàdicament algun important llibert, i la plena identificació que amb ell tingueren aquestes élites locals, revelen la penetració i l'arrelament de les formes ideològiques dominants de l'Alt Imperi entre les classes i grups dirigents de les comunitats municipals de la Catalunya no-litoral.

5.- EL MANTENIMENT DE LA VIDA MUNICIPAL I EL PROBLEMA DE L'ABAST ALIMENTARI.

La responsabilitat del manteniment de la vida municipal, vincle essencial entre els cives i l'Estat durant l'Alt Imperi, corresponia als senats locals i als magistrats anualment elegits. Amb tot, les ciutats, sempre necessitades de recursos, havien d'utilitzar altres mitjans de sosteniment al marge dels mecanismes ordinaris i institucionals, insuficients davant d'algunes eventualitats, i més encara en avançar la segona centúria.

En efecte, hom pot constatar, en repassar la documentació epigràfica, que les ciutats de l'Alt Imperi buscaren, d'una banda, vincular en la pesada càrrega del manteniment de la vida urbana, a través de la concessió o la venda d'honors públics i de l'adlectio a la cúria municipal, aquells individus o grups socials l'aportació econòmica dels quals podia ésser molt estimable però que per la seva condició jurídica, privilegiada, no-ingènua o forastera, no participaven o els

era vedat de participar en la gestió de la comunitat, i, d'altra banda, fins i tot forçar la munificència particular dels individus rics de la comunitat, essencial per al manteniment dels diferents aspectes de la vida ciutadana, cosa que cada cop era més necessària en avançar el s. II, per la progressiva debilitació de la base socio-econòmica sobre la qual es recolzava la vida municipal i per la creixent pressió fiscal imposada a les ciutats per l'Estat.

Aquest esquema de manteniment de la vida municipal, propi de les zones més romanitzades, apareix plenament desenvolupat a la Catalunya de l'Alt Imperi, i també a les seves terres no-litorals, àrea sobre la qual ara ens hem d'ocupar d'una manera més detallada.

Acabem de constatar en pàgines precedents el desenvolupament a les terres de la Catalunya no-litoral de les típiques institucions romanes de govern municipal, l'ordo decurionum i els magistrats anuals, instruments de govern en mans d'unes romanitzades aristocràcies locals, testimoniades a la quasi totalitat de les comunitats de la zona que compten amb documentació epigràfica local i de les quals coneixem un bon nombre d'individus i famílies. No hem de tractar de bell nou, doncs, d'aquestes institucions, sobre les quals es recolzava la gestió municipal, i per tant la resolució dels problemes ordinaris de la comunitat.

Convé, però, referir-nos breument als altres meca-

nismes de captació de recursos per al manteniment de la vida municipal, adés associant a aquesta tasca i/o a l'activitat pública local aquells individus que per la seva condició jurídica no participaven o no podien participar en el govern local, adés simplement estimulant les munificències particulars dels individus rics de la comunitat.

D'antuvi hem de dir que la pràctica de l'associació o vinculació a la vida pública i oficial de la comunitat dels individus d'origen servil o foraster de condició econòmicament acomodada, tan ben testimoniada a les ciutats costaneres de la Catalunya de l'Alt Imperi, ho està molt menys als municipia de l'interior del país.

Ja hem comentat anteriorment (cap. XI,6 i XII, 4) que el sevirat, molt important a les ciutats litorals del país, fins ara només ha proporcionat un únic testimoni a les terres interiors, a Auso, el del riu llibert C. Cornelius Grati lib. Magnio (nº 21), cosa que òbviament suggereix la menor importància sòcio-econòmica assolida en aquesta zona pels individus d'origen servil.

D'altra banda, l'adlectio a la curia o al cos cívic de la ciutat, a la qual es fa esment en una inscripció d'Aeso, però que fa referència a Barcino, la dedicada al primipilaris C. Iulius Gal. Lepidus Iessonensis, de qui se subratlla la condició d'adlecto in numerum decurionum ab ordine Barcinoniensum" (nº 49), només apareix testimoniada a les ciutats més importants de la zo-

na: Tarraco (RIT 172, 338, 339, i 342), Caesaraugusta (RIT 304 i 309) i Barcino (IRB 35 i nº 49), totes elles colònies. Amb tot, la inscripció d'Aeso dedicada per Marius Marianus a la memòria del seu fill P. Marius Calpurnianus Orretanus, de qui se subratlla la condició de "recepto in clientelam civium Aesonensium", podria estar en la línia de la integració que intentaven fer les comunitats ciutadanes dels individus d'origen servil i/o foraster que gaudien d'una bona posició econòmica, com era el cas d'aquests Marii, segons ja s'ha comentat al capítol precedent (cap. XI,1).

Més important, però, que la pràctica d'aquesta associació devia ésser-ho, als municipia de la Catalunya no-litoral, la de l'estímul de la munificència dels particulars rics de la comunitat. Així ens ho palesen mitja dotzena d'inscripcions:

El notable conjunt epigràfic d'Aeso aporta dues inscripcions d'aquesta mena. La primera (nº 37) fou erigida pels "collegia kalendarium et iduaria duo" al ciutadà i duumviralis L. Valerius Faventinus pel fet d'haver ajudat a la plebs amb una compra de blat i per altre mèrits seus no especificats "qui annonae frumentariae emptae plebem adiuvit et ob alia merita eius", sens dubte coincidint amb un moment de carestia del blat al qual no podien fer front els recursos

ordinaris i exclusius de l'erari municipal, com exposarem de seguida. La segona (nº 47) ens informa que Marius Marianus, un destacat llibert establert a Aeso (cap. XI, l. 5 i 6), portà a terme una donació d'sportulae "datisque sportulis" (Fabre 1973, p. 429), en erigir en un lloc públic una estàtua dedicada, conjuntament amb la seva esposa Mariana Calpurniana, a la memòria del seu fill, mort als divuit anys, P. Marius Calpurnianus Orret(anus), de qui se subratlla la seva condició de "receptus in clientelam civium Aesonensium et liberalibus studiis eruditus".

La modestíssima documentació epigràfica d'Auso també ha proporcionat una inscripció d'aquesta mena (nº 21). Es tracta de la inscripció, del s. II, erigida pel sevir C. Cornelius Grati lib. Magnio, "ob honorem seviratus", a Diana -no Minerva, errònia lectura seguida per Hübner i altres autors posteriors-, en la qual també es fa constar que construí una ara i uns seients "idem aram et sed(ilia)" (Fabre 1973, p. 429).

A Egara tenim el fragment d'una magnífica placa imperial (nº 102), de finals del s. I o començament del II, possiblement d'Antoní Pius, dedicada per voluntat testamentària d'un particular, sens dubte de posició acomodada, la qual, per no tenir les vores polides, devia formar part d'un edifici o monument públic, avui desconegut.

Curiosament, una inscripció tarragonina (RIT 374) permet conèixer un benefactor d'Ilerda, el molt ric ciutadà i cavaller ilerdense, bé que establert a la capital de la província, M. Fabius Paulinus. Es tracta d'un pedestal d'estàtua, de l'època d'Adrià, aixecat pels Ilerdenses, segons decret dels decurions, al fòrum provincial de Tarraco, a aquest òptim ciutadà per les seves moltes liberalitats realitzades a favor de la seva ciutat "Ilerdenses civi optimo ob plurimas liberalitat(es) in rem public(am) suam loco a provincia impetrato posuerunt, d(ecreto) d(ecurionum)", bé que sense especificar-ne la naturalesa.

Al modest conjunt epigràfic de Labitolsa, al sector actualment aragonès de l'antic comtat de Ribagorça, tampoc no hi manca un testimoni del fenomen que comentem. Es tracta de la inscripció honorària (nº 123) de finals del s. I o començament del II, de dicada pels "cives Labitolosani et incolae" a M. Clodius Flaccus, magistrat municipal i flamen, tribú militar, baró eminentíssim i ciutadà òptim, pels molts beneficis realitzats cap a la seva comunitat "ob plurima erga rem p(ublicam) suam merita". Es tracta, doncs, d'un epígraf que òbviament celebra les liberalitats d'aquest molt destacat personatge, de les quals, però, tampoc no coneixem la naturalesa.

En fi, bé que no provinent de la zona que estudiem, cal fer esment a la inscripció d'Empúries de

Porcia Severa Gerundensis (CIL II 4626 = IAGIL, ins. lat. 5). Es tracta d'un epígraf, perdut des de fa molt de temps, que recordaria, d'acord amb la restitució que F. Fita en féu de l'última ratlla (Fita 1883, p. 128), la reconstrucció per aquella rica gironina d'un edifici públic "refecit a [f]un[d]am[entis]", i que, en opinió d'aquest autor, potser compaginava amb el fragment que fa esment a la construcció del temple de Serapis per Climene (cap. IV, 3 i XII, 1). Desconeixem, però, si aquesta dona s'havia establert a Emporiae o si, contràriament, continuava residint a la seva ciutat natal i havia ajudat a reconstruir el temple de Serapis de la no llunyana Emporiae, la qual cosa, per altra banda, suggeriria que tal vegada la popularitat i importància d'aquest centre cultural emporitè superava l'estricta àmbit local.

Les liberalitats documentades corresponen, doncs, a diferents aspectes de la vida municipal: una donació de blat per ajudar la plebs a Aeso, un repartiment d'sportulae també a Aeso, una construcció de tipus religiós a Aeso -potser també en el cas d'Emporiae-, un edifici o monument públic a Egara i unes liberalitats de naturalesa no especificada a Ilerda i Labitolsa. D'altra banda, aquests benefactors, naturalment tots ells rics individus, són de condició social diversa: un ciutadà i dignatari duumviral a Aeso, un llibert també a Aeso, un altre llibert i sevir a

Auso, un membre de l'orde eqüestre a Ilerda, un altre cavaller a Labitolosa, una ingènua de Gerunda a Emporiae i un individu desconegut a Egara.

Així doncs, a les petites comunitats de la zona no-litoral que estudiem, àdhuc en una comunitat tan reduïda com Auso o en unes altres tan marginals com Aeso i Labitolosa, també es constata plenament la col.laboració privada dels particulars econòmicament ben dotats en el manteniment dels diferents aspectes de la vida municipal, cosa que il.lustra la penetració del model i règim urbano-municipal típicament romà entre els pobladors de la zona, si més no entre les élites locals. Es tracta d'una pràctica ben testimoniada en el conjunt de la Catalunya de l'Alt Imperi, com ja hem comentat àmpliament a la primera part d'aquest estudi (cap. IV, 3), i un recurs fonamental sense el qual no es pot explicar la mateixa existència del municipi, com ja ha subratllat J. Mangas en el seu estudi sobre el finançament de la vida municipal a la Hispania romana (Mangas 1971 a).

En aquest aspecte mereix, però, un especial comentari, encara que sigui breu, la inscripció d'Aeso (nº 37) dedicada al duumviralis i benefactor de la plebs L. Valerius Faventinus, tant pel fet de ser l'únic epígraf de la Catalunya no-litoral que fa referència a l'abast d'aliments, un dels problemes més vitals i difícils als quals havien de fer front les comunitats

municipals, com pel fet de constituir un dels pocs testimonis hispànics de l'annona municipal.

En efecte, aquesta inscripció d'Aeso, que com hem dit fou dedicada pels "collegia kalendarium et iduarie duo", de què ja hem parlat anteriorment (cap. X, 1), a aquest destacat ciutadà i benefactor de la comunitat "qui annona frumentaria empta plebem adiuvit et ob alia merita eius", ens informa d'un dels temes més problemàtics, però alhora més mal coneguts, de l'Antiguitat, i en general de les societats de l'antic règim, el de la carestia del blat, problema periòdicament ben present a la Catalunya dels temps medievals i moderns, i en particular a les terres litorals del país. De la importància d'aquest problema, fins i tot durant els millors temps de l'Alt Imperi, així com de l'expansió que havia experimentat el cultiu de la vinya en detriment del del blat, per la seva superior rendibilitat, i indirectament de la competència que devien fer els vins de les províncies als d'Itàlia, ens dona testimoni una llei de l'emperador Domicià, del 92, a què fan referència diversos autors de l'Antiguitat: Suetoni, Eusebi de Cesàrea, Estaci i Filostrat (Grosse, F.H.A. VIII, p. 32). Donada la gran abundància de vi i la gran escassetat de blat, cosa que fou atribuïda per Domicià a la preferència que es donava a la vinya en detriment dels camps de cultiu, prohibí plantar noves vinyes a Itàlia i ordenà que s'arrenquessin al-

menys la meitat de les de les províncies, disposició, però, que, com ens explica Suetoni (Domit. VII 2 i XIV 2), no fou duta a la pràctica per l'emperador per les pors que l'assaltaven, i en concret en haver llegit uns versos grecs, burlescos i amenaçadors, que sobre aquesta qüestió circularen per Roma: "Encara que tallis tots els ceps, no podràs impedir que hi hagi prou de vi per a celebrar la teva mort."

Tot i que òbviamment desconeixem la situació concreta que, en aquest sentit, presentava el territori de la Catalunya romana, o més exactament les seves diferents zones, car hi devia haver notables diferències regionals, cal subratllar dos punts importants quant a això. D'una banda, diferents autors de l'Alt Imperi, Plini (N.H. XIV, 71), Sili Itàlic (III vv. 369-370), Marcial (Ep. I 26, 9 i VII 53, 6) i Florus (Vergilius, orator an poeta? II 2, 8), i la investigació arqueològica, fonamentalment els estudis amfòrics de R. Pascual (Pascual 1960; id. 1974) i A. Tchernia (Tchernia 1971), palesen el marcat caràcter vinícola i exportador que durant aquest període devien tenir les terres litorals i prelitorals catalanes, particularment les de la zona laietana i tarragonina -així com també les de la veïna Narbonensis, segons el testimoni de Plini (N.H. XIV, 68)-, cosa que ha permès a M. Tarradell parlar del primer "boom" del vi català (Tarradell 1978 c, p. 12). D'altra banda, una ins-

cripció funerària de Tarraco del S. II (RIT 364), malauradament fragmentada, fa referència a un individu, de qui es desconeix el nom i la personalitat, que realitzà una legació per a comprar blat amb què fou ajudada la plebs "...sibi et suis, cuius beneficio in legationem eundo at frumentum comparandum plebs adlevata est" -G. Alföldy comentava, en publicar aquesta inscripció, que aquest individu degué tenir cura dels cereals per a la plebs de Tarraco fora de la Hispania Citerior, potser a l'Àfrica-. No sembla, doncs, que el territori de la Catalunya romana hagués escapat a les caresties bladeres que periòdicament devien anar-se produint, ni tan sols la mateixa Tarraco, ciutat marítima i capital provincial - tampoc se n'escapà Barcelona durant els temps medievals, com en la coneguda situació del 1333, "lo mal any primer"-, ni que el país fos aliè a les circumstàncies que Domicià intentà de combatre en la seva llei.

No fa gaire temps, el tema concret de l'annona municipal a Hispania ha estat objecte d'un estudi monogràfic per J.F. Rodríguez Neila (Rodríguez Neila 1975) a partir de l'anàlisi de les escasses inscripcions recollides al CIL II que hi fan referència (CIL II 53, Pax Iulia; 1534, Ullia; 1599, Baena; 2782, Clunia; 4468, Aeso; 5961, Dianium; 1573, Ipsca; 2044, Anticaria). Subratlla aquest autor el fet que la cura d'aquest servei públic constituí una de les

majors preocupacions dels senats i magistrats municipals, els quals, però, no tenien generalment condicions favorables per assegurar-ne una provisió suficient: territoris no prou extensos per cobrir l'abast alimentari de les ciutats, necessitat d'importar articles de primera necessitat durant els moments de males collites, amb la consegüent puja pel transport, i, sobretot, l'obstacle constituït per l'absorbent annona imperial; unes dificultats que òbviamment es multiplicaven en aquelles ciutats de l'interior que no tenien comunicacions fàcils ni barates -les marítimes o les fluvials-. Així, durant els períodes excepcionals de males collites o de carestia dels aliments, les autoritats i l'erari municipal no podien fer altra cosa que fer arribar el blat a preus prohibitius per a la majoria de la població o, simplement, eren incapaces d'afrontar l'abast de la població, cosa que obligava a recórrer a solucions extraordinàries, a la munificència de rics individus de la comunitat. Eren aquests uns períodes d'escassetat que moltes vegades es caracteritzaven per disturbis socials, en què s'acusava magistrats i cúria d'incompetència i als grans terratinents i comerciants de blat d'acaparament i d'especulació.

Els textos d'aquestes poques inscripcions d'Hispania que fan referència a l'annona municipal, entre les quals hi ha el nostre epígraf d'Aeso, permeten

constatar clarament, tal com subratlla J.F. Rodríguez Neila, que corresponen a moments de penúria alleujats o resolts per actes de liberalitat realitzats per individus de condició acomodada, fruit d'una iniciati-va personal, sense correspondre a incumbències ofi-cials o institucionals. No descartaríem per la nos-tra part, però, que sota alguna d'aquestes liberali-tats s'amaguessin uns munera encoberts, exigits per les comunitats ciutadanes, pel destret en què de ve-gades devien trobar-se, i més encara en anar avan-çant la segona centúria, o que algunes d'aquestes liberalitats s'haguessin portat a terme pel temor dels avalots populars.

Cal pensar, doncs, que la inscripció d'Aeso que comentem fa referència a un període d'escassetesa de blat al qual no pogué fer front l'erari municipal, situació que degué venir agreujada per l'aïllament geogràfic d'aquest municipi, situat a la conca de Tremp, més enllà de la poderosa barrera orogràfica del Montsec. L. Valerius Faventinus, bé que no com a dumviralis de la ciutat, sinó com un ric ciutadà, pogué, però, ajudar la plebs amb una compra de blat, motiu pel qual li fou erigida una inscripció pels "collegia kalendarium et iduaria duo", potser agraïts per haver evitat els temuts disturbis socials.

La inscripció no només reflecteix, doncs, una simple carestia del blat, sinó també la debilitat de

la caixa municipal i, paral·lelament, la forta posició econòmica d'un membre de l'aristocràcia local, que, com ja hem comentat anteriorment, era segons sembla un ric terratinent, car probablement estava emparentat amb la rica Valeria Faventina d'un conegut plet de l'any 193 dirimit pel governador de la Citerior L. Novius Rufus (RIT 143), del qual ja ens hem ocupat en pàgines precedents (cap. IV, 2; V, 1 i V bis, 4).

Una notícia aïllada d'una escassetesa local no implica, òbviament, una situació generalitzada de dificultats a totes les regions. És probable, però, que les inscripcions on trobem notícies d'aquesta mena corresponguin, en general, com ja han assenyalat diversos estudiosos (Vigil 1975, p. 355; Shtajerman 1977, p. 120-121; Muñiz 1980, p. 271), a l'inici o al procés progressiu de crisi de les finances municipals, de creixement de la plebs urbana improductiva i, en resum, de l'endeutament i decadència de les ciutats d'Hispania en avançar el s. II, particularment durant la seva segona meitat i més encara en els últims anys de la centúria. Precisament la inscripció d'Aeso que comentem sembla que s'ha de situar dins el context d'afebliment de la vida municipal d'aquesta època -la probable relació de L. Valerius Faventinus amb la rica Valeria Faventina del plet del 193 suggereix també la segona meitat del s. II per a aquesta donació-, qüestió de la qual ja ens hem ocupat en tractar

de l'evolució del país en la primera part d'aquest estudi (cap. V, 1).

6.- LA NATURALES A DE LES ARISTOCRACIES LOCALS.

Pel que hem exposat fins aquí, ja podem abordar l'anàlisi pròpiament dita de les aristocràcies locals, cosa que, òbviament, iniciarem pel de la seva natura lesa.

La documentació epigràfica permet constatar que les aristocràcies municipals de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi estaven constituïdes per uns col·lectius de famílies jurídicament dotades de la ciutadania Romana, cosa que ens és coneguda, segons ja hem comentat en iniciar aquest capítol, per la seva adscripció a la tribu Galeria, i en menor mesura a la Quirina. Es tracta d'un grup social que apareix testimoniats a quasi tots els municipia de la zona que estudiem que han proporcionat documentació epigràfica in situ -Aeso, Aquae Voconiae (Aquae Calidae), Auso, Egara, Gerunda, Iesso, Ilerda, Labitolsa, ¿Orretum? (Sopeira) i Sigarra-, essent els col·lectius més ben coneguts el d'Aeso i el d'Ilerda.

La major part de la documentació que posseïm d'aquests individus i famílies de les aristocràcies mu-

nicipals correspon a l'època flàvia i s. II, car és el període en que es concentra la major part de la documentació epigràfica no-oficial de la zona (cap. IX, 1). Disposem, però, d'elements cronològicament anteriors, adés per tractar-se de documents trobats fora de la zona estudiada, adés per tractar-se de testimonis indirectes.

En efecte, deixant a part el cas molt particular del bronze d'Ascoli de l'any -89 (CIL I 709), a través del qual coneixem els primers individus de la Catalunya interior que obtingueren la ciutadania Romana, per mèrits de guerra (cap. III, 1 i XIII, 1), coneixem alguns individus i famílies amb la ciutadania Romana a l'època júlio-clàudia. Un testimoni del tot segur és el dels dos milites d'Auso de la legió IIII Macedònica, T. Caecilius T. f. Gale. Ausone i L. Sempronius Auso, coneguts per una inscripció de Germania d'època clàudia (CIL XIII 6858), el naixement dels quals es data, amb tota seguretat, dins del primer quart del s. I. Hi podríem afegir d'altres testimonis dels quals, però, no existeix una plena seguretat, com és el cas, sobretot, de l'important flamen provincial de la Citerior C. Aemilius C. f. Gal. Fratern., testimoni per una inscripció de Tarraco (RIT 252), de qui sabem que ja era tribú militar de la legió V Alaudae a començament del regnat de Neró, el qual ha estat considerat d'Aeso per diversos estudiosos. D'altra banda, cal pensar, lògicament, que famílies d'aquest

grup social només documentades a l'època flàvia i/o antonina havien obtingut la ciutadania Romana a l'època anterior. Aquest degué ser el cas, concretament, de la família de la gironina Iulia C. f. Marcia (nº 20), esposa del magistrat municipal i tribú militar L. Plotius Asprenas, i de la de l'important primipilaris de Iesso C. Iulius Gal. Lepidus (nº 49), les quals, d'acord amb els noms d'aquests individus, ho degueren aconseguir probablement poc després de l'obtenció del dret Llatí per les seves respectives comunitats a l'època d'August (cap. VI, 5 i VII, 5).

Es tractava, òbviament, d'un grup social constituït per acomodats propietaris agraris, alguns d'ells sens dubte molt rics. Bé que les inscripcions d'aquest col·lectiu són essencialment de procedència urbano-municipal, alguns dels epígrafs també han estat trobats al medi rural i al costat de les restes d'una vil·la, sens dubte de la seva propietat. És el cas de la inscripció d'Antonius Gal. Verus (nº 22), dels afores d'Auso, i el de la de M. Cornelius L. f. Gal. Arrianus (nº 69), del terme municipal d'Aitona, al territori d'Ilerda. És també probable que algunes inscripcions d'importantes famílies de l'oligarquia municipal d'Aeso, Aemilii, Porcii Gal. Catulli i Porcii Quir., trobades als voltants d'Isona (núms. 25, 26, 34 i 39) reflecteixin aquest mateix fenomen, bé que en aquest cas res en podem assegurar car, a diferència de les

anteriors, no compten amb context arqueològic. Cal recordar, pel que fa a això, la figura de L. Aemilius Lupus (nº 87), el ric propietari rural del magnífic mausoleu de Favara, a la vall del Matarranya, del qual, però, ignorem la comunitat municipal de pertinença.

Les inscripcions d'una vintena de persones que pertanyen a un considerable nombre d'aquestes famílies, entre quinze i vint, fan esment de l'exercici de les magistratures i flaminat municipal per part d'aquests individus. Es tracta, òbviament, d'uns instruments de poder que de fet estaven en mans de les més importants famílies locals, com fàcilment podem constatar a través d'alguns indicadors: la simple anàlisi de les seves carreres municipals, l'ulterior exercici del flaminat provincial per alguns d'ells, el freqüent accés al rang eqüestre d'un molt considerable nombre de membres d'aquestes famílies, algunes notícies de diferent índole i, en fi, el simple nombre de llurs inscripcions. Es tracta d'una qüestió, en part ja abordada en pàgines precedents, de la qual, però, tractarem específicament més endavant, en analitzar les característiques del poder local (cap. XII, 8).

Hi ha, però, un aspecte particularment important i alhora obscur de la naturalesa d'aquestes aristocràcies locals, el de llur origen. Amb tot, bé que la

cronologia dels materials epigràfics de la zona i la plena romanització de l'onomàstica d'aquests individus no faciliten gens l'anàlisi d'aquest tema, és possible fer-hi algunes consideracions de principi: el fet que la Catalunya no-litoral sigui un territori de població autòctona -amb comunitats municipals d'arrel indígena i sense establiments col·lectius de població itàlica (Tarradell 1976 a, pp. 292-294; id. 1978 a, pp. 19-23)- i, d'altra banda, una zona de pobles amb una diferenciació social interna ja existent en produir-se l'arribada dels Romans a la Península -algunes notícies indirectes proporcionades pels autors de l'antiguitat referides al període de la conquesta del país deixen entreveure uns pobles amb una incipient aristocràcia indígena (Junyent 1979, p. 40) i amb bàndols interns sovint enfrontats, fins i tot en els marginals bergistans (Liv. XXXIV, 21)- suggereix que les aristocràcies locals testimoniades per l'epigrafia de l'Alt Imperi debien ser, en essència, d'origen autòcton, condició que ve reforçada per llur específica adscripció tribal i en alguns casos per l'onomàstica, per l'aparició d'uns determinats gentilicis i cognomina.

En efecte, la gran majoria dels ciutadans coneguts de les terres no-litorals que estudiem, concretament els de vint-i-tres famílies -d'Aeso, Aitona, Auso, Egara, Gerunda, Iesso, Ilerda, Labitolsa i Si

garra-, estigueren adscrits a la tribu Galeria i la resta, els de cinc famílies -d'Aeso, Caldes de Malavella i Sopeira (¿Orretum?)-, a la Quirina, és a dir, les relacionades, respectivament, amb l'obra jurídicopolítica d'August i de Vespasià a Hispania (Kubitschek 1889, pp. 167-169; McElderry 1918; Henderson 1942).

D'altra banda, cal tenir present, pel que fa a l'onomàstica, que dos dels genets d'Ilerda de la turma Sallvitana (CIL I 709), indígenes amb tota seguretat, ja duen els gentilicis Cornelius i Fabius, noms de dos dels més importants llinatges de la ciutat durant l'època alto-imperial; que el gentilici Iulius és el nom d'importantes famílies d'algunes comunitats que assoliren el dret Llatí en època d'August, concretament de Gerunda (nº 20) i de Iesso (nº 49); i, en fi, que hi ha una particular abundància a la zona que estudiem d'uns pocs nomina, car cinc noms, concretament els d'Aemilius, Cornelius, Fabius i, sobretot, Licinius i Porcius, tots ells propis de destacades famílies de la República Romana i duts per importants famílies locals de la zona que estudiem, concentren aproximadament la meitat dels noms personals coneguts de la zona, uns cent-cinquanta -abundància que pel que fa al nom Porcius ja fou subratllada per J. Untermann en el seu atlas antroponímic de la Hispania antiga (Untermann 1965, pp. 151-152)-. Per diferents motius cal fer esment, a més, d'alguns dels cognomina

duts per membres d'aquest grup social: Celatus (nº 82, Aquae Voconiae), Celatianus (nº 83, Aquae Voconiae) i possiblement també Silo (nº 6, Sigarra) per llur origen indígena (Albertos 1966, pp. 83 i 207-208); Celtiber (núms. 40-41, 42 i 45, Aeso) pel seu caràcter ètnic (Albertos 1966, p. 84); i fins i tot alguns noms netament romans pel fet que són particularment freqüents a les zones septentrionals i interiors de la Citerior, com és el cas, d'acord amb les observacions de J. Untermann (Untermann 1965, pp. 143 i 161-162), dels de Maternus (núms. 24, 31 i 43, Aeso), Paternus (nº 6, Sigarra; núms. 25-27, 28-29, 31 i CIL VI 27.198, Aeso) i Seranus (nº 35, Aeso).

La tribu d'adscripció i en alguns casos l'onomàstica semblen doncs suggerir l'origen indígena d'aquests membres de les aristocràcies municipals testimoniats per l'epigrafia o si més no de la major part d'ells, cosa que, òbviament, no vol dir que alguns d'aquests individus o famílies no fossin d'origen italià, com pot ser el cas, concretament, del magistrat i tribú militar de Gerunda L. Plotius Asprenas (nº 20), d'acord amb el seu cognomen, segons sembla l'ètnic d'un lloc desconegut o perdut, probablement del Laci (Kajanto 1965, p. 47). Cal tenir present, pel que fa a això, l'existència, des de no més tard dels primers anys del principat d'August, de propietats rurals

d'itàlics al llarg de la Via Augusta, en el sector com près entre el Erineu i Tarraco (cap. II, 3).

Pel que acabem de comentar, podem pensar, bé que amb totes les reserves i imprecisions derivades de la manca d'informació directa, que a la zona que estudiem degué produir-se un progressiu procés d'identificació -en part també ajudat pel servei en la milícia, segons comentarem en el capítol següent- de les aristocràcies indígenes amb les noves formes polítiques, jurídiques i administratives introduïdes al país per Roma, fins identificar-se plenament amb el típic règim municipal romà, del qual feren l'instrument de llur domini polític i de llur relació amb l'Estat, i convertir-se en unes típiques aristocràcies municipals, i, d'altra banda, que l'aristocràtic règim municipal imposat per Roma degué incidir en unes comunitats immerses en un progressiu procés de diferenciació social interna, que degué resultar accentuat i si més no institucionalitzat per aquest nou esquema d'ordenament sòcio-polític, cosa que, a més, permet d'explicar satisfactòriament la decidida assimilació d'aquestes noves formes pels grups dirigents del país. Cal recordar, pel que fa a les promptes relacions establertes per Roma amb les incipients aristocràcies indígenes, l'episodi, descrit per Livi (Liv. XXXIV, 21), de la conquesta de Bergium per Cató l'any -195, en el qual es constata clarament el pacte del bàndol

del cabdill local, el "princeps Vergestanus", amb aquell general romà, cosa que els valgué la conservació de la llibertat i dels bens després de la presa del castrum, mentre que la resta de la població bergistana era venuda com a esclaus. Amb tot, el doble fenomen al qual acabem de fer esment. només degué produir-se, òbviament, a les zones del país on prèviament hi havia hagut un mínim desenvolupament autòcton cap a una societat socialment diferenciada, no en aquelles zones muntanyoses i marginals d'estructures socio-econòmiques més endarrerides, on la presència dels nuclis de vida romana semblen tenir un caracter exogen.

Així doncs, fins a on il·lumina la documentació epigràfica, la base fonamental de les aristocràcies locals de la Catalunya no-litoral apareix constituïda pel conjunt d'unes acomodades famílies de propietaris rurals, segurament en essència o bàsicament d'origen autòcton, bé que possiblement també amb elements itàlics, dotades del dret de ciutadania i plenament aferrades i identificades amb les formes polítiques, organitzatives i ideològiques romanes. Un grup social ben documentat a l'epigrafia de la zona que exercí la seva hegemonia local i la seva relació amb l'Estat a partir del típic esquema municipal per ell controlat, cosa que explica el seu interès en el manteniment de la vida ciutadana. Unes aristocràcies locals íntimament lligades, doncs, a la vida municipal, les quals també constituïren a la Catalunya no-litoral, a part naturalment les zones més munta-

nyoses i marginals, l'eix social i polític sobre el qual es recolzà la vertebració del país durant l'Alt Imperi.

Amb tot, al costat d'aquestes famílies ingènues, que constituïren les aristocràcies locals pròpiament dites, també es constata a la Catalunya interior la presència, bé que aïllada i puntual, d'alguns lliberts destacats que participaven en la vida oficial i/o pública de la comunitat, ja pel fet de conèixer-s'hi algun sevir Augustalis, el ric C. Cornelius Grati lib. Magnio a Auso (nº 21) - també tenim notícia de dos sevirs a la zona aragonesa de l'antic país ilergeta, a Osca, L. Cornelius Phoebus i L. Sergius Quintillus (CIL II 3002)-, ja pel fet d'aparèixer-hi entre els particulars que portaren a terme liberalitats a favor de la comunitat, el sevir d'Auso citat, que construí una ara i uns seients, i Marius Marianus a Aeso, que feu un repartiment d'sportulae (nº 47). Hem de recordar, a més, quant a aquesta bona posició social d'alguns afranquits de la zona, el matrimoni de Q. Granius Optatus, magistrat municipal d'Egara i tribú militar (nº 104), amb Grania Anthusa, sens dubte lliberta seva.

Aquestes dades semblen doncs suggerir que, des d'una perspectiva estrictament econòmica i no jurídicopolítica, alguns lliberts, sens dubte normalment vinculats a importants famílies locals, també formaren part, bé que òbviament marginats del govern municipal, de les

classes benestants locals a comunitats de l'interior del país, i que com a tals també col.laboraren en el manteniment de la vida municipal, cosa certament remarcable pel fet que ens trobem en una zona netament rural. Cal insistir, però, en el fet, ja àmpliament comentat al capítol precedent (cap. XI, 6), que aquesta importància d'alguns lliberts a les terres no-litorals que estudiem és un fenomen de caràcter puntual i no generalitzat, que no tingué la extensió ni la magnitud assolida a les dinàmiques comunitats de la costa mediterrània de la Tarraconensis ni de l'Andalusia actual.

7.- LA PARTICULAR IMPORTÀNCIA D'ALGUNES FAMÍLIES.

Alguns dels individus i famílies d'aquestes aristocràcies municipals de les terres no-litorals que estudiem, alguns d'ells de molt probable origen itàlic, assoliren una destacada i particular importància dins de la comunitat i de vegades fins i tot més enllà de l'estricta àmbit local, àdhuc a nivell provincial.

El notable conjunt epigràfic d'Aeso, municipi que sembla que es caracteritzà per un marcat caràcter oligàrquic, com veurem en el apartat següent, n'ofereix alguns exemples particularment significatius. Entre les famílies de l'aristocràcia municipal d'a-

questa comunitat destaca la dels Aemilii que sembla que controlà la vida política d'Aeso durant la segona meitat del s. I i començament del II, període durant el qual L. Aemilius Maternus (nº 24) en fou duumvir i Aemilia Paterna (núms. 28 i 29) flaminica perpetua. La seva importància, però, havia augmentat encara més, en rang i àmbit d'influència, en la suposada segona generació: M. Aemilius Fraternus (nº 25), praefectus fabrum i tribunus militum, i L. Aemilius Paternus (núms. 25-27), praefectus fabrum, ascendiren al rang equestre, realitzant aquest darrer, a més, una brillantíssima carrera militar, de la qual tractarem de talladament en pàgines posteriors (cap. XIII, 1), difícilment explicable sense un destacat origen social i familiar. D'altra banda, Aemilia Paterna, segons sembla germana dels dos anteriors, no només fou flaminica perpetua de la seva comunitat, sinó també, segurament, de la província (RIT 319). Es tracta d'una importància que es veu reforçada, encara més, si acceptem la relació de parentiu d'aquesta família amb C. Aemilius Fratern. (RIT 252), primer individu conegut i datable que exercí el càrrec de flamen de la p.H.C., i l'adopció del també sacerdot provincial de la Cite_rior L. Iunius Maro Aemilius Paternus (RIT 287), natural de Lancia, per l'esmentat L. Aemilius Paternus.

Al costat dels Aemilii apareixen també altres destacades famílies i personatges a l'Aeso de l'Alt

Imperi. Un destacat membre de l'oligarquia degué ésser el magistrat municipal M. Licinius Celtiber (núms. 40 i 41), segons sembla protector d'uns Terentii (nº 40 i CIL VI 27.198), la destacada posició política del qual fou heretada pels seus néts M. Licinius Celtiber Fab. Licinianus (nº 42), sens dubte identificable amb Q. Fabius Licinianus (nº 41) -adoptat pel seu avi matern, com ho palesa la comparació dels noms-, i Q. Fabius Maternus (nº 43), ambdós també magistrats municipals de la comunitat. També ho degué ésser G. Antonius Verecundus (nº 35), duumvir per dues vegades i tribú militar de la legió III Augusta també en dues ocasions, emparentat, a través de la seva mare, amb la important gens Porcia de la comunitat (núms. 32, 33, 34, 38 i 39). Recordem, en fi, al duumviralis L. Valerius Faventinus (nº 37), probablement emparentat amb la rica terratinent Valeria Faventina d'un plet de l'any 193 (RIT 143), capaç d'ajudar, amb els seus recursos particulars, la plebs de la ciutat amb una compra de blat en un moment d'especials dificultats alimentàries.

A Egara trobem la figura de Q. Granius Optatus (nº 104), magistrat municipal i ulteriorment tribú militar, possiblement emparentat amb la important família, primer eqüestre i després senatorial, dels Licinii Silvani Graniani (Petersen PIR² V, pp. 58-59, núms. 247-249), i la del desconegut benefactor (nº 102) que, per voluntat testamentària, féu aixecar un

monument o edifici públic lligat a la memòria d'un emperador, també desconegut, de finals del s. I o començament del II, possiblement Antoni Pius.

A Gerunda coneixem les figures de C. Marcius Verus (RIT 293) i L. Plotius Asprenas (nº 20), els quals, després d'haver realitzat una completa carrera municipal, exerciren, respectivament, el flaminat provincial de la Citerior i el tribonat militar a la legió III Gallica. Cal recordar també, pel que fa a aquesta comunitat, la rica Porcia M. f. Severa Gerundensis testimoniada a Emporiae (CIL II 4626 = IAGIL ins,lat. 5), que reconstruí un edifici públic, potser el temple de Serapis de la ciutat grega.

Un destacat ciutadà de Iesso era, sens dubte, el primipilaris C. Iulius Lepidus (nº 49), segurament membre d'una antiga família de l'aristocràcia local, adlectus entre els decurions barcinonenses i sens dubte també propietari a Aeso.

A Ilerda destaca poderosament, entre un conjunt de notables famílies locals, els Atilii, els Cornèlii, els Licinii i els Marci, la figura del molt ric ciutadà i cavaller d'època d'Adrià M. Fabius Paulinus (RIT 374-376), probablement també espòs de la també rica ilerdense Atilia Valeriana (RIT 372), el qual, bé que establert a Tarraco, restà estretament vinculat a la seva ciutat natal de la qual fou un generós benefactor (RIT 374). La importància d'aquesta família es

veu reforçada per la molt probable relació de parentiu entre aquest cavaller i el senador Fabius Paulinus (Groag, PIR² III, p. 106, n° 50 = Alföldy 1968, p. 142), un dels nombrosos nobiles partidaris de Clodi Albí executats per Septimi Sever l'any 197 (S.H.A., Vit. Sep. Sev. XIII, 2), probablement un dels grans terratinents hispànics que donaren suport a aquest candidat durant la guerra civil que seguí la mort de Commode. Sembla doncs tractar-se d'una molt rica família d'Ilerda, establerta a Tarraco a partir de la primera meitat del s. II, que degué assolir el rang senatorial.

A Sigarra destaca, entre altres famílies dotades de la ciutadania romana, la dels Vibii (núms. 3 i 4), a la qual pertanyien C. Vibius Lupercus, l'únic magistrat municipal conegut d'aquesta comunitat, i el seu fill C. Vivius Iatro, que s'establí a Tarraco (RIT 312), on realitzà una molt brillant carrera municipal coronada, a més, amb el flaminat de la Citerior i on probablement es casà amb la rica Fulvia Celera (RIT 312, 322, 344 i 350), membre d'una destacada família de l'aristocràcia local tarragonina.

A Labitolosa, al sector aragonès de l'antic comtat de Ribagorça, destaca poderosament la figura de M. Clodius Flaccus, duumvir bis, flamen, tribunus militum leg. IIII Flaviae i benefactor de la seva comunitat, motiu pel qual li fou dedicada una inscripció

honorària (nº 123) pel conjunt de la població "viro praestantissimo et civi optimo ob plurima erga rem p(ublicam) suam merita, cives Labitolosani et incolae".

De la molt mal coneguda comunitat també ribagorçana d'Orretum sembla que era, d'acord amb una inscripció trobada a Sopeira (nº 118), la família d'uns Caecilii, un dels membres de la qual, L. Caecilius Caecilianus, només conegut per una inscripció de Tarraco (RIT 262), fou duumvir ter i flamen provincial de la Citerior.

En fi, bé que no es coneix la comunitat municipal de pertinença, cal fer esment de la figura i família del sens dubte gran propietari rural L. Aemilius Lupus de Favara de Matarranya (nº 87), conegut pel seu magnífic mausoleu en forma de temple, datable de la segona meitat del s. II o començament del III (Puig i Cadafalch 1921-1926; id. 1934, pp. 120-125; Galiay 1946, pp. 133-134; Lostal 1979, pp. 252-261; id. 1980, pp. 175-184), el nom del qual potser es pot relacionar amb el del proper riu Guadalop, afluent per la dreta de l'Ebre, i amb els Ibn Lope de l'Aragó d'època musulmana (Fatás-Martín Bueno 1977, p. 24).

8.- LES CARACTERÍSTIQUES ARISTOCRÀTIQUES DEL GOVERN LOCAL.

L'anàlisi de la documentació epigràfica, personal i familiar, de la vintena de magistrats municipals avui coneguts de la zona que estudiem permet constatar, malgrat la modèstia quantitativa de la informació, que el poder local era detingut per les més importants famílies de cada lloc, cosa que ens és constatable a través de diferents indicadors:

- a) Ja hem comentat anteriorment, pels motius exposats en tractar de l'administració municipal (cap. XII, 3), que era un fet normal que l'individu iniciés la carrera pública local immediatament després d'assolir l'edat mínima legalment exigida per fer-ho, segons sembla els vint-i-cinc anys, i, d'altra banda, que eren unes carreres que sempre menaven indefectiblement fins al més alt càrrec del govern municipal, el duumvirat. Ambdues circumstàncies palesen, doncs, que els joves membres de les aristocràcies locals devien gaudir, en arribar a l'edat prescrita, de la perspectiva d'una segura, prompta, si no immediata, i completa, àdhuc mecànica, carrera pública local, cosa que, òbviament, mostra la decisiva importància de la família de pertinença en la possible carrera pública de l'individu, importància que de vegades cal buscar, però, en la

de la mare, com és clarament el cas dels Fabii-Licini d'Aeso (núms. 40-43) i possiblement també dels Marcii d'Ilerda (núms. 73-75), segons ja hem comentat en tractar d'aquestes famílies (cap. XII, 1).

Dos exemples particularment clars de la importància de la família de pertinença en la carrera pública municipal de l'individu els trobem a Aeso. Es tracta, d'una banda, del flaminicat municipal d'Aemilia Paterna (núms. 28 i 29), membre de la molt important família local dels Aemilii (núms. 24-29) i segons sembla filla del duumvir L. Aemilius Maternus (nº 24). Cal subratllar que la perpetuitat d'aquest càrrec de tipus religiós, normalment anual, era una molt particular distinció cap a la persona que l'exercia (D'Ors 1953, p. 145) i que, com ja hem comentat abans (cap. XII, 4), altres testimonis hispànics que tenim de sacerdotesses municipals perpètuas, concretament els de Cornelia Tusca d'Iporca (CIL II 1046), Fulvia Celera de Tarraco (RIT 312, 322, 344 i 350) i Iunia Rustica de Cartima (CIL II 1956), permeten constatar que eren unes dones amb una molt destacada posició social i econòmica dins la comunitat local i que aquesta posició sembla ésser més de tipus personal, i per tant de la família de naixença, que no pas prolongació de la del marit. D'altra banda, podem fer esment de les magistratures municipals dels germans M. Licinius Celtiber Fab. Licinianus (nº 42) -que com hem dit abans cal iden

tificar amb Q. Fabius Licinianus (nº 41)- i Q. Fabius Maternus (nº 43), sens dubte joves quan les exerciren, car és llur mare, Licinia M. f. Numantina, la dedicant de les inscripcions que en fan esment (núms. 42 i 43), els quals sens dubte eren beneficiaris directes de la destacada posició política del seu avi matern, l'important M. Licinius Celtiber, aedilis i duumvir (núms. 40 i 41). Cal subratllar que aquest lligam entre aquests dos joves magistrats municipals i llur avi matern es veu particularment reflectit en el cognomen del primer, i sobretot en el fet de la seva adopció per aquell, coneguda a través de l'evolució i característiques del seu nom. La família de pertinença i la figura de l'avi matern de gueren ésser, doncs, respectivament, el factor determinant de la importància social i pública assolida per aquella dona i per aquests dos joves d'Aeso.

- b) També cal remarcar que sovint el duumvirat era exercit en més d'una ocasió. En força casos de la zona que estudiem es té cura de recalcar-ho: G. Antonius Verecundus, bis duumvir, d'Aeso (nº 35), L. Caecilius Caecilianus, duumvir ter, ¿d'Orretum? (RIT 262), M. Clodius Flaccus, duumvir bis, de Labitolosa (nº 123) i M. Porcius Catullus, duumvir bis, d'Aeso (nº 32). A Aeso també coneixem un L. Porcius Serenus, quatuorvir i duumvir (nº 38).
- c) Després d'haver ocupat el duumvirat, era força freqüent que aquests individus assolissin el flaminat pro

vincial de la Citerior -L. Caecilius Caecilianus d'Orretum? (RIT 262) i C. Marius Verus de Gerunda (RIT 293)- o càrrecs propis del rang eqüestre -G. Antonius Verecundus d'Aeso (nº 35), M. Clodius Flaccus de Labitolosa (nº 123), Q. Granius Optatus d'Egara (nº 104) i L. Plotius Asprenas de Gerunda (nº 20), tots ells tribuns militars-, ascens d'ordre social que de vegades es constata en la generació següent, com és el cas, concretament, de la molt important família dels Aemilii d'Aeso (núms. 24-29). Aquests càrrecs públics exercits amb posterioritat al cursus municipal palesen, doncs, la destacada importància d'alguns d'aquests individus i famílies que detenien el poder local.

- d) Hi ha algunes notícies aïllades i de diferent tipus que il·lustren particularment la destacada importància d'alguns d'aquests individus i famílies, com és el cas de la donació de blat del duumviralis d'Aeso L. Valerius Faventinus (nº 37), de la perpetuitat del flaminicat d'Aemilia Paterna d'Aeso (núms. 28, 29 i RIT 319), dels molts beneficis realitzats per M. Clodius Flaccus de Labitolosa a favor de la seva comunitat (nº 123), etc.
- e) En fi, hom pot constatar que totes les famílies testimoniades a la Catalunya no-litoral que disposen d'un volum epigràfic notable, més de dues inscripcions, pertanyen a aquest grup social que de-

tenia el poder local: els Aemilii d'Aeso set - una de Tarraco-, els Licinii d'Aeso quatre, els Marcii d'Ilerda tres, els Porcii Catulli d'Aeso tres, els Vibii de Sigarra tres - una de Tarraco- i els altres Porcii d'Aeso dues o tres. D'aquesta norma només escapava un únic cas: la important família, d'origen servil i suposadament de Iesso, dels Cornelii, de qui coneixem dos germans sevirs augustals i una germana casada amb un magistrat municipal i flamen (CIL II 4453, 4454 i 5848). Gràcies al retrobament del "Llibre dels epigrames de Tarragona" de Lluís Ponç d'Icard, avui sabem, però, que les tres inscripcions conegudes d'aquesta família, originàriament recollides en la nostra relació amb els números 60, 61 i 71, provenen, en realitat, de Tarragona, segons comentarem àmpliament en un apèndix d'aquest estudi.

Així doncs, hom troba el govern de les petites comunitats de les terres de la Catalunya no-litoral de l'Alt Imperi detingut per unes destacades, versemblantment poques, famílies locals ingènues, d'acord amb el model aristocràtic que és propi del règim municipal del món romà, i en general de la seva estructura social. Cal no oblidar, però, la rellevància pública assolida en algunes comunitats de la zona, bé que aquí d'una manera puntual, per alguns individus d'origen servil, qüestió de què ja hem tractat en

el capítol anterior i àdhuc en pàgines precedents d'aquest mateix capítol (cap. XI, 5 i 6 i XII, 6).

Amb tot, cal fer esment especial, dins d'aquest panorama general, del cas d'Aeso, comunitat que sembla que es caracteritzà, en aquest sentit, per un caràcter oligàrquic particularment marcat, probablement fruit de la seva originalitat d'origen i funció i sens dubte ajudat per la seva posició marginal i el seu aïllament geogràfic.

Hübner (CIL II p. 594) ja observà que a Aeso, igualment que a Cartima, són unes poques famílies les que apareixen reiteradament a les seves inscripcions, Aemilia, Antonia, Cornelia, Fabia, Fulvia, Licinia, Porcia i Terentia, i féu notar, a més, que llurs noms deriven de les més notables famílies de la República Romana. El considerable nombre d'epígrafs trobats a Isona i als seus voltants després de la publicació del CIL II, aproximadament una quinzena, no només no han contradit l'observació d'aquest autor, sinó que encara l'han vingut a confirmar d'una manera més rotunda.

En efecte, les noves inscripcions d'Aeso, posteriors a la publicació del CIL II, no han aportat cap altre nomen que es pugui sumar als ja coneguts per Hübner, a banda la inscripció del magistrat municipal L. Marcius (nº 122), però que en realitat és de dubtosa procedència aesonenca i fins d'incerta existèn-

cia, com ja hem comentat anteriorment. Contràriament aquests epígrafs han proporcionat, de manera molt particular, una nova i més gran documentació de les importants famílies ja testimoniades al CIL II -tres epígrafs més per als Licinii (núms. 41-43), dos per als Aemilii (núms. 27 i 28), dos per als Porcii Gal. Catulli (núms. 32 i 33), ...- i han provat, a més, l'efectiu exercici de les magistratures municipals, desconegut per aquell autor, per membres d'algunes d'aquestes destacades famílies, com és el cas de l'Antonina (nº 35), Fabia (núms. 42 i 43) i Porcia Catulla (nº 32). Així, el conjunt epigràfic d'Aeso, el més ric quantitativament de les terres no-litorals del país, amb una trentena llarga d'inscripcions (núms. 23-56), només presenta tretze gentilicis diferents, proporció realment baixa si tenim en compte les de les altres comunitats de la zona estudiada: Ilerda onze, amb una dotzena escassa d'epígrafs (núms. 70-80), Iesso sis, amb una desena escassa d'epígrafs (núms. 59-67), Sigarra sis, amb mitja dotzena d'epígrafs (núms. 2-7), ... Es tracta, doncs, d'un cas no només remarcable, sinó també únic a l'epigrafia de Catalunya, que ja apunta per ell mateix i de manera molt particular el marcat caràcter tancat i oligàrquic que sembla que caracteritzà aquesta comunitat municipal; una consideració que, d'altra banda, ens ve confirmada per altres elements.

Malgrat que el notable conjunt epigràfic d'Aeso testimonia tots els grups socials característics d'una romanitzada comunitat municipal de l'Alt Imperi, àdhuc la plebs, cal subratllar que ho fa de manera molt particular d'unes poques famílies de l'aristocràcia municipal, en conjunt les millor documentades de la Catalunya no-litoral, quatre de les quals, Aemilii (núms. 24-29), Licinii (núms. 40-43), Porcii Gal. Catulli (núms. 32-34) i Porcii Quir. (núms. 38-39), concentren aproximadament la meitat de les inscripcions avui conegudes d'aquesta comunitat i més de la meitat si deixem de banda els fragments no utilitzables en un estudi social com el que ens ocupa.

Sembla, doncs, que es tracta d'una aristocràcia municipal constituïda per unes poques i poderoses famílies que degueren monopolitzar el poder local. Podem constatar, pel que fa a això, que alguns membres d'aquestes famílies participaren en el govern de la comunitat de manera repetida, cas de G. Antonius Verrecundus (nº 35) i M. Porcius Catullus (nº 32), dels quals sabem que exerciren el duumvirat en dues ocasions, i de L. Porcius Serenus (nº 38), de qui es fa constar la condició de quattuorvir i duumvir, i, d'altra banda, que es degué tractar d'un poder que passava de generació a generació: els dos néts del molt important magistrat municipal M. Licinius Celtiber (núms. 40 i 41), els germans M. Licinius Celtiber Fab.

Licinianus (nº 42) = Q. Fabius Licinianus (nº 41) i Q. Fabius Maternus (nº 43), continuaven essent magis trats municipals de la comunitat, cas certament remar cable i únic en la documentació epigràfica de la zona que estudiem, i, d'altra banda, Aemilia Paterna (núms. 28 i 29), segons sembla filla de l'important duumvir L. Aemilius Paternus (nº 24), fou flaminica perpetua de la ciutat, cosa que constituïa una distinció molt especial, també única en el territori que ens ocupa.

La documentació epigràfica d'Aeso permet, doncs, observar clarament que el caràcter aristocràtic del poder local propi de la societat de l'Alt Imperi, que hem constatat en la globalitat dels municipia de les terres no-litorals del país, estigué particularment accentuat en aquesta població del pre-Pirineu. Bé que aquesta consideració ens és possibilitada pel no table volum de documentació que posseïm d'aquesta co munitat municipal, no és, òbviament, la conseqüència d'aquesta circumstància, sinó el fruit i el reflex de la peculiar base socio-econòmica d'aquesta comunitat. Evidentment l'epigrafia no informa explícitament de la infraestructura sobre la qual es recolzà Aeso, pe rò sí que reflecteix una petita comunitat urbana regida per unes poques famílies de rics terratinents, els noms d'alguns dels quals potser han restat fixats en la toponímia del país, com ja hem comentat en traç tar dels Licinii i dels Valerii.

Val a dir, però, que en el si d'aquesta societat aesonenca, tan marginal i marcadament oligàrquica, també apareix la figura d'un destacat i ric llibert d'origen forà, Marius Marianus (nº 47), sens dubte un important personatge a la comunitat (cap. XI, 1, 5 i 6). Malgrat el nombre considerable de les inscripcions, manca, però, a Aeso, diferentment d'altres municipia de la zona, qualsevol tipus de referència al sevirat, testimoniats a Auso (nº 21), Iesso (núms. 60 i 61) i Osca (CIL II 3002), o a l'enllaç matrimonial d'ingenus de posició acomodada amb persones d'origen servil, documentats a Egara (nº 104) i Ilerda (nº 71).

9.- L'ASCENS SOCIAL DELS MEMBRES DE LES ARISTOCRACIES MUNICIPALS.

Anteriorment hem comentat que un considerable nombre d'individus de les aristocràcies locals de la zona que estudiem, de vegades de molt probable origen italià, com en el cas de L. Plotius Asprenas de Gerunda (nº 20), ascendiren al rang eqüestre i fins i tot en algun cas probablement al senatorial. Cal doncs analitzar aquest important fenomen i els mecanismes aquí utilitzats per a aquest ascens.

A) L'ASCENS AL RANG EQUESTRE.

Els testimonis que actualment coneixem d'accés

a aquest orde social són els següents:

- C. Aemilius C. f. Gal. Fratern. (RIT 252), praefectus fabrum en dues ocasions, tribunus militum legionis V Alaudarum, flamen p.H.C. i executor del cens de la província Gallia Aquitanica, sens dubte el de l'any 61 que coneixem per Tàcit (Tac., Ann. XIV, 46). Bé que només testimoniats en una inscripció de Tarraço, la seva suposada relació de parentiu amb la important família dels Aemilii d'Aeso, ja proposada per Hübner en el CIL II, ha portat diferents investigadors a considerar-lo originari d'aquesta ciutat. Es tractaria, doncs, d'ésser certs aquest origen i aquesta relació de parentiu, del primer membre eqüestre de la zona que ens ocupa, car la data del cens en l'elaboració del qual participà permet datar el seu tribonat militar a començament del regnat de Neró.
- M. Aemilius L. f. Gal. Fraternus (nº 25), praefectus fabrum i tribunus militum. Membre de la molt important família aesonenca dels Aemilii, germà del distingit militar L. Aemilius Paternus (núms. 25-27) i, segons sembla, fill del duumvir L. Aemilius Maternus (nº 24). Sens dubte de finals del s. I i començament del II, d'acord amb la cronologia de la brillant carrera militar del seu germà.
- L. Aemilius L. f. Gal. Paternus (núms. 25-27), primipilaris, praefectus fabrum, centurio a diferents le

gions i a les cohorts urbanes i pretòries, trecenarius de la legió II Augusta i primus pilus, condecorat en tres ocasions per Trajà, en les dues campanyes Dàciques i en la Pàrtica. Membre de la molt important família aesonenca dels Aemilii, germà del praefectus fabrum i tribunus militum M. Aemilius Fraternalis (nº 25) i segons sembla fill del duumvir L. Aemilius Maternalis (nº 24). La seva llarga i brillantíssima carrera militar degué concloure a finals del regnat de Trajà, com omentarem en tractar específicament d'ella (cap. XIII, 1).

- G. Antonius G. f. Gal. Verecundus (nº 35), duumvir d'Aeso per dos cops i tribunus militum legionis III Augustae en dues ocasions.
- Atilius Verus (AE, 1912, 188 i Tac., Hist. III, 22), centurió de la legió V Macedonica a Oescus -Moesia Inferior-, a començament del regnat de Neró, i primipilus de la legió VII Galbiana a la batalla de Cremona, l'any 69, on morí heroicament. Potser originari d'Aeso i possiblement sogre de L. Aemilius Paternalis (núms. 25-27), com ja hem comentat en tractar dels Atilii d'aquesta població.
- M. Clodius M. f. Gal. Flaccus (nº 123), duumvir bis i flamen de Labitolosa, tribunus militum leg. IIII Flaviae i benefactor de la seva comunitat. La inscripció honorària que el testimonia és de finals del s. I o començament del II.

- M. Fabius M. f. Gal. Paulinus (RIT 374-376), equo publico donato ab imperatore Caesare Traiano Adriano Augusto. Es tracta d'un molt ric ciutadà i benefactor d'Ilerda establert a Tarraco, probablement emparentat amb el senador Fabius Paulinus de finals del s. II (Groag, PIR² III, p. 106, nº 50; Alföldy 1968, p. 142).
- Q. Granius Q. f. Gal. Optatus (nº 104), duumvir d'Egara i tribunus militum. La seva inscripció es data pel tipus de la lletra de la primera meitat del s. II. Possiblement emparentat amb la molt important família, primer eqüestre i després senatorial, dels Q. Licini Silvani Graniani, d'època flàvia i primera meitat del s. II (Petersen PIR² V, pp. 58-59, núms. 247-249; Guitart 1976, pp. 25-34).
- C. Iulius Gal. Lepidus Iessoniensis (nº 49), primi pilaris, centurio a diverses legions i adlectus in numerum decurionum ab ordine Barcinonensium. Segurament membre d'una antiga família indígena de l'aristocràcia local de Iesso i sens dubte amb propietats a Aeso. La inscripció aesonenca que el testimonia s'ha de datar al s. II, segons exposarem més endavant (cap. XIII, 1).
- L. Plotius L. f. Gal. Asprenas (nº 20), aedilis, duumvir i flamen de Gerunda i tribunus legionis III Gallicae.

Constatem, doncs, l'accés al rang eqüestre d'un molt considerable nombre de membres de les aristocràcies locals de les terres no-litorals que estudiem, considerable tant en relació a la molt escassa documentació escrita relativa a la zona, com al nombre de membres d'aquest grup social que actualment hi coneixem. Es tracta, evidentment, d'una lògica conseqüència, alhora que d'un dels més clars exponents, de la notable romanització d'aquestes petites comunitats municipals, i més particularment de llurs aristocràcies locals. Cal, doncs, analitzar els mecanismes d'aquest ascens social.

a) La importància de la funció de promoció de l'exèrcit.-

El primer fet que s'observa en repassar la llista anterior es la molt estreta relació de la quasi totalitat d'aquests individus amb l'exèrcit. A part del cas del molt ric ciutadà d'Ilerda, establert a Tarraco, M. Fabius Paulinus, de qui tractarem de seguida, l'accés o la mera pertinença al rang eqüestre de la resta dels individus enumerats ens és coneguda pel seu servei a l'exèrcit, bé pel fet d'exercir-hi alts càrrecs temporals de direcció propis d'aquest rang social, bé pel fet d'accedir al primipilat després d'una prèvia i brillant carrera professional a la milícia. La institució militar degué tenir doncs, sens dubte, una particular

importància en els mecanismes d'ascens social dels membres de les aristocràcies locals de la zona que estudiem.

Efectivament, d'antuvi hom pot constatar que alguns magistrats municipals, G. Antonius Verecundus d'Aeso, M. Clodius Flaccus de Labitolosa, Q. Granius Optatus d'Egara i L. Plotius Asprenas de Gerunda, o simples membres de destacades famílies de les aristocràcies locals sense carrera municipal prèvia, C. Aemilius Fratern. i M. Aemilius Fraternus, dels Aemilii d'Aeso, tots ells sens dubte amb la situació econòmica exigida per pertànyer a l'orde eqüestre, apareixen exercint alts càrrecs temporals de direcció a l'exèrcit propis d'aquest rang social, en tots aquests casos el de tribunus angusticlavius en alguna legió, càrrec freqüentment precedit pel de praefectus fabrum, una prefectura de tipus semi-militar.

Resulta, doncs, evident la importància que tingué el servei temporal a l'exèrcit en la satisfacció dels anhels d'ascens social dels membres de les aristocràcies municipals d'aquestes terres no-litorals -com també es constata per a un bon nombre d'individus de les aristocràcies locals de Tarraco, Barcino i Iluro-, car els càrrecs que exerciren com a cavallers foren íntegrament de tipus militar. No més C. Aemilius Fratern., dels individus enumerats,

sabem que col.laborà en tasques de l'administració imperial propiament dita, en participar en la realització del cens de la Gallia Aquitanica l'any 61 (Pflaum 1964, pp. 88-89), bé que és opinió generalitzada entre els investigadors que aquesta activitat l'efectuà durant la seva estada a Castra Vetera, al Rin inferior, com a tribú militar de la legio V Alaudarum.

Paral.lelament, però, alguns membres de les famílies de les aristocràcies municipals de la Catalunya interior, L. Aemilius Paternus d'Aeso, C. Iulius Lepidus de Iesso i potser també Atilius Verus, si es cert el seu origen aesonenc, ascendiren al rang eqüestre, condició social que segons sembla era inherent al primipilat, després d'una prèvia i llarga carrera professional com a oficials de l'exèrcit, concretament com a centurions -bé que en el cas concret de l'aesonenc L. Aemilius Paternus sabem que ja era praefectus fabrum abans d'iniciar la seva brillantíssima carrera militar-.

L'exèrcit es revela aquí, doncs, com una autèntica via d'ascens social, en la qual, però, sens dubte també degué ésser un important factor l'origen social de l'individu, i ja no com la institució que merament satisfesia la realització d'un necessari i temporal servei a l'Estat pels membres de les aristocràcies municipals que accedien al rang eqües